BHAVAN'S LIBRARY

This book is valuable and
NOT to be ISSUED
out of the Library
without Special Permission

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

卐 ॥ ग्रन्थाङ्क १ ॥ 卐



श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचित

प्रबन्धचिन्तामणि

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, कथात्मक-इत्यादि विविधविषयगुम्फित
प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूर्जर, राजस्थानी आदि भाषानिबद्ध
बहु उपयुक्त पुरातनवस्तु तथा नवीन संशोधनात्मक
साहित्यप्रकाशिनी जैन ग्रन्थावलि ।

कलकत्तानिवासी स्वर्गीय **श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी** की पुण्यस्मृतिनिमित्त
तदीयसुपुत्र **श्रीमान् बहादुरसिंहजी सिंघी** द्वारा संस्थापित

मुख्य सम्पादक

जिनविजय मुनि

अधिष्ठाता, सिंघी जैन ज्ञानपीठ.

शान्तिनिकेतन

ग्रन्थांक १

प्राप्तिस्थान

संचालक, सिंघी जैन ग्रन्थमाला.

शान्तिनिकेतन, बंगाल.

स्थापनाब्द] सर्वाधिकार सरक्षित. [वि० सं० १९८७

SINGHI JAINA SERIES

A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF MOST IMPORTANT CANONICAL, PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE ETC WORKS OF JAINA LITERATURE IN PRĀKRIT, SANSKRIT, APABHRAṂSA AND OLD VERNACULAR LANGUAGES, AND STUDIES BY COMPETENT RESEARCH SCHOLARS.

FOUNDED
BY

ŚRĪMĀN BAHĀDUR SIṄGHJĪ SIṄGHĪ OF CALCUTTA

IN MEMORY OF HIS LATE FATHER

ŚRĪ DĀLCANDJĪ SIṄGHĪ.

GENERAL EDITOR

JINAVIJAYA MUNI

ADHIṢṬHĀTĀ: SIṄGHĪ JAINA JÑĀNAPĪṬHA,
ŚĀNTINIKETAN.

NUMBER 1

TO BE HAD FROM
SAÑCĀLAKA, SIṄGHĪ JAINA GRANTHAMĀLĀ
ŚĀNTINIKETAN. (BENGAL)

Founded]

All rights reserved

[1931. A. D.

प्रबन्धचिन्तामणि की संकलना।

इस ग्रन्थका संकलन और प्रकाशन निम्न प्रकार, ५ भागोंमें, पूर्ण होगा।

(१) **प्रथम भाग.** भिन्न भिन्न प्रतियोंके आधार पर संशोधित-विविध पाठान्तर समवेत-मूलग्रन्थ; १ परिशिष्ट; मूलग्रन्थ और परिशिष्टमें आये हुये संस्कृत, प्राकृत और अपभ्रंश भाषामय पद्योंकी अकारादिक्रमानुसार सूचि; पाठ संशोधनके लिये काममें लाई गई पुरातन प्रतियोंका सचित्र वर्णन।

(२) **द्वितीय भाग.** प्रबन्धचिन्तामणिगत प्रबन्धोंके साथ सम्बन्ध और समानता रखनेवाले अनेकानेक पुरातन प्रबन्धोंका संग्रह; पद्यानुक्रमसूचि; विशेष नामानुक्रम; संक्षिप्त प्रस्तावना और प्रबन्ध संग्रहोंकी मूल प्रतियोंका सचित्र परिचय।

(३) **तृतीय भाग.** पहले और दूसरे भागका संपूर्ण हिंदी भाषान्तर।

(४) **चतुर्थ भाग.** प्रबन्धचिन्तामणिवर्णित व्यक्तियोंके साथ सम्बन्ध रखनेवाले शिलालेख, ताम्रपत्र, पुस्तकप्रशस्ति आदि जितने समकालीन साधन और ऐतिह्य प्रमाण उपलब्ध होते हैं उनका एकत्र संग्रह और तत्परिचायक उपयुक्त विस्तृत विवेचन; प्राक्कालीन और पश्चात्कालीन अन्यान्य ग्रन्थोंमें उपलब्ध प्रमाणभूत प्रकरणों, उद्देखों और अवतरणोंका संग्रह; कुछ शिलालेख, ताम्रपत्र और प्राचीन ताडपत्रोंके चित्र।

(५) **पञ्चम भाग.** प्रबन्धचिन्तामणिप्रथित सब बातोंका विवेचन करनेवाली विस्तृत प्रस्तावना-जिसमें तत्कालीन ऐतिहासिक, भौगोलिक, सामाजिक, धार्मिक और राजकीय परिस्थितिका सविशेष ऊहापोह और सिंहावलोकन किया-जायगा। अनेक प्राचीन मंदिर, मूर्तियां इत्यादिके चित्र भी दिये जायँगे।

THE SCHEME OF THE WORK OF PRABANDHACINTĀMAṆI

[The work will be completed in five parts.]

Part I. A critical Edition of the original Text in Sanskrit with various readings based on the most reliable MSS; An Appendix; An alphabetical Index of all Sanskrit, Prākrit and Apabhramśa verses occurring in the text and the appendix; A short Introduction in Hindi describing the MSS. and materials used for preparing the text along with plates.

Part II. A collection of many old Prabandhas similar and analogous to the matter in the Prabandhacintāmaṇi; Indices of the verses and proper names; A short Introduction in Hindi describing the MSS. and materials used in preparing this Part, along with plates.

Part III. A Complete Hindi Translation of Parts I and II.

Part IV. A collection of epigraphical records, *viz.* stone inscriptions, copper plates, colophons and Praśastis from the contemporary MSS; all available historical data dealing with the Persons described or referred to in the Prabandhacintāmaṇi along with a critical account in Hindi of the above, as also many plates. and a collection of authoritative references and quotations from other works.

Part V. An elaborate general Introduction surveying the historical, geographical, social, political and religious conditions of that period; with plates.

आदावुन्मीलितं येन ज्ञानचक्षुर्ममदीयकम् ।
देवीहंसगुरोस्तस्य स्मृतये इदमर्प्यते ॥

प्रबन्धचिन्तमणिग्रन्थगतप्रबन्धानाम्

अनुक्रमणिका।

प्रथमः प्रकाशः।

१. विक्रमार्कप्रबन्धाः पृ० १–१०

रोहणाचलगमनवृत्तान्त-साम्राज्यप्राप्तिः १–३
कालिदासोत्पत्तिप्रबन्धः ... ३–५
सुवर्णपुरुषसिद्धिप्रबन्धः ५
विक्रमादित्यसत्त्वप्रबन्धः ... ५
सत्त्वपरीक्षाप्रबन्धः ६
विद्यासिद्धिप्रबन्धः ६
सिद्धसेनसूरिसमागमवर्णनम् ... ७
पृथिव्या अनृणीकरणवृत्तम् ... ८
[पृथ्वीरसप्रबन्धः] ८
विक्रमार्कनिर्गर्वताप्रबन्धः ... ९
विक्रमार्कमृत्युवृत्तान्तम् ... १०

२. सातवाहनप्रबन्धः १०–११

३. शीलव्रते भूयराजप्रबन्धः ११

४. वनराजादिप्रबन्धः १२–१५

चापोत्कटवंशावलिः १४–१५

५. मूलराजप्रबन्धः १५–२९

मूलराज-सपादलक्षीयनृपयुद्धवृत्तम् १६–१७
कन्यडिम्बापसवृत्तान्तम् १८
लाखाकोत्पत्ति-विपत्तिप्रबन्धः ... १९
मूलराजान्वयविचारः २०

६. मुञ्जराजप्रबन्धः २१–२५

मुञ्जराजजन्मवृत्तम् २१
सिन्धुलनृपवर्णनम् २१
भोजजन्मादिदृष्टान्तम् २२
मुञ्जा-तैलपदेवयुद्धवृत्तम् ... २२
मुञ्जाकारागारदशावर्णनम् ... २३

द्वितीयः प्रकाशः।

७. भोज-भीमप्रबन्धः २५–५२

भोजदानवृत्तान्तानि २५–२९
भोज-भीमविरोधवृत्तान्तम् ... ३०–३४
माघपण्डितप्रबन्धः ३४–३६
धनपालपण्डितप्रबन्धः ३६–४२
शीतापण्डिताप्रबन्धः ४२–४३
मयूर-बाण-मानतुङ्गाचार्यप्रबन्धः ४४–४५
पणस्त्री-गोपयोः प्रबन्धः ... ४५–४६
अनित्यताश्लोकचतुष्टयप्रबन्धः ... ४६
वस्तुचतुष्टयप्रबन्धः ४७
बीजपूरकप्रबन्धः ४७
'एको न भव्यः' प्रबन्धः ... ४८
इक्षुरसप्रबन्धः ४८
अश्ववारप्रबन्धः ४८
गोपगृहिणीप्रबन्धः ४९
कर्णनृपतिवर्णनम् ५०
भोजमृत्युवर्णनम् ५१

तृतीयः प्रकाशः।

८. सिद्धराजादिप्रबन्धः ५३–७६

भीमदेवपुत्रमूलराजवृत्तम् ... ५३
कर्णनृपतिमयणल्लदेवीवर्णनम् ... ५४
जयसिंहदेवजन्मकथनम् ... ५५
लीलावैद्यप्रबन्धः ५६
मन्त्रिसान्तूरुदयमंताप्रबन्धः ... ५७
मयणल्लदेवीयात्रावर्णनम् ... ५८
जयसिंहदेवकृतधारायुद्धवर्णनम् ५९
जयसिंहदेव-हेमगूरिसमागमः ... ६०
जयसिंहस्य रुद्रमहाकालप्रासादकरणम् ६१

सहस्रलिङ्गसरोवरकरणम् ... ६२–६४
जयसिंह-नवघणयुद्धवृत्तम् ... ६५
खनलदेव्या वाक्यानि ६५
रैवतकोद्धारप्रबन्धः ६५
जयसिंहस्य शत्रुञ्जययात्रा ... ६६
देवबोधिचरितम् ६६–६९
वसाह आभडप्रबन्धः ७०
सर्वदर्शनमान्यताप्रबन्धः ... ७०
चणकविक्रयिवणिजः प्रबन्धः ... ७१
पोडशलक्षप्रासादप्रबन्धः ... ७१
वाराहीयबूचप्रबन्धः ७१
उज्झावास्तव्यग्रामणीनां प्रबन्धः ७२
माङ्गूप्रबन्धः ७२
म्लेच्छागमनिषेधप्रबन्धः ... ७३
कोल्हापुरप्रबन्धः ७३
कौतुकीसीलणप्रबन्धः ७४
जयचन्द्रराज्ञा सर्मं गूर्जरप्रधान-
स्योक्तिप्रत्युक्तिप्रबन्धः ... ७४
पापघटप्रबन्धः ७५
सान्तूमन्त्रिबुद्धिप्रबन्धः ७५
षष्ठकर्मप्राधान्यप्रबन्धः ७५
जयसिंहस्तुतिश्लोकाः ७६

चतुर्थः प्रकाशः ।

कुमारपालादिप्रबन्धः ७७–९८
कुमारपालपूर्वजकथनम् ७७
सिद्धराजकृतकदर्थनावर्णनम् ... ७८
कुमारपालराज्यप्राप्तिः ७८
कुमारपाल-अर्णोराजयुद्धवर्णनम् ७९
चाहडकुमारप्रबन्धः ८०
बहुहारमीलोकप्रबन्धः ८०
आम्बडप्रबन्धः ८१
कुमारपाल-हेमसूरिसमागमवर्णनम् ८२
हेमसूरिचरित्रम् ८३
हेमसूरिदर्शितं कुमारपालस्य सोमे-
श्वरदेवप्रात्यक्ष्यम् ८४–८५
कुमारपालस्य जैनधर्माङ्गीकरणम् ८६
मन्त्रिबाहडकारितशत्रुञ्जयोद्धारप्रबन्धः ८७
राजपितामह आम्रभटप्रबन्धः ... ८८
कुमारपालाध्ययनप्रबन्धः ... ८९
हरडश्लोकप्रबन्धः ८९
उर्वशीशब्दप्रबन्धः ९०
उदयचन्द्रप्रबन्धः ९०
अभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तप्रबन्धः ... ९०
यूकाविहारप्रबन्धः ९१
सालिंगवसहि-उद्धारप्रबन्धः ... ९१
बृहस्पतिप्रबन्धः ९१
आलिंगप्रबन्धः ९१
वामराशिप्रबन्धः ९२
चारणयोः प्रबन्धः ९२
तीर्थयात्राप्रबन्धः ९३
सुवर्णसिद्धिनिषेधप्रबन्धः ... ९३
राजघरट्टबाहडप्रबन्धः ९४
कुमारपालकथितलवणप्रसादराण-
कप्रबन्धः ९४
हेमाचार्य-कुमारपालयोर्वृत्युवर्णनम् ९५
अजयदेवस्य राज्योपविशनम् ... ९६
मन्त्रिकपर्दिप्रबन्धः ९६
रामचन्द्रमरणप्रबन्धः ९७
अजयदेवमरणवर्णनम् ९७
अजयदेवान्वयवृत्तम् ९७
वीरधवलवर्णनम् ९८

१०. वस्तुपाल-तेजःपालप्रबन्धः ९८–१०५

वस्तुपाल-तेजःपालयोर्जन्मादि-
वृत्तान्तम् ९८–९९
शत्रुञ्जयादितीर्थयात्रावर्णनम् ...१००–१०१
अर्बुदगिरौ विमलवसहिकास्थापनम् १०१
शंखसुमटेन सह युद्धकरणम् ... १०२

म्लेच्छपतिना सह मन्त्रिणो मैत्री १०३
अनुपमाया औदार्यवर्णनम् ... १०४
वीरधवल-लवणप्रसादयोः पञ्च-ग्रामसङ्गमवर्णनम् १०४
अनुपमाया मरणे तेजःपालस्य शोकवृत्तम् १०५
वस्तुपालस्य मृत्युवृत्तम् १०५

पञ्चमः प्रकाशः ।

११. प्रकीर्णकप्रबन्धः १०६–१२८
विक्रमपात्रपरीक्षाप्रबन्धः ... १०७
नन्दप्रबन्धः १०७
मञ्जुवादिप्रबन्धः १०७
शिलादित्योत्पत्ति-रङ्कोत्पत्ति-बल-भीभङ्गप्रबन्धः १०८
पुञ्जराज-तत्पुत्रीश्रीमातृप्रबन्धः ११०
गोवर्द्धननृपप्रबन्धः १११
पुण्यसारप्रबन्धः १११
कर्मसारप्रबन्धः ११२
लक्ष्मणसेन-उमापतिधरयोः प्रबन्धः ११३
जयचन्द्रप्रबन्धः ११४
तुङ्गसुभटप्रबन्धः ११७
परमर्हि-जगद्देव-पृथ्वीपतीनां प्रबन्धः ११८
कौङ्कणोत्पत्तिप्रबन्धः ११८
वराहमिहिरप्रबन्धः ११९
नागार्जुनोत्पत्ति-स्तम्भनकतीर्थाव-तारप्रबन्धः १२०
भर्तृहरि-उत्पत्तिप्रबन्धः १२१
वैद्यवाग्भटप्रबन्धः १२२
क्षेत्राधिपोत्पत्तिप्रबन्धः १२३
वासनाप्रबन्धः १२३
कृपाणिकाप्रबन्धः १२३
जिनपूजायां धनदप्रबन्धः ... १२४
ग्रन्थकारस्य प्रशस्तिः १२५
परिशिष्टम्–कुमारपालस्य अर्हिं-साया विवाहसम्बन्धप्रबन्धः १२६–१२८
प्रबन्धचिन्तामणेः पद्यानुक्रमणिका ... १२९–१३६



॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्ति वङ्गाभिधे देशे सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुर्शिदाबाद इत्याख्या पुरी वैभवशालिनी ॥
निवसन्त्यनेके तत्र जैना ऊकेशवंशजाः । धनाढ्या नृपसदृशा धर्मकर्मपरायणाः ॥
श्रीडालचन्द इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाग्यवान् । साधुवत् सचरित्रो यः सिंघीकुलप्रभाकरः ॥
बाल्य एवागतो यो हि कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । कलिकातामहापुर्यां धृतधर्माधैनिश्चयः ॥
कुशाग्रया स्वबुद्धयैव सद्वृत्त्या च सुनिष्ठया । उपार्ज्य विपुलं लक्ष्मीं जातो कोट्यधिपो हि सः ॥
तस्य मङ्गुकुमारीति सन्नारीकुलमण्डना । पतिव्रता प्रिया जाता शीलसौभाग्यभूषणा ॥
श्रीवह्वाद्दुरसिंहाख्यः सद्गुणी सुपुत्रस्तयोः । अस्त्येष सुकृती दानी धर्मप्रियो धियां निधिः ॥
प्राप्ता पुण्यवताऽनेन प्रिया तिलकसुन्दरी । तस्याः सौभाग्यदीपेन प्रदीप्तं यद्गृहाङ्गणम् ॥
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्ति ज्येष्ठपुत्रः सुशिक्षितः । सः सर्वकार्यदक्षत्वात् बाहुर्यस्य हि दक्षिणः ॥
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तेजस्वी मध्यमः सुतः । सुतुर्वीरेन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा आप्तभक्तिपरायणाः । विनीताः सरला भव्याः पितुर्मार्गानुगामिनः ॥
अन्येऽपि बहवश्चास्य सन्ति स्वस्रादिबान्धवाः । धनैर्जनैः समृद्धोऽयं ततो राजेव राजते ॥

अन्यच्च–

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्येष सदाचारी तच्चित्रं विदुषां खलु ॥
न गर्वो नाऽप्यहंकारो न विलासो न दुष्कृतिः । दृश्यतेऽस्य गृहे क्वापि सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥
भक्तो गुरुजनानां यो विनीतः सज्जनान् प्रति । बन्धुजनेऽनुरक्तोऽस्ति प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥
देश-कालस्थितिज्ञोऽयं विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादिसाहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥
समुन्नत्यै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचारार्थं सुशिक्षाया व्ययत्येष धनं घनम् ॥
गत्वा सभा-समित्यादौ भूत्वाऽध्यक्षपदाङ्कितः । दत्त्वा दानं यथायोग्यं श्रोत्साहयति कर्मठान् ॥
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । करोत्ययं यथाशक्ति सत्कार्माणि सदाशयः ॥
अथान्यदा प्रसङ्गेन स्वांपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किंञ्चिद् विशिष्टं यः कार्यं मनसाचिन्तयत् ॥
पूज्यः पिता सदैवासीत् सम्यग् ज्ञानरुचिः परम् । तस्मात्तज्ज्ञानवृद्ध्यर्थं यतनीयं मया वरम् ॥
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । श्रद्धास्पदस्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशाम् ॥
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शान्तिनिकेतने । सिंघीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठमतिष्ठिपत् ॥
श्रीजिनविजयो विज्ञो तस्याधिष्ठातृसत्पदम् । स्वीकर्तुं प्रार्थितोऽनेन ज्ञानोद्धाराभिलाषिणा ॥
अस्य सौजन्य-सौहार्द-शैर्यौदार्यादिसद्गुणैः । वशीभूयाति मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥
यस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैषा ग्रन्थमाला प्रकाश्यते ॥
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्वियं लोके जिनविजयभारती ॥

किञ्चित् प्रास्ताविक ।

प्रबन्धचिन्तामणि ग्रन्थके बारेमें जितनी ज्ञातव्य बातें हैं उन सबका निर्देश, बहुत कुछ विस्तारके साथ, हम आगेके भागोंमें–चौथे पांचवें ग्रन्थमें–करना चाहते हैं इस लिये यहां पर अन्य कोई विशेष बातका उल्लेख न कर, सिर्फ इस ग्रन्थकी प्रस्तुत आवृत्तिके जन्मका थोडासा पूर्वेतिहास बतलाना, और उसके साथ इस ग्रन्थके, इतः पूर्व, जो संस्करण और भाषान्तर आदि हुए हैं उनका परिचय देते हुए, जिन पुरातन हस्तलिखित पोथीयोंका आश्रय लेकर हमने इसका संशोधन और सम्पादन किया है उनका परिचय मात्र कराना आवश्यक समझते हैं ।

प्रस्तुत आवृत्तिकी जन्मकथा.

प्रबन्धचिन्तामणि जैसे ऐतिहासिक महत्त्व रखनेवाले अनेक ग्रन्थ, और ऐसे ही उपयोगी अन्यान्य अगणित ऐतिहासिक साधन, जैन भण्डारोंमें पडे पडे सड रहे हैं लेकिन उनका ठीक ठीक परिचय विद्वानोंको न मिल सकनेके कारण वे अभी तक प्रकाशमें नहीं आये । इस वस्तुका खयाल हमें पाटणके पुरातन जैन भण्डारोंका अवलोकन करते समय, आजसे कोई १८–२० वर्ष पहले हुआ । विद्यमान जैन साधुसमूहमें जिस ज्ञाननिमग्न स्थितप्रज्ञ मुनिमूर्तिका दर्शन और चरणस्पर्श करनेसे हमारी इस ऐतिहासिक जिज्ञासाका विकास हुआ उस यथार्थ साधुपुरुष–पूज्यपाद प्रवर्तक श्रीमत्कान्तिविजयजी महाराज–की वात्सल्यपूर्ण प्रेरणा पाकर हमने यथाबुद्धि इस विषयमें अपना अध्ययन–अन्वेषण–संशोधन–सम्पादनादि कार्य करना शुरू किया । हमारा संकल्प हुआ कि जैन भण्डारोंमें इतिहासोपयोगी जितनी साममी उपलब्ध हों उसे खोज खोज कर इकट्ठी की जाय और आधुनिक विद्वन्मान्य पद्धतिसे उसका संशोधन और सम्पादन कर प्रकाशन किया जाय । हमारे इस संकल्पमें, उक्त पूज्यवरके गुरुभक्त और ज्ञानोपासक शिष्यवर्य श्रीमान् चतुरविजयजी महाराज तथा प्रशिष्यवर श्रीमान् पुण्यविजयजीकी सम्पूर्ण सहकारिता प्राप्त होने पर, हमने उन्हीं स्वाध्यायनिरत ज्ञानतपस्वी प्रवर्तकजीके पुण्यनामसे अंकित–प्रवर्तक श्रीकान्तिविजय जैन इतिहासमाला–नामक ग्रन्थावलिका प्रारंभ किया और भावनगरकी श्री जैन आत्मानंद सभा द्वारा उसे प्रकाशित करने लगे । विज्ञप्तित्रिवेणी, कृपारसकोष, शत्रुंजयतीर्थोद्धारप्रबन्ध, जैन ऐतिहासिक गूर्जर काव्यसंचय और प्राचीन जैनलेखसंग्रह इत्यादि ग्रन्थ उस समय प्रकट हुए और विद्वानोंने उनका अपूर्व ऐतिहासिक महत्त्व समझ कर उस प्रयत्नको खूब सराहा ।

हमने अपना यह संशोधन कार्य, संवत् १९७१–७२ में, जब हमारा निवास बडौदेमें था, प्रारंभ किया था । उन्हीं दिनोंमें, बडौदा राज्यकी ओरसे प्रकाशित होने वाली 'गायकवाडस् ओरिएन्टल सीरीझ' का प्रकाशन कार्य भी शुरू हुआ था । उस सीरीझके उत्पादक स्वर्गीय साक्षररत्न श्रीचिमणलाल डाह्याभाई दलाल एम्. ए. हमारे घनिष्ट मित्र थे । पाटणके जैन भण्डारोंका व्यवस्थित पर्यवेक्षण करनेमें तथा उन भण्डारोंमेंसे अलभ्य–दुर्लभ्य ग्रन्थोंकी प्राप्ति करनेमें भाई दलालजीको जो यथेष्ट सुविधा मिली थी वह उक्त पूज्यप्रवर प्रवर्तकजी ही की सुकृपाका फल था । इस लिये उनका और हमारा एक प्रकारका सतीर्थ जैसा सम्बन्ध था । समानशील और समव्यसनी होनेके कारण, वे प्रतिदिन घंटों, बडौदेके जैन उपाश्रयमें आकर बैठते–ऊठते और हम उनके और वे हमारे कार्यमें सहयोग देते–लेते थे । इस सहयोगके परिणाममें, जितनेएक जैन ऐतिहासिक ग्रन्थ 'गायकवाडस् ओरिएन्टल सिरीझ' द्वारा भी प्रकट करनेका उन्होंने निश्चय किया और उनमेंसे, मोहराजपराजय नाटक का सम्पादन कार्य उक्त पूज्यवरके प्रधानशिष्य श्रीचतुरविजयजी महाराजने, कुमारपालप्रतिबोध नामक विशाल प्राकृत ग्रन्थका सम्पादन हमने और वसन्तविलास, मल्लिनाथचरितानन्द, हम्मीरमदमर्दन आदि ग्रन्थोंका सम्पादन कार्य स्वयं दलालजीने अपने हाथमें लिया ।

नियमानुसार बडौदासे हमारा प्रस्थान हुआ और संकल्पित कार्यमें विशृंखलता उत्पन्न हुई। 'प्राचीनजैनलेखसंग्रह द्वितीय भाग,' 'कुमारपालप्रतिबोध' और 'जैनऐतिहासिक गूर्जरकाव्यसंचय' का जो कार्य अपूर्ण था वह तो किसी तरह पूरा किया गया लेकिन और विशेष कार्य कुछ न हो सका।

उसी समय पूनाके सुप्रसिद्ध 'भाण्डारकर प्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिर' (Bhandarkar Oriental Research Institute) की स्थापना हुई। बडौदासे प्रस्थान कर हम जब बम्बईमें चतुर्मास रहे थे तब, इस 'संशोधनमन्दिर'के मुख्य उत्पादक और प्राणप्रतिष्ठापक स्वर्गीय प्रो० गुणे और श्रीमान् डॉ० वेल्वलकर आदि सज्जनोंका एक डेप्युटेशन बम्बईके जैनसमाजकी मुलाकात लेनेको आया और प्रसङ्गवश हमारा परिचय पा कर उन सज्जनोंने हमको पूना आनेका निमन्त्रण दिया। चतुर्मासके बाद हम घूमते घूमते पूना पहुंचे। वहां उस संस्थाके उद्देश्यादिका विशेषावलोकन कर तथा उसके अधिकारमें आनेवाले राजकीय प्राचीनग्रन्थसङ्ग्रहका विशाल साहित्यभण्डार–जिसमें हजारों जैन-ग्रन्थोंका भी समावेश होता है–का दिग्दर्शन कर उस संस्थाके विकासमें हमने भी यथाशक्ति योग देनेका प्रयत्न किया। उसके परिणाममें हमारी स्थिति पूनामें निश्चित हुई। वहां, इस प्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरके काममें योग देनेके साथ 'भारत जैन विद्यालय' नामक संस्थाका भी एक विशाल आयतन खडा किया गया। सन् १९१८ में, पूनाके उक्त संशोधनमन्दिरके उपक्रमसे भारतीय पुराविदोंकी परिषद्का प्रथम अधिवेशन (First Oriental Conference) हुआ। उसमें सम्मीलित होने वाले कुछ विद्याप्रिय और साहित्योपासक जैनमित्रोंको प्रेरित कर, हमने फिर अपने उसी संकल्पको कार्यमें प्रवृत्त करनेका एक नया आयोजन किया। जैन साहित्य संशोधक समिति नामक एक समिति का प्रतिष्ठापन कर कुछ परिचित स्नेहिगणकी सहायतासे जैन साहित्य संशोधक नामका बृहदाकार त्रैमासिक पत्र तथा ग्रन्थमाला प्रकाशित करनेका प्रारंभ किया। परंतु यथेष्ट साहाय्यादि प्राप्त न होनेसे यथेप्सितरूपमें वह कार्य आगे न बढ सका।

पूनेमें रहते समय, हमें स्वर्गीय लोकमान्य तिलक और महात्मा गांधी आदि महापुरुषोंका भी साक्षात् परिचय हुआ और हमारे जीवनमार्गमें विशिष्ट परिवर्तन घटित हुआ। जिस वेषकी चर्याका आचरण हमने मुग्धभावसे बाल्यकाल ही में स्वीकृत किया था उसके साथ हमारे मनका सादात्म्य न होनेसे, हमारे मनमें, अपनी जीवनप्रवृत्तिके विषयमें एक प्रकारका बडा भारी आन्तरिक असन्तोष बढता जाता था। अन्तरमें वास्तविक विरागता न होने पर भी केवल बाह्यवेषकी विरागताके कारण लोकों द्वारा वंदन-पूजनादिका सन्मान प्राप्त करनेमें हमें एक प्रकारकी वंचना प्रतीत होती थी। इस लिये गुरुपदके भारसे मुक्त हो कर किसी सेवक पदका अनुसरण करनेका हम मनोरथ कर रहे थे और अपनी मनोवृत्तिके अनुकूल सेवाका उपयुक्त क्षेत्र खोज रहे थे।

सन् १९२० में, देशकी मुक्तिके लिये महात्माजीने असहयोग आन्दोलनका मंगलाचरण किया और उसीके अनुसन्धानमें, राष्ट्रीय शिक्षणके प्रचार निमित्त, अहमदाबादमें गूर्जरातविद्यापीठकी स्थापनाका आयोजन हुआ। मित्रोंकी प्रेरणा और महात्माजीकी आज्ञासे प्रेरित होकर हम पूनासे अहमदाबाद पहुंचे और वहां, अपनी मनोवृत्तिके अनुरूप कार्यक्षेत्र पा कर, एक सेवकके रूपमें, गूजरातविद्यापीठकी सेवामें सम्मीलित हुए।

विद्यापीठने, अन्यान्य विद्यामन्दिरोंके साथ प्राचीन साहित्य और इतिहासके अध्ययन और संशोधनके लिये पुरातत्त्वमन्दिर नामक एक विशिष्ट संस्थाका निर्माण किया और उसके मुख्य-आचार्य-पद पर हमारी नियुक्ति कर हमको अपने अभीष्ट क्षेत्रमें कार्य करनेका परम सुयोग दिया। पुरातत्त्वमंदिरके संञ्चालनमें हमें अध्यापक श्रीयुत रामनारायण पाठक, ज० श्रीरसिकलाल परीख, पंडितप्रवर श्रीसुखलालजी आदि सहृदय मित्रोंका प्रारंभ ही से हार्दिक सहचार मिला और इनके सहकार और सहविचारसे शीघ्र ही एक पुरातत्त्वविषयक ग्रन्थावलि प्रकट करनेकी योजना हाथमें ली गई। 'गूजरातपुरातत्त्व मन्दिर' एक राष्ट्रीय संस्था थी इस लिये उसका कार्यक्षेत्र राष्ट्रीय दृष्टिको

ले कर निश्चित करना आवश्यक था। अत एव उस संस्थाके द्वारा ऐसे साहित्यका निर्माण और प्रकाशन करना समुचित था जो किसी एक ही सम्प्रदाय या साम्प्रदायिक साहित्यका पोषक न हो कर समूचे भारतीय संस्कृतिका पोषक हो। तदर्थ जैन, बौद्ध, वैदिक और इस्लामिक साहित्यको भी उसके कार्य क्षेत्रमें सम्मीलित किया गया और उसी दृष्टिसे पुरातत्त्वमन्दिर ग्रन्थावली का प्रकाशन चालू किया गया। कुछ प्रासंगिक पुस्तकोंके सम्पादनके अतिरिक्त, हमने अपने लिये तो वही पुराना संकल्पित कार्य, मुख्य रूपसे मनमें निश्चित कर रखा था; और उसीके अनुसन्धानमें सबसे पहले हमने इस प्रबन्धचिन्तामणि की एक सुसम्पादित आवृत्ति तैयार करनेका और उसके साथ, इसीकी पूर्वीरूप, प्रबन्धकोष, कुमारपालप्रबन्ध, वस्तुपालचरित्र, विमलप्रबन्ध आदि ग्रंथ; तथा शिलालेख, ताम्रपत्र, ग्रन्थप्रशस्तिः—इत्यादि अन्यान्य प्रकारके गूजरातके इतिहासके साधनभूत संग्रह की संकलना करनेका उपक्रम किया।

प्रबन्धचिन्तामणिका जो संस्करण, आजसे ४५ वर्ष पहले, शास्त्री रामचन्द्र दीनानाथने प्रकाशित किया था, वह यद्यपि उस जमानेके मुताबिक ठीक था, लेकिन आधुनिक दृष्टिसे वह बहुत ही अपूर्ण और अशुद्ध है। उसकी पाठ-शुद्धि ठीक नहीं है, मौलिक और प्रक्षिप्त पाठोंका उसमें कोई पृथक्करण नहीं है और कई पद्योंका—विशेषकर प्राकृत पद्योंका—रूप बडा विकृत कर दिया है। कुछ तो पुरातन लिपिविषयक अज्ञानता, कुछ ऐतिहासिक ज्ञानविषयक अल्पज्ञता, कुछ सांप्रदायिक परंपराविषयक अनभिज्ञता और कुछ प्राकृतादि भाषा विषयक अपरिचितताके कारण उनके संस्करणमें बहुतसी त्रुटियां रह गई, जिससे ग्रंथका सुस्पष्ट स्वरूप समझनेमें कठिनाई पडती है। इस लिये सबके पहले हमने इस ग्रंथकी पाठशुद्धि करनेके लिये जैन भण्डारोंमेंसे पुरानी प्रतियां प्राप्त करनेका प्रयत्न किया। यथालभ्य प्रतियां मिल जानेपर ग्रंथकी प्रेसकापी तैयार की गई और कुछ हिस्सा छपनेके लिये प्रेसमें भी दे दिया गया। छपनेका कार्य प्रारंभ हो कर ग्रन्थके दूसरे प्रकाश तकका हिस्सा जब मुद्रित हो चुका था, तब, कईएक कारणोंको ले कर, हमारा युरोप जानेका इरादा हुआ। सोचा था कि वहां बैठे बैठे भी इस ग्रंथका मुद्रणकार्य चालू रह सकेगा और युरोपसे लौटते तक ग्रन्थ पूरा हो जायगा तो फिर तुरन्त आगेका काम प्रारंभ कर दिया जायगा। इस लिये हमने इसकी प्रतियां भी वहां (जर्मनीमें) जा कर मंगवा लीं। लेकिन युरोपके सामाजिक और औद्योगिक वातावरणने हमारे मनको अपने आजीवन-अभ्यस्त विषयसे विचलित कर दिया। इन पुरानी बातोंकी खोज-खाज करनेके बदले वहांके जो वर्तमान राष्ट्रीय, सामाजिक और औद्योगिक तंत्र हैं उनका विशेषावलोकन कर किसी एक सजीव प्रवृत्तिमें संलग्न होनेके तरंग हमारे मनमें उठने लगे और उसी दिशामें कुछ कार्य करनेके विचारोंसे मन व्यस्त रहने लगा। सबव इसके, वहां पर बैठ कर जो, इस ग्रंथका मुद्रणकार्य समाप्त कर देनेका संकल्प वहांसे करके निकले थे, वह पूरा नहीं हो पाया।

सन् १९२९ के डीसेंबरमें हम वापस भारत आये। उस समय, लाहोर कॉंग्रेसके प्रोग्रामके मुताबिक देशमें नये विचारोंकी क्रान्तिसूचक लहरें उठ रही थीं। एक तो स्वयं युरोपसे मस्तिष्कमें कुछ नये विचार भर कर लाये थे और दूसरा यहां पर भी उसी प्रकारका भिन्नकार्यसूचक प्रक्षुब्ध वातावरण घनीभूत हो रहा था। गूजरात विद्यापीठमें भी विद्याका वातावरण न होकर सत्याग्रही युद्धका ही वातावरण गूंज रहा था। इस लिये इस ग्रन्थके, उस अधूरे पडे हुए कार्यको तत्काल हाथमें लेनेकी कोई इच्छा नहीं होती थी। आखिरमें सत्याग्रह-संग्राम छिड ही गया और देशके सब ही सेवकोंकी तरह, हम भी यथाक्रम ६ मासके लिये नासिकके शान्तिदायक समाधिविधायक कारागरमें जा पहुंचे। सचमुच ही नासिकके मेदूल जेलखानेमें जो चित्तकी शान्ति और समाधि अनुभूत की वह जीवनमें अपूर्व और अलभ्य वस्तु थी। वह जेलखाना, हमारे लिये तो एक परम शान्त और शुचि विद्या-विहार बन गया था। उसकी स्मृति जीवनमें सबसे बडी सम्पत्ति मालूम देती है। स्वनामधन्य सेठ जमनालालजी बजाज, कर्मवीर श्रीनरीमान, देशप्रेमी सेठ श्रीगणेशदासभाई, साहित्यिकपुरोगा श्रीकन्हैयालाल मुंशी आदि जैसे परम सज्जनोंका घनिष्ठ सहकार रहनेसे और सबके साथ कुछ न कुछ विद्या-विषयक चर्चा ही सदैव चलती रहनेसे, हमारे मनमें ये ही

पुराने साहित्यिक संकल्प, वहां फिर सजीव होने लगे। सहवासी मित्रगण भी हमारी रुचि और शक्तिका परिचय प्राप्त कर, हमको उसी संकल्पित कार्यमें विशेष भावसे लगे रहनेकी सलाह देने लगे। मित्रवर श्रीमुंशीजी, जो गुजरातकी अस्मिताके सर्वश्रेष्ठ प्रतिनिधि हैं और जो गुजरातके पुरातन गौरवको आवाल-गोपाल तक हृदयंगम करा देनेकी महती कला-विभूतिसे भूषित हैं, उनका तो दृढ आग्रह ही हुआ कि और सब तरंग छोड कर वही कार्य करने ही से हम अपना कर्तव्य पूरा कर सकते हैं। अन्यान्य घनिष्ठ मित्रोंका भी यही उपदेश हमें वहां बैठे बैठे बारंबार मिलने लगा और जेलखानेसे मुक्त होते ही हमें वही अपने पुराने बही-खाते टटोलनेकी आज्ञा मिलने लगी।

संवत् १९८६ के विजयादशमीके दिन, मित्रवर श्रीमुंशीजीके साथ ही हमें जेलसे मुक्ति मिली। हम बम्बई हो कर अहमदाबाद पहुंचे। यद्यपि जेलखानेके उक्त वातावरणने मनको इस कार्यकी तरफ बहुत कुछ उत्तेजित कर दिया था, तो भी देशकी परिस्थितिका चालू क्षोभ, रह रह कर मनको अस्थिर बनाता रहता था। अखिरमें श्रीमान् बाबू बहादुरसिंहजी सिंघीका, शान्तिनिकेतन आ कर जैन साहित्यके अध्ययन-अध्यापनकी व्यवस्था हाथमें लेनेका आग्रह पूर्ण आमंत्रण मिलनेसे, और हमारे सदैवके सहचारी परमबन्धु पण्डित प्रवर श्रीसुखलालजीकी भी तद्विषक वैसी ही आज्ञा होनेसे, हम शान्तिनिकेतन आ पहुंचे। यहां विश्वभारतीके ज्ञानमय वातावरणने हमारे मनको एकदम उसी ज्ञानोपासनामें फिर स्थिर कर दिया और हमारी जो वह चिर संकल्पित भावना थी, उसको यथेष्ट समुत्तेजितकर दिया। साथ ही में, उस संकल्पको कार्यमें परिणत होनेके लिये, जिस प्रकारकी मनःपूत साधन-सामग्रीकी अपेक्षा, हमारे मनमें गूढ भावसे रहा करती थी, उससे कहीं अधिक ही विशिष्ट सामग्री, सचरित्र, दानशील, विद्यानुरागी श्रीमान् बहादुरसिंहजी सिंघीके उत्साह, औदार्य, सौजन्य और सौहार्द द्वारा प्राप्त होती देख कर, हमने बडे आनन्दसे इस सिंघी जैन ज्ञानपीठके संचालनका भार उठाना स्वीकार किया।

यद्यपि, प्रारंभमें हमने इस स्थानका, जैनवाङ्मयका अध्ययन-अध्यापन करानेकी दृष्टिसे ही स्वीकार किया; लेकिन हमारे मनस्तलमें तो वही पुराना संकल्प दटा हुआ होनेसे, यहां पर स्थिर होते ही, वह संकल्प फिर सहसा मूर्तिमान् होकर हमारे हृदयांगणमें नाचने लगा, और वही पुरानी ऐतिहासिक-सामग्री, जिसको हमने आज तक, मुँजीकी पुँजीकी तरह बडे यत्नसे संचित रख कर बन्दी बना रखी है, हमारे मानसचक्षुके आगे खडी हो कर, कटाक्षपूर्ण टकटकी लगा कर ताकने लगी। हमारा व्यसनी मन फिर इस कामके लिये पूर्ववत् ही व्यग्रचित्त और उत्सुक हो उठा।

प्रसङ्ग पाकर हमने अपने ये सब विचार ज्ञानपीठके संस्थापक श्रीमान् बहादुरसिंह बाबूसे कह सुनाये; और 'ज्ञानपीठके साथ एक 'ग्रन्थमाला'भी स्थापित कर जैन साहित्यके रत्नतुल्य विशिष्ट ग्रंथोंको, आदर्शरूपसे तैयार करवाना, प्रसिद्धिमें लानेका प्रयत्न होना चाहिए, इस बारेमें सहज भावसे प्रेरणा की गई। इन बातोंको सुनते ही सिंघीजीने, उसी क्षण, बडे औदार्यके साथ, अपनी सम्पूर्ण सम्मति हमें प्रदान की और ऐसी 'ग्रंथमाला' के प्रारंभ करनेका और उसके लिये यथोचित द्रव्यव्यय करनेका यथेष्ट उत्साह प्रकट किया। इसके परिणाममें, सिंघीजीके स्वर्गीय पिता साधुचरित श्रीमान् डालचन्दजी सिंघीकी पुण्यस्मृति निमित्त इस सिंघी जैन ग्रन्थमाला का प्रादुर्भाव हो कर, आज इसका यह प्रथम 'मणि'–केवल'मणि' ही नहीं 'चिन्तामणि'–पाठकोंके करकमलमें समर्पित हो रहा है।

इस ग्रंथके पूर्व संस्कारणादिका परिचय.

विदेशीय विद्वानोंमें, सबसे पहले इस ग्रन्थका परिचय, किन्लॉक फार्बस साहबको हुआ जिन्होंने गूजरातके इतिहासका रासमाला नामक सबसे पहला और अनेक बातोंमें अपूर्व ग्रन्थ लिखा। रासमाला के लिये ऐतिहासिक सामग्री इकट्ठी करनेका उपक्रम, जब फार्बस साहबने शुरू किया तब, प्रारम्भही में उन्हें वीरचन्द भण्डारी नामक एक शिक्षित जैन गृहस्थका अमूल्य सहकार मिल गया, जिसकी सहायतासे उन्हें गूजरातके पाटणके किसी जैनयतिजीके पास, प्रस्तुत ग्रन्थकी एक प्रति प्राप्त हो गई। रासमालाके पूर्वभागके प्रणयनमें प्रबन्धचिन्तामणिसे बहुत कुछ सहायता ली

गई है इतना ही नहीं लेकिन उसका सारा ही सारभूत ऐतिहासिक कलेवर प्रायः इसी ग्रन्थके आधार पर खड़ा किया गया है।

फार्बस साहबको जो पोथी पाटणसे मिली थी वह उन्होंने बम्बईकी 'फार्बस साहित्य सभा'को भेंट दे दी लेकिन पीछेसे वह पोथी वहांसे लुप्त हो गई। बम्बई सरकारने जब, अपना पुरातन साहित्यके अन्वेषण और संग्रह-करणका कार्य शुरू किया, तब डॉ० ब्युल्हर और प्रो० पीटर्सनको इस ग्रन्थकी प्राप्ति करनेकी बड़ी उत्कंठा हुई। बहुत कुछ परिश्रम करनेके बाद, सन् १८७४ में भटनेरके जैनग्रन्थभण्डारमें; इस ग्रन्थकी १ प्रति डॉ० ब्युल्हरके देखनेमें आई, जिसकी तुरन्त नकल करवा कर उन्होंने लंडनकी इन्डिया ऑफिस लाईब्रेरीको भिजवा दी। सन् १८८५ में, प्रो० पीटर्सनको इसकी १ प्रति प्राप्त हुई जिसके बारेमें, उन्होंने, अपनी पुस्तकविषयक खोज वाली दूसरी रीपोर्ट (पृ० ८६–८७) में इस प्रकार, इस पर, उल्लेख किया है–

"इस प्रकार जल्दीमें किये गए इन उल्लेखोंके अंतमें, कहना चाहिए कि–वर्षके आखिरी भागमें, मेरतुङ्गरचित प्रबन्धचिन्तामणि ग्रंथकी १ प्रति प्राप्त करनेमें मैं सफल हुआ हूं। यह महत्त्वका ऐतिहासिक ग्रन्थ बड़ा उपयोगी है। अपने ग्रन्थसंग्रहमें इस ग्रन्थकी वृद्धि करनेका बहुत समयसे हमारा प्रयत्न रहा।" इत्यादि।

यह प्रति बम्बई सरकारके ग्रन्थसंग्रहमें–जो वर्तमानमें, पूनाके भांडारकर प्राच्यविद्यासंशोधन मंदिरमें, सुरक्षित है–अद्यापि विद्यमान है।

इसके सिवा, डॉ० ब्युल्हरको एक और प्रति, ऊमाशंकर याज्ञिक नामके गूजरातके किसी शास्त्री द्वारा प्राप्त हुई, जिसकी भी नकल करवा कर, उन्होंने उक्त इन्डिया ऑफिस लाइब्रेरीमें भिजवा दी।

पीटर्सन साहब द्वारा प्राप्त हुई उक्त पूनावाली प्रतिको देखकर, गूजरातके पं० रामचन्द्र दीनानाथ शास्त्रीको, जो पीटर्सन साहबके निरीक्षणमें सहायक रूपसे काम करते थे, इस ग्रन्थको मुद्रित कर प्रकाशित करने की इच्छा हुई। प्रयत्न करनेसे उनको, उक्त प्रतिके सिवा, दो-तीन अन्य प्रतियां भी जैन उपाश्रयोंमेंसे मिल गईं थीं जिनका आश्रय ले कर उन्होंने आपना संस्करण, विक्रम संवत् १९४४ में, प्रकट किया। रामचन्द्र शास्त्रीने इस ग्रन्थका गूजराती भाषान्तर भी तैयार किया और उसको भी सं० १९४५ में छपवाकर प्रसिद्ध किया।

इतिहासकी दृष्टिसे इस ग्रंथका बड़ा महत्त्व होनेसे, इसका इंग्रेजी भाषामें अनुवाद करनेकी आवश्यकता डॉ० ब्युल्हरको मालूम दी; इस लिये उन्होंने, संस्कृत ग्रंथोंके इंग्रेजीमें अनुवाद करनेवाले सिद्धहस्त विद्वान् प्रो० सी. एच्. टॉनी. एम्. ए. को, इसका अनुवाद करनेकी प्रेरणा की। तदनुसार टॉनी साहबने बड़े उत्साहसे इस ग्रंथका सम्पूर्ण इंग्रेजी अनुवाद तैयार किया, और कलकत्ताकी एसियाटिक सोसायटी ऑफ बंगालने उसे प्रकाशित किया।

टॉनी साहबका मुख्य आधार, उक्त रामचन्द्र शास्त्रीद्वारा प्रकाशित आवृत्ति पर ही रहा, परंतु उन्होंने उपर्युक्त डॉ० ब्युल्हरवाली तथा प्रो० पीटर्सनवाली हस्तलिखित प्रतियोंका भी कुछ कुछ पुनरुपयोग किया और कहीं कहीं ठीक अर्थानुसन्धान प्राप्त करनेकी चेष्टा की। टॉनी साहबके मुकाबलेमें, रामचन्द्र शास्त्रीका गूजराती भाषान्तर सर्वथा निरुपयोगी और असम्बद्धप्राय मालूम देता है।

प्रस्तुत आवृत्तिके सम्पादनमें प्रयुक्त सामग्री.

जिन प्रतियोंका उपयोग हमने इस आवृत्तिमें किया है उनका संकेतपूर्वक परिचय इस प्रकार है।

(१) A अहमदाबादके डेलाका उपाश्रय नामक प्रसिद्ध जैन उपाश्रयमें सुरक्षित जैन ग्रंथभण्डारकी संपूर्ण प्रति। [टिप्पा नं. ३०; प्रति नं. ३४] इसको हमने A अक्षरसे संकेतित किया है। इस प्रतिके ५३ पत्र हैं जो दोनों तरफ लिखे हुए हैं। प्रतिके अन्तमें इस प्रकार संक्षिप्त पुष्पिका देता है–"सं० १५०९ वर्षे कार्तिगसुदि ९ बार रवौ

पठता लपीः ॥ छ ॥ उँनमो विना [य] काय ॥" लिपिकार कोई अजैन पठता नामक माल्म देता है। लिपि जैननागरी है और अक्षर सुवाच्य तथा सुन्दर है। पाठ भी प्रायः शुद्ध है।

(२) B अहमदाबादके उसी उपाश्रयकी दूसरी अपूर्ण प्रति। [डिब्बा नं. ५१, प्रति नं. ३५] इसका निर्देश हमने B अक्षरसे किया है। यह प्रति थोडी सी अपूर्ण है। इसके कुल ७१ पत्र हैं। अन्तके दो-एक पत्र नष्ट हो गये हैं, जिससे प्रस्तुत आवृत्तिके पृष्ठ १२१ की ५ वीं पंक्तिके पश्चात्से लेकर अन्ततकका ग्रंथभाग इसमें अनुपलब्ध है। इस प्रतिका यह अन्तभाग प्रायः तीन सौ वर्ष पहले ही नष्ट हो गया माल्म देता है। क्यों कि इसके विद्यमान अन्तके पत्र (७१) की अन्तिम पंक्तिके नीचे यह पद्य लिखा हुआ है--

संविग्नेनान्विपदा तपगणपतिविजयसेनसूरीणाम्। श्रीरामविजयकृतिना चित्कोशे प्रतिरियं मुक्ता ॥

इस पद्यका अर्थ यह है कि--तपागण (तपागच्छ) पति आचार्य विजयसेनसूरिके संविग्न शिष्य श्रीरामविजयने यह प्रति ज्ञानकोश (ग्रन्थभण्डार) में रक्खी।

तपागच्छीय पट्टावलियोंके अनुसार विजयसेनसूरिका स्वर्गवास विक्रम संवत् १६७१ में हुआ, अतः उनके शिष्य रामविजय प्रायः उसी समयमें विद्यमान होने चाहिये यह स्वतः सिद्ध है।

अन्तिम पत्र अनुपलब्ध होनेसे इस प्रतिके लिखे जानेके समयके बारेमें कोई निश्चित विचार नहीं किया जा सकता; तो भी प्रतिकी स्थिति देखते हुए माल्म होता है कि यह प्रति भी करीब ५०० वर्ष जितनी पुरानी जरूर होगी। इस प्रतिका पाठ यद्यपि अशुद्धिबहुल है; तो भी कहीं कहीं इसका लेख बहुत शुद्ध और उपयुक्त मिल जाता है। इस प्रतिका किसीने पीछेसे कहीं कहीं संशोधन भी किया है और कई जगह पत्रोंके पार्श्वभागमें कुछ श्लोकादि भी लिख दिये हैं।

(३) P पाटणके सागरगच्छके उपाश्रयमें संरक्षित ग्रन्थभण्डारकी संपूर्ण प्रति। पत्र संख्या ८४। प्रथम पत्र और अन्तिम पत्रका एक-एक पार्श्व बिल्कुल कोरा। इस प्रतिका नामनिर्देश हमने P अक्षरसे किया है। अन्तमें लेखकादिका सूचन करनेवाला कोई उल्लेख नहीं है। पत्रादिकी अवस्था देखते हुए कमसेकम ३-४ सौ वर्षकी पुरानी तो यह होगी ही। लेकिन, जिस आदर्श परसे यह प्रति नकल की गई है वह आदर्श बहुत पुरातन माल्म देता है। सम्भवतः ताडपत्रमय हो। क्यों कि इस प्रतिमें बहुतसी जगह विनष्टीभूत शब्दांश या पंक्त्यंश सूचित करनेके लिये इस प्रकारकी अक्षरशून्य रेखायें रख दी गई हैं जिनका तात्पर्य यह है कि जिस आदर्श परसे यह नकल की गई है उसमें ये शब्द जीर्ण-शीर्णादिके कारण नष्ट-भ्रष्ट होगये होने चाहिए। इस प्रतिके पाठभेदादिके संबंधमें आगे पर लिखा गया है।

(४) Po पूना, भांडारकर प्राच्यविद्यासंशोधन मंदिरमें सुरक्षित, राजकीय ग्रंथसंग्रह--जो पहले डेक्कन कॉलेजमें रक्षित होनेसे, डेक्कनकॉलेज-संग्रह कहलाता था--की यह प्रति जिसका जिक्र ऊपर पीटर्सन साहबके उल्लेखके साथ हुआ है। इसका संग्रह नंबर ६१७, सन् १८८५-८६ है। पत्र संख्या ८१। इसके अन्तमें कोई लेखकादिका नाम नहीं है। प्रति बहुत पुरातन नहीं माल्म देती। अनुमानतः २००-२५० वर्ष जितनी पुरातन होगी। इसका सूचन हमने Po अक्षरसे किया है।

(५) D शास्त्री रामचन्द्र दीनानाथने सं० १९४४ में, बम्बईसे इस ग्रंथका जो संस्करण प्रकट किया उसको हमने D संज्ञासे निर्दिष्ट किया है।

Da. Db. Dc. Dd. रामचन्द्र शास्त्रीने अपने संस्करणमें मुख्यतया ऊपर नं. ४ में उल्लिखित पूनावाली प्रतिका ही उपयोग किया है; लेकिन कुछ और भी त्रुटित और खंडित ऐसी दो-तीन प्रतियां उनको मिली थीं जिन परसे उन्होंने कुछ पाठभेद संग्रह करनेका अव्यवस्थित उद्योग किया था और इन प्रतियोंको उन्होंने A. B. C. D आदि संज्ञायें

रक्खीं थीं। इन प्रतियोंके पाठोंको भी हमने कहीं कहीं संगृहीत किया है और उनका क्रमानुसार Da. Db. Dc. Dd. इत्यादि अक्षरोंसे निर्देश किया है।

(६) Pa पाटणके संघके भण्डारकी [डिब्बा नं. ५०, प्रति नं. ८] एक प्रति जिसमें सिर्फ प्रबन्धचिन्तामणिगत 'भुंजभोजप्रबंध' लिखा हुआ है। वास्तवमें यह प्रति है तो राजशेखरसूरिरचित 'प्रबन्धकोष' की, लेकिन इसके अन्तमें प्रबन्धचिन्तामणिका उक्त प्रबन्ध भी लिखा हुआ है। इस प्रतिकी कुल पत्र संख्या १०५ हैं जिसमें १ से ९१ पत्र तक प्रबन्धकोष लिखा हुआ है और शेषके पत्रोंमें उक्त प्रबन्ध है। यह प्रति विक्रम संवत् १४५८ में लिखी गई थी। इसके अन्तका पुष्पिका लेख इस प्रकार है–

"इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीभोजराजश्रीमीमभूपयोर्नानावदातवर्णनो नाम द्वितीयः प्रकाशः ॥ छ ॥ श्रं० ४६४ ॥ श्रीः ॥ छ ॥ संवत् १४५८ वर्षे प्रथम भाद्रपदशुदि ११ एकादश्यां तिथौ बुधवारे श्रीसागरतिलकसूरिणा स्वशिष्यपठनार्थं श्रीअणहिलपुरपत्तने प्रबन्धानि राजशेखरसूरिविरचितानि आलिलिखे ॥"

यह प्रति प्रायः शुद्ध और बहुत सुन्दर अक्षरोंमें लिखी हुई है। इसका उपयोग हमने मुंज और भोजप्रबन्धवाले भागमें किया और इसे Pa अक्षरसे सूचित किया है।

(७) Pb पूनाके उक्त राजकीय संग्रहमें, नं. ४५०, सन् १८८२–८३, की एक प्रति है जिसमें सिर्फ इस ग्रंथका द्वितीय प्रकाश–भोज-भीमभूपवर्णन नामका–लिखा हुआ है। इसके प्रान्तमें लेखक आदिका कुछ निर्देश नहीं है। अनुमान ३०० वर्ष जितनी पुरातन होगी। इसके कुल पत्र १९ हैं जिनमें १२ वां पत्र अप्राप्त है। इसका पाठ साधारण है लेकिन प्रबन्धान्तर्गत वर्णनोंका क्रम-विपर्यय और न्यूनाधिक्य बहुत अधिक पाया जाता है। इसका सूचन हमने Pb के संकेतसे किया है।

(८) इस ग्रन्थके आदिके दो प्रकाशवाली १ प्रति, पाटणके तपागच्छके भण्डारमेंसे मिली [डिब्बा नं. ५७, प्रति नं. ५७] जिसके कुल १६ पत्र हैं। यह प्रति सं० १५२० की लिखी हुई है। इसका अन्तिम पुष्पिका लेख इस प्रकार है–

"संवत् १५२० वर्षे श्रावणशुदि १३ दिने तपागच्छनायक श्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्य पं० ज्ञानहर्षगणिपादानां सा० सोनाकेन भा० रूडी प्रमुख कुटुंबयुतेन श्रीतिलोतभक्त्या लिखापितं ॥ छ ॥ श्रीसंघस्य कल्याणमस्तु ॥ छ ॥ श्रीः ॥"

इस प्रतिका पाठ प्रायः A आदर्शके सम्मत है इस लिये इसको हमने कोई खास संज्ञा नहीं दी और सम्पादनमें कोई विशेष सहायता भी इससे नहीं ली गई।

(९) पाटणके ऊपरवाले ही भण्डारमेंसे, पत्र संख्या १७ की एक प्रति [डिब्बा नं. ६६, प्रति नं. ११२] जिसमें, उपर्युक्त Pa आदर्शकी समान, सिर्फ मुंज-भोजप्रबन्धका हिस्सा लिखा हुआ है। इसका पाठ भी ऊपरवाले नं. ८ में सूचित आदर्शके समान ही पाया गया; इस लिये इसका भी कोई नामनिर्देश करना आवश्यक नहीं समझा।

(१०) प्रो० सी. एच्. टॉनीने जो इस ग्रंथका इंग्रेजी भाषांतर किया है उसमें उन्होंने, मूल ग्रंथके पाठका संशोधन करनेका भी कुछ प्रयत्न किया है; और शास्त्री रामचन्द्रकी मुद्रित आवृत्तिके साथ, पूनावाली P प्रतिका तथा लंडनकी इन्डिया ऑफिसकी डॉ० व्युल्हरवाली प्रतियोंका भी उपयोग कर कुछ पाठभेद, अपनी पुस्तककी पाद-टिप्पनीयोंमें सदुत किये हैं। लेकिन वे सब पाठभेद प्रायः हमारे इन संगृहीत आदर्शोंमें आ जाते हैं इस लिये हमने उनका पृथक् संकेतके साथ कोई निर्देश करना उपयुक्त नहीं समझा।

प्राप्त आदर्शोंका वर्गीकरण.

इस प्रकार हमारे पास जो यह आदर्श-सामग्री उपस्थित हुई उसका परीक्षण करने पर हमें इसके ४ वर्ग मालूम दिये। १ ला वर्ग, A आदर्शका है जिसकी समानता प्रायः Po, D, Da और Dc आदर्शोंमें पाई जाती है।

२ रा वर्ग, B आदर्शका है जिसकी समानता Db और Dd आदर्शोंके साथ है। ३ रा वर्ग, Pa और Pb का; और ४ था वर्ग, P का है।

इन वर्गोंमेंसे पहले और दूसरे वर्गमें तो परस्पर विशेष करके कुछ शब्दों और प्रतिशब्दोंका ही पाठभेद है और कुछ थोडेसे पद्योंकी न्यूनाधिकता मिलती है। ३ रा वर्ग, भोजप्रबन्धवाले प्रकरणोंमें कुछ विशेष रूपसे भेद प्रदर्शित करता है। इसमें भी Pa आदर्शकी अपेक्षा Pb आदर्श अधिक भिन्न है। इसमें कई प्रकरण, अन्यान्य आदर्शोंकी अपेक्षा आगे-पीछे लिखे हुए मिलते हैं इतना ही नहीं परंतु वे न्यूनाधिकरूपमें भी मिलते हैं।

P सङ्ज्ञक आदर्शकी विशेषता.

४ था वर्ग जो P आदर्शका है वह एक विषयमें सबसे भिन्नता और विशिष्टता रखता है। इस आदर्शमें सिद्धराज, कुमारपाल, वस्तुपाल-तेजपाल और अन्यान्य व्यक्तियोंके प्रशंसात्मक जो पद्यसमूह–सोमेश्वरदेव रचित कीर्तिकौमुदी नामक काव्यमेंसे–तत्तत्स्थलों पर, उद्धृत किया गया है वह अन्य किसी भी आदर्शमें उपलब्ध नहीं है। इन पद्योंकी संख्या कोई सब मिला कर १२० है। इतनी बडी पद्यसंख्याका इसमें प्राप्त होना; और, दूसरे सब आदर्शोंमें उसका सर्वथा अभाव मिलना; एक बहुत बडी समस्या उपस्थित करता है। क्या ये पद्य स्वयं ग्रंथकारने, पहले या पीछे, उद्धृत किये हैं या किसी अन्य लेखक द्वारा ये प्रक्षिप्त हैं?। ग्रंथकार स्वयं यत्र तत्र ऐसे बहुतसे पद्योंका अवतरण करनेमें खूब अभ्यस्त हैं, यह तो, उनके इस ग्रंथका अवलोकन मात्र करने ही से, निर्विवादरूपसे, मान लेना पडता है। सोमेश्वरदेवकी कीर्तिकौमुदीमेंसे भी इसी प्रकार उद्धृत किये हुए दो-एक अन्य पद्योंका अवतरण, (देखो पृ० ४८, और ६३) और और आदर्शोंमें भी दिखाई देनेके कारण, ग्रंथकारके सन्मुख कीर्तिकौमुदी काव्य भी रखा हुआ होगा, इस बातको मान लेनेमें भी कोई आपत्ति नहीं दिखाई देती। तो क्या ये सब पद्य भी उन्होंने ही अवतारित किये हैं?। अगर उन्हीं ही ने किये हैं तो फिर, केवल इस आदर्शको छोड कर, और और आदर्शोंमें भी ये क्यों नहीं मिलते?। कोई विशेष साधन जब तक प्राप्त नहीं हो सकता, तब तक इस प्रश्नका निश्चित उत्तर देना अशक्य है। तो भी एक अनुमान जो हमें हो रहा है उसे पाठकोंके जाननेके लिये यहां निर्दिष्ट कर देते हैं। जैसा कि हम ऊपर, इस P प्रतिका परिचय देते हुए लिख आये हैं, कि यह प्रति, जिस आदर्श परसे उतारी गई है वह आदर्श बहुत पुराना होना चाहिए। अतः आदर्शके प्राचीन होनेमें तो हमें विश्वसनीय आधार प्राप्त होता है। इस प्राचीनत्वसे हमारा अभिप्राय स्वयं ग्रंथकारके समसामयिकत्वसे है। यदि यह प्रति, जैसा कि हम अनुमान करते हैं, ३–४ सौ वर्ष जितनी पुरानी है; तो, इसका मूल आदर्श, जो उस समय जीर्ण दशामें विद्यमान होना चाहिए, कमसे कम वह भी ३–४ सौ वर्ष जितना पुरातन होना चाहिए। यदि यह बात ठीक हो तो उस प्राचीन आदर्शका समय उतना ही पुरातन हो जायगा जितना ग्रंथकार मेरुतुङ्गाचार्यका है। मेरुतुङ्गाचार्यको प्रबन्धचिन्तामणिकी रचना समाप्त किये आज ६२८–२९ वर्ष हुए। हमारे अनुमानके मुताबिक उक्त प्राचीन आदर्शको भी इतने वर्ष तो सहज हो सकते हैं। इससे हम यह अनुमान करनेके लिये अनुप्रेरित होते हैं कि, इस आदर्शका जो मूल आदर्श होगा वह स्वयं मेरुतुङ्गाचार्यका, वह आदर्श होगा, जिसे या तो उन्होंने सबसे पहले तैयार किया हो; या सबसे पीछे तैयार किया हो। सबसे पहले तैयार करनेका तात्पर्य यह, कि पहले पहल ग्रंथकारने, जब ग्रंथकी रचना की, तब उन्होंने प्रसंगप्राप्त कीर्तिकौमुदीके ये सब पद्य, ग्रन्थगत वर्णनमें बहुत उपयुक्त समझकर, विपुलताके साथ उद्धृत कर लिये; लेकिन पीछेसे ग्रंथका पुनः संशोधन करते समय, इतने पद्योंका, एक साथ एक ही ग्रंथमेंसे उद्धरण करना मनमें ठीक न जंचा हो इस लिये उन्हें छोड कर, उस संशोधित आवृत्तिकी, और और नकलें करवाई गई हों और उन्हींका सर्वत्र प्रचार किया गया हो। यह मूल प्रथमादर्श कहीं भण्डारमें ज्यों का त्यों पडा रहा हो, जिसके नाशकालमें, इस विद्यमान P आदर्शके लेखकने उसका पुनरुद्धार कर, इस रूपमें, उसे चिरजीवी बना दिया हो। दूसरा विकल्प जो

यह कि–या सबसे पीछे इस आदर्शकी सृष्टि हुई हो; वो उसका कारण यह हो सकता है कि पहला आदर्श जो ठीक तैयार हुआ उसकी अनेक नकलें तैयार हो कर सर्वत्र प्रचारमें आगई हों; और फिर पीछेसे, बहुत कुछ समयके बाद, ग्रंथकारने ग्रंथके कलेवरको विशेष पुष्ट बनानेके लिये, वे सब पद्य अपनी कोईएक प्रतिमें प्रविष्ट कर उसका एक नवीन और परिवर्द्धित संस्करण बनाना चाहा हो; लेकिन उसका कोई विशेष प्रचार न होकर वह ज्यों कि त्यों भण्डारहीमें पडी रही हो और उपर्युक्त अनुमानानुसार, P आदर्शके लेखकने उसका यह पुनरवतार कर लिया हो। इन दोनों विकल्पोंमेंसे कौन विकल्प विशेष बलवान् हो सकता है इसके लिये भी हमें कुछ कल्पना हुई है, लेकिन उसका यहां पर विवेचन करना ज्यादह गौरवरूप हो जायगा, इस लिये आगेके भागमें यथाप्रसङ्ग उसका भी दिग्दर्शन करा दिया जायगा। इससे एक यह खास बात भी सूचित होती है, कि दोनों विकल्पोंमेंसे यदि कोईएक विकल्प भी ठीक हो सकता है, तो उस परसे, इस P आदर्शका मूलादर्श स्वयं ग्रंथकारका एक आदर्श था, यह प्रमाणित हो सकता है।

इस P आदर्शकी नकल उतारने वालेने, पुरातन आदर्शकी लिपिको ठीक ठीक नहीं समझनेके कारण, अक्षरांतर करनेमें बहुत भूलें की हैं जिससे इसका पाठ बहुत कुछ अशुद्ध बन गया है; तो भी जहां अन्य आदर्शोंमें भ्रष्ट पाठ मिलता है या अयथोपयुक्त शब्द दिखाई देते हैं, वहां इस प्रतिमें बहुत शुद्ध पाठ और समुचित शब्द उपलब्ध होते हैं। यह बात भी इस आदर्शके विशिष्ट संशोधित होनेकी सूचना देती है।

पाठभेदोंके संग्रह करनेकी पद्धति.

पाठभेदोंके संग्रह करनेकी हमारी पद्धति यह है, कि व्याकरण या भाषाकी दृष्टिसे जो शब्द शुद्ध मालूम देते हैं उन्हीं शब्दोंका हम संग्रह करते हैं। सर्वथा अशुद्ध शब्दोंका या व्याकरणकी दृष्टिसे अपरूप पाठोंका, जैसा कि पश्चिमीय विद्वान् करते रहते हैं, हम संग्रह नहीं करते। अर्थानुसन्धानसे असंगत मालूम देने पर भी यदि व्याकरणकी दृष्टिसे शब्दप्रयोग शुद्ध मालूम देता है तो उसे हम पाठभेदके रूपमें संगृहीत कर लेते हैं। हां, जहां कहीं पाठमें बहुत कुछ गडबडी मालूम दे और अर्थसंगति ठीक न लगे, वहां हम, ऐसे सर्वथा अशुद्ध शब्दोंको और भ्रष्टरूपोंको भी पूर्णरूपसे संगृहीत कर लेते हैं। देश्य विशेषनामोंके शुद्ध अशुद्ध सब ही रूपोंका संग्रह करना आवश्यक समझते हैं।

हमारे इस संस्करणमें मुख्य आधारभूत A, B और P आदर्शके आदि और अन्तके पत्रोंका फोटोन चित्र बनाकर इस पुस्तकके साथ लगाये जाते हैं, जिससे पाठकगण, इन पुरातन आदर्शोंकी अक्षाराकृति-आदिका दर्शन भी प्रत्यक्षतया कर सकेंगे।

इस ग्रंथकी सम्पूर्ण संकलना कैसी होगी; और कौन कौन भागमें क्या क्या विषय रहेंगे; इसके लिये एक पृथक् पृष्ठपर पूरा विवरण दे दिया गया है जिसके अवलोकनसे पाठकोंको आगेके भागोंका किंचित् विषय-परिचय हो सकेगा।

अन्तमें, अहमदाबादके डेलाके भण्डारके तथा पाटणके भण्डारोंके संरक्षोंका, जिनके द्वारा हमको यह सामग्री प्राप्त हो सकी है, कृतज्ञतापूर्ण उपकार मान कर, इस 'किंचित् प्रास्ताविक'को पूर्ण करते हैं।

वि॰ सं॰ १९८८, सांवत्सरिक पर्व.
विश्वभारती. शान्तिनिकेतन।

जिन विजय

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपाटाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति तत्र सन्नाम्नी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥
सदाचार-विचाराभ्यां प्राचीननृपतेः समः । श्रीमत्चतुरसिंहोऽज राठोडान्वयभूषिणः ॥
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूत् राजपुत्रः प्रसिद्धिमान् । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥
मुञ्ज-भोजसुखा भूपा जाता यस्मिन्महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुशाक्सौजन्यभूषिता ॥
क्षत्रियाणीप्रभापूर्णा शौर्यदीप्तसुखाकृतिम् । यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा स्त्रियम् ॥
सूनुः किशनसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः । रणमल्ल इति ह्यन्द् यद्यशः जननीकृतम् ॥
श्रीदेवीहंसनामात्र राजपूज्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्विदैपज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥
अष्टोत्तरशताब्दानामायुर्यस्य महामतेः । सचासीद् वृद्धिसिंहस्य प्रीतिश्रद्धास्पदं परम् ॥
तेनाथाप्रतिमेनेण्णा स तत्सूनुः स्वसन्निधौ । रक्षितः, शिक्षितः सम्यक् कृतो जैनमतानुगः ॥
दीर्भाग्यात्तच्छिशोर्बाल्ये गुरुःतातौ दिवंगतौ । मुग्धीभूय ततस्तेन त्यक्तं सर्वं गृहादिकम् ॥

तथा च–

परिभ्रम्याथ देशेषु संसेव्य च बहून् नरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूत्वा कृलाऽऽचारान् सुदुष्करा
ज्ञातान्यनेकशास्त्राणि नानाधर्ममतानि च । मध्यस्थवृत्तिना येन तत्त्वातत्त्वगवेषिणा ॥
अधीता विविधा भाषा भारतीया सुरीपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं ग्रन्थ-नूतनकल्पिकाः ॥
येन प्रकाशिता नैका ग्रन्था विद्वत्प्रशंसिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिह्यतथ्यगुम्फिताः ॥
यो बहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलैश्च सत्कृतः । जातः स्वान्यसमाजेषु माननीयो गनीषिणाम् ॥
यस्य तां विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपतनात्स्वयमन्यदा ॥
पुरे चाहम्मदाबादे राष्ट्रीयशिक्षणालये । विद्यापीठमिति ख्यातः प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्नियुक्तो यो महात्मना । विद्वज्जनकृतालापे पुरातत्त्वाख्यमन्दिरे ॥
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूय तत्सदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे यस्तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥
तत आगत्य सँल्लभ्यो राष्ट्रकार्ये च सक्रियः । कारावासोऽपि सम्प्राप्तः येन स्वराज्यपर्वणि ॥
क्रमात्तस्माद् विनिर्मुक्तः प्राप्तः शान्तिनिकेतने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनामभूषिते ॥
सिंघीपदमुतं जैनज्ञानपीठं यदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंघीश्रीडालचन्दस्य सूनुना ॥
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण धीमता । स्मृतयें निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥
प्रतिष्ठितश्च यस्तस्य पदेऽधिष्ठातृसज्ज्ञके । अध्यापयन् नरान् शिष्यान् शोधयन् जैनवाङ्मयम् ॥
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्थपितृश्रेयसे चैषा ग्रन्थमाला प्रकाश्यते ॥
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्वियं लोके जिनविजयभारती ॥

श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचितः

॥ प्रबन्धचिन्तामणिः ॥

करतलेन[1] संस्पृश्य, हा दैवमित्युदीरयन् धाते पातिते[2] सति दुर्गतो यथाप्राप्या रत्नानि लभते'। स वृत्तान्तमसुं तस्मात्सम्यगवगम्य विक्रमेण तद्देन्यं कारयितुमक्षमस्तान्युपकरणानि सहादाय[3] रत्नखननार्थं खनीमध्ये प्रहारोद्यतं विक्रममभिदधे—'यत्[4] कश्चिद्वन्याः समागतो वैदेशिकः 'स्वगृहकुशलोदन्तं पृष्टो भवन्मातुः पञ्चत्वमाचख्यौ'। तत्तस्यवज्रशूचीनिभं वचो निशम्य ललाटे करतलेनाहत्य, हा दैवमित्युच्चरन् खनित्रं करतलाक्षिप्तं। तेन खनित्राग्रेण विदारितायां भुवि देदीप्यमानं सपादलक्षमूल्यं रत्नं प्रादुरासीत्[5]। 'भट्टमात्रस्तदादाय विक्रमेण सह प्रत्यावृत्तः। तच्छोकशङ्कुशङ्कापनोदाय[6] खनीवृत्तान्तज्ञापनपूर्वं[7] तत्कालमेव मातुः कुशलमुक्तवान्। विक्रमः[10] सहजां लोलुभतां विसृश्य भट्टमात्रस्य क्रुधा तत्करादग्रहमाच्छिद्य पुनः खनी कण्टे प्रासः।

२. धिग् रोहणं गिरिं दीनदारिद्र्यद्रणरोहणम्[11]। दत्ते हा दैवमित्युक्ते रत्नान्यर्थिजनाय यः ॥ २

इत्युदीर्य सकललोकप्रत्यक्षं तत्रैव तद्रत्नमुत्सृज्य पुनर्देशान्तरं [12]परिभ्रम्यन्नवन्तिपरिसरे[13] प्राप्तः। षट्पदहृद्यध्वनिमाकर्ण्य [14]वृत्तान्तमवबुध्य च तं हुडुक्कवान्। तेन समं स राजमन्दिरे सभायातः। तस्मिन्नेवावृष्टे मुहूर्त्ते अहोरात्रप्रमिते राज्ये सचिवैरभिषिक्तो दीर्घदर्शितयेति दध्यौ—यदस्य राज्यस्य[15] प्रबलः[16] कोऽप्यसुरः[17] सुरो वा क्रुद्धः सन् प्रतिदिनमेकैकं नृपं संहरति। नृपाभावे च[18] देशविनाशं करोति। अतो भक्त्या[19] शक्त्या वा तदनुनयः समुचित इति—नानाविधानि भक्ष्यभोज्यानि[20] निर्माप्य,[21] प्रदोषसमये चन्द्रशालायां सर्वमपि सज्जीकृत्य, निशाराज्ञिकावसरानन्तरमङ्गरक्षैर्नृपैस्तत्र भारशङ्कुलायां निहितैर्[22]पल्यङ्के निजपट्टदुकूलाच्छादितमुच्छीर्षकं नियोज्य स्वयं प्रदीपच्छायामाश्रितः[23] कृपाणपाणिर्धैर्यनिर्जितजगत्त्रयो दिगवलोकनपरो यावदास्ते; तावन्महानिशीथसमये वातायनद्वारेण प्रथमं धूमम्, ततो ज्वालाम्, ततः साक्षात्प्रेतप्रतिरूपमिव करालं वेतालमालोकितवान्। स च बुभुक्षाक्षामकुक्षिस्तानि भोज्यानि यद्यच्छयोपभुज्य, गन्धद्रव्यैश्च स्वशरीरं विलिप्य, ताम्बूलास्वादनेन[24] परितुष्टस्तत्र पल्यङ्के समुपविश्य श्रीविक्रमं प्राह—'रे मनुज[25]! अहमग्निवेतालनामा देवराज[26]प्रतीहारतया प्रतीतैः प्रतिदिनमेकैकं नृपं निर्हन्मि। किं तु" तवानया "भक्त्या प्रीतेन मयाऽभयदानपूर्वं तव राज्यं प्रदत्तम्। परमेतावद्भक्ष्यभोज्यानि" नम सदैवोपढौकनीयानि[27]।' इत्यभुमाभ्यामपि[28] प्रतिपन्ने कियत्यपि गते काले श्रीविक्रमेण राज्ञा निजमायुः पृष्टः—'नाहं वेद्मि, किं तु स्वस्वामिनं विज्ञप्य[29] भवन्तं ज्ञापयिष्यामि' इत्युक्त्वा गतः। पुनरन्यस्यां निशि समेतः—'महेन्द्रेण त्वं" सम्पूर्णवर्षशतायुरादिष्ट' इति तं जगौ। स

1 A करतलेन। 2 A पतिते। 3 Da समादाय; Db आदाय। 4 Da तात कश्चिद्; Db देवः कश्चिद्। 5 AD स्फुरद्दे। 6 Db आदर्शे एतस्याद्वाक्यस्यैवं 'भाग्येन किं न घटते यतः—

(१) यद्यपि कृतमुद्धतशतः प्रयाति गिरिकन्दरान्तरेषु नरः। करकलितदीपकलिका तथापि तद्वमीक्षमतुसरति॥' एतावानधिकः पाठः।

7 B स भट्ट०। 8 B शोककथनपरोदयः; Da-b शोकापनोदाय। 9 AB ज्ञापनाः। 10 Da विक्रमस्तदानीं। 11 Da अवतीर्णं। 12 B ०भ्रमद्भः। 13 D परिसरं; B ०देशपरिसरे। 14 A B तं वृत्तां०। 15 Db राज्ये; B राजा। 16 B सार्वभौमः। 17 B कोपि ऽसुरः सुरो वा; P कोपि सुरो असुरो वा। 18 D 'च' नास्ति। 19 A 'भक्त्या' नास्ति; B शक्त्याभक्त्या वा; Da-b यथाशक्त्या भक्त्या वा। 20 P भक्ष्यखाद्यानि। 21 P विधाप्य; De निर्माय। 22 D ०पृंतल्प। 23 AP स्थितः। पल्यं०। 24 A ०मुखसीपर्कं। 25 AD मानिस्व। 26 B निर्जितत्रयत्रिजयो। 27 कराग्रवेतालं। 28 A तुंग्य। 29 B ०स्वादेन। 30 B मनुष्यः; P सतुष्टा। 31 P देवराजेन। 32 P विहितः। 33 BP इमम्। 34 BP 'रिंदु' नास्ति। 35 BP अत्यन्तभक्त्या। 36 Da-b ०पतद्०। 37 BP ०भोज्यादि। 38 BP ०नीयम्। 39 P 'अपि' नास्ति। 40 D विज्ञाप्य। 41 D विज्ञाप०; Da विज्ञप०। 42 D 'त्वं' नास्ति। 43 P विनानान्यत्र 'संपूर्ण' नास्ति।

राज्ञा[1] मित्रधर्ममधिकमधिरोप्य[2] इत्युपरुद्धः[3]–'यन्मयेन्द्रपार्श्वादेकेन हायनेन[4] हीनमधिकं वा[5] वर्षशतं कारयेति'। स तदङ्गीकृत्य भूयोऽभ्युपेतः 'सन्निति[6] वाचमुवाच–'महेन्द्रेणापि न[7] नवनवतिनैकोत्तरं वर्षशतं[8] भवति'। इति[9] निर्णये ज्ञाते, यावत्परस्मिन् दिने तयोरग्र्यं भक्ष्यभोज्यादिपाकं[10] निपिद्धे[11], नृपः संग्रामसज्जो भूत्वा निशि तस्थौ। तावत्तत्रैव रीत्या[12] समुपागतः सन्[13] तैर्द्वोज्यादिकमवीक्ष्य कुद्धो[14] राजानमधिक्षिप्य[15]। तयोश्चिरं [16]द्वन्द्वयुद्धे जायमाने सुकृतसहायेन राज्ञा तं [17]पृथ्वीतले पातयित्वा, हृदि चरणमारोप्य–'इष्टं दैवतं स्मरे'त्यादिष्टः[18] स नृपं जगौ–'तवाद्भुतसाहसेनाहं[19] परितुष्टोऽस्मि; यत्कृत्यादेशकारी अग्निवैतालनामाहं तव सिद्धः'। एवं निष्कण्टकं तस्य राज्यमजनि। इत्थं तेन[20] परक्रमाक्रान्तदिग्वलयेन पण्णवति प्रतिनृपतिमण्डलानि स्वभोगमानिन्ये[21]।

३. वन्यो[22] हस्ती [23]स्फटिकघटिते भित्तिभागे[24] स्वबिम्बं दृष्ट्वा दृप्तप्रतिगज इति त्वद्विषां मन्दिरेषु।
हत्वा[25] कोपाद्गलितरदनसं पुनर्वीक्ष्यमाणो मन्दं मन्दं सृपति करिणीशङ्कया साहसाङ्कः[26] ॥ ३

[*]कालिदासाद्यैर्महाकविभिरित्यं[*27] संस्तूयमानश्चिरं प्राज्यं साम्राज्यं[28] बुभुजे।

साम्प्रतमवसरायातां श्रीकालिदासंमहाकवेरुत्पत्तिं संक्षेपतो[29] ब्रूमः।[*]

२) अवन्त्यां पुरि श्रीविक्रमादित्यराजः[30] सुता प्रियङ्गुमञ्जरी। साऽध्ययनाय वैररुचिनाम्नः पण्डितस्य समर्पिता[31]। सा प्राज्ञतया सर्वाणि शास्त्राणि तत्पार्श्वे कियद्भिर्वासरैरधीत्य, यौवन-15 भरवर्तमाना[32] जनकं नित्यमाराधयन्ती, कदाचिद्वसन्तसमये [33]वर्तमाने गवाक्षे सुखासनासीना, मध्यन्दिनप्रस्तावे ललाटन्तपे तपने पथि सञ्चरन्तमुपाध्यायमालोक्य वातायनच्छायासु[34] विश्रान्तं तमुवाच। परिपाकपेशलानि सहकारफलानि दर्शयन्ती तं तल्लोलुभमभवबुध्य–'अमूनि फलानि शीतलान्युष्णानि वा तुभ्यं रोचन्ते'–इति तद्वचनचातुरीतत्त्वमनवबुध्य 'तान्युष्णान्येवाभिलषामी'ति तेनोक्ते [35]तदुपदौकितवस्त्राञ्चले तिर्यक् तानि मुमोच। [36]भूतलपाताद्रजोऽवगुण्ठि-20

---

1 B राजा। 2 P ०धर्ममधिरोप्य। 3 AD ०रुध्य; Da नास्ति। 4 Da आम्रहान्महेन्द्र०। 5 A. नास्ति। 6 AD 'धिकं वा' नास्ति। 7 B नास्ति। 8 A 'सन्' नास्ति। 9 AD 'वाचम्' नास्ति। 10 A नास्ति। 11 P नवति०। 12 B शतं; P पा (पा?) शतं। 13 Db भवतीति कवितमिति। 14 B ०भोज्यादिकं; P भोज्यादिकं पाकं। 15 P क्षिप्य। 16 D पूर्वरात्र्या। 17 AD नास्ति; D स नृपं जगौ। 18 P 'ष्ट' नास्ति। 19 AD नास्ति। 20 D ०क्षेप च। 21 B ०पिद्वन्द्व०; P सषोद्वन्द्व०। 22 B पृथिवी०। 23 अत्र Db आदर्शे–'आदिष्टः सन् अहो अस्य करिघटाविदूरैकपंचानलस्य महत्साहसम्। वासयेन किं न जापते। यत:—

(२) सार्धैकशतवृत्तीनां प्रतिज्ञातार्थकारिणाम्। प्रमथिप्तुर्न देवोऽपि किं पुनः प्राकृतो जनः॥ एवं विमृश्य' एतावानधिकः पाठः। 24 AD अमुनाऽनूत०। 25 AD 'अहं' नास्ति। 26 P तुष्टो। 27 BP 'सखि' नास्ति। 28 BP तेन राज्ञा। 29 B परि०। 30 P ०रिद्भक्तेश; Da ०श्चान्तमण्डलेन। 31 B स्वमोगतां निन्यिरे। 32 P विज्ञो। 33 AD स्फुटिके०। 34 P चित्रभागे। 35 P दित्या। 36 P वीक्ष०। 37 ADP साहसाङ्क। *एष द्वितीयकान्तर्गतः पाठः ADP आदर्शेषु नोपलभ्यते। 38 P कालिदासादिभिः कविभिरित्यं। 39 P राज्यं। 40 P कालिदासकवे०। 41 B संक्षेपाद्। 42 B विक्रमादित्यसुता; P ०दित्यस सुता। 43 BP वेदगर्भनाम्नः। 44 Dd प्रदत्ता। 45 B तत्र। 46 B क्रियदवासरौ०। 47 B यौवनभरे वर्तमाने; P यौवने भरे वर्तमाना। 48 P प्रवर्ते०। 49 P सुखासीना। 50 ०च्छायास्वासीनं। 51 P तत्र क्षो०। 52 तदः क्रियिपुरो०। 53 P भूतकपतितानि रजो०।

तानि करतलाभ्यामादाय, सं मुखमारुतेनं तद्रजोऽपनयन्, राजकन्यया 'सोपहासमभिदधे-'किमत्युष्णान्यमूनि वदनवातेन' शिशिरीकुरुषे ?' इति तस्याः सोपहासवचसा सामर्षः स द्विजः प्राह-'रे 'विदग्धमानिनि ! गुरुवितर्कपराया भवत्याः पशुपाल एव पतिरस्तु' इति' तच्छापं श्रुत्वा तयोक्तं-'यस्तव त्रैविद्यस्याप्यधिकविद्यतया' परमगुरुस्तमेव विवाहयिष्यामि ।' सेति प्रतिज्ञातवती । अथ श्रीविक्रमे तदुचितप्रवरवरचिन्तासमुद्रमग्ने' स पण्डितः कदाचिद्विभलपितवरनिवेदनोत्सुकीकृतराजशासनादरण्यानीमवगाहमानोऽतितृष्णौतरलितः सर्वतः सर्वतोमुखीभावात् पशुपालमेकमालोक्य जलं याचितवान्। तेनापि 'जलाभावाद्वुधं पिबे'त्युक्त्वा 'करचंडी' विधेहीत्यभिहिते सर्वेष्वभिधानेषु" अभिधानमिदमश्रुतचरमाकर्ण्य" चिन्ताचान्तस्वान्तः स्वहस्तं तन्मस्तके दत्त्वा महिष्यास्तले निवेश्य चैं करचंडीसञ्ज्ञां करतलयुगलयोजनां कारयित्वा आकर्ण्य पयः पायितः। स तं मस्तकहस्तदानात् करचंडीविशेषशब्दज्ञापनाच्च गुरुत्वापयं "मन्यमानस्तस्याः समुचितपतिभवगम्य महिषीपरिहारार्त्तं निजं सौधमानीय पुण्यासीं यावत्तद्वपुःपरिकर्मणापूर्वं 'ॐ नमः शिवाय' इत्याशीर्वादाध्यापनं कारितः। पढ्यिर्मासैस्तस्य तान्यक्षराणि कण्ठपीठस्थितान्यवगम्य, शुभे मुहूर्त्ते कृतशृङ्गारः स पण्डितेन नृपसभां नीतो नृपं प्रति सदभ्यस्तमाशीर्वादं सभाक्षोभवशाद् 'उशरट' इत्यक्षरैर्जगौ। तस्य" विसंस्थूलवचसा" विस्मितस्य" नृपतेरसतीं" तत्रावतारोपयितुकामः स" पण्डितः—"

४. "उमया सहितो रुद्रः शङ्करः शूलपाणिधृत् । रक्षतु त्वां महीपाल दङ्गारवलगर्वितः ॥ ४

इति विदितेन" श्लोकेन तत्पाण्डित्यगम्भीरतां वचनविस्तरेण व्याख्यातवान्। तत्प्रलयप्रीतेन नृपतिना स" महिषीपालः स्वां" पुत्रीं परिणापितः। पण्डितोपदिष्टं सर्वथा मौनमेवालम्बमानो राजकन्यकयाँ तद्वैदग्ध्यजिज्ञासया नवलिखितपुस्तकस्य शोधनायोपरुद्धः। करतले पुस्तकं विन्यस्य तदक्षराणि बिन्दुमात्रारहितानि नखच्छेदिन्या" केवलान्येव कुर्वन् राजपुत्र्या मैत्रेयोऽयमिति निर्णीतः। ततःप्रभृति जामातृशुद्धिरिति सर्वतः प्रसिद्धिरभूत्। कदाचिद्धैं चित्रभित्तौ महिषीनिवहे दर्शिते सति प्रमोदात्स्वप्रतिष्ठां विस्मृत्य तदाह्वानोद्यितानि विकृतिवचनान्युचरन्महिषीपाल इति तयाँ निश्चिक्ये । स तां तदवज्ञामाकलय्य कालिकाँ" देवीं विद्वत्ताकृते आराधयँ । पुत्रीवैधव्यं भीतेन राज्ञा निशि च्छद्मना दासीं" प्रहिल, तवाहं तुष्टासीत्यभिधाय, यावत्स उत्थाप्यते तावद्विह्वलभीता कालिकैव देवी प्रत्यक्षीभूय तमनुजग्राह । तदृत्तान्तावधोत्पन्नमुदितया राजकन्यया तत्रागत्य 'अस्ति कश्चिद्वाग्विशेषः' इत्यभिहिते, स तदैव कालिदासनाम्ना प्रसिद्धः,

---

1 D स्व । 2 P मारुतेन० । 3 BP 'सोपहासम्' नास्ति । 4 P वदनमारुतैः । 5 P दुर्मिदग्ध० । 6 B 'इति तद्' नास्ति । 7 A त्रैविद्यस्याप्यधिकतया; D ०प्यधिकी विदतया; P ०अधिकविद्यया । 8 B मिमग्ने । 9 Db ०पुरः । 10 A सर्वतो मर्षुव्यभाव०; D सर्वतो मूर्खभा० । 11 D कावर्दी । 12 Da अभिधानेष्विदं । 13 AD अश्रुतचरमकर्ण । 14 AD 'च' नास्ति । 15 AD मस्तके । 16 D पिता नास्त्यग्रे 'मन्यमानः' । 17 D ०कर्मपूर्वं । 18 B शिष्य नास्त्यग्रे । 19 B ०स्फुटेन वचसा । 20 A तस्य मूरतेः; P तस्य विस्मितस्य मूरतेः । 21 Db मस्तके आसीं । 22 B विनास्यत्र न । 23 D पण्डितः प्राह । 24 B आदर्शेऽस्य श्लोकस्य केवलं प्रथमः पाद एव दृश्यते । P आदर्शे उद्धारमेतावदाप्—'रक्षंतु तव राजेन्द्र टंगकारकरं यथा ।'; Da-b रक्ष तावद् तवं० । 25 BP निवेदिते । 26 AP प्रि । 27 A नास्ति । 28 A मौनमथावलम्ब० । 29 AP कन्यया । 30 Da अक्षरपंक्तिष्या; Db ऐक्षिप्या; Ds दास्ति । 31 AD महिषी पाल पुत्र । 32 AD कदाचिच्चित्र० । 33 AD नास्ति । 34 BP कालिका० । 35 Da b आज्ञाविद्युपविष्टः । न मुंचे । दिनाष्टकं जातं । 36 Da-b कालिकां मार्गी दासीं । 37 B कालिकाप्रसन्न० ।

कुमारसम्भवप्रभृतिमहाकाव्यत्रयपट्प्रबन्धान् रचयामास। इति कालिदासोत्पत्तिप्रबन्धः* ॥ १ ॥

३) अन्यदा तत्रनगरवास्तव्यो दान्ताभिधानश्रेष्ठी[1] सभासंस्थितं विक्रमार्कमुपायनपाणिरुपागत्य प्रणामपूर्वकं[2] विज्ञपयामास-'स्वामिन्! मया शुभे मुहूर्त्ते प्रधानवर्द्धकिभिर्द्धवलगृहं कारितम्। तत्र महतोत्सवेन प्रवेशः कृतः। यावदहं तत्र निशीथे पल्यङ्कस्थितः[3] सुप्तजाग्रदवस्थया तिष्ठामि, तावत्, पतामीत्याकस्मिकीं गिरं[4] निशम्य, भयभ्रान्तो मा पतेय्युदीर्यंस्तदैव पलायनमकार्षम्। तस्य धवलगृहस्य सम्बन्धे[5] नैमित्तिकैः[6] स्थपतिभिश्च यथावसरमहूणादिभिः[7] सत्कारैर्वृथादण्डितः। इत्यर्थे देवः प्रमाणम्' । तमुदन्तं सम्यगवधार्य तद्गुप्तं तद्धवलगृहमूल्यं लक्षत्रयं तस्मै प्रदाय सन्ध्यायां सर्वावसरानन्तरं तस्मिन्नात्मावीवृतत्[8] सौधे श्रीविक्रमः सुखं[9] प्रसुप्तः। तामेव पतामीति गिरमाकर्ण्यासमसाहसिकतया सत्वरं पतेय्युदीरयन् समीपे[10] पतितं सुवर्णपुरुषं प्राप। इत्थं [सुवर्ण] पुरुषसिद्धिः ॥ २ ॥

४) अथान्यस्मिन्नवसरे[11] कश्चिद्दुर्विधः पुरुषः[12] करकृतलोहमयकूर्शतरदरिद्रपुत्रको द्वारःस्थनिवेदितो नृपं प्राह-'स्वामिन्! भवता नाथेन प्रथितायामवन्त्यां सर्वाण्यपि वस्तूनि सैत्वरमत्र विक्रयं यान्ति लभन्ते[13] चेति प्रसिद्धिं[14] बुद्ध्वा चतुरशीतिसंख्येषु चतुःपथेष्वहोरात्रं विक्रयाय दरिद्रपुत्रको भ्रामितोऽपि केनापि न गृहीतः। प्रत्युताहं निर्भर्त्सितः। इति नगर्यां यथावस्थितं कलङ्कं महाराज्ञे विज्ञप्य यथागतं व्रजामीत्याप्रच्छ्य[15]स्मि[16]। तदैव तं महान्तं कलङ्कपङ्कं पुर्याः पर्यालोच्य दीनारलक्षं तस्मै प्रदाय नृपसूः दरिद्रपुत्रकं कोशे निवेशयामासं[17]। तस्यामेव निशि[18] प्रथमयामे सुखप्रसुप्तस्यं राज्ञः समीपे गंजाधिष्ठातृदैवतम्, द्वितीययामे हयाधिष्ठातृदैवतम्, तृतीययामे लक्ष्मीश्चाविर्भूय 'महाराज्ञी दारिद्र्यपुत्रके क्रीते नास्माकमिवस्थातुं[19]मुचितमि'त्याप्रच्छ्य, राज्ञी साहसभंङ्गो भाभूदित्यनुज्ञातानि तानि[20] जग्मुः। चतुर्थयामे तु[21] कश्चिदुदारपुरुषो दिव्यतेजोमयमूर्त्तिः प्रादुर्भूय 'अहं सत्त्वनामा भवन्तमाप्रृच्छे[22]' इत्युदिते करतलेन नृपः कृपाणि-20 कामादाय यावदात्मघाताय व्यवस्यति तावत्तेनैव करे गृहीत्वा तुष्टोऽस्मीत्यभिधाय स्खलितः। गजाद्यधिष्ठातॄणि त्रीणि दैवतानि प्रत्यावृत्य नृपं प्रोचुः-'गमनसङ्कितव्यावातिना सत्त्वेन "विप्रलब्धानां नृपं विहाय नास्माकं गमनमुचितमि"ति तान्यप्ययत्नं[23] तस्थुः।

[१] †अर्थास्तावद् गुणास्तावद् तावत्कीर्तिः समुज्वला। यावत्खेलसि सत्त्व त्वं चित्तपत्तनमध्यगः(गः) ॥

[२] †राज्यं यातु स्त्रियो यान्तु यातु लोकोऽपि लोकतः। न ते गमनमाजीवमुमन्यामहे वयम् ॥ 25

इति विक्रमादित्यसत्त्वप्रबन्धः ॥ ३ ॥

---

1 B कुमारसंभवमहाकाव्यप्रथमपूर्तिम् पद०; P कुमारसंभवादि पद; Dc ०महाकाव्यप्रबन्धान्। * एतत्प्रकरणसमाप्तिवाक्यं ADP आदर्शेषु नोपलभ्यते। 2 Dc अथान्यदा। 3 B ०भवनश्रेष्ठी। 4 P ०पूर्वं। 5 A वार्द्धकि; B वर्द्धकि। 6 B पश्चके। 7 Db ०स्थितः पुरुषमेकमवलोक्य सुप्तः। 8 B नाप्ति। 9 D सम्बन्धि। 10 P नैमित्तिक। 11 D ०सरमहीनादिभिः; Da ०सरं महादानादिभिः सत्कारैश्च। 12 BP नाप्ति। 13 AD सन्ध्यासर्वा०; P सन्धासर्वा०। 14 A ०त्रामीयहरते; B ०त्रामीहरते। 15 BP सुप्त०। 16 A 'स्मीपे' नाप्ति। 17 ABD अथामिसद्य०। 18 AD दुर्विधपुरुष०; P दुर्विदत्थः पुरुषः। 19 B ०तर०। 20 B 'सत्वरं' नाप्ति। 21 B लभते; D लभन्ते; P लभ्यते। 22 B प्रतिदं। 23 P सुप्ता। 24 B ०दृष्टमात्मानोऽस्मि। 25 AD 'दरिद्र' नाप्ति। 26 B संख्यापितवान्। 27 P नियोगां। 28 BP प्रसुप्तराज्ञः। 29 D राज्ञा०। 30 B महाराजा। 31 B ०स्थान०। 32 राज्ञः। 33 B साहसस्य। 34 BP नाप्ति। 35 D ०त्र; AP नाप्ति। 36 D भवन्तमा अर्थं शिरो गन्तुमाप्रृच्छे। 37 A गजाधिष्ठा०। 38 ABP विमुनस्या०। 39 A ०त्वमस्तु। † केवलं P आदर्शे पूर्वेमौ द्वौ श्लोकौ लिखितौ लभ्येते। ‡ BP आदर्शौ विद्यय नास्त्यत्र प्रकरणसमाप्तिसूचकमिदं वाक्यम्।

५) अथान्यस्मिन्नवसरे सभास्थितं श्रीविक्रमं साम्तुद्रिकशास्त्रवेदी कश्चिद्दैवज्ञो निवेदितः प्रविश्य नृपलक्षणानि निरीक्ष्यमाणः शिरोधूननपरो, 'नृपेण स विपादकारणं पृष्टः, ऊचे-'देव! त्वां[3] सर्वोपलक्षणनिधिमपि पण्णवतिदेशसाम्राज्यलक्ष्मीं भुञ्जानमवेक्ष्य सामुद्रिकशास्त्रे[4] निर्वेदपरोऽभवम्। तत्किमपि कर्वुराज्ञं न पश्यामि यत्प्रभावेण त्वमपि राज्यं कुरुषे"। इति तद्वाक्यानन्तरमेव[5] कृपाणिकामाकृष्य[6] यावदूदरं निधत्ते तावत्तेन 'किमेतदि'ति पृष्टः श्रीविक्रमः प्राह-'उदरं विदार्य तव[7] तद्विधमन्त्रं दर्शयिष्यामी'ति वदन्, 'हार्त्रिशतोऽधिकमिदं[10] सत्त्वलक्षणं तव[11] नावगतमि'ति पारितोषिकदानपूर्वकं नृपस्तं विससर्ज। इति सत्त्वपरीक्षा प्रबन्धः॥ ४॥

६) अथ [12]कस्मिँश्चिद्दवसरे, [13]परपुरप्रवेशविद्यायां[14] निराकृतां[15] परां[16] सर्वा आपि विफलाः कला इति निशम्य तदधिगमाय श्रीपर्वते भैरवानन्दयोगिनः समीपे श्रीविक्रमस्तं चिरमाराध। तत्पूर्वसेवकेन केनापि[17] द्विजातिना [†राज्ञोऽग्रे इति कथितम्-पत्त्वया] 'मां विहाय परपुरप्रवेशविद्या गुरोर्नादेया।' इत्युपरुद्धो नृपो विद्यादानोद्यतं गुरुं विज्ञप्तयामास-[‡यत्प्रथममस्मै द्विजाय विद्यां देहि पश्चान्मह्यम्। हे राजन्] 'अयं विद्यायाः सर्वथाऽनर्हः' इति गुरुणोदिते, नृपोभूयः, तव पश्चात्तापो भविष्यतीत्युपदिश्य, नृपोपरोधात्तेन विप्राय विद्या प्रदत्ता। ततः प्रत्यावृत्तौ द्वावप्युज्जयिनीं प्राप्य पट्टहस्तिविक्रयविघ्नेषु राजलोकमालोक्य परपुरप्रवेशविद्यानुभवनिमित्तं च राजा निजगजशरीरे आत्मानं न्यवेशयत्। तद्यथा-

५. विप्रे[18] ग्राहरिके नृपो निजगजस्याङ्गेऽविशद्विद्यया, विप्रो भूपवपुर्विवेश, नृपतिः क्रीडाशुकोऽभूत्ततः।*
पौंछीगात्रनिवेशितात्मनि नृपे व्यापन्नदृश्य देव्या मृतिं[19], विप्रैः कीरमजीवयन्, निजतनुं श्रीविक्रमो लब्धवान्॥५

इत्थं श्रीविक्रमार्कस्य परपुरप्रवेशविद्या सिद्धा[20]। इति विद्यासिद्धिप्रबन्धः[21]॥ ५॥

---

1 P आदर्शे 'कश्चिद्भवादिविको' इत्येवंरूपोऽपपाठः। 2 एतद् वाक्यस्थाने B आदर्शे 'नृपेणोचे सविषादं कथं त्वं दृष्टः' एतावदर्श्य वाक्यम्। 3 'देव त्वां' स्थाने D 'भवां'। 4 B साम्रुदशा०। 5 A कतोति; D कोपि। 6 AD 'एव' नास्ति। 7 AD ०मादाय। 8 BP नास्ति। 9 B ०मन्त्रं च। 10 B ०शतोदितमिदं। 11 A तवावगत०; D तवनोवगत०। † केवलं Da-b आदर्शयोः इदं वाक्यं लभ्यते। 12 B कस्मिन्नवसरे। 13 A परप्रवेश। 14 B विद्या०। 15 P विद्यया विनाकृतः। 16 B वि हाय 'परा:' नास्ति। 17 B सेवकेनापि द्विजन्मना। ‡ एषः पाठः BP सम्प्रत्के आदर्शे ऽनुपलभ्यः। 18 A विज्ञपया०। 19 ADB भूपः ग्राहरिके द्विजे। 20 B पत्तौ; P शृंगी। 21 B मृतं। 22 B विप्रं।

* अस्य पद्यस्य द्वितीय-तृतीययोः पादयोर्भेदमे P संज्ञके आदर्शे निम्नावतारितः किंचनधिकः पाठः प्रहिलो दृश्यते—

"शुकोक्तिः—(३) 'नमी किं ध्यायते ध्याने गुरवे क्रियते किमु। प्रतिपद्यं सतां कीदृशादौ छात्राः पठन्ति किम्॥' ॐ नमः सिद्धं।

राज्ञी कथयति—(४)'किं जीवियस्स चिह्नं का भज्जा होइ मयणतायस्स। का पुच्छाण पहाणा परिणीया किं कुणइ बाला॥ सासुरुहाइ।

शुकोक्तिः—(५) 'नियहइ म(?)णाण मज्झे कामिणि हारो न होइ रे सच्चं। तहहिओ वि न याणसि पंडिय गव्वं किमुवहसेसे॥"

23 P एवं श्रीविक्रमपरपुरप्रवेशविद्यासिद्धिः। 24 Da आदर्शं एषैवं समाप्तिवाक्यं दृश्यते।

अत्र, विद्यासिद्धिप्रबन्धानन्तरं D पुस्तकस्थस्य परिशिष्टांशस्यारेण कस्मिंश्चिदादर्शे निम्नलिखितोवृत्तान्तोऽधिक उपलभ्यते।

"पूर्वदा नृपो गुरुवन्दनाय गतः। तत्र वृद्धं कमपि पप्रच्छिनं पठन्तं वन्दयामास। तेन नाशीर्तिनंदादिता पठनम्यग्रेण। राज्ञोक्तं-वृद्ध! पठन् मुशलं कुछावयिष्यसि?। तदुवगम्य तेन पठितश्रुतिपदे प्राप्ते तस्यैव राज्ञः सदसि गत्वा मुशलमानाय्याङ्गवालं विधाय श्रीविक्रमदेवस्त्रवेन मुशलं पुष्पयित्वा गतः। तावता सिद्धसेनेनापि तदवगत्य वादाय पृष्ठे गतम्। परेण केतलारसमामं प्रजन् वृद्धवादी रुद्धः। वादं विधेहीति। तेनोक्तं-पुरे गम्यते, तत्र सभ्या भवन्ति। पुनः प्रतिवादिनोक्तं-अत्रैव वादः। अमी गोपाः सभ्याः। तैरप्याकारिताः। प्रथमं सिद्धसेनेनोपन्यासो विहितो गीर्वाणवाण्या। तदनु वृद्धवादिना गण्डीयर्कं वद्ध्या गोपकुण्डकं विधाय प्रोचे-

७) 'अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीविक्रमो राजपाटिकायां[1] व्रजंस्तन्नगरनिवासिना श्रीसङ्घेनानुगम्यमानं वन्दिवृन्दैः[2] 'सर्वज्ञपुत्र' इति स्तूयमानं श्रीसिद्धसेनाचार्यमागच्छन्तमवलोक्य[3] 'सर्वज्ञपुत्र इति वचसा कुपितस्तत्सर्वज्ञतापरीक्षार्थं तस्मै मानसं नमस्कारमकरोत्[4]। सिद्धसेनोपि पूर्वगतश्रुतबलेन[5] नृपभावमवगम्य [6]दक्षिणं पाणिमुदस्य धर्मलाभाशिषं ददौ। नृपतिनाऽऽशीर्वादहेतुं पृष्टः सन् महर्षिः–'तव मानसनमस्कारस्याशीर्वादः प्रदीयमानोस्ती'त्यभिहिते तज्ज्ञानचमत्कृतेन राज्ञा तत्पारितोषिके सुवर्णकोटिर्व्यतीर्यत्। 5

८) [10]अथान्यस्मिन्नवसरे राज्ञा[11] कोशाध्यक्षस्तस्य[12] दापितसुवर्णवृत्तान्तं पृष्टः प्राह–'यद्गर्भवहिकायां श्लोकबन्धेन मया सुवर्णदानं निहितम्।' तथाहि–

६. धर्मलाभ इति प्रोक्ते दूराद्युच्छ्रितपाणये। सूरये सिद्धसेनाय ददौ कोटिं धराधिपः[13] ॥ ६

ततः श्रीसिद्धसेनसूरीन् सभायामाकार्य 'तत्सुवर्णं गृह्यतामि'ति प्रोक्ते, वृथा मुक्तस्य[14] भोजन- 10
मित्युच्चारपुरःसरमनेन सुवर्णदानेन[15] ऋणग्रस्तामवनीमनृणीकुरु इत्युपदिष्टे तत्सन्तोषपरितुष्टेन राज्ञा तद्ग्रहीकृतम्।*

---

(६) नवि भारीयए नवि चोरीयए, परदारागमण निवारीयए।
थोवावि हु थोवं दईयए, हम सगि टगमगु जाईयए ॥

एवं पठति गोत्रा गृह्णन्ति। तैरुक्तं–अनेन जितं; त्वं किमपि न वेत्सि। ततो वृद्धवादिना पुरे गत्वा वादं विधाय जितः शिष्यो बभूव। ततः सिद्धसेनदिवाकरेण गुरुचरणसंवाहनां विधायमानेन गुरव उक्ताः–यदि यूयमादेशं ददत तदाहमागमं संस्कृतेन करोमि। गुरुभिरुक्तं–तव महत्पापमजनि, त्वं गुरुगच्छयोग्यो न, गच्छेः। तेनोक्तं–प्रायश्चित्तं ददत। गुरुभिरुक्तं–यत्र जिनधर्मो न तत्र जिनप्रभावनां विधाय पुनः समागन्तव्यमित्यवधृतवेषेण चलितः। द्वादशवर्षाणि यावदन्यत्र परिभ्रम्य तदनन्तरं मालवके गुहमहाकालप्रासादे शिवालिङ्गमुखं चरणौ कृत्वा चरणाग्राभ्यां द्वारकाष्टे नियोज्य सुप्तः। तत्र वारितोऽपि तस्थौ। अन्यान्तरे राज्ञाऽऽह्निकपुरुषान् प्रेषयित्वोहघृतः। तावत्तान्तःपुरे रत्नप्रदीपनं जग्मुः। समागत्य पृष्टः–कथं शिवस्य नमस्कारं न विद्धासि। तेनोक्तं–मम नमो अस्ती न सहते। विधेहि। तेन सकलोकक्षमर्ष–

(७) प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम्। माङ्गल्यं च प्रशस्तं च शिवलिङ्गं विभाव्यते ॥

इति द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशतिका कृता। तदा लिङ्गमध्यादवन्तिसुकुमालद्वात्रिंशत्पत्नीकारितप्रासादे श्रीपार्श्वनाथबिम्बं प्रकटीभूतं नमस्कृतं च। अस्ती सहते नमस्कारम्। तदा प्रभृति गुहमहाकालोऽजनि। राजा विक्रमार्कः परमजैनोऽभूत्। सिद्धसेनोऽपि स्वगुरुपार्श्वसमेत्य सूरिमयं प्राप्यैकादोजनिव्यानामेव चातुर्मासकं स्थितः।"

1 AD अथाश्चिन्त्र०। 2 B पाटिकाया। 3 AB ०मान०। 4 AD वन्दिपुत्रैः। 5 BP श्री सर्व०। 6 BP ०माठोवय। ‡ अथान्तरे D पुस्तके निम्नलिखितं पद्यमधिकमुपलभ्यते।

(८) "आसे दर्शनमागते दशशतीं सम्भाषिते चातुर्तं पद्यानां च हसेद्दशाब्द भवता लक्षोऽस्य विधाप्यताम्।
निष्काणां परितोषके मम सदा कोटिर्मदाज्ञा परा कोशाधीश सदेति विक्रमनृपश्चक्रे पदाम्यस्थितिम् ॥"

A आदर्शे पृष्टयाधोभागे टिप्पणीरूपेणेदं पद्यं लिखितं दिघते।

8 D पूर्वगतबलेन। 9 P दक्षिणपा०। 10 B अथाश्चिन्त्र०। 11 P नाम्नि। 12 D तस्मै। 13 BP नराधिपः। 14 BP मृतस्य। 15 AD सुवर्णेन।

* अत्रान्तरे D पुस्तके निम्नवतारिताति पद्यानि दिघन्ते। A आदर्शे अमूनि पद्यानि पृष्टपार्श्वभागेषु टिप्पणीरूपेण लिखितानि दृश्यन्ते।

(९) "दिक्षुभिंक्षुरायातन्निहति द्वारि वारितः। हस्त्यश्वसप्ततुःश्लोको यद्गाथच्छन्द गच्छतु ॥
(१०) दीयन्तां दश लक्षाणि शासनानि चतुर्दश। हस्त्यश्वसप्ततुःश्लोको यद्गाथच्छन्द गच्छतु ॥
(११) सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या मंस्तूयसे वृथैः। नास्यो टेभिरे दृष्टिं न वक्षः परयोषितः ॥
(१२) सास्यो स्थिता वक्षसे हृश्मीः करसरोरुहे। कीर्तिः किं कुपिता राजन् येन देशान्तरं गता ॥
(१३) अपूर्वेयं पद्धतिर्यथा भवता लिखिता कुतः। मार्गणोपः समभ्येति गुणे याति दिगन्तरम् ॥

९) तस्यामेव निशि नृपो वीरचर्यायां पुरि परिभ्रमन् भूयो भूयस्तैलिकमुखेन पठ्यमानमिदमश्रौषीत् ।

७. अम्मीणउं सन्देसडउं नारय कन्ह कहिज्ज ।
प्रभातशेषां रजनीमवधीकृत्य तदुत्तरार्द्धमश्रृण्वन्निर्विण्णो नृपः सौधं प्राप्य निद्रामकरोत् । प्रत्यूषकालेऽवसरकृत्यानन्तरं नृपेण तत्राहूतस्तैलिकस्तदुत्तरार्द्धं पृष्टः ।

जगुं दालिद्दिहिं दुत्थियउं वलिबन्धणह मुञ्जइ ॥ ७

इत्याकर्ण्य श्रीसिद्धसेनोपदेशं पुनरुक्तं निर्णीय पृथिवीमनृणां कर्तुमारेभे ।

* [उज्जयिन्यां राजा विक्रमादित्यो भट्टमात्रेण समं महाकाले नाटकालोकनार्थं गुप्तवेषो गतः । कालान्तरितेन नागरिकसुतेन कार्यमाणे नाटके सूत्रधारमुखात् तद्गर्भं श्रुत्वा राजापि नागरिकद्रव्यग्रहणाय मनसि लोभं कृतवान् । पश्चात् कियत्कालमतिक्रम्य तृषितो मुख्यवेश्यागृहे भट्टमात्रपार्श्वात् पानीयं याचितवान् । तत्र वृद्धवेश्या प्रधानान् पुरुषान् भणित्वा तन्निमित्तमिक्षुरसमादातुमुपवने गता । शूलकैरिक्षुदण्डान् भित्त्वा तयार्द्धखण्डेऽप्यसम्भृते दुर्मनस्का करकं भृत्वा वेलाविलम्बेनागता । राजा इक्षुरसे पीते भट्टमात्रेण वेलाविलम्बदौर्मनस्ककारणं पृष्टा जगाद–अन्यदिने एकेन निर्भिन्नेक्षुदण्डेन सकरको घटो म्रियते । अद्य घटोऽपि न सम्पूरितः । तत्कारणं न ज्ञायते । भट्टमात्रेण [पुनः] पृष्टं यूयमेवं परिणतमतयस्तत्कारणं जानीत । ततो विचार्य निवेदयन्तु । वेश्यापि वदति–पृथ्वीपतेर्मनः प्रजासु विरुद्धं जातं ततः पृथ्वीरसोपि क्षीणो जातः । इति कारणं निवेदितवती । राजापि तद्बुद्धिकौशलाच्चमत्कृतः । स्वभुवनशयनीये सुप्त इति चिन्तितवान्–अकृतेऽपि प्रजापीडने निरुद्धचिन्तामात्रेणापि पृथ्वीरसहानिर्जाता । अतः प्रजां न पीडयिष्यामि इति कृतनिश्चयो नृपः इति परीक्षणार्थं द्वितीयायां निशायां तृषामिषात्तद्गृहे गत्वा शीघ्रमेव सहर्षया तयाऽऽनीतमिक्षुरसं पीत्वा शयनीये सुप्तवान् । वेश्यापि भट्टमात्रपृष्टा राज्ञः प्रजासु हृष्टं मनो निवेदितवती । राज्ञाऽपि आत्मनिशावृत्तान्तं निवेद्य पुनरपि तस्यै वृद्धवेश्यायै परिचिच्छेद लक्षणतुष्टेनहारो दत्तः । इति नृपतिमनोऽनुसारी पृथ्वीरसप्रबन्धः ॥ *]

१०) अथ 'मत्सदृशः कोऽपि जैनो[10] नृपतिर्भावी'ति दृष्टे श्रीसिद्धसेनसूरिभिरभिहृदये–

८. पुन्ने वाससहस्से सयम्मि परिसाण नवनवइ अहिए । होही कुमरनरिन्दो तुह विक्कमराय सारिच्छो ॥ ८

११) अथापरस्मिन्नवसरे जगत्यनृणीक्रियमाणे निजौदार्यगुणेनाहंकृतिं दधानः प्रातः कीर्तिस्तम्भं कारयिष्यामीति चिन्तेर्यस्तस्मिन्नेव निशीथे वीरचर्यया[11] चतुष्पथान्तः परिभ्रमन् युद्ध्यमानपृषाभ्यां[12] त्रासितः कस्यापि दारिद्र्योपद्रुतद्विजन्मनो जीर्णपृषभकुटीस्तम्भमध्यारूढो याव-

(१७) आहते तव निःस्वाने स्फुटितं रिपुहृद्घटैः । गलिते तत्रियानेत्रे राजश्रियमिवं महद् ॥

(१५) वक्त्रान्मोजे सरस्यलिवसति सदा शोण पद्माधरे वाचुः काकुरुपद्मोर्यसुनिकरणपदुर्हसिणले समुद्रः ।
वाहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुञ्चन्त्यमीषां स्वष्टेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमयमवतीयते तेऽन्यपुंवानिहाहः ॥

(१६) उदयन्तरवाहरूपी यणपव्वयरोमरायवणगहणे । सुरतरुगणग्गण्हस्सा मगवदीआ मयणघोरेण ह ९ ण"

1 D 'परि' नास्ति । 2 B आमीणउ; P अम्हीणउ; D अम्मनिओ । 3 A संदेसउ । 4 D तारए; Ta तारए ह । 5 B •अधिरूढ । 6 D जग । 7 P दालिद्दहिं । 8 D दुत्थिउं; A दुत्थिउं । 9 AD नास्ति 'इत्याकर्ण्य' । * केवलं Db आदर्शेषु एवमग्र आरभ्य दृश्यते, अन्यत्राप्यादर्शानुसारेण तु अथ भोजराजप्रबन्धे एतद्वृत्तान्त उपलभ्यते । † एषा द्विपदात्मिका पङ्क्तिः B आदर्शे नोपलभ्या । 10 P महाजैनो । 11 AD अपाम्पत्रिशब्द० । 12 B चित्तपद् । 13 B •चर्यायां । 14 B द्वारमार्ग्यां ।

तिष्ठति तावत्तावेव वृषौ[1] शृङ्गाग्रेण तं स्तम्भं भूयो भूयस्ताडयतः[2]। अत्रान्तरे स विप्रोऽकस्मान्निद्राभङ्गमासाद्याकाशे शुक्लगुरुभ्यां निरुद्धं चन्द्रमण्डलमवलोक्य गृहिणीमुत्थाप्य चन्द्रमण्डलग्रसितुं तेनृपतेः प्राणसङ्कटमवगम्य, 'होतव्यद्रव्याणि तदुपशान्तये होमार्थमुपढौकयिष्ये" इति सावधानं नृपे शृण्वति, स गृहिण्यो चे-'अयं नृपः पृथिवीमनृणां कुर्वन्नपि[3] मम कन्यासम्बन्धस्य विवाहाय द्रव्यमयच्छन्न शान्तिककर्मणां कथं दैयसनान्मोचयितुमुचित' इति तद्वचसा सर्वथा परिहृतगर्वस्तत्सङ्कटाच्छुटितः कीर्त्तिस्तम्भवार्त्ता[4] विस्मरन् राज्यं चिरं चकार। इति विक्रमार्कस्य निर्गर्वताप्रबन्धः ॥ ६ ॥

[*अथान्यस्यां निशि एका रजकी राज्ञा दृष्टा-वस्त्राणि विरूपाणि कथं सप्तैकतानि । तयोक्तम्-

[३] यासां दक्षिणदक्षिणार्णववधूः रेवाप्रतिस्पर्द्धिनी गोविन्दप्रियमोकुलाकुलतटी गोदावरी विश्रुता ।
तस्यां देव गतेऽपि मेषसमये स्वच्छं न जातं जलं तद्दण्डद्विरदेन्द्रदन्तमुसलप्रक्षोभितैः पांशुभिः ॥

[४] रजकवधूवचनमिदं श्रुत्वा नरनाथनायकः स ददौ । स्वाङ्गगृष्टकसहितं लक्षं भूक्षेपमात्रेण ॥

[५] चौरमागवविप्रेभ्यो रजकपै कवितात्रुतौ । चातुःप्रहरिकं दानं दत्तं विक्रमभूभुजा ॥]

॥ [**]इति श्रीविक्रमसाम्राज्ञ विविधाः प्रबन्धा यथाश्रुतं ज्ञेयाः ॥

१२) कदाचिदायुःप्रान्ते केनाप्यायुर्वेदविदा श्रीविक्रमस्य वपुरपाटवे वायसपिशिताहारेण रोगशान्तिर्भवतीत्युपदिष्टे नृपेण तस्मिन्पाके कार्यमाणे प्रकृतिव्यत्ययं विमृश्य नृप इति ज्ञापितः-'साम्प्रतं धर्मोपधर्मेव बलवत् । प्रकृतिर्विकृतिरुत्पातः । जीवितलोलुपतया लोकोत्तरां सत्त्वप्रकृतिमपहाय काकमांसमभिलषन्सर्वथा न जीवसी'ति वैद्येनाभिहितः तं पारितोषिकदानार्थं परमार्थान्वयमिति श्लाघमानो गजतुरगकोशादिसर्वस्वमर्थिभ्यो वितीर्य राजलोकं नगरमापृच्छ्य विजने क्षपि धवलगृहप्रदेशे तत्कालोचितस्नानदानदेवतार्चनपूर्वं दर्भस्तस्तराधिरूढो ब्रह्मद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिं करिष्यामीति विमृशन्नकस्मादाविर्भूतमप्सरोगणं सै ददर्श। अञ्जलिं बद्ध्वा प्रणामपूर्वं 'का यूयमि'ति पृष्टे-'न वाग्विस्तराहोऽयमवसरः, "परमापृच्छनायैव वयमुपागता' इत्यभिधायाप्सरसोऽपसरन्त्यो नृपेण भूयोऽभिदधिरे-'नवीनब्रह्मणा निर्मितानां भवतीनामद्वैतरूपवतीनामेकैमेव रूपं नासया" हीनमि'ति जिज्ञासुरस्मि । अथ ताः "सहस्रतालं विहस्य 'निजमेवापराधमस्मासु सम्भावयसी'ति ता मौनमाश्रिता नृपेणोचिरे-'स्वर्गलोकस्थितासु भवतीषु ममापराधः

---

1 B वृषभौ । 2 B ताडितः । 3 अत्र Db आदर्शे पुस्तके 'उपरि च पत्नी पृच्छावल्गनेनाधोभूय कुक्षुमगन्धि वृषशिरसि ईषाय पुनः पुनः फूत्कुर्वति' पृष्ठाद्धोऽधिकः पाठः समुपलभ्यते । 4 B 'स्तम्' नास्ति; P स । 5 D ढौकयेति । 6 AD 'अपि' नास्ति । 7 AD शान्तिकर्म० । 8 B मोक्ष्यः स राजा तदृत्तं श्रुत्वा सुचितः । 9 AD ०स्तम्भं विश्रु० । * कोष्ठकान्तर्गतः पद्यः Db आदर्शे लभ्यते । 10 AD नास्तेयः पद्यिः । अत्र D पुस्तके निम्नलिखिता गाथा मुद्रिता लभ्यते परं सा प्रक्षिप्ता अस्ति APB आदर्शेष्वनुपलभ्यमानत्वात् । A आदर्शे पृष्ठाधोभागे टिप्पणीरूपेण लिखिता दृश्यते ।

(१७) 'कई काउं सुक्कं च साहसं मइलिअं च अप्पाणं । अज्जाअरं न पसं हा विहअ हारिओ जम्मो ॥'

Db आदर्शस्थ निम्नलिखितोऽधिकः पाठः समुपलभ्यते—

(१८) 'स्वर्गे समानविभवपुरंदरीणामैश्वर्यलीलतं पुत्राविद्धनवसभा च मधुरं वाल्लभ्यं सञ्जहत्यवत् ।
एतोसीरलवङ्गकङ्कटसरकर्पूरपाटीमिश्रपाटच्चुलकेतकीसुरभितं पानीयमानीयताम् ॥

(१९) यदा जीवश्च शुक्रश्च परितश्चन्द्रमण्डलम् । परिवेष्टयतेऽद्यैव राजा कस्येन जीवति ॥'

11 D 'स्थाः' स्थाने 'स्थान' पाठः । 12 B स नृपेः । 13 B अशीतिपदमगाम० । 14 AD 'तं' नास्ति । 15 B इत्यपाराणोऽविधापनपरास्त्री । 16 D 'पद्यम्' नास्ति । 17 B गाथाग्रहीनं । 18 D३.b दृश्यते० । 19 D 'पुरः' नास्ति ।

कथं सम्भाव्यत ?' इति नृपवचःप्रान्ते ताभ्यो[1] मुख्यया[2] सुमुख्यांऽऽचचक्षे-'राजन्, प्राक्पुण्योदयेन साम्प्रतं नवापि निधयस्तव [3]'सौधेऽवतेरुस्तदधिष्ठात्र्यो वयम्। भवतांऽऽजन्मावधि महादानानि ददतैकस्यैव निधेरेतावदेव व्यवकलितं यावत्त्वं नासाग्रं न पश्यसि'। इत्थं तदुक्तिमाकर्ण्य ललाटं करतलेन स्पृशन् 'यद्यहं नवनिधीनवतीर्णान् वेद्मि तदा नवभ्यः पुरुषेभ्यस्तान्समर्पयामी'ति दैवैर्वंनज्ञानभावाद्[4]चित्तं इत्युच्चरंस्ताभिः 'कलौ भवानेवोदार' इति प्रतिबोधितः परलोकमाप । [5]ततः प्रभृति तस्य विक्रमादित्यस्य जगत्ख्यमधुनापि संवत्सरः प्रवर्त्तते[†] ॥ ७ ॥

॥ श्रीविक्रमार्कस्य दाने[10] विविधाः प्रबन्धाः ॥

[२. अथ सातवाहनप्रबन्धः ।]

१३) अथ[11] दाने विद्वत्तायां च श्रीसातवाहनकथा यथाश्रुतं ज्ञेया। तत्पूर्वभवकथा चैवं-श्रीप्रतिष्ठानपुरे सातवाहनभूपो[14] राजपाटिकायां गच्छन्नग्ररथ्यासन्ननद्यां वीचिभिर्नीरतीरनिक्षिप्तं[15] मत्स्यमेकं हसन्तमालोक्य प्रकृतेर्विकृतिरुत्पात इति भयभ्रान्तो नृपः सर्वानेवं विदग्धपुरुषान् सन्देहमुं पृच्छध्वं ज्ञानसागरनामानं जैनमुनिं पप्रच्छ। ज्ञानातिशयेन[16] तेन तत्पूर्वभवं विज्ञायेत्युपदिष्टम्-'यत्पुरातनभवे त्वमस्निग्धेन पत्तने [17]उच्छिन्नवंशः काष्ठभारवाहनैकवृत्तिः* अस्यामेव नद्यां भोजनावसरे सन्निहितशिलातले सक्तून् पयसाऽऽलोड्य नित्यमश्नासि। कस्मिन्नप्यहनि [18]मासोपवासपारणहेतोः[19] पुरे[20] व्रजन्तं ‡जैनमुनिमाहूयैं तं सक्तुपिण्डं तस्मै प्रादाः[21]। तस्य पात्रदानस्यातिशयात्त्वं [22]सातवाहननामा नृपतिरासीः। स मुनिर्देवो जातः[23]। तदेवैतादृशदानवदात्तं काष्ठभारवाहिनो जीवं [24]त्वां नृपतितयोपलक्ष्य प्रमोदाद्धसितवान्'। तत्कथासङ्ग्रहश्चैतत्काव्यम्-[25]

९. मीनानने ग्रहसिते भयमीतमाह श्रीसातवाहनृपतिर्भवतांऽत्र नद्याम् ।
यत्सक्तुमिश्रनिरकार्यत पारणं प्राक् दैवाद्भवन्तमुपलक्ष्य झषो जहास ॥

स श्रीसातवाहनस्तं[26] पूर्वभववृत्तान्तं जातिस्मृत्या साक्षात्कृत्य ततःप्रभृति दानधर्ममाराधयन् सर्वेषां महाकवीनां विदुषां च सङ्ग्रहपरः चतसृभिः स्वर्णकोटीभिर्गाथाचतुष्टयं क्रीत्वा सप्तशतीगाथाप्रमाणं [27]सातवाहनाभिधानं सङ्ग्रहगाथाकोशं[28] शास्त्रं निर्माप्य नानावदातनिधिः सुचिरं राज्यं चकार। तद्गाथाचतुष्टयमेतद्[29]। यथा—

---

1 B ताभ्यो। 2 A मुख्या। 3 D सुमुख्यया; A नास्ति। 4 B तव प्राक्। 5 B 'तव सौधे' नास्ति। 6 AD भवता देवता रूपेणावतस्मात्। 7 AD 'अवतीर्णान्' नास्ति। 8 B दैवे ज्ञान। 9 'यद्धित' स्थाने B 'न हित'। † दृश्यतां पद्धिः B आदर्शे नास्ति। 10 B दानविधाः। 11 Db शातवाहनप्रबन्धा लिख्यन्ते। 12 A शालवाहन। 13 BP यथाश्रुतं। 14 BP शातवाहननरेन्द्रो। 15 AD तीरक्षिप्तं। 16 B प्रकृतिवि। 17 BP सर्वानपि। 18 BP ज्ञानातिशयात्। 19 B ढकदृष्ट। * अत्र वृत्तिग्रन्थाग्रे P Db सम्ब्रदे आदर्शे-

(२०) 'अहो कोऽपि दरिद्राणां दारिद्र्यव्याधिदुःखतः । दृष्टिक्षेपेऽपि यः पीयमाने न क्षयमुपसृप्यते ॥' एषोऽधिकः श्लोकः दृश्यते।

20 AD 'अस्यां' स्थाने 'तस्यां'। 21 AD जैनमुनिं सामीप्ये। 22 A पारणहेतोः; BP पारणकारणे। 23 AD द्युतौ। ‡ अत्र Db आदर्शे-'जैनमुनिं दृष्ट्वा पूर्वभवे मया कस्मैचिद्ग्रहे तस्यैव फलम्। मदुक्तं—

(२१) स्वपेयं वस्तुनु मनोहरतां गतेषु रे चित्त! रेतदनुपयाति कथं वृथा रत्नम्।
पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु तवास्ति वाञ्छा पुण्यैर्विना नहि भवन्ति समीहितार्थाः ॥

इत्थं चिन्तयित्वा मुनिमाकार्य तं सक्तुपिण्डं-' एतावान् समधिकः पाठोऽस्ति। 24 B भवान्। 25 B प्रशस्ति। 26 AD शालवाहननृपतिः। 27 BP एतद्ग्रन्थार्थं नास्ति। 28 B देवाधिष्ठान। 29 P नास्ति। 30 BP नृपतयः। 31 AD सङ्ग्रहार्थं। 32 AD 'तं' नास्ति। 33 A शालवाहनामि; D शालिवाहनामि। 34 P ०कोश। 35 P ०निर्दि; B Db आदर्शे-'तद् गाथाचतुष्टयं बहुसुवर्णस्यो शैवम्।' एवंरूप उल्लेखोऽस्ति। अग्रेतना गाथाश्च न सन्ति।

१०. हारो वेणीदण्डो खट्टुग्गलियाइं तह य तालु त्ति । एयाइं नवरि सालाहणेण दहकोडिगहियाइं ॥ १
११. मेग्गं चिय अलहन्तो हारो पीणुन्नयाण थणयाणं । उब्भिन्दो[1] भमइ उरे जउणानइफेणपुञ्जं व ॥ २
१२. कसिणोसुजलो य रेहइ वेणीदण्डो नियम्बविम्बम्मि । तुंह सुन्दरि सुरयमहानिहाणरक्खाभुयङ्गं व ॥ ३
१३. परिओसमुन्दराइं सुरए[4] जायन्ति जाइं सुक्खाइं । विरहाउ ताइं पियसहि खट्टुग्गलियाइं[5] कीरन्ति ॥ ४
१४. मा जाण कीर जहँ चञ्चुलालियं पडइ पक्कमाइन्दं[11] । जरढत्तणदुल्लियं उव्भुयतालाहलं एयं ॥ ५

* * * * *

१५. ताण पुरोयं[13] मरीहं[14] कयलीथम्भाणं[15] सरिसपुरिसाण । जे अत्तणो विणासं फलाइं दिन्ता न चिन्तन्ति ॥६
१६. जह सरसे तँह सुक्के वि पायवे धरइ अणुदिणं विञ्झो । उच्छंगवद्दियं निग्गुणं पि गरुयाँ[17] न छड्डन्ति ॥७
१७. [†]पढमो नेहाहारो तेहिं तिसिएहिं तहँ कहवि गहीउ । पिच्छन्ति जं न अन्नं तविय आजम्म मुज्झारो ॥८
१८. सयलजणाणन्दयरो सुक्खस्स वि एस परिमलो जस्स । तस्स नवसरसभावम्मि हुज्ज किं चन्दणदुमस्स[19] ॥९
१९. कयलितरु विञ्झगिरी नेहाहारो य चन्दणदुमो य । एयाओ नवरि सालाहणेण नवकोडिगहियाओ[20] ॥१०

[३. अथ शीलव्रते भूपराज-प्रबन्धः ।]

१४) तथाहि-*पइट्ठिअप्रद्ग्रामलक्षप्रमिते कन्यकुब्जदेशे कल्याणकटकनाम्नि[22] राजधानीनगरे भूपराजं[23] इति राजा राज्यं कुर्वन् कस्मिंश्चित्प्रभातसमये राजपाटिकायां सञ्चरन्नेकस्मिन्सौधतले वातायनस्थितां कामपि मृगाक्षीं मृगयमाणो निजचित्तापहारापराधिनीं तामपिजिहीर्षुर्निजं पानीयाधिकृतपुरुषं समादिदेश । स च तां नृपसौधे समानीय कथित् सङ्केतप्रदेशे स्थापयित्वा नृपं विज्ञपयामास । नृपेण च तत्रागतेन बाहुदण्डे धृता सती सा तं भूपमवादीत्-'स्वामिन् ! सर्वदेवतावतारस्य भवतो हन्त कोऽयं नीचनार्यामभिलाषः' । ततस्तद्वाक्यास्तनेनैर्पच्छान्तकामानलो नृपः 'काऽसी'ति तां प्रोचे । तया-'अहं तैंव दासी'त्यभिहिते 'किं तथ्यमेतदि'ति नृपादेशात् 'प्रभोर्दासः पानीयाधिकृतस्तर्हि पश्यहं दासानुदासीति' । तद्वात्तयान्तश्चमत्कृतो नृपतिः सर्वथा विलीनकामार्त्तिस्तां सुतां मन्यमानो विससर्ज । तस्या वपुषि निजकरौ लग्नाविति विचिन्त्य तत्रिग्रहवाञ्छया निद्रीये निजैरेव यामिकैर्गवाक्षप्रविष्टनरकरभ्रान्त्या निजावेव भुजौ निग्राहयामास । अथ प्रत्यूषे तान् यामिकान् सचिवैर्निगृह्यमाणान् निवार्य मालवमण्डले महाकालदेवप्रासादे गत्वा स्वयं देवमाराधयंस्तस्थौ । देवादेशाद्भुजद्वये लग्ने सति तं मालवदेशं सान्तःपुरं तस्मै देवाय दत्त्वा तद्रक्षाधिकृतान् परमारराजपुत्रान् नियोज्य स्वयमेव तापसीं दीक्षामङ्गीचक्रे[26] । इति शीलव्रते भू[प]राजप्रबन्धः ॥ ९ ॥

---

1 A मग्गं । 2 A थणियाण । 3 Db-c उव्विग्गो । 4 A ०पुंजु व । 5 A कसिण० । 6 AD तह । 7 D सुपहु । 8 Dd सुरपुं खट्टिन्ति । 9 Db खट्टुग्गिगहाइ; Dd खट्टुगिगहाइ । 10 P जं । 11 A उच्छुय०; P उच्छड । 12 P पुरोह । 13 D मरीहं । 14 P कयलिवर्यभाण । 15 A नात्ति । 16 A गुरुया । 17 P मुञ्चन्ति । 18 Dc सहति । 19 Db सुग्गारो । 20 A चउ० । † अन्तिमे गाथात्रिकं P आदर्शे नोपलब्धम् । 21 P नात्ति 'तथया' ।

* AD Da-b सम्प्रकेत्यादर्शयोः पुनः एष समग्रोऽपि प्रपञ्चो निम्नलिखितरूपेण संक्षिप्तामकतयोपलभ्यते—"पइट्ठिअद्ग्रामलक्षप्रमिते कन्यकुब्जे नगरे कल्याणकटके पानीयाधिकृतपियाभिलाषपरपतिकारात् राजा भूपदेवो (D भूदेवो) मालवके श्रीरुद्रमहाकालप्रासाद्य मालवकं तस्मै देवाय दत्वा स्वयं तापसोऽभूदिति संक्षेपः ।"

22 B नाम निजरा०; P नात्ति सदृशः । 23 B भूराज । 24 BP कस्मिन् । 25 AD 'अप' नात्ति । 26 B 'सा' नात्ति; Db सती । 27 P 'ईप्सन्' नात्ति । 28 B Db 'तव' नात्ति । 29 BP तत्र० । 30 Db ०स्थौ । 31 BP ०कार ।

[४. वनराजादिप्रबन्धः ।]

१५) *तस्य कन्यकुब्जस्यैकदेशो गूर्जरधरित्री, तस्यां* गूर्जरभुवि वढीयाराभिधानदेशे पञ्चाशरग्रामे चापोत्कटवंश्यं झोलिकासंस्थं बालकं वणनाम्नि वृक्षे निधाय तन्मातेन्धनमवचिनोति। प्रस्तावात्तत्राघातैर्जैनाचार्यैः श्रीशीलगुणसूरिनामभिरपराद्धोऽपि तस्य वृक्षस्य छायामनर्मन्तीमालोक्य, झोलिकास्थितस्य तस्यैव बालकस्य पुण्यप्रभावोऽयमिति विमृश्य, जिनशासनप्रभावकोऽयं भावीत्याशया वृत्तिदानपूर्वं तन्मातुः पार्श्वात्स बालो जगृहे। वीरमतीगणिन्या स बालः परिपाल्यमानो गुरुभिर्दत्तवनराजाभिधानोऽष्टवार्षिको देवपूजाविनाशकारिणां मूपकाणां रक्षाधिकारे नियुक्तः। स तान् बाणेन निघ्नन् गुरुभिर्निपिद्धोऽपि चतुर्थोपायसाध्यांस्तानेव जगौ। तस्य जातकं राजयोगमवधार्याऽयं महान्नृपतिरेवं भावीति निर्णीय स[20] तन्मातुः पुनः प्रेत्यर्पितः। मात्रा सर्म कस्यामपि पल्लिभूमौ स्वमातुलस्य चौरवृत्त्या वर्त्तमानस्य [सन्मानपात्रतां प्राप्तो जनपदस्यान्तरस्खलितपौरुषवृत्तिर्नगरग्रामसार्थानेव....(?)†] सर्वत्र घाटीप्रपातमेकरोत्[21]।

१६) कदाचित्[22] काकरग्रामे स्वान्नपातनपूर्वं कस्यापि व्यवहारिणो गृहे धनं मुष्णन् धृधिभाण्डे करे पतिते सत्यत्र मुक्तोऽहमिति विचिन्त्य तत्सर्वस्वं तत्रैव मुक्त्वा विनिर्ययौ। परस्मिन्नहनि तद्गृहिणी श्रीदेव्या निशि गुप्तवृत्त्या सहोदरवात्सल्यादाहृतः। ‡पृष्टः-'कथं मद्गृहे प्रविश्य सर्वसारं [गृहीत्वा] त्वया पुनरेव मुक्तम्?'। तेनोक्तं-

२०. कह नाम तस्स पावं चिंतिज्जइ आगए वि कोवम्मि। उप्पलदलसुकुमालो जस्स घरे अच्छिओ हत्थो॥

सापि तद्वचनमाकर्ण्य तत्करित्रेण चमत्कृता भोजनवस्त्रदानादिकमुपकारं चकार[23]। 'मम पट्टाभिषेके भवत्यैव भगिन्या तिलकं विधेयमि'ति प्रतिपेदे[24]।

१७) अथान्यस्मिन्नवसरे तस्यं चरटवृत्त्या वर्त्तमानस्य चौरैः काप्यरण्यप्रदेशे रुद्धो लौम्याभिधानो वणिक् तं[25] चौरत्रयं दृष्ट्वा स्वेषाणपञ्चकमध्याद्बाणद्वयं भक्षंस्तैः पृष्ट इति[26] प्राह-'भवत्रितयाधिकं बाणद्वयं विफलमि'त्युक्ते, तदुक्तं चैलवेध्यं बाणेनाहत्य तैः परितुष्टैरात्मना सह नीतस्तैः [बोधत्रयचमत्कृतेन [27]श्रीवनराजेन 'मम पट्टाभिषेके त्वं महामात्यो भावी'त्यादिश्य विसृष्टः]।

१८) अथ कन्यकुब्जादायातपञ्चकुलेन[28] तेनैदेशराज्ञः सुतायाः श्रीमहणीकाभिधानायाः कञ्चुकसम्बन्धे पितृप्रदत्तेगूर्जरदेशस्योद्ग्राहणकहेतवे समागतेन सेल्लभृद्वनराजाभिधानश्चक्रे। षण्मासी

---

* द्वितीयकान्तर्गतः पाठः AD नास्ति। 1 Db बाण०। 2 Da शीलगणि; Db शीलगण। 3 B सूरिभिः; A सूरिभिर्नामभिः। 4 B ०धवनमन्ती०। 5 B 'पुण्य' नास्ति। 6 Db परिपाल्य०। 7 B नास्ति। 8 D लोहैः; Pa बालैः। 9 AD नृपतिर्भा०। 10 P 'स' नास्ति; AD 'तत्' नास्ति। 11 B समर्पितः। † एतत्कोष्टकान्तर्गतः पाठः केवलं P आदर्शे एवोपलभ्यते। 12 ०प्रदान०। ‡ एतदग्रे Po आदर्शे 'चौरस्वभावे लग्ने न सुखं कदाचिदपि। यतः—

(२२) नक्तं दिवा न शयनं प्रकटा न चर्या सैरं न चात्रतलवस्त्रकलत्रभोगः।
शंकातुजादपि सुतादपि दारतोऽपि लोकत्रयापि कुरुते ननु चौर्यवृत्तिम्॥

एतावान् प्रक्षिप्तः पाठः समुपलभ्यते। 13 केवलं B आदर्शे पद पुष शब्दः। 14 B नास्ति। 15 B तद्दधि०। § एतद्द्विपिद्धान्तर्गतपाठस्थाने AD आदर्शे 'तया भोजनवस्त्र(वसु D)दानपूर्वकमुपहृतो'; B आदर्शे 'स्वान्नभोजनवस्त्रदान०' एतावान् संक्षिप्तः पाठः प्रपद्यते। 16 P प्रतिपद्यन्। 17 AD नास्ति। 18 D जगवा०। 19 P तद्वीर०। 20 AD 'स्व' नास्ति। 21 B 'इति' नास्ति। 22 D थल०। 23 P 'तद्' नास्ति। 24 BP 'श्री' नास्ति। 25 D तादश०। 26 D महलिका०। 27 P ०प्रतिपन्न। 28 B सोहृद; P सहृद्।

यावद्देशमुद्ग्राह्य चतुर्विंशतिसंख्यान् पारूपकद्रम्मलक्षांस्तेजोजात्याश्वतुःसहस्रसंख्यांस्तुरङ्गमान् गृहीत्वा पुनः स्वदेशं प्रति प्रस्थितं पञ्चकुलं सौराष्ट्राभिधानघाटे वनराजो निहत्य कस्मिन्नपि वननिकुञ्जे तद्राजभयाद्गर्भं यावद्धृतवृत्त्या तस्थौ ।

१९) अथ निजराज्याभिषेकाय राजधानीनगरनिवेशचिकीर्षुः शूरां भूमिमवलोकमानः पीपलुलातडागंपाल्यां सुस्वनिपण्णेन भारूयाडसावडसुतेनाणहिल्लनाम्ना पृष्टः-'किमवलोक्यते[1]' । 'नगरनिवेशयोग्या शूरा भूमिरवलोक्यते' इति तैः प्रैधानैरभिहिते, 'यदि तस्य नगरनिवेशस्य मैत्रीम दर्से तत्स्तां भुवमावेदयामी'त्यभिधाय जालिवृक्षसमीपे गत्वा यावतीं भुवं शशकेन स्वा त्रासितस्तावतीं भुवं दर्शयामास । तत्र प्रदेशे[2] अ ण हि छ पु र मिति[3] नाम्नी[4] नगरं निवेशयामास ।[5]

[अत्रान्तरे P शादर्शे निम्नोद्धृतानि पद्यानि लिखितानि प्राप्यन्ते—]

[६] कृतज्ञानुकारेण प्रकारेण चकास्ति यत् । सुकृतेन वृत्तीभूय ज्ञायमाणं कलेरिव ॥
[७] चन्द्रशालासु बालानां खेलन्तीनां निशामुखे । यत्र वक्त्रश्रिया भाति शतचन्द्रं नभःस्थलम् ॥
[८] लङ्घा शङ्खावती चम्पा सकम्पा विदिशा कृशा । काशिनीशितसम्पत्तिर्मिथिला शिथिलादरा ॥
[९] त्रिपुरी विपरीतश्रीर्भृगुरा मन्यराकृतिः । धाराप्यभून्निराधारा यत्र जैत्रभुजे सति ॥ युग्मम् ॥
[१०] कीरवेश्वरसैन्यस्य गर्वपर्वतवज्रनस्य च । वलादू गांगेय-कर्णस्य न पश्याम्यहमन्तरम् ॥
[११] प्राग्वंशश्रीलका न जातपुलका लङ्घातिशङ्काकुला, नेवाप्युज्जयिनी कदापि जयिनी चम्पातिकम्पान्विता ।
कान्ती कान्तिविभूषिता नहि तथाऽयोध्याऽतियोध्याभवत्, यस्याग्रे तदिहाद्भुतं विजयते श्रीनर्तनं पत्तनम् ॥]

२०) ८०२ व्यधिकाष्टशतसंवत्सरे (A D संवत् ८०२ वर्षे वैशाखसुदि २ सोमे) श्रीविक्रमार्कतस्तस्य जालिनरोर्मूले[6] धवलगृहं कारयित्वा राज्याभिषेकलग्ने काकरग्रामवास्तव्यां तां प्रतिपन्नभगिनीं श्रियादेवीमाहूर्य तया कृततिलकः श्रीवनराजो[7] राज्याभिषेकं पञ्चाशद्वर्षदेश्यः कारयामास । स जाम्बाभिधानो वणिग् महामात्यश्चक्रे । पञ्चासरग्रामतः श्रीशीलगुणसूरीन् सभक्तिकमानीय धवलगृहे निजसिंहासने निवेश्य कृतज्ञचूडामणितया सक्षाङ्गमपि राज्यं तेभ्यः समर्पयंस्तैर्निःस्पृहैर्भूयो भूयो निषिद्धस्तत्प्रत्युपकारबुद्ध्या तदादेशाच्छीपार्श्वनाथप्रतिमालङ्कृतं पञ्चासरानिधानं चैत्यं निजाराधकमूर्त्तिसमेतं[8] च कारयामास । तथा धवलगृहे[9] कैण्टेश्वरीप्रासादश्च कारितः ।

२१. गूर्जराणामिदं राज्यं वनराजात्प्रभृत्यपि । जैनैस्तु स्थापितं मत्रैस्तद्द्वेषी नैव नन्दति[10] ॥

२१) संवत् ८०२ पूर्वं निरुद्धं वर्ष ५९ मास २ दिन २१ श्रीवनराजेन राज्यं कृतम् ।

श्रीवनराजस्य सर्वायुर्वर्ष १०९ मास २ दिन २१ ।

---

1 B 'यत्' अधि । 2 P पारूपक; Db पारूपक; D रूपक । 3 BP चतुःसहस्राश्व तुरगान् । 4 AD 'रात्रधानी' अधि । 5 P शशक । 6 BP ०निम्बजो । 7 P आराधासावदा०; B 'सोवदा' अधि । 8 A द्वितु विशे० । 9 BP 'धवलो' अधि । 10 D नाम मम । 11 BD दत्त । 12 B शशकेन यावतीं भुवं धा०; D यावती भू शशकेनोद्भूदिता । 13 AD 'प्रदेशे' अधि । 14 AD 'हृति' अधि । 15 P अधि । 16 BD निवेश्य । 17 BP ०तरोत्तले । 18 BP ०धाकार्षं । 19 BP अधि । 20 D अधि 'तत्'; A शतः । 21 P ०सहितं । 22 AD तया तेन । 23 D ०गृहकण्टे । 24 D कण्टे० । 25 Db तद्देवेन्द्र तत्र मन्दति ।

संवत् ८६२ वर्षे आषाढसुदि ३ गुरौ अश्विन्यां सिंहलग्ने वहमाने वनराजसुतस्य श्रीयोगराजस्य राज्याभिषेकः ।

[B P प्रबन्धान्तरे—'संवत् ८०२ पूर्वं वर्ष ६० श्रीवनराजेन राज्यं कृतम् । संवत् ८६२ वर्षे श्रीयोगराजस्य राज्याभिषेकः (P श्रीजोगराजेन राज्यमलंचक्रे)'—इत्येव पाठः ।]

२२) तस्य राज्ञः त्रयः कुमाराः । अन्यस्मिन्नवसरे क्षेमराजनाम्ना कुमारेण राजेति विज्ञपयांचक्रे–'देशान्तरीयस्य राज्ञः प्रवहणानि वाल्यावर्त्तेन विपर्यस्तानि । अन्यवेलाकूलेभ्यः श्रीसोमेश्वरपत्तने समागतानि । ततस्तेषु तेजस्वितुरंगमसहस्रं दश (१००००) तथा गजानां सार्द्धाघटा संख्यया रूप १८ । अपरवस्तूनि कोटिसंख्यया । एतावत्सर्वं निजदेशोपरि स्वदेशमध्ये भूत्वा सञ्चरिष्यति । यदि स्वाम्यादिशति तदाऽऽनीयते" इति विज्ञप्तेन राज्ञा तन्निषेधः कृतः ।

तदनन्तरं तैस्त्रिभिः कुमारैः राज्ञो वयोवृद्धभावाद्वैकल्यमाकल्य तस्यामपि स्वदेशप्रान्तप्रान्तरंभूमौ स्वसैन्यं सज्जीकृत्याज्ञातचौरवृत्त्या तत्सर्वमाच्छिद्य स्वपितुरुपनिन्ये । अन्तःकूपितेन मौनावलम्बिना तेन राज्ञा न किमपि तेषां प्रति प्रत्यादिष्टम् । तत्सर्वं नृपतिसात्कृत्वा 'क्षेमराजकुमारेणैतत्कार्यं सुन्दरं कृतमसुन्दरं वे'ति विज्ञप्तो नृपतिर्वभाषे–'यदि सुन्दरमुच्यते तदा परस्वलुण्टनपातकम्; यद्यसुन्दरमभिधीयते तदा भवदीयचेतस्सुं विरक्तिः । अतो मौनमेव श्रेय इति सिद्धम् । श्रूयतां भवदीयप्रथमप्रश्ने परवित्तापहृतौ निषेधहेतुः । यदा परमण्डलेषु नृपतयः सर्वेषामपि राज्ञां राज्यप्रशंसां कुर्वन्ति तदा गूर्जरदेशे च रटराज्य मित्युपहसन्ति । असात्यानेपुरुषैरित्यादिस्वरूपं वयं विज्ञप्तिकया ज्ञाप्यमानाः किञ्चिज्जिघृक्षवजैवमनस्यमावहन्तो दृश्यामहे । यद्यपि वयं पूर्वजकलङ्कः सर्वलोकहृदये विस्मृतिमावहति तदा समस्तराजपङ्क्तिषु वयमपि राजशब्दं लभामहे । धनलवलोभलोलुभैर्भवद्भिः स पूर्वजकलङ्क उन्मृज्य पुनर्नवीकृतः' । तदनन्तरं राज्ञा शस्त्रागाराद्गजं धनुरुपानीय 'यो भवत्सु बलवान् स इदमारोपयतित्वे'ति समादिष्टे सर्वाभिसारेण तन्नैकेनाप्यधिरोप्यत इति राज्ञा हेलयैवाधिज्यीकृत्याभिहितं–

२२. आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदोऽनुजीविनाम् । पृथक्शय्या च नारीणामशस्रो वध उच्यते ॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशात् आज्ञाभङ्गादस्माकशस्त्रवधकारिषु पुत्रेषु को दण्ड" उचितः । अतो राज्ञा प्रायोपवेशनपूर्वकं विंशत्यधिकैकवर्षशते पूर्णे चितामवेशः कृतः । अनेन राज्ञा भद्रकाश्रीयोगीश्वरीप्रासादः कृतः[24] ।

२३) अनेन (योगराजनाम्ना) राज्ञा वर्ष ३५ राज्यं कृतम् ।
सं० ८९७ पूर्वं वर्ष २५ श्रीक्षेमराजेन राज्यं कृतम् ।
सं० ९२२ पूर्वं वर्ष २९ श्रीभूयडेन राज्यं कृतम् ।
अनेन श्रीपत्तने भूयडेश्वरप्रासादः कारितः ।

---

1 AD 'राज्ञः' नास्ति । 2 A सार्द्धघटा; D सार्द्धशती । 3 B सेत्यावां । 4 D 'रूप १८' नास्ति । 5 B 'भूमा' नास्ति । 6 BP तदाधिपते । 7 P °वृद्धतामा० । 8 B प्रान्तरप्रान्तभू०; A प्रान्तप्रान्तभू०; D प्रान्तभू० । 9 D 'स्व' नास्ति । 10 AD 'तेन' नास्ति । 11 P 'प्रति' नास्ति; B प्रतिपरमादिः; D प्रतिपरमादि इत्यं । 12 AD येतयो । 13 P °प्रश्नतः । 14 AD 'स्पात' नास्ति । 15 AD 'वयं' नास्ति । 16 AD पूर्वज० । 17 PD 'लोभ' नास्ति । 18 AD उत्पाद्य । 19 B °पिङ्गलाधिपे । 20 P द्विजन्मनां । 21 D 'आज्ञाभङ्गः' नास्ति । 22 BP दण्डः कः । 23 BP विंशत्याधिके । 24 BP आदर्शे एषा पङ्क्तिर्नास्ति ।

सं० ९५१ पूर्वं श्रीवैरसिंहेन वर्ष २५ राज्यं कृतम् ।
सं० ९७६ पूर्वं वर्ष १५ श्रीरत्नादित्येन राज्यं कृतम् ।
सं० ९९१ पूर्वं वर्ष ७ श्रीसामन्तसिंहेन राज्यं कृतम् ।
एवं चापोत्कटवंशे सप्त नृपतयोऽभूवन् । विक्रमकालात् संख्यया वर्ष ९९८ ।

[A आदर्शे तथा प्रायस्तत्सदृशे D पुस्तके एषा वंशावलिः निम्नस्वरूपा लिखिता लभ्यते— 5

सं० ८..... (१) श्रावणसुदि ४ निरुद्दं वर्ष १० मास १ दिन १ श्रीयोगराजेन राज्यं कृतम् ।
सं० ८..... श्रावणसुदि ५ उत्तरापाढनक्षत्रे धनुर्लग्ने रत्नादित्यस्य राज्याभिषेको बभूव ।
सं० ८..... कार्त्तिकसुदि ९ निरुद्दं वर्ष ३ मास ३ दिन ४ अनेन राज्ञा राज्यं कृतं ।
सं० ८..... कार्त्तिकसुदि ९ रवौ मघानक्षत्रे वृषलग्ने श्रीवैरसिंहो राज्ये समुपविष्टः ।
सं० ८..... ज्येष्ठसुदि १० शुक्रे निरुद्दं वर्ष ११ मास ७ दिन २ अनेन राज्ञा राज्यं चक्रे । 10
सं० ८..... ज्येष्ठसुदि १३ शनौ हस्तनक्षत्रे सिंहलग्ने श्रीक्षेमराजदेवस्य राज्याभिषेकः समजनि ।
सं० ९२ ..... भाद्रपदसुदि १५ रवौ वर्ष ३८ मास ३ दिन १० अस्य राज्ञो राज्यनिबन्धः ।
सं० ९३५ वर्षे अश्वीनीसुदि १ सोमे रोहिणीनक्षत्रे कुम्भलग्ने श्रीचामुण्डराजदेवस्य पट्टाभिषेकः समजनि ।
सं० ९..... माघवदि ३ सोमे निरुद्दं वर्ष १३ मास ४ दिन १७ अनेन राज्ञा राज्यं विदधे ।
सं० ९३८ (१) माघवदि ४ भौमे स्वातिनक्षत्रे सिंहलग्ने श्रीआगडदेवो राज्ये उपविष्टः । अनेन कर्कराया 15
पुर्या आगडेश्वर-कण्टेश्वरीप्रासादौ कारितौ ।
सं० ९६५ पौषसुदि ९ बुधे निरुद्दं वर्ष २६ मास १ दिन २० राज्यं कृतं ।
सं० ९..... पौषसुदि १० गुरौ आर्द्रानक्षत्रे कुम्भलग्ने भूयगडदेवः पट्टे समुपविष्टः । अनेन राज्ञा
भूयगडेश्वरप्रासादः कारितः श्रीपत्तने प्राकारश्च ।
सं० ९..... वर्षे आषाढसुदि १५ निरुद्दं वर्ष २७ मास ६ दिन ५ राज्यं कृतं । 20
एवं चापोत्कटवंशे पुरुष ८; तद्वंशे १९० वर्ष, मास २, दिन सप्त राज्यं कृतम् ।]

---

२३. *असेव्या मातङ्गाः परिगलितपक्षाः शिखरिणो जडप्रीतिः कूर्मः फणिपतिरयं च द्विरसनः ।
इति ध्यातुर्धातुर्धरणिधृतये सान्ध्यचुलुकात्समुत्तस्थौ कश्चिद्विलसदसिपिङ्गः स सुमटः ॥ इति ॥

[५. मूलराजप्रबन्धः ।]

२४) अथ पूर्वोक्तश्रीभूयंराजवंशे मुञ्जालदेवसुतौ राज-चीज-द्वण्डक-नामानस्त्रयः सहोदरा 25
यात्रायां श्रीसोमनाथं नमस्कृत्य ततः प्रत्यावृत्ता: श्रीमद्दण्डहिल्लपुरे श्रीसामन्तसिंहनृपं वाहकेत्यामयलोकमानास्तुरगस्य नृपेण कशाघाते दत्ते सति कार्पटिकवेशधारी राजनामा क्षत्रियोऽनपसरदत्तेन तेन कशाघातेन पीडितः शिरःकम्पपूर्वकं हा हेति शब्दमवादीत् । राजा तत्कारणं पृष्टः स-'तुरङ्गमेन कूर्न गतिविदोषं न्युब्जनयोग्यमनवधार्य कशाघाते दीयमाने ममैव मर्माभिघातः समजनि' । तेन तद्वचसा चमत्कृतेन राज्ञा स तुरङ्गमो वाहनाय समर्पितस्तस्यैव । अश्वाध्य- 30
यारोः सदृशं योगमालोक्य पदे पदे तयोर्न्युब्जनानि कुर्वंस्तेनैव तदाचारेण तस्य महत्कुलमाकर्ण्य लीलादेवीनाम्नीं स्वभगिनीं तस्मै ददौ । आघानानन्तरं कियत्यपि गते काले, तस्या अकाण्ड-

---

* एतत्पद्यं BP आदर्शे नोपलभ्यते । 1 BP 'अथ' नास्ति । 2 D भूपरारा०, P भूपदारा० । 3 BP नास्ति । 4 AD ॰सिंहपरारेण्यां । 5 BP ॰सहनेन ।

मरणे सञ्जाते सति, सचिवैरप्यमरणं पर्यालोच्य तदुदरविदारणपूर्वमपत्यमुद्धृतम्। मूलनक्षत्रजातत्वात्स 'श्रीमूलराजाभिधया समजनि । बालार्क इव आजन्म तेजोमयत्वात्सर्ववल्लभतया पराक्रमेण मातुलमहीपालं प्रवर्द्धमानसाम्राज्यं कुर्वन् मदमत्तेन श्रीसामन्तसिंहेन स साम्राज्येऽभिषिच्यते अनुन्मत्तेनोत्थाप्यते च । तदादिचापोत्कटानां दानमुपहासनया' प्रसिद्धम् । स इत्थमनुदिनं विडम्ब्यमानो निजपरिकरं सञ्जीकृत्य विकलेन मातुलेन स्थापितो' राज्ये तं नित्य सत्य' एव भूपतिर्बभूव ।

२५) सं० ९९३ वर्षे आषाढसुदि १५ गुरौ, अश्विनीनक्षत्रे सिंहलग्ने रात्रिप्रहरद्वयसमये जन्मत एकविंशतितमे वर्षे श्रीमूलराजस्य राज्याभिषेकः समजनि ।

(B P आदर्शे—'सं० ९९८ वर्षे श्रीमूलराजस्य राज्याभिषेको निष्पन्नः ।' एतावानेव पाठः)

२४. *मूलार्कः श्रूयते शास्त्रे सर्वकल्याणकारकः । अधुना मूलराजेन योगश्चित्रं प्रशस्यते ॥

[१२] †खले एत्य वनं जगाद स विभुश्चापोत्कटानां विभोर्वंशे हैहयभूपतेर्गुणवती कन्यास्ति वं..... । त्वासौ मुदितेन विगतशङ्कं विवाह्या त्वया गर्भं धास्यति सार्वभौमयुदरे सेयं मृगाक्षी यतः ॥

[१३] ‡तरुकावजनिष्ट विटपमणिः श्रीराजिराजाङ्गजः श्रीमद्गूर्जरमण्डलेऽथ नृपतिः श्रीमूलराजाह्वयः । यस्मिन् दिग्विजयोद्यमव्यतिकरे प्रौढप्रभाबाद्धते कम्पन्ते स मनांसि नाम न परं भूम्योऽपि भूमीभुजाम् ॥

श्रीसौराष्ट्रमंडले युद्धं सा···सिंहेन इति प्रबन्धः[6] ।

[१४] §आवर्जिता जितारातेर्गुणैर्वीणरिपोरिव । गूर्जरेश्वरराज्यश्रीर्यस्य जज्ञे स्वयंवरा ॥

[१५] ¶सपत्राकृतशत्रूणां संपराये स्वपत्रिणाम् । महेच्छः कच्छभूपालं लक्षं लक्षीचकार यः ॥

[१६] **लाटेश्वरस्य सेनान्यमात्यान्यपराक्रमः । दुर्धारं वाणवं हित्वा हास्तिकं यः समग्रहीत् ॥

[१७] ††दानोपहृतदारिद्र्यं शौर्यनिर्जितदुर्जनम् । कीर्तिस्मृतिकाकृत्स्न्यं यो राज्यमकरोच्चिरम् ॥

[ईत्यादिभिः स्तुतिभिः बुधैः स्तूयमानः साम्राज्यं कुर्वन्–] कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षीयः क्षितिपतिः श्रीमूलराजमभिषेणयितुं गूर्जरदेशसन्धौ समाजगाम । तयौगपद्येन मेरपतेस्तिलङ्गदेशीयराज्ञो वारपनामा सेनापतिरुपाधावत् । श्रीमूलराजेन तपोरेकस्मिन्दिवसे मध्याह्नपराणे‡‡पर: पार्थिवघातं कुरुत इति सचिवैः सह विमृशंस्तैरुक्तः–'श्रीरुग्भादुर्गं प्रविश्य कियन्त्यपि दिनान्यतिवाह्यन्ताम्' । नवरात्रिकेषु समागतेषु सपादलक्षक्षितिपतिः स्वराजधान्यां शाकम्भर्यामेव स्वगोव्रजामाराधयिष्यति । तस्मिन्नवसरे श्रीवारपनामा सेनानीर्जीयते । तदनुरूपमागतः सपादलक्षक्षोणीपतिरपि ।' इत्थं तदीये मन्त्रे श्रुते सति नृपः प्राह–'मम लोके पलायनापवादः किं न भविष्यतीत्यादिष्टे,तं ऊर्षुः–

२५. यदपसरति मेघः कारणं तत्प्रहर्तुं मृगपतिरपि कोपात्पृष्ठचत्पुरःपतिष्णुः ।
हृदयनिहितवैरा गूढपक्षप्रचाराः किमपि विगणयन्तो बुद्धिमन्तः सहन्ते ॥

इति तद्वचसा श्रीमूलराजः श्रीरुग्भादुर्गं§§ प्रविवेश । श्रीसपादलक्षीयभूपतिः श्रीगूर्जरदेश एवं

---

1 AD 'सति' नास्ति । 2 P 'मूलनक्षत्रजातत्वात् मूलराज इति' इत्येव पाठः । 3 AD श्रीमूलदेवेन । 4 AB अनुमतः; D सेन तु मतेः । 5 AD •हास्यनिद्रं । 6 BP सप्तमे स्थापितो । 7 BP स राज्य ।

* B आदर्शे एतावत्पद्यं पूर्वः क्रोडः—मूलार्कः श्रूयते शास्त्रे सर्वकार्यस्य कारकः । अधुना मूलराजस्तु चित्रं क्रीडेषु शस्यते ॥

† एतस्मिन्दिवसेऽस्मिन् प्रस्तावे P आदर्शे विना अन्यत्रोपलभ्यमानो । ‘एषा सप्तिका पङ्क्तिर्नास्ति P प्रभावेन लक्ष्यते ।

‡ एतस्मिन्दिवसेऽस्मिन् प्रस्तावे P आदर्शे विना अन्यत्रोपलभ्यमानो । ‘एषा सप्तिका पङ्क्तिर्नास्ति P प्रभावेन लक्ष्यते ।

8 BP अष्टमे पर्वणः क्रोडगतः पद्यः प्राग्वत् । 9 D७।। पाठान्तरे । 10 B नवसप्तितिसंवत्सरेषु । 11 AD •स्कन्धो ।

12 BP 'ते ऊषुः' नास्ति । 13 P •दुर्गं । 14 AD 'दुर्ग' नास्ति ।

वर्षाकालमतिक्रामन्नवरात्रेषु समागतेषु तस्यामेव कटकभूमौ शाकम्भरीनगरं निवेद्य तत्र गोत्र-जामानीय तत्रैव नवरात्राणि प्रारेभे । श्रीमूलराजस्तत्स्वरूपमवगम्य निरुपायान् मन्त्रिणो मत्वा तत्कालोत्पन्नमतिवैभवो राजलाहणिकां प्रारभ्य राजादेशेन समस्तान् समन्ततः सामन्तानाहूय कूटलेखनव्ययकरणप्रतिबद्धपञ्चकुलमुखेन सर्वानपि राजपुत्रान् पदातींश्चान्वयावदाताभ्यामुपलक्ष्य यथोचितदानादिभिरावर्ज्य च समयसङ्केतज्ञापनपूर्वकं तान् सर्वान् सपादलक्षीयनृपतिशिविरस- 5 न्निहितान् विधाय, स्वयं निर्णीते वासरे प्रधानकरभीमारुह्य तत्पतिपालकेन समं भूयसीमपि भुवमाक्रम्प, प्रत्यूषकालेऽप्रतर्कित एव सपादलक्षीयनृपतेः कटकं प्रविश्य करभ्या अवरुह्य कृपाणपाणिरेकाक्येव श्रीमूलराजस्तद्दौवारिकमभिहितवान्–'साम्प्रतं नृपतेः कः समयः ? श्रीमूलराजो राजद्वारे प्रविशतीति स्वस्वामिने विज्ञपय'–इति वदंस्तं दोर्दण्डप्रहारेण द्वारदेशादपसार्य, 'अयं श्रीमूलराज एव द्वारे प्रविशती'ति तस्मिन्नभिदधाने गुरुदरान्तःप्रविश्य तस्य राज्ञः पल्यङ्के स्वयं निषसाद । 10 भयभ्रान्तः स राजा क्षणमेकं मौनमवलम्ब्येषत्साध्वसं विधूय, 'भवानेव श्रीमूलराजः?' इत्यभिहिते, श्रीमूलराजस्य ओमिति गिरमाकर्ण्य यावत्समयोचितं किञ्चिदुक्ति तावत्पूर्वसङ्केतितैस्तैश्चतुःसहस्रप्रमितैः पत्तिभिः स गुरुदरः परितः" परिवेष्टयांचक्रे । अथ श्रीमूलराजेन स नृप इत्यभिदधे– 'अस्मिन्भूवलये नृपैतिः समरवीरः समरे यो मम सम्मुखस्तिष्ठति स कोऽपि मास्त्यस्ति वेति मम विमृशतस्त्वयुपयाचितज्ञातैरुपस्थितोऽसि । परमश्वानवसरे मक्षिकासन्निपात इव तिलङ्गदेशीय- 15 तैलिपाभिधानराज्ञः सेनापतिं मज्जयाय समागतं यावच्छिक्षयामि तावत्त्वया पार्ष्णिघातादिव्यापारहितेन स्थातव्यमिति त्वामुपरोद्धुमहमागतोऽस्मि' । श्रीमूलराजेनेत्यभिहिते सं नृपतिरेवमवादीत्–'यस्त्वं नृपतिरपि सामान्यपत्तिरिव जीवितनिरपेक्षतयेत्थं वैरिग्रह एक एव प्रविशसि तेन त्वया सार्द्धमाजीवितान्तं मे सन्धिः' । तेन राज्ञेत्युदिते 'मा मैवं वदे'ति तं निवारयंस्तेन भोजनाय निमन्त्रितोऽवज्ञया तं निपिद्य, करे तरवारिमादायोत्थितस्तां करभीमारुह्य तेन स्कन्धावारेण परि- 20 वेष्टितो बारपसेनापतेः कटके पतितः । तं निहत्य दशसहस्रसंख्यांस्तद्वानिनोऽष्टादशगजरूपाणि चादाय यावदावासान् दत्ते तावत्तणिधिभिरस्मिन्वृत्तान्ते ज्ञापिते सपादलक्षीयपतिः पलायांचक्रे ।

२६) तेन राज्ञा श्रीपत्तने श्रीमूलराजवसहिका[21] कारिता, श्रीमुञ्जालदेवस्वामिनः[22] प्रासादश्च । तथा नित्यं नित्यं सोमवासरे श्रीसोमेश्वरपत्तने[23] यात्रायां शिवभक्तितया व्रजंस्तङ्क्तिपरितुष्टः सोमनाथ उपदेशदानपूर्वं मण्डलीनगरमागतैः । तेन राज्ञा तत्र मूलेश्वर इति प्रासादः कारितः । 25 तत्र नमश्चिकीपार्हपेण प्रतिदिनमागच्छतस्तस्य "नृपतेस्तङ्क्तिपरितुष्टः श्रीसोमेश्वरः 'अहं' ससागर एव भवद्गरे समेष्यामी'त्यभिधाय श्रीमदणहिल्लिपुरेऽवतारमकरोत् । समागतसागरसङ्केतेन सर्वेष्वपि जलाशयेषु सर्वाण्यपि वारीणि क्षाराण्यभवन् । तेन राज्ञा तत्र त्रिपुरुषप्रासादः कारितः ।

---

1 AD प्रासा० । 2 D राजा टिप्पनिकां; A लिहिनिकां । 3 BP शूलोसक० । 4 DP ज्ञापना० । 5 AD 'स्वयं' नास्ति । 6 D ज्ञानिकं । 7 B गुरुदरा०; P गुहदरा० । 8 B इत्यभिहिते; P इति तेनाभिहिते । 9 B मूलराजः स्पष्टं जगौ ओमि० । 10 AD नास्ति । 11 B कोट्टतिः; P नास्ति । 12 D विहाय 'मम' नास्ति । 13 BP मन्युरो भवनिहते । 14 BP प्रारुरोन्दिनेदिनं । 15 AD पार्थिवेश्वर० । 16 AD तैलप० । 17 AD 'स' नास्ति । 18 D यावत् । 19 B जीवितान्तमेव सन्धिः; P •जीवितमेव सन्धिः । 20 D 'नृपतिः' नास्ति । 21 BP मूलवसहिका । 22 BP मुञ्जालस्वामिदेवस्था० । 23 AD श्रीपत्तने । 24 सिवभस्ता । 25 BP मण्डलीमुपागतः । 26 AD 'नृपतेः' नास्ति । 27 AD 'अहं' नास्ति । 28 P •हिल्लपत्तने ।

२७) अथ तस्य प्रासादस्थ चिन्तायकमुचितं तपस्विनं कञ्चिदालोकमानः सरस्वतीसरित्तीरे एकान्तरोपवासपारणकेऽनिर्दिष्टपञ्चग्रासभिक्षाहारं कान्यडिनामानं स तपस्विनमश्रौषीत्। यावत्तन्नमस्याहेतवे नृपतिस्तत्र प्रयाति तावत्तेन तृतीयज्वरिणा स ज्वरः कन्यायां नियोजित इति नृपतिरालोक्य, तेन राज्ञा 'कथं कन्या कम्पते?' इति पृष्टः। 'नृपेण सह वार्त्ता कर्तुमक्षमतयेह ज्वर आरोपित' इत्यभिहिते पार्थिवः प्राह–'यद्येतावती शक्तिर्भवतस्तदा ज्वरः किं न सर्वथा ग्रहीयते' इति राजादेशे–

२६. 'उपतिष्ठन्तु मे रोगा ये केचित्पूर्वसञ्चिताः। आनृण्ये गन्तुमिच्छामि तच्छम्भोः परमं पदम्॥

इति शिवपुराणोक्तान्यधीयन्, नाशुक्तं कर्म न क्षीयते इति जानन् कथमसुं विमुञ्चामी'ति तेनाभिहिते त्रिपुरुषधर्मस्थानस्थ चिन्तायकत्वाय नृपतिरभ्यर्थयामास।

२७. 'अधिकारात्त्रिभिर्मासैर्मोठापत्याभिमिर्दिनैः। शीघ्रं नरकवाञ्छा चेद्दिनमेकं पुरोहितः॥

इति स्मृतिवाक्यतत्त्वं जानंस्तप उड्डपेन संसारसागरमुत्तीर्य कैर्थं गोप्पदे निमज्जामी'ति वचसा निपिद्धो नृपस्तान्नशासनं मण्डकवेष्टितं निर्माय तस्मै भिक्षागताय पत्रपुटे मोचयामास। स तदजानंस्ततः प्रत्यावृत्तः। पुरा प्रदत्तमार्गोऽपि सरस्वत्याः पूरे तदा न दीयमानमार्गः, आजन्म निजदूषणानि विमृशंस्तात्कालिकभिक्षादोषपरिज्ञानाय यावद्विलोकते तावत्तदत्तं ताम्रशासनं ददर्श। तदनु क्रुद्धं तपोधनं विज्ञाय तत्रागत्य नृपस्तस्यान्वनाय यावद्विनयवाक्यानि ब्रूते तावत्तेन 'मया दक्षिणपाणिना गृहीतं भवत्ताम्रशासनं कथं वृथा भवती'ति वयजल्पदेवनामा निजविनेयो नृपाय समर्पितः। तेन वयजल्पदेवेन 'प्रतिदिनमङ्गोद्वर्त्तनाय जात्यद्युसृणस्याष्टौ पलानि, मृगमदपलचतुष्टयम्, कर्पूरपलमेकम्, द्वात्रिंशद्धाराङ्गनाः, ग्रासैंसहितं सितातपत्रं च यदा ददासि तदा चिन्तायकत्वमङ्गीकरोमी'त्यभिहिते राज्ञा तत्सर्वं प्रतिपद्य त्रिपुरुषधर्मस्थाने तपस्विनृपतिपदे सोऽभिषिक्तः। कर्फोलोल इति प्रसिद्धः*। इत्थं भोगान् भुञ्जानोऽप्यजिह्मब्रह्मचर्यव्रतनिरतः स कदाचिन्निशि मूलराजाख्या परीक्षितुमारब्धैः। तां ताम्बूलप्रहारेण कुट्टिनीं विधाय पुनरनुनीतो निजोद्वर्त्तनविलेपनार्हैं स्नानोत्सृष्टपयःप्रक्षालनाद्य सज्जीचकार।

[अथात्रैव लाखाकोत्पत्ति-विपत्तिप्रबन्धः।]

२८) पुरा कस्मिन्नपि परमारवंशे कीर्त्तिराजदेवौंधिपतेः सुता कामलतानाम्नी। सा बाल्ये समं मालिभिः" कस्यापि प्रासादस्थ पुरो रममाणा, वरान् वृणीतेति ताभिर्भर्त्याहियमाणाँ सा कामलता घोरान्धकारनिरुद्धनयनमार्गा प्रासादस्तम्भान्तरितं फूलडाँभिधानं पशुपालमज्ञातवृत्तांन्तमेव वृत्वाँ, तदनन्तरं कतिपयैर्वर्षैः प्रधानवरेभ्य उपढौक्यमाना पतिव्रतात्रतनिर्वहणाय पितरावनुज्ञाप्य निर्वन्धात्तमेवोपयेमे। तयोर्नन्दनो लाखाकः। स कच्छदेशाधिपतिः, प्रसादितयशोराज-

---

1 AD नास्ति। 2 P ०दलोकमानः। 3 BP सरस्वत्याः सरित्तरि। 4 D कन्यद्वि०। 5 D 'स' नास्ति। 6 P ०रालोकते। 7 BP नास्ति। 8 BP आनृणे। 9 BD चिन्तायकत्वाय त्रिपुरुषधर्मस्थानस्य। 10 ०दिनं भव। 11 AD 'तत्त्वं' नास्ति। 12 AD 'कर्म' नास्ति। 13 AD दत्त०। 14 P पूरेऽदीयमान०। 15 B स दत्तशास्त्र०; AD तावत्तत्ताम्र०। 16 D ग्राम०। 17 A कुट्टलोल; D कंकरौल; Da-c कुट्टरौल। * B नास्त्येतद्वाक्यं। 18 B 'अपि' नास्ति। 19 BD 'व्रत' नास्ति। 20 P ०भारैर्ये। 21 D नास्ति 'तां'। 22 D विलेपनाद्यनो०। ‡ D पुस्तक एवैष पङ्क्तिर्दृश्यते, नान्यत्र। 23 P विभाऽन्यच 'देशाधि०'। 24 P सगं सखिभिः। 25 AP ०माणे। 26 B फूलडा०। 27 AD ०मज्ञातवृत्ता तमेव। 28 A वृत्तं।

वरप्रसादात्सर्वतोऽप्यजेयः, एकादशकृत्वस्त्रासितश्रीमूलराजसैन्यः, कस्मिंश्चप्यवसरे कपिलकोट्टदुर्गस्थित एव लाखाकः राज्ञां स्वयं निरुद्धः । तदनु स लक्षः काष्यवस्कन्ददानाय प्रहितं निर्व्यूढसाहसं माहेच्चामिधं भृत्यमागच्छन्तमिषेप । तत्स्वरूपमवधार्य श्रीमूलराजेन तदागमनमार्गेषु निरुद्धेषु स समाप्तकार्यस्तत्रागच्छन् 'शस्त्रं त्यजे'ति राजपुरुषैरुक्तः स्वस्वामिकार्यसमर्थनाय तथैव कृत्वा समरसज्जं लाखाकमुपेत्य प्राणंसीत् । अथ संग्रामावसरे— 5

२८. उग्गा तावि जिहिं न किउ लक्खउ भणइ ति घट्ट । गणिया लब्भइं दीहडा के दह अहवा अट्ट ॥

इत्यादिघोषवाक्यानि [16]बहूनि व्याहरन् माहेचाभृत्येनोद्भटवृत्तिदर्शनेन प्रोत्साहितसाहसः श्रीमूलराजेन समं द्वन्द्वयुद्धं कुर्वाणस्तस्याजेयतां दिनत्रयेण विमृश्य तुर्यदिने श्रीसोमेश्वरमनुस्मृत्य ततोऽवतीर्णरुद्रकलया स लक्षो निजघ्ने । [17]अथ [18]भूपतिस्तस्याजिभूपतितस्य वातचलित[19]मिमञ्जणि पदा स्पृशन्, [20]लक्षजनन्या 'लूति'रोगेण भवद्भंशो विपत्स्यत' इति शशंसः । 10

२९. स्नपयापनले येन लक्षहोमं वितन्वता । सुवितस्तत्कलत्राणां वाष्पावग्रहनिग्रहः ॥

३०. कल्पपलक्षं [21]हत्या सहसापिकलम्बजालमायातम् । सङ्गरसागरमध्ये धीवरतीं दर्शितो येन ॥

३१. [22]मेदिन्यां लब्धजन्मा जितबलिनि बली बद्धमूला दधीची रामे रूढप्रवाला दिनकरतनये जातशाखोपशाखा ।
किञ्चिन्नागार्जुनेन प्रकटितकलिका पुष्पिता साहसाङ्के आमूला मूलराज त्वयि फलितवती त्यागिनि त्यागवल्ली ॥

३२. [23]स्नाता प्राप्तुं वारिवाहसलिलैः संस्कृदूर्वाङ्कुरव्याजेनाचकृपाः प्रणालसलिलैर्दत्त्वा निवापाञ्जलीन् । 15
प्रासादास्त्रत्र विद्विषां परिषदकृत्यस्थपिण्डच्छलात्कुर्वन्ति प्रतिवासरं निजपतिप्रेतायं पिण्डक्रियाम् ॥

॥ [24]इति लाखाफलउत्त्र-उत्पत्तिविपत्तिप्रबन्धः ॥ ११ ॥

२९) इत्थं तेन राज्ञा पञ्चपञ्चाशदर्पाणि निष्कण्टकं साम्राज्यं विधाय सैन्धवनीराजनाविधेरनन्तरं राज्ञा प्रसादीकृतं ताम्बूलं वण्डेन करतलाभ्यामादाय तत्र कृमिदर्शनान्निर्वन्धेनैं तत्स्वरूपमवगम्य वैराग्यात्संन्यासाद्वीकारपूर्वं दक्षिणचरणाद्गुष्टे बहिनियोजनापूर्वं गजदानप्रभृतीनि महा- 20
दानानि ददानोऽष्टैर्भिर्दिनैः—

३३. उच्चमेरुं पदलग्नमग्रिमेकं विषेहे विनयैकवश्यः । प्रतापिनोऽप्यस्य कथैव का यैद्भिमेद मानोरपि मण्डलं यः ॥

इत्यादिभिः" स्तुतिभिः स्तूयमानो दिवमारुरोह ।

संव० ९९८ पूर्वं वर्षं ५५ राज्यं श्रीमूलराजश्चक्रे ॥ इति मूलराजप्रबन्धः ॥ १२ ॥

[१८] *तस्मिन्नय कथाशेषे निःशेषितनिजद्विषि । राजा चामुण्डराजोऽभूत् महीमण्डलमण्डनम् ॥ 25
[१९] *विरोधिपनिशाचिनतापाप्यापनपण्डिताः । यदीयाः कटकारम्भाः कृतजन्मान्यिगीतयः ॥
[२०] *यानिपद्भजवर्गिन्या स्फुरत्कीर्तिविलासया । यस्यासिम्रस्थेण्या भिन्ना वंशाः क्षमाभृताम् ॥

---

1 AD कीर्तिः B कीर्त । 2 BP 'लाखक' आलि । 3 A 'राज्ञा' आलि । 4 P °निधानमूर्ध्व । 5 B सावर्धः P कन्धुद्धः । 6 D कर्तिः । 7 P हिः । 8 B आसन्नं । 9 P हिः । 10 B °बहूनि घोषवाक्यानि स्यात्; AD 'बहूनि' आगे 'लिखकर्मि' इति वाक्यान्तरं । 11 D °मूलोद्भटवृत्तिदर्शनेन । 12 B आलि 'अथ' । 13 P विना वाक्यस्यास्य 'भूपतिः' । 14 P चलित्वा । 15 AD स्वकान् राजा स्यात् । 16 B लक्षजनन्या । 17 B स्मृत्वा । 18 AD प्रशशंसः । 19 P त्रिया । 20 P लक्षम् । * इदं वचनं नास्तीवत्यते B प्रतौ । ‡ B प्रतौ वाक्यमेतत् पठितं; AD प्रतौ तु द्वितीयपादादे त्रिशिखा दृश्यते । 21 AD लक्ष्यः । 22 D 'मेदिन्यां' आलि । 23 BP आस्नातुमिः । 24 B लाखिदः P लाटस्य । 25 P केवलं 'लूति' । ¶ D1 इदं वाक्यमनुपलभ्यते । * इमानि पद्यानि P प्रत्यन्तरे प्रक्षिप्तानि ।

३०) संवत् १०५३ पूर्वं वर्षे १३ श्रीचामुण्डराजेन राज्यं कृतम् ।

[२१] *लोकत्रयोल्लसत्कीर्तिर्मेदीपतिमतल्लिका । राजा वल्लभराजाख्यस्ततस्तच्चानुभूरभूत् ॥

[२२] *उपरुन्धन् विरुद्धानां पुरीः पुरुषपौरुषः । जगज्जम्पन इत्येष विशेषज्ञैरुदीरितः ॥

३१) सं० १०६६ पूर्वं मास ६ श्रीवल्लभराजेन राज्यं कृतम् ।

[२३] *बभूव भूपतिस्तस्यावरजो विरजस्तमाः । श्रीमान् दुर्लभराजाख्यः सुदुर्लभयशाः परैः ॥

[२४] *कालेन करवालेन भोगिनेवाभिरक्षितम् । निधानमिव यद्राज्यमनाहार्यं परैरभूत् ॥

[२५] *सर्वथानुपमोग्येषु यस्य सौभाग्यभासिनः । न करः परदारेषु द्विजसारेषु चापतत् ॥

३२) सं० १०६६ पूर्वं व० ११ मा० ६ श्रीदुर्लभराजेन राज्यं कृतम् ।
अथ तेन राज्ञा दुर्लभेन श्रीपत्तने श्रीदुर्लभसरो रचयांचक्रे ।

[२६] *तस्य भ्रातृसुतः श्रीमान् भीमाख्यः पृथिवीपतिः । विष्टपत्रितयाभीष्टप्रवृत्तिप्रतिभूरभूत् ॥

(अत्र A आदर्शानुसारी मुद्रितपुस्तकस्थः कालक्रमसूचकोऽयं पाठ एतादृशः—)

[अथ सं० १५० (! १०५२) श्रावणसुदि ११ शुक्रे पुष्यनक्षत्रे वृषलग्ने श्रीचामुण्डराजो राज्ये उपाविशत् । अनेन श्रीपत्तने चन्द्रनाथदेव-चाचिणेश्वरदेवप्रासादौ कारितौ ।

सं० ५५ (! १०६५) अश्विनिसुदि ५ सोमे निरुद्धं वर्ष १३, मास १, दिन २४ राज्यं कृतं ।

सं० १०५५ (! १०६५) अश्विनसुदि ६ भौमे ज्येष्ठानक्षत्रे मिथुनलग्ने श्रीवल्लभराजदेवो राज्ये उपविष्टः ।

अस्य राज्ञो मालवकदेशे धाराप्राकारं वेष्टयित्वा शीलीरोगेण विपत्तिः सञ्जाता । अस्य 'राजमदनशंकर' इति तथा 'जगझंपण' इति विरुदद्वयं संजातम् । सं० १० (! १०६६) चैत्रशुदि ५ निरुद्धं मास ५, दिन २९ अनेन राज्ञा राज्यं कृतम् ।

सं० १५५(१०६६!) चैत्रशुदि ६ गुरौ, उत्तराषाढनक्षत्रे मकरलग्ने तद्भ्राता दुर्लभराजनामा राज्येऽभिषिक्तः । अनेन श्रीपत्तने सप्तभूमिधवलगृहकरणं व्ययकरणहस्तिशालापटिकागृहसहितं कारितम् । स्वभ्रातृवल्लभराजश्रेयसे मदनशङ्करप्रासादः कारितस्तथा दुर्लभसरः कारयांचक्रे । एवं १२ वर्षं राज्यं कृतं ।]

३३) तदनु [AD प्रतौ—सं० १०५ (१०७८) ज्येष्ठसुदि १२ भौमे अश्विनीनक्षत्रे मकरलग्ने—एतावानधिकः पाठः] श्रीभीमाभिधानं निजमङ्गजं राज्येऽभिषिच्य स्वयं तीर्थोपासनवासनया वाणारसीं प्रति प्रतिष्ठासुर्मालवकमण्डलं प्राप्यं तन्महाराजश्रीमुञ्जेन 'छत्रचामरादिराजचिह्नानि विमुच्य कार्पटिकवेषेणैव पुरतो व्रजं, यदा युद्धं विधेहि'-इत्यभिहितोऽन्तरा धर्मान्तरायमुदितमवगम्य तं वृत्तान्तं नितान्तं श्रीभीमराजार्यं समादिश्य कार्पटिकवेषेण तीर्थं गत्वा परलोकं साधयामास ।

३४) ततः प्रभृति मालविकराजभिः सह गूर्जरनृपतीनां मूलविरोधबन्धः संवृत्तः ॥१३॥

---

1 P चामुण्डेन । * तारकचिह्नाङ्कितानीमानि पद्यानि केवल P प्रतौ प्राप्यन्ते । 2 AD भा(भ्रा)तुः सुतं । 3 P आसाद्य । 4 AD भजेति । 5 A भीमराजे । 6 P तीर्थं । 7 BP मालवराजा । 8 AD °विरोधः; P विरोधबन्धः प्रवृत्तः ।

[६. मुञ्जराजप्रबन्धः ।]

३५) अथ प्रस्तावायातं मालवकमण्डलमण्डनश्रीमुञ्जराजचरितमेवमूं—पुरा तस्मिन्मण्डले श्रीपरमावंद्यः श्रीसिंहभटनामा नृपती राजपाटिकायां परिभ्रमन् शरवणमध्ये जातमात्रमतिमात्ररूपपात्रं कमपि बालमालोक्य पुत्रवात्सल्यादुपादाय देव्यै समर्पयामास । तस्य सान्वयं मुञ्ज इति नाम निर्ममे । तदनु सीन्धलं इति नाम्ना सुतः समजनि । निःशेषराजगुणपुञ्जमञ्जुलस्य श्रीमुञ्जस्य राज्याभिषेकचिकीर्षुः पस्तत्सौधमलङ्कुर्वन्नमन्दमन्दाक्षतया निजवधूं वेत्रासनान्तरितां विधाय प्रणामपूर्वं भूपतिमाराध । राजा तं प्रदेशं विजनमवलोक्य तज्जन्मवृत्तान्तमादित एव तस्मै निवेद्य 'तर्वं भक्त्या परितोषितः सन् सुतं विहाय तुभ्यं राज्यं प्रयच्छामी'ति वदन्; 'परमनेन सीन्धलनाम्ना वान्यवेन समं प्रीत्या वर्त्तितव्यमि'त्यनुशास्ति दत्त्वा तस्याभिषेकं चकार । स्वजन्मवृत्तान्तप्रसरक्षङ्कितेन तेन स्वदयिताऽपि निजगे । तदनु पराक्रमाक्रान्तभूतलः समस्तविद्विज्जनचक्रवर्ती रुद्रादित्यनाम्ना महामात्येन चिन्तितराज्यभारः, तं सीन्धलनामानं भ्रातरमुत्कटतयाऽऽज्ञाभङ्गकारिणं स्वदेशान्निर्वास्य सुचिरं राज्यं चकार ।

३६) स सीन्धलो गूर्जरदेशे समागत्य [अर्बुदतलहट्टिकायां] काशहृदनगरसन्निधौ निजां पल्लीं निवेदय दीपोत्सवरात्रौ मृगयां कर्तुं प्रयातः । चौरवर्धभूमेः सन्निधौ शूकरं चरन्तमालोक्य, शूलिकायाः पतितं चौरशवमजानन्, जानुनाधो विधाय यावत्प्रतिकिरिं शरं सज्जीकुरुते तावत्तेन शवेन सङ्केतितः । तत्सं करस्पर्शाविचार्य, शूकरं तं शरेण विदार्य, यावदार्कषति तावत्स शवो ऽट्टहासपूर्वमुत्तिष्ठन् सीन्धलेन प्रोचे-'तव सङ्कटकाले शूकरे शरप्रहारः श्रेयान्, किं वाऽवबुध्य मत्प्रदत्तैः प्रहारैः?' इति तद्वाक्यान्ते सैं छिद्रान्वेषी प्रेतः तन्निःसीमसाहसेन परितुष्टो वरं वृणु' इत्यभिहितः, 'मम बाणः क्षितौ मा पतत्वि'ति याचिते, भूयोऽपि 'वरं वृणु' इति श्रुत्वा, 'मद्भुजयोः सर्वापि लक्ष्मीः स्वाधीने'ति । तत्साहसचमत्कृतः स प्रेत इत्याह-'त्वया मालवमण्डले गन्तव्यमिति । तत्र श्रीमुञ्जराजा सन्निहितविनाशस्त्वयैं त्वया स्थातव्यम् । तत्र तवान्वये राज्यं भविष्यती'ति तत्प्रेषितस्तत्र गत्वा श्रीमुञ्जराज्ञः सम्पदः पदं कमपि जनपदमवाप्य पुनरुत्कटतया [*प्रवर्तते । अन्यदा तैलिकात् पाशचियाचिता । तेन नार्पिता । ततः कोपादुद्दाल्य तत्कण्ठे झालयित्वा क्षिप्ता । तैलिकेन रावा कृता । राजा पुनः सरलाप्रकारयत् । बलोत्कटत्वेन भीतो मुञ्जनृपः । इतश्च केऽपि मर्दनकारिणो महाकला-

---

1 Pa ०एव व्याख्यास्यामः । 2 Pb मालवमण्डले । 3 D सिंहदत्तभट०; BP श्रीहर्षनामा । 4 A रूपमात्रं; B रूपपात्रमतिमात्रं । 5 Pa बालकमबलोक्य । 6 Pb रूपपात्रेण पुत्रवा० । 7 A वान्वयं । † P प्रतौ 'सा स्वयं तस्य मुञ्ज इति नाम विदधे' एतादृशं वाक्यम् । 8 B सौंधुल; P सिन्धुराज । 9 AD 'राज' नास्ति । 10 AD ०मञ्जुलस्य । 11 Pb चिकीर्षु० । 12 BP नृपति० । 13 Pa राजानं तं । 14 BP ०मालोक्य । 15 BP भवद्वत्या । 16 BP वध्यामि । 17 B Pa तस्य स्वज० । 18 D सज्जन० । 19 AD ०राज्यः । इतोऽग्रे D पुस्तके एतादृशपथिका पङ्क्तिरुपलभ्यते—'पिरं सुप्पमनुभवन् कल्यामपि योपितनुरुचक्षिविरुद्धाधिचरममधिरुद्ध द्वादशयोजनीं निरि प्रयाति प्रख्यामाति च । तया सर्वं निक्षेपे जाते इमं दोषकमेषीत्—(२३) *मुज्ज पदट्ठा दोरी पेक्खिजि न गमारि । असाडि घण गज्जीहं चिक्खिडि होलेज्जारि ॥१' 20 B सिन्धुराजनामानं । 21 केवलं Pb प्रतौ इदं पदं दृश्यते । 22 AD दीपोत्सवे । 23 AD वध० । 24 Pb शूकरं प्रति । 25 B दद्दास० । 26 D महाभद्रः । 27 Pa तस्य स । † एतद्दण्डान्तर्गतपाठस्थाने Pb प्रतौ 'अट्टहासं इत्येतावत्, अजीते तुभ्यं प्रेतो वरं वृणु' एतावत्, एव संक्षिप्तः पाठो लभ्यते । 28 AD ०विनाशस्त्वयापि तत्र त्वया गन्तव्यमेव । * एतत्कोष्ठकान्तर्गताः पङ्क्तयः केवलं Pb प्रतौ लिखिता लभ्यन्ते ।

वन्तो देशान्तरादागता राज्ञो मिलिताः । तत्पार्श्वात्स्वाङ्गे मर्दनाद् दापयति । ते च स्वकृलया हस्तपादादवङ्गान्युत्तार्य पुनः सज्जीकुर्वन्ति । एवं द्विस्त्रिः कारितम् । हृष्टो राजा सौन्दलस्याप्येवं कारयति । तथाङ्गेपृत्तारितेषु निश्चेष्टतां गतस्य नेत्रोद्धारं चकार । सज्जस्य तस्य नेत्रहरणे कः शक्तः । अतोऽनेन प्रकारेण] श्रीमुञ्जेन निगृहीतनेत्रः काष्टपञ्जरनियन्त्रितो भोजं सुतमजीजनत् । सोऽन्यस्तसमस्तशास्त्रोः षट्त्रिंशद्दण्डायुधान्यधीत्य द्वाससतिकलाकूपारपारङ्गमः समस्तलक्षणलक्षितो ववृधे । तज्जन्मनि जातंकविदा केनापि नैमित्तिकेन जातकं समर्पितम् ।

३४. पञ्चाशत्पञ्च वर्षाणि मासाः ' सप्त दिनत्रयम् । भोक्तव्यं 'भोजराजेन सगौडं दक्षिणापथम् ॥

इति श्लोकार्धमवगम्यास्मिन्सति मत्सूनो राज्यं न भविष्यतीत्याशङ्क्यान्यजेभ्यो वधाय तं समर्पयामास । अथ तैर्निर्दोषे मातुर्यंदुर्या तन्मूर्त्तिमवलोक्यं जातानुकम्पैः सकम्पैश्चेष्टदेवतं सस्नेत्यभिहितं[2]–

३५. मान्धाता स महीपतिः कृतयुगालङ्कारभूतो गतः सेतुर्येन महोदधौ विरचितः कासौ दशास्यान्तकः ।
अन्ये चापि युधिष्ठिरप्रभृतयो यैर्यैर्याता भूपते नैकेनापि समं गता वसुमती मन्ये त्वया यास्यति ॥

इदं काव्यं पत्रके आलिख्य तत्करेण नृपतये समर्पयामास । नृपतिस्तद्दर्शनात्खेदमेदुरमना अश्रूणि मुञ्चन् श्लोणहस्याकारिणं स्वं निनिन्द ।

[२७] [*हा हा सच्छइ हिएए कवं तुह भोज भणिय जं मरणे । मुह पाव दुट्ठ दोहगनिठ्ठामठामस्स तउं सरणे ॥

[२८] इणि राजिइं न हु काजु भोज गुणागर तूह विणु । काठ दिवारउ आज जिम जाई भोजह मिलं ॥

ततो मंत्रिप्रबोधवाक्यं राज्ञः–

[२९] सामिय अतिहिं अजाणु जं इण परि बोलई हिव । जाण्या एहु प्रमाणु कीधउं जं न कयत्थियइ ॥

इति राज्ञा भूयो भूयो विलप्यमानेन]

३७) अथ तैस्तं सबहुमानमानीय युवराजपदवीदानपूर्वं सम्मान्य तिलङ्गदेशीयराजा श्रीतैलिपदेवनाम्ना सैन्यमेपणैराक्रान्तो रोगग्रस्तेन स्वद्रादित्यनाम्ना महामात्येन निपिद्ध्यमानोऽपि तं प्रतिप्रतिष्ठासुः,

[*मंत्रिणा उक्तम्–

[३०] देव अम्हारी सीप कीजइ अवगणिअइ नही । तूं चालंती भीप इणि मंत्रिहिं हुसइ सही ॥

[३१] रुलीयउं रायह राजु तइं वहठइ मई लंघीयइ । ए पुणि वडउं अकाजु तूं जाणे मालव धणी ॥

[३२] सामी मुहतउ वीनवइ ए छेहलउ जुहारु । अम्ह आइसु हिव सीसि तुह पडतउं देपूं छारु ॥

–इति मंत्रिणा निपिद्धोऽपि ससैन्यश्चचाल ।]

गोदावरीं सरितमवधीकृत्य तामुल्लङ्घ्य प्रयाणकं न कार्यमिति शपथदानपूर्वं व्यापिद्धोऽपि[11] तं पुरा पोदा निर्जितनित्यवज्रया पद्मपत्रतिरेकवशात्तां सरितमुत्तीर्य स्कन्धावारं निवेशयामास[12] । रुद्रादित्यो मूपतेस्तदुत्तान्तमवगम्य[13] कामपि भावितीमविनीतनयीं विपदं विमृश्य स्वयं चिंतानले

1 ADPa समस्तराजशास्त्र । 2 ADP 'दण्ड' नास्ति । 3 A तात्त्विकविद्या । 4 BP सहमासा ; Pa सहमास० । 5 PPa भोजदेवेन भोक्तव्यं । 6 PPa •मवधार्य । 7 AD •मवधार्य । 8 BP •निहित । 9 De •स्तृत् । 10 Db सर्वेऽपि चात्रं गताः । 11 Db मुज्ञ । * कोष्ठकान्तर्गतः पद्धतिः केवलं Pa प्रतौ लभ्यते । 12 Pb स्थापिते । 13 AP व्यापिप्य; Pa निषिप्य; B व्यापिपि । 14 P निवेदय स्थितः । 15 B तं नृपस्येदं० ; P तं नृपस्य नृ० AD नृपतेर्इ० । 16 PPa •मावर्त्य । 17 P भावितीं विपदं विमृश्य नृपस्यानीततया चिंतानले

प्रविवेदा। अथ तैलिपेन तत्सैन्यं छलबलाभ्यां हतविप्रहतं कृत्वा[1] मुंजरज्वा विबध्य श्रीमुंजराजो जगृहे। कारागृहे निहितः। काष्ठपञ्जरनियन्त्रितो मृणालवल्या तङ्गिन्या परिचार्यमाणस्तया सह जातकलत्रसम्बन्धः, पाश्चात्यैर्निजप्रधानैः सुरङ्गादानपूर्वं तत्र ज्ञापितसङ्केतः, कदाचिद्वर्षणे स्वं प्रतिबिम्बं पश्यन्नज्ञातवृत्तया पृष्टतः समागतया मृणालवत्या वदनप्रतिबिम्बं जराजर्जरं मुकुरे निरीक्ष्य यूनः श्रीमुंजस्य वदनसामीप्यात्तद्विशेषविच्छायतया तां विषण्णामालोक्यैवमवादीत्- 5

३६. मुंजु मणइ मुंणालवइ जुव्वणु गयउं[2] न झूरि। जइ सक्कर सयखण्ड थिय[3] तोइ स मींठी चूरि[4] ॥

इति तां सम्भाष्य स्वस्थानं प्रति वियासुस्तद्विरहासहो भयात्तं वृत्तान्तं ज्ञापयितुमशक्तो भूयो भूयः प्रोच्यमानोऽपि तां चिन्तामनुचरन्, अलवणातिलवर्णरसवतीं भोजितोऽपि तदास्वादानवबोधात्तया निर्बन्धबन्धुरया गिरा सप्रणयं पृष्टः प्राह-'अहमनया सुरङ्गया स्वस्थाने गन्तास्मीति। चेद्भवती तत्र समुपैति तदा महादेवीपदेऽभिषिच्य प्रसादफलं दर्शयामी'[5]त्यभिहिते, 'धावदा- 10 भरणकरण्डिकामुपानयामि तावत्क्षणं प्रतीक्षस्वे'त्यभिदधानोऽसौ[6] कालायिन्नी 'तत्र गतो मां परिहरिष्यती'ति विभ्रान्ती स्वप्नानुभूपतेस्तं वृत्तान्तं निवेद्य, विद्वेषतो विडम्बनाय बन्धनबद्धं कारयित्वा प्रतिदिनं[7] भिक्षाटनं कारयामास। स प्रतिगृहं परिभ्रमन्निवेदमेदुरतयेमानि वाक्यानि पपाठ। तथाहि[8]-

३७. *सउ चिचह सट्ठी मणइ वचीसेंडा हियांह[9]। अम्मी[10] ते नर दड्ढसी[11] जे वीससइं तियांह[12] ॥ 15

अपि च[13]-

३८. झोली[14] तुट्टवि किं न मुउं[15] किं[16] हूउ न छारह पुडुं[17]। हिण्डइ दोरी दोरियउं[18] जिम मङ्कडु[19] तिम भुल्लुं[20] ॥

तदा श्रोतृसन्निधैः-

[३३] चित्ति विसाउ न चिंतीयइ रणणायर गुणपुञ्ज। जिम जिम वायइ विहि पडहु तिम नचिज्जइ मुञ्ज ॥ 20

ततः केनापि दयार्द्रेणेतसा सता कथितम्-

[३४] सायरु पा(खा)इ लंक गढु गढवइ दस शिरु राउ। भग्ग प(ख)इ सो भञ्जि गउ मुंज म करसि विसाउ ॥

तथा च[21]-

३९. गय[22] गय रह गय तुरय गय पायक्कडानि भिच्च। सग्गट्ठिय[23] करि मन्तणउं मुहुंता[24] रुहाइच्च ॥

अथान्यस्मिन्वासरे कस्यापि गृहपतेर्गृहे भिक्षानिमित्तं नीतः। पङ्कसरूपाणि तत्पत्नीं तक्रं पापयित्वा गर्वोद्धुरकन्धरां भिक्षादाननिषेधं विदधतीं मुञ्जः प्राह— 25

---

1 Pa वैलिपेदेवेन। 2 Pa नास्ति। 3 Pb दडमुज्झ। 4 Pa विजगृहे। 5 P कारागारे काष्ठपञ्जरे क्षिप्तः। कमलाख्यमंत्रिणा मोचितः। काष्ठपयरकमध्ये रहस्यमाणो मृणालवल्या। 6 PD मुञ्ज; B पमणइ मुंजु। 7 P मिणालु०; Pa मणाइ०। 8 DP तथाच। 9 A गयुं मन, D गयुं न; P सिंडे म। 10 P हिय; Pb हुइ। 11 Pb भूरि। 12 AD झानिमु०। 13 Pa अडवणो। 14 Pa दर्शयामीति तावत्क्षणं; Pb दर्शयामीति तावद् क्षणं प्रतीक्षस्वेत्यभिदधाना आभरणकरण्डिकामुपानयामि असौ तत्र। 15 PPa असौ तत्र गतो मां कालायिनी परि०। 16 ABD प्रतिगृहं। 17 Pb भेदुरोपेक्षतया०। 18 A विना प्राक्स्वन्यत्र। * D पुनरुक्ते- सउचिचहइसट्ठी मम्मणइ वचीसेंडीहियांह। हियम्मि ते नर दड्ढसीसे जे वीससइं तियां।' एतादृशीयं अष्टपदा गाथा। 19 B झलीसडी; Pa पंचासडी। 20 A हियांइ; B हियाइं। 21 Pa यथाह। 22 P आदौ। 23 Pa त्रियांइ; Da जे पतिअइ सांइ। 24 AD नास्ति। 25 D झाली। 26 A मुंडी; B मुंडी, P मुंडुवि; Pa मुंडवि। 27 A मुए; Pa मूयउ। 28 A किं न हूय; B हूय किम हउ; Pa न हूयउ। 29 AD मुंज। † Pa अतो 'यदि परि वहउ मामीदृङ्' एतादृशः पाठ। 30 P दोरिय; D पन्थीयउ। 31 B मङ्कडु; PD मंकड। 32 DP मुंज। ‡ एतद्विङ्कितानि पद्यानि पद्धत्योद्धृत्य केवलं Pa प्रतौ प्राप्यन्ते। 33 P नास्ति। 34 B हय। 35 Pa ०हिउ। 36 B मरण, Pa मरंतु; Pb रहा। 37 Pa विसायं।

४०. *मोली मुन्धि म गव्वु करि पिक्खिवि पङ्करुयाई । चउदह[1] सइं छहुत्तरइं मुञ्जह गयह गयाई ॥
{†सा इत्थमुत्तरं ददौ–

[३५] [1]च्यारि वहल्ला धेनु दुइ मिह्[2] वुल्ली नारि । काँहुं मुंज कुडंबियाँहं गयवर वञ्जेहं वारि ॥

[‡पुनर्मुञ्जमाणेन मुंजेन वाप्यामुपविष्टेन राज्ञा वितर्कितेन सता प्रोक्तम्–

[३६] [3]आपद्गतं हससि किं द्रविणान्ध मूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् ।
त्वं किं न पश्यसि घटीर्जलयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिताः पुनरेव रिक्ताः ॥

[4]तथा पृष्टे लग्नैः पुरुषैर्विंडम्ब्यमान इत्युचे–

[३७] [5]जे थका गोला नईं हूं वलि कीजूं ताह । मुंज न दिट्ठउ विहलिउ रिद्धि न दिट्ठ खलाहं ॥

[6]पुनः स्वं मन्दबुद्धित्वं स्मरन् इत्युक्तवान्–

[३८] [7]दासिहिं नेह न होइ नाना निरहिं जाणीयइ । राउ मुंजेसरु जोइ घरि घरि भिक्खु भमाडीइ ॥

[8]अपि च—

[३९] [9]वेसा छंडि वडायती जे दासिहिं रचंति । ते नर मुंजनरिन्द जिम परिभव घणा सहंति ॥

[४०] [10]मा मङ्कउ कुरूढेगं यदहं खण्डितोऽनया । रामरावणमुञ्जाद्याः स्त्रीभिः के के न खण्डिताः ॥

[४१] [11]रे रे यन्त्रक मा रोदीर्यदहं भ्रामितोऽनया । कटाक्षाक्षेपमात्रेण करकाष्टौ च का कथा ॥

[४२] [12]जा मति पच्छइ सम्पजइ सा मति पहिली होइ । मुञ्ज भणइ मुणालवइ विषम न वेढइ कोइ ॥§

[४३] [13]सुहृद्देवेन्द्रस्य कृतपुरुषतेजोऽशजनकः प्रमीतः शय्यायां सुतविरहदुःखादशरथः ।
ज्वलच्चैलद्रोण्यां निहितवपुषस्तस्य नृपतेश्चिरात्संस्कारोऽभूदहह विषमाः कर्मगतयः ॥+

[४४] [14]जलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः ।
अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वोत्तरगुरोर्विधौ वक्रे मूर्धि स्थितवति वयं के पुनरमी ॥× }

इत्थं सुचिरं भिक्षां भ्रामयित्वा वध्यभूमौ नृपादेशाद्धविधौ नीतः {*सन् परिधानवस्त्रं गृहीतः। तदोचे—

[४५] इयं कटी मत्तगजेन्द्रगामिनी विचित्रसिंहासनसंस्थिता सदा ।
अनेकराजाजघनेषु लालिता विधेर्वशात्रिर्वसनीकृताऽधुना ॥

तदनु मुञ्जेन पृष्टं कथा मारणविडम्बनया मां मारयिष्यथ । वृथशाखावलम्बनात् । तदोवाच–

[४६] क्व तरुरेष महावनमध्यगः क्व च वयं जगतीपतिसूनवः ।
अघटमानविधानपटीयसो दुरवबोधमहो चरितं विधेः ॥ }

---

* P भणवन्ती मा गव्व वहिसि; Pa मा गोलिणि गव्वु वहिसि । 1 AD चउदसई । 2 A. छहुत्तरइं; P छहुत्तर ।

{† एतत् कोष्ठकान्तर्गतः एषः सर्वोपि पाठः AB प्रतौ न विद्यते । D, P, Pa, Pb आदर्शेषु भिन्नभिन्नरूपेण न्यूनाधिकरूपेण च पुनरुपलभ्यते ।

‡ D पुस्तके नास्तीदं पद्यम् । 3 Pa अथ तथा प्रोक्तम् । 4 Pa भीटा बोली । 5 Pa काहवं । 6 Pa कुर्णविया । 7 Pa वज्जइ । ¶ एतद्विह्वलितानि एतानि पद्यानि वाक्यानि च Pa आदर्शे मूयोपलभ्यन्ते । 8 इमौ द्वौ श्लोकौ D पुस्तके लभ्येते; Pb प्रतौ अनयोः स्थाने एतादृशः एक एव श्लोकः—

रे रे मण्डक मा रोदीर्यदहं खण्डितोऽनया । रामरावणभीमाद्या योषिद्भिः के न खण्डिताः ॥

§ एतद्विह्वलितानि पद्यानि Pa प्रतौ नोपलभ्यन्ते । ‖ D पुस्तके एतत्पद्यमे 'यश पुजो मुञ्जो०' एतत्पदं लिखितं लभ्यते, तच्च P आदर्शानुसारेण प्रकरणान्ते स्थितं, तत्रैव सम्बद्धं प्रतिभाति । + इतोऽग्रे D पुस्तकें 'आपद्गतं हससि किं०' एतत्पदं प्राप्यते, तच्च Pa आदर्शानुसारेणेतः पूर्वमेवागतमस्ति । × इतोऽग्रे D पुस्तके 'सायरजाइ लंकगढ०' इदं पदं विद्यते, तच्च Pa आदर्शानुसारेणोपर्यागतम् । {* एष पाठः केवलं Pa प्रतौ प्राप्यते ।

तैरिष्टं दैवतं स्मर इत्यभिहितः प्राह–

४१. लक्ष्मीर्यास्यति गोविन्दे वीरश्रीर्वीरवेश्मनि[1] । गते मुञ्जे यशःपुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥

इत्यादि तद्व्याख्यानि 'बहूनि यथाश्रुतमवगन्तव्यानि । तदनु तं मुञ्जं निहत्य तच्छिरो राजाङ्गणे शूलिकामारोप्य कृत्वा नित्यं दधिविलिप्तं कारयन्निजममर्षं पुपोष ।

४२. यशःपुञ्जो मुञ्जो गजपतिरयन्तिक्षितिपतिः सरस्वत्याः सूनुः समजनि पुरा यः कृतिरिति ।
स कर्णाटेशेन क्षतचिबुकचुञ्चैव विधृतः कृतः शूलीप्रोतोऽल्पेहह विषमाः कर्मगतयः ॥

* * * * *

३८) [2]अथ मालवमण्डले तद्वृत्तान्तवेदिभिः सचिवैस्तदभ्रातृव्यो भोजनामा राज्येऽभ्यषिच्यत ।

॥ इति श्रीनेरुलाचार्यविरचिते प्रबन्धचिन्तामणौ नृपश्रीविक्रमादित्यप्रमुखमहासात्त्विकपरोपकारादि-गुणरत्नालङ्कृतनृपतिचरितवर्णनो नाम प्रथमः प्रकाशः[3] ॥ ग्रंथाग्र ४०४ ॥

[७. अथ भोज-भीमप्रबन्धः ।]

३९) अथ [संवत् १०७८ वर्षे] यदा मालवकमण्डले श्रीभोजराजा राज्यं चकार तदाऽत्र गूर्जरधरित्र्यां चौलुक्यचक्रवर्ती श्रीभीमः पृथिवीं शशास । कस्मिन्नपि निशाशेषे स श्रीभोजः[4] श्रियश्चञ्चलतां निर्जरचेतसि चिन्तयन् कल्लोललोलं निजं[5] जीवितं च विमृशन्[6] प्रातःकृत्यानन्तरं दानमण्डपेऽनुचरैरानृहृतेभ्योऽर्थिभ्यो यदृच्छया [7]सुवर्णटङ्कान् दातुमारेभे ।

४०) अथ रोहिकाभिधानस्तन्महामात्यः कोशविनाशात्तद्दौरात्म्यगुणं दोषं मन्यमानोऽपरथा तं[15] दानविधिं निषेदुमक्षमः सर्वावसरे भग्ने सभामण्डपभारपट्टे–

४१. *'आपदर्थे धनं रक्षेद्' इत्यक्षराणि खटिकयाऽलेखि[16] । प्रातर्यथावसरं नृपतिस्तान्वर्णान्निर्वेण्यं समस्तपरिजने[17] तं व्यतिकरमपहुवानेन "भाग्यभाजः क्व चापदः" इति नृपतिना लिखिते, 'दैवं हि कुप्यति क्वापि' एवं मन्त्रिलिखनादनन्तरं" नृपतिनाऽ तद्विलोक्य 'सैञ्चितोऽपि विनश्यति ॥' इति पुरो लिखिते स सचिवोऽभयं याचित्वा [18]स्वलिखितं विज्ञपयामास । तदनु "इयं पण्डितानां पञ्चशती मम मनोगजं ज्ञानाङ्कुशेन वशीकर्तुमर्हाऽमात्रं महामात्रसन्निभा यथा याचितं ग्रासं लभते । तथा हि,–कङ्कणोत्कीर्णमायोचतुष्टयमेतत्–

---

1 AD तैरुक्तमिदं । 2 D नास्ति, A स मुञ्जः; Pa इत्यभिहिते । 3 Pa ०मन्दिरे । 4 D 'बहूनि' नास्ति; P 'तद्व्याख्यानि बहूनि' स्थाने 'तत्सूत्राणि' । † Pb प्रती इयं पंक्तिस्तादृशी दृश्यते–'ततो मालवे तद् विदित्वा तत्सचिवैस्तद्भ्रातृव्यो भोजो राजवे न्यस्तः ।' 5 P Pa ०चूडामणौ । 6 Pa ०चूडामणौ । § AD प्रतौ असाः पंक्तेः स्थाने 'इति श्रीविक्रमप्रमुखवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।' एतादृशी पंक्तिर्लभ्यते । 7 पृगद् वाक्यमात्रं Pb प्रतौ दृश्यते । 8 A चौलक्य० । 9 D ०वंशीय । 10 P नास्ति; B मालवमहीपाले । 11 B राजश्रिय० । 12 BP 'निज' नास्ति । 13 Pa स्वं । 14 Pa चिन्तयन् । 15 P हेमरं०; Pa स्वर्णटं० । 16 P Pa रोहिकामि० । 17 Pb सेवाव० । * Pa प्रती 'आपदर्थे धनं रक्षेद् दाराञ् रक्षेद् धनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद् दारैरपि धनैरपि ॥' एष संपूर्णः श्लोको लिखितो लभ्यते । 18 BP लिलेख । 19 B परिजनेन; Pa परिपत्ने । 20 B ०मपह्नवेन । † एतत्पादस्थाने B 'श्रीमतां कुत आपदः'; P 'महतामापदः कुतः' एतादृशः पाठः । 21 BP कुप्यति । 22 P मन्त्रिणा लिखिते । 23 BP सूचेय । 24 ADP सञ्चयोपि । 25 BP Pa स्वं लेखत् । 26 BP शमयामास । 27 AD 'इयं' नास्ति । 28 P अमात्र; D०d अतिमात्रं; Pb ०मना अत्र । 29 AD महामात्र । 30 Pb चतुष्कमेतद्, BP चतुरयमिदं; Pa चतुरयं च ।

४४. इदमन्तरमुपकृतये प्रकृतिचला यावदस्ति सम्पदियम् । विपदि नियतोदयायां पुनरुपकर्तुं कुतोऽवसरः ॥
४५. निजकरनिकरसमृद्ध्या धवलय भुवनानि पार्वणशशाङ्क । सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह सुस्थितं कैमपि ॥
४६. अयमवसरः सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामनिशम् । इदमपि सुलभमम्भो भवति पुरा जलधराभ्युदये ॥
४७. कतिपयदिवसस्थायी पूरो दूरोन्नतश्च[1] भविता ते । तटिनीतटद्रुपातिनि पातकमेकं चिरस्थायि ॥
४८. किं च– यदनस्तमिते सूर्ये न दत्तं धनमर्थिनाम् । तद्धनं नैव जानामि प्रातः कस्य भविष्यति ॥

इति स्वकृतं कण्ठाभरणीभूतं[2] श्लोकमिष्टं मन्त्रमिव जपन्[3], मन्त्रिन्[4] प्रेतप्रायेण भवता कथं विप्रलम्भे[5]।

४१) अथान्यस्मिन्नवसरे राजा राजपाटिकायां सञ्चरन् सरित्तीरमुपागतः । तत्तीरमुल्लङ्घ्यागच्छन्तं दारिद्र्योपद्रुतं काष्ठभारवाहकं कमपि विप्रं प्राह–

४९. 'कियन्मात्रं जलं ? विप्र !' 'जानुदघ्नं नराधिप !' । इति तेनोक्ते
'कथं सेयमवस्था ते ?' इति नृपेण पुनरुक्ते 'न सर्वत्र मवादृशाः ॥'

इति [†]तद्वाक्यान्ते यत् पारितोषिकं नृपतिरस्मै अदापयत्[†] तन्मन्त्री धर्मवहिकायां श्लोकपद्धं लिलेख । तद्यथा[6]–

५०. लक्षं लक्षं पुनर्लक्षं मत्ताश्च दश दन्तिनः । दत्तं भोजेन[7] तुष्टेन जानुदघ्नप्रभापिणे" ॥

४२) अथान्यस्यां[8] निशि निशीथसमयेऽकस्माद्विगतनिद्रो राजा राजानं गगनमण्डले नवोदितमालोक्य स्वसारस्वताम्भोधिप्रोन्मीलल्लेखं[9] निभमिदं काव्यार्द्धमाह[10]–

५१. यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलघलीलां प्रकुरुते[11] तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा ।

इति राज्ञा भूयोभूयो निगद्यमाने कश्चिच्चौरो नृपसौधे खात्रपातपूर्वं कोशभुवने प्रविश्य[12] प्रतिभाभरं निषेदुमक्षमः–

अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्तरुणीकटाक्षोल्कापातव्रणशतकलङ्काङ्किततनुम् ॥

इति तत्पठनानन्तरं चौरमङ्गरक्षैः[13] कारागारे निवेशायामास । ततोऽहर्मुखे स[14]मासुपनीताय[15] तस्मै चौराय यत्पारितोषिकं[16] राजा प्रसादीकृतं तद्धर्मवहिकानियुक्तो नियोग्येवं कौव्यमलिखत्–

५२. अद्युष्मै चौराय प्रतिनिहितमूल्युप्रतिभिये[17] प्रभुः प्रीतः प्रादादुपरितनपादद्वयकृते ।
सुवर्णानां कोटीर्दश दशनकोटिक्षतगिरीन् करीन्द्राणव्यष्टौ मदमुदितगुञ्जन्मधुलिहः ॥

[‡पुनरन्यदा गवाक्षजालिकाप्रविष्टं चन्द्रं दृष्ट्वा प्राह–

---

1 AD ०तोदितायां । 2 AD किमपि । 3 P दूरोन्नतोपि; AD दूरोन्नतोपि पण्डयः । 4 A 'किं च' नास्ति । 5 AD Pb भरणीकृतं । 6 AD ०मिष्टमन्त्रवजपन् । 7 P Pa नास्ति । 8 A ०न्यः; D ०ऽन्यः । 9 D नृपेणोक्ते विप्रः । † द्विपृष्ठान्तर्गतपाठस्थाने Pb प्रतौ 'तद्वाक्यं चिन्तयन् पारितोषिके लक्षत्रयेणैवमदापयत्' । तद् भाण्डागारिको नार्पयति । फेरकमेव कारयति । तद्राजा ज्ञाते प्रतिफेरकं लक्षं वर्द्धयति नृपः । वाद्वयफेरके लक्षत्रयं दश राजानदापयत् विप्राय तदेवं ।' इत्यादयो विस्तृतः पाठः । 10 Pa यथा तद्; P नास्ति । 11 P Pb विनाऽव्यय 'देवेन' । 12 D प्रभापणात् । 13 D अथान्यदा; B अथ निशायां । 14 AD ०वेऽ० । 15 BP ०न्ये । 16 Pa विदुते । 17 Pb प्रविशः । 18 BP तत्पठितानन्तरं । 19 BD रक्षकैः । 20 Pb ०मुपनीय । 21 D सोपकं । 22 P काव्येनालिखत्; Pb काव्यपदम० । 23 Pa ०मये । ‡ कोष्ठकान्तर्गतं वर्णनं Pb विनाऽव्यय नोपलभ्यते ।

[४७] गवाक्षमार्गप्रविभक्तचन्द्रिको विराजते वक्षसि सुभ्रु ते शशी ।
तदवसरे प्रविष्टेन चारेणोक्तम्-

प्रदत्तक्षम्पः स्तनसङ्गवाञ्छया विदूरपातादिव खण्डशो गतः ॥
एतस्यापि तथैव दानं धर्मवहिकायां निवेशनं च ।]

४३) अंध कदाचित्तस्यां वाच्यमानायां स्वमेव स्थूललक्षं मन्यमानो दर्पभूताभिभूतं इव

५३. तत्कृतं यत्र केनापि तद्दत्तं यत्र केनचित् । तत्साधितमसाध्यं यत्तेन चेतो न दूयते ॥

इति स्वं मुहुर्मुहुः श्लाघ्यमानः, केनापि पुरातनमन्त्रिणा तद्गर्वखर्वचिकीर्षया श्रीविक्रमार्कधर्मवहिका नृपायोपनिन्ये । तस्या उपरितनविभागे प्रथमतः प्रथमं काव्यमेतत्-

५४. *वक्त्राम्भोजे सरस्वत्यविरसति सदा शोण एवाधरस्ते बाहुः काकुस्थवीर्यस्मृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः ।
वाहिन्यः पार्थमेतास्तव खलु मुखरन्त्यर्थमीर्ष्णं खच्छेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुपानाभिलाषः ॥ 10

'अस्य काव्यस्य पारितोषिकं दानं यथा-

५५. अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः पञ्चाशन्मदगन्धमत्तमधुपक्रोधोद्धुराः सिन्धुराः ।
अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं वाराङ्गनानां शतं दण्डे पाण्ड्यनृपेण ढौकितमिदं वैतालिकस्यार्पितम् ॥

इति तत्काव्यार्थमवगम्य तद्दौदार्यविनिर्जितगर्वसर्वस्वां वहिकामर्चयित्वा यथास्थानं प्रस्थापयत्।

४४) प्रतीहारेण विज्ञप्तः-'स्वामिन्! देवदर्शनोत्सुकं सरस्वतीकुटुम्बं द्वारमध्यास्ते' । 'क्षिप्रं 15 प्रवेशये'ति राजादेशादनु प्रथममविष्टा' तत्प्रेष्या प्राह-

५६. बापो विद्वान् बापपुत्रोऽपि विद्वान् आई विदुषी आईपुत्रापि विदुषी ।
काणी चेटी सापि विदुषी बराकी राजन्" मन्ये विद्यपुत्रं कुटुम्बम् ॥

इति तस्याः" प्रहसनप्रायेण वचसा नृपतिरीषद्विहस्य तज्ज्येष्ठपुरुषाय समस्यापदमाह-'असारात्सारमुद्धरेत्' । 20

५७. दानं वित्ताद् ऋतं वाचः कीर्तिर्धर्मो तथायुषः । परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥

अथ" नृपतिस्तत्पुत्राय-'हिमालयो नाम नगाधिराजः; प्रवालशय्याशरणं शरीरं' इति नृपतिवाक्यानन्तरम्-

५८. तव प्रतापज्वलनाजगाल हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
चकार मेना विरहातुरार्ता प्रवालशय्याशरणं शरीरम् ॥ 25

इति समस्यायां पूरितायां" ज्येष्ठस्य पत्नीं प्रति राज्ञा"-'कवणु पियावउं खीर' इति समस्यापदे समर्पिते"-

---

1 BP इति । 2 Pa पूर्णामृत । 3 Pa विक्रमार्कस्य; A विक्रमार्कचरिका । * B आदर्शे एतत्पद्यं नोपलभ्यते; AD आदर्शे प्रथमं 'अपरं द्वारकं' इदं पद्यं तदनन्तरं च एतत्पद्यं टिप्पितं लभ्यते । † केवलं P प्रतौ इदं पद्यमिदानीं लभ्यते, अन्यत्र स्थाने Pa प्रतौ 'दानमुद्दिश्ये' इत्येव काव्यं । 4 BP तारुण्योपचयप्रभावितरसौ, Pa लावण्योपचयप्रभावचतुरं । 5 BP पाण्ड्य । 6 B Pa सं; P आनि । 7 AD अन्या । 8 A प्रथमं प्रविष्टस्तत. प्रेष्यः; D ०प्रविष्टं तत्प्रेष्यः; P 'तत्प्रेष्या' स्थाने 'चेटी' । 9-10 D पुत्रश्चे 'विदुषी' स्थाने 'विडुषी' । 11 A राज्ञस्यार्थं भोज (B 'भोज' स्थाने 'विदि') विद्वत्कुटुम्बं । 12 D तत्र । 13 Pa इति मूल । 14 AD 'चकार मेना विरहातुरार्ता' इति द्वितीयः पादः । 15 Pb आनि । 16 AD राजा; P आह । 17 AD राज्ञार्पिते; B राज्ञा समः; P प्रतौ 'इति राज्ञश्चे समस्यापदे सा आह-' एतावदंशं काव्यमिदम् ।

तदर्थमनवबुध्यमानः, बालिका अपि यत्र एवंविधास्तत्र विद्वांसः कीदृशा भविष्यन्तीति विचार्य पश्चाद्गतः ।]

४७) अथान्यस्मिन्नवसरे राजा राजपाटिकायां गजाधिरूढः पुरान्तरा सञ्चरन् कमपि रोरं भूमिपतितकणांश्चिन्वन्तमवलोक्य–

६७. नियउयरपूरणम्मि[1] य असमत्था किं पि[4] तेहिं जाएहिं ।
–इति तेनार्द्धकविना पूर्वार्द्धे प्रोक्ते;
सुसमत्था वि हु[5] न परोवयारिणी तेहि वि न किं पि ॥

६८. *'ते हि वि न किंपि' भणिए भोजनरिन्देण दानसूरेण[6] । दिन्नं [7]मायंगसयं एगा कोडी हिरण्णस्स ॥ इति तद्वचनान्ते;

६९. परपरथणापवन्नं[8] मा जणणि जणेसु[9] एरिसं पुत्तं ।
–इति तद्वाक्यादनु;
मां उयरे वि धरिज्जसु पत्थणभङ्गो कओ जेहिं[10] ॥

स[11] इति वदन् 'कस्त्वमि'ति राज्ञाभिहितो नगरप्रधानैः[12] 'भवद्विधविद्वद्वृषटायामपरथा प्रवेशमलभमानोऽनेनैव प्रपञ्चेन स्वामिदर्शनचिकीरयं राजशेखरः'–इति ज्ञापितः । [13]तैदुचितमहादानैः प्रसादीकृतेः;‡

[५४] [14]उद्दामाम्बुदनादनृत्तशिखिनीकेकातिरेकाकुले सुप्रापं सलिलं स्थलेष्वपि तदा निस्तर्प···धागमे ।
भीष्मे ग्रीष्मभरे परस्परदशादालोकमानं दिशो दीनं मीनकुलं न पालयसि रे कासार का सारता ॥

७०. मेकैः कोटरशायिभिर्भृतमिव क्ष्मान्तर्गतं कच्छपैः पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्मूर्च्छितम् ।
तस्मिन्नेव सरस्यकालजलदैर्नवाम्भ तच्चेष्टितं येनाकुम्भनिमग्नवन्यकरिणां यूथैः पयः पीयते ॥
–इत्यकालजलदराजशेखरोक्तिः ।

४८) अथ[15] कस्मिन्नपि संवत्सरे[16] अवृष्टिभावात्कणं[17]तृणानामप्यस्या दुःस्थे[18] देशे स्थानपुरुषैर्भोजागमं ज्ञापितः श्रीभीमश्चिन्तां प्रपन्नो दाँमरनामानं सन्धिविग्रहिकमादिशत्–'यत् किमपि दण्डं दत्त्वाऽस्मिन्[19]देशे श्रीभोज इहागच्छन्निवारणीयः' । स इति तदादेशात्तत्र गतः । अत्यन्तविरूपतया[21] परिचितः । श्रीभोजेनेत्यभिदधे–

---

1 D 'अय' नास्ति । 2 D गजारूढ । 3 P पूरणे वि । 4 Pa किं व, P तेहिं किं पि । 5 B वि हु जे ।
* D पुस्तके इयं गाथा नास्ति, B आदर्शे गृहस्थाधोभागे केनापि पश्चाल्लिखिता दृश्यते । † Pa दिज्ज देवेण भोयराएण; Pb दानसूरेण भोजराएण, AB विक्कमरायण रायराएण-एताज्ञाः पाठभेदाः । 6 Pa मत्तगयदाण सयं । 7 D Pa •पवन्नं । 8 Pa जणेसि; A जिणेसु । 9 A ऊयरे वि मा धरि•; D मा पुहवि मा धरि• । 10 Pa-b जेण । 11 Pa इति सः Pb इत्थं । 12 Pb प्रधानपुरुषैः । 13 Pb ततस्तदु• । ‡ अत्र Dd आदर्शे पृतत्कथन किञ्चिद् भिन्नप्रकारेण लिखितमुपलभ्यते । यथा–'राजशेखरः इति भाषिणे विप्राय हस्तिनीं ददौ । पुनः स विप्र–"निर्वाता न कुटी न चाग्निशकटी•" (इति समग्र पद्यम्) इति श्रुत्वा तेनैकादशसहस्राणि दत्तानि । अथ राजशेखरनामा कविः सन्ध्यायां महाकालप्रासादे सुप्तः पठति ।

(५४) पोतानेतालय गुणवति ग्रीष्मकालावसान यावत्तावच्छमय हृदतो येन केनाप्तनेन ।
पश्चादम्भोधरस्तपरीपाकमायाय गुम्भी कुप्माण्डी च प्रभवति यदा के वर्ष मूसुजः के ॥

प्रसङ्गेन राज्ञा सर्वस्वदानात्तोषितेन कविनोक्त–'मेकै•' इत्यादि ।
9 केवलं P प्रतौ इदं पद्यं प्राप्यते । 14 ABD 'अथ' नास्ति । 15 Pa अवसरे । 16 D वृष्टयभावात् । 17 P तृणकणाना• । 18 P विना नास्त्यन्यत्र 'दुःखे देशे' । 19 D डामर । 20 P संप्रतिवर्षे; Pa सांप्रत• । 21 AD अत्यन्तविरूपात् परचित्तज्ञः; B •परिचितश्च ।

७१. शौण्डीकाधिपसन्धिविग्रहपदे दूताः कियन्तो द्विजे! त्वादृक्षा बहवोऽपि मालवपते ते सन्ति तेन त्रिधा।
प्रेष्यन्तेऽधममध्यमोत्तममुणप्रेष्यानुरूपा[1] क्रमात्तेनान्तःस्थितमुत्तरं विदधता धाराधिपो रक्षितः ॥

इति तद्वचनचातुरीचमत्कृतो राजा गूर्जरदेशं प्रति प्रयाणपटह[*]दापनं चक्रे। प्रयाणावसरे बन्दिनोक्तम्–

७२. चौडैः[2] क्रोडं पयोधेर्विशति निवसते रुन्धमन्ध्रो गिरीन्द्रे[3] कर्णाटः षट्प्रबन्धं न भजति भजते गूर्जरो निर्झराणि।
चेदिर्लेलीयतेऽद्रेः क्षितिपतिसुमटः कन्यकुब्जोऽब्ज कुब्जो भोज! त्वत्खड्गमात्रप्रसरभयभरव्याकुलो राजलोकः॥ 5

७३. कोपे कौङ्कणकैः[4] कपाटनिकटे लाटः कलिङ्गोऽङ्गणे त्वं रे कोशलनूतनो मम पिताप्यत्रोषितः खण्डिले।
इत्थं यस्य विवर्द्धितो निशि मिथः प्रत्यर्थिनां संस्तरस्यानन्यासमवो[5] विरोधकलहः कारानिकेतक्षितौ ॥

प्रयाणकपटह*] दापनादनु समस्तराजविडम्बैर्वननाटकेऽभिनीयमाने[6] सकोपः कोऽपि भूपः कारागारान्तरा दुरःस्थितं सुस्थितं तैलिपं[7] भूपमुत्थापयंस्तेनोचे–'अहमिहान्वयवासी कथमागन्तुकभवद्वचसा निजं पदमुज्झामी'ति विहस्य[8] नृपो[9] दामरं प्रति नाटकरसावतारं प्रशंसंस्तेनाभिदधे– 10
'देव! अतिशायिन्यपि रसावतारे धिग् नर्टस्य कथानायकवृत्तान्तानभिज्ञताम्। यतः †श्रीतैलिपदेवराजा शुक्तिकामोतमुञ्जरशिरसा प्रतीयत इति†। तेन सभासमक्षं[10] इति प्रोक्ते तन्निर्भर्त्सनसम्पन्नमन्युरनन्यसामान्यसामग्र्या तदैव तिलङ्गदेशं प्रति प्रयाणमकरोत्[11]॥

४९) अथ तैलिपदेवस्यातिवलमायान्तमाकर्ण्य व्याकुलं श्रीभोजं स "दामरः समायातकल्पितराजादेशदर्शनपूर्वं भोगपुरे श्रीभीमं समायातं विज्ञपयामास। तया तद्वार्त्तया क्षते क्षारनिक्षेपसदृक्षया विलक्षीक्रियमाणः श्रीभोजराजा दामरमभ्यधात्–'असिन्वर्षे त्वया स्वस्वामी कथञ्चनापीहागच्छन्निवार्यः'–इति नृपो[12] भूयः सदैन्यं भाषमाणे नृपे प्रस्तावविद्रुपाद्धस्तिनीसहितं हस्तिनमुपायने उपादाय पत्तने श्रीभीमं परितोषयामास।

५०) कस्मिंश्चिद्धर्मशास्त्राकर्णनक्षणेऽर्जुनस्य राधावेधमाकर्ण्य, किमभ्यासस्य दुष्करमिति

---

1 AD यद। 2 AD भारक्षा। 3 P किन्तु। 4 ०रूपकाद्। 5 Pb तेनान्तर्गतमुत्तरं। 6 AD चातुर्य। 7 Pb भोजो गूर्जरधरित्रीं। * एतत्कोष्ठकान्तर्गतः पङ्क्तयो B Pa आदर्शे अनुपलभ्याः। 8 AD दानं। 9 P वन्दी... अवादीत्। 10 D चौडः। 11 P गिरीन्द्रं। 12 Pb हुंहुणकः। 13 P मुखे। 14 AD विडम्बनाट०। 15 AD ०यीयमाने। 16 AD 'पुरः' नास्ति; D पुरा०। 17 P तेलपं; Pa तैलिपदेव०। 18 Pb ०मुज्झिष्यामी०। 19 AD विहस्य। 20 Pb भोजनृपो। 21 D ०भटस्य। 22 AD सभासमक्षं तेनोक्ते। 23 AD 'सामान्य' नास्ति। 24 B तैलङ्ग; P कर्णाट। † एतद्विद्वद्वान्तर्गतपङ्क्तिस्थाने P प्रतौ निम्नगतः श्लोको लभ्यते–

(४५) भोजराज मम स्वामी यदि कर्णाटभूपतिः। केशाकृष्टं न पश्यामि तर्हि मुञ्चसि किं करे॥

‡ एतत्प्रकरणस्थाने D d प्रतौ निम्नलिखितरूपात्मकं कथनमुपलभ्यते–

श्रीभोजराजा गूर्जरेणरि कृतप्रस्थानो याद्यावासे कृतप्रानो मेटितः सन् राज्ञेचे दामरराय:–भीमक्षीपाको नापितोऽद्य कस्ये किं कर्णेति। तनेोक्तम्–अन्येषां सद्दा शिरोमुण्डितम्। एकस्य तिरो जलभिन्नमासे पश्चान्मुण्डयिष्यतीति भणिते राज्ञा धमकुतेन राजसुवने राजविक्रमनगरादे पिये दामरस्वामी कर्णाटराजमाकृष्टे कुर्वन् दर्शितः। दूतोनोक्तम्–

भोजराज मम स्वामी यदि कर्णाटभूपतेः। केराकृष्टेा न पश्यामि कर्थं मुञ्चसि करे॥

इति वाक्येन स्वतदूर्वेरः गूर्जरदेशं परित्याय कर्णाटेश्वरं प्रयाणं कृतवान्। नृपाग्रे दामरस्योक्तिः–

(४६) सर्वं रवं भोजनातेन्द्र पूर्वस्यां दिशि राजते। सूतोऽपि श्वुतामेति पश्चिमायाश्चलत्यये॥

22 BP Pa 'त दामरः' नास्ति। 26 Pa-b 'कदिरत' नास्ति। 27 B Pa सांप्रवर्ये। 28 A कथन इदा०; P कथमदि इदा०। 29 P पुनः पुनः।

विमृश्य[1] सततान्यासवशाद्विश्वविदितं राधावेधं विधाय नगरे हृद्दशोभां कारयंस्तैलिक-सूचिकाभ्यामवज्ञया निराकृतोत्सवाभ्यां श्रीभोजभूपो व्यज्ञप्यत । तैलिकेन चन्द्रशालास्थितेन भूमिस्थितसङ्गीर्णवदने[2] मृन्मयपात्रे तैलधाराधिरोपणात्; सूचिकेन च भूमिस्थितेनोर्द्धीकृततन्तुमुखे आकाशात्पतन्त्याः सूच्या विवरं निर्योज्य निजाभ्यासकौशलं निवेद्य नृपं प्रति-'चेच्छक्तिरस्ति ततः प्रभुरप्येवं करोत्वि'त्यभिधाय राज्ञो गर्वं खर्वं चक्राते ।

७४. भोजराज ! मया ज्ञातं राधावेधस्य कारणम् । धाराया विपरीतं[3] हि सद्दते न[4] भवानिति ॥

५१) विद्वद्भिरिति श्लाघ्यमानो नवं नगरनिवेशं कर्तुकामः[5] पदहे वाद्यमाने धाराभिधया पण-स्त्रियाऽग्निवेतालनाम्ना पत्या सह[10] लङ्कां गत्वा तं नगरनिवेशमालोक्य पुनः समागतया, मन्नाम नगरे दातव्यमित्यभिधायै[11] तत्प्रतिच्छन्दपटो[12] राज्ञेऽर्पितः[13] । ततः स[14] नवां धारां नगरीं निवे-शयामास ।

५२) कस्मिन्नप्यहनि स[15] नृपः सान्त्र्यसर्वावसरानन्तरं निजनगरान्तः परिभ्रमन्-

७५. *एहु जम्मु न[16]गहं गियउ[17] भडसिरि[18] खग्गु न भग्गु । तिक्खा[19] तुरिय न वाहिया[20] गोरी गलि[21] न लग्गु ॥ इति केनापि दिगम्बरेण पठ्यमानमाकर्ण्य प्रातस्तमाकार्य रौद्रेपठितवृत्तान्तसङ्केतवशेन शक्ति पृष्टः सन्[24]-

७६. देव दीपोत्सवे जाते प्रवृत्ते दन्तिनां मदे । एकच्छत्रं करिष्यामि सगौडं दक्षिणापथम् ॥ -इति स्वपौरुषमाविःकुर्वन् सेनानीपदेऽभिषिक्तः[25] ।

५३) इतश्च[26] सिन्धुदेशविजयव्यापृते श्रीभीमे [स[27] दिगम्बरः] समस्तसामन्तैः समं समेत्य श्रीमदणहिल्लपुरभङ्गं कृत्वा[31] धवलगृहघटिकाद्वारे कैपर्दकान् वापयित्वा जयपत्रं जग्राह । तदादि 'कुलचन्द्रेण मुपितमि'ति सर्वत्र क्षितौ[32] ख्यातिरासीत् । स जयपत्रमादाय मालवमण्डले गतः । श्रीभोजाय तं वृत्तान्तं विज्ञपयति[33] । 'भवतेहालवापः [34]कथं न कारितः ? अत्रत्यमुद्ग्राहितं गूर्जर-देशे प्रयास्यती'ति* श्रीसरस्वतीकण्ठाभरणेन श्रीभोजेनाभिदधे ।

---

1 AD विमृश्य । 2 Pb हृद्दशोभादिदूर्धकमुत्सवं । 3 P भोजराजा । 4 Pb ०शालोपरिस्थितेन । 5 Pb संकीर्ण-मुत्सृन्मयं० । 6 P विपरीतत्वं । 7 Pa नैव भूपतिः । 8 BP प्रारब्धुकामः; Pa प्रवेष्टुं । 9 Pb धारादेव्याभिधानया । 10 सभं । 11 Pb ०मित्यंगीकारण्य । 12 A ०प्रतिच्छन्दपटं; P तत्पटं; Pa तत्पदं । 13 AP समर्प्य । 14 AP 'ततः स नवां' स्थाने 'सा' इत्येव । 15 ADP 'स नृपः' नास्ति । 16 Pa भग्गा । 17 P गउ; Pa गयउ । 18 P अरि-सिरि । 19 D तिक्खां तुरियां । 20 AD नास्तिया । 21 BP ०लंडि । 22 B ०माहूप; P नास्ति । 23 BP निशा० । 24 B Pa 'सन्' नास्ति; P सन् उवाच । 25 AD करोत्येव । 26 P सेनापति० । 27 P स्थापितः । 28 Pb विहाय 'इतश्च' नास्ति । 29 D ०प्रावृते । 30 BP Pa नास्ति 'स दिगम्बरः; Pb दिगम्बरः सेनाध्यक्षः । 31 Pb सूपयित्वा । 32 AD कपर्दिकान् । 33 P 'क्षितौ' नास्ति । 34 AD ०पयचुकौ । 35 Pb तत्र कथं ।

* 'एहु जम्मु०' इत आरभ्य 'गूर्जरदेशे प्रयास्यतीति' श्लोकपर्यन्तस्य कथनस्य स्थाने De प्रतौ निम्नलिखितस्वरूपात्मकं संक्षिप्तं कथनमुपलभ्यते-

(३०) 'नवजलभरीया मग्गडा गयणि धडुक्कइ मेहु । हरयन्तरि जइ आवितिहइ तउ जाणीतिहइ नेहु ॥

'एषां भूपहभया सह०' राज्ञा तज्जिज्ञासुस्वरूपं दूतं भावराकार्य गूर्जरदेशोपरि सेनापिपत्यं ददौ । तदा तेनोक्तम्-'देव दीपोत्सवे०' इति । ततो गूर्जरदेशः सम्प्रत्योपि तेन विनाशितः । श्रीपत्तनचतुष्पथे कपर्दिका वापिताः । तत्रागतस्य राज्ञोक्तम्-न इदं रम्यम् । अथ प्रभृति मालवदेशदण्डः श्रीगूर्जरैर्न याचतीति ।'

५४) कदाचिच्चन्द्रातपे उपविष्टः श्रीभोजः सन्निहिते कुलचन्द्रे पूर्णचन्द्रमण्डलं [*मालोक्य पुनः-पुनस्तत्सम्मुखं] भवलोकमान इदमपाठीत्–

७७. येषां वल्लभया सह क्षणमिव क्षिप्रं क्षपा क्षीयते तेषां शीतकरः शशी विरहिणामुल्केव सन्तापकृत् ।
इत्यर्द्धं कविना तेनोक्ते कुलचन्द्रः प्राह–

असाकं तु न वल्लभा न विरहस्तेनोभयश्रेणिमिन्दू राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो न वा शीतलः ॥ 5
इति तदुक्तेरनन्तरमेवैकां वाराङ्गनां प्रसादीचकार ।

५५) अथ दामरनामा सान्धिविग्रहिको मालवमण्डलादायातः श्रीभोजस्य सभां वर्णयन् महान्तमायल्लकं जनयति । तत्र गतश्च श्रीभीमस्यामात्यां रूपपात्रतां[1] वर्णयंस्तद्दिदृक्षातरलितः श्रीभोजः 'तमिहानय मां तत्र वा नय" इत्यभ्यर्थ्यमानः, सभादर्शनोत्कण्ठितेन श्रीभीमेन तथैव[6] याच्यमानः कस्मिन्नपि वर्षे उपायविन्महदुपायनमादाय विप्रवेषधारिणं तामूलकरण्डकवाहिनं श्रीभीमं 10
सहं गृहीत्वा सदसि गतः । प्रणमन् श्रीभोजेन श्रीभीमानयनवृत्तान्तं व्याहृतः स विज्ञापयांचक्रे–'स्वतन्त्राः स्वामिनो नः।[9] अनभिमतं कार्यं केन बलात्कार्यते इति। सर्वथैवं[10] कदाशा देवेन नाधधारणीया'–इत्यभिधार्य,[11] श्रीभीमस्य वयोवर्णाकृतीनां साहश्यं पृच्छन् श्रीभोजस्तान्सभासदो[12]-लोकानवलोकयन् स्वगीधरं लक्षीकृत्य दामरेणेत्थमभिदधे–'स्वामिन्!

७८. एंपाऽऽकृतिरयं वर्ण इदं रूपमिदं वयः । अन्तरं चास्य भूपस्य काचिन्तामणेरिव ॥ 15

इति तेन विज्ञप्ते चतुरचक्रवर्ती श्रीभोजस्तत्समुद्रिकविलोकनाच्चित्रलिखितं[14] नृपं विभृश्योपायनवस्तून्युपनेतुं स सान्धिविग्रहिकस्तं प्राहिणोत्[15] । तेषु वस्तूपनीयमानेषु तदुणवर्णनया[16] वार्तान्तरव्याक्षेपेण च भूयसि कालविलम्बे संवृत्ते 'स्वगीवाहकोऽपि कियच्चिरं विलम्बते?' इति राज्ञा समादिष्टः स तं भीममिति विज्ञप्तयामास[17] । राजा तदा तदनुपदिकानि सैन्यानि प्रगुणयन् दामरेणाभिदधे–'द्वादश-द्वादश योजनान्तरे प्रावहणिका हयाः, घटिकायोजनगामिन्यः करभ्याः, 20
अनया समग्रसामग्र्या श्रीभीमः [प्रतिक्षणं वहीं] भुक्त्याक्रम्य कथं भवता गृह्यते?' इति विज्ञप्तस्तेन पाणौ घर्षयन्[18] चिरं तस्थौ ।

(अत्र Pb सञ्ज्ञक आदर्शे निम्नलिखितानि प्रकरणान्यधिकान्युपलभ्यन्ते-)

[अथान्यस्मिन् वर्षे श्रीमालवं डामरं मालवमण्डले प्रेषयितुकामो वार्तादि शिक्षयन् आस्ते । डामर उत्थिष्ठन् पर्दी प्रथाडयामास । ततः श्रीभीमेन पृष्टः स आह–'भवच्छिक्षितमत्रैव मुञ्चामीत्यूचे । यतस्तत्र गतोऽहं स्वयमेवावस- 25
रोचितं सुविधे । अन्यशिक्षितं कियत्कथयिष्यते' । ततो राजा तस्यावसरोचितचातुरीविज्ञानाय प्रच्छन्नं स्वर्णमयं सप्तद्रुकं रक्षापुञ्जेन भृत्वा, 'भोजसभाया अन्यत्र नाययुद्बहाटनीयः' इति शिक्षयित्वा तद्धस्ते उपदार्थमदात् । ततः स गतो मालवे । भोजसभायां तं बहुपट्टकूलवेष्टितं आनाय्य भोजनृपाग्रे मुमोच । स उद्वेष्टय विलोकयति तदा मध्ये छारपुञ्जः । ततो नृपेणोक्तम्–'भो इदं किमुपायनम्?' डामरस्तत्कालोत्पन्नमतिः प्राह–'देव! श्रीभीमेन कोटि-

---

* कोष्ठकान्तर्गतः पाठः केवलं Pb प्रतौ उपलभ्यः । 1 Pb श्रीभोजेनोक्ते । 2 Pb वां चारां । 3 Pa सान्धविं । 4 P रूपवर्णनां कुर्वन् । 5 A तत्र मां नयेति वा; B मां तत्र न० । 6 P तथैवोच्यमानः, Pa तथा वाच्यमानः । 7 AD स । 8 P सभायां । 9 A अनिमतं; D अनिमतं । 10 D सर्वथाप्येवं दासा । 11 D नावधीः । 12 P ०निहिते । 13 Pa नेन सह सद-सदो लोका० । 14 AD इमाङ्क०; B यथाङ्क०; P इयमाङ्क० । 15 AD निश्चक्रामादर्शं । 16 AD वर्णनपरान्० । 17 P Pa ज्ञापयामास । 18 AD योजनान्तं प्रान्ते; B Pa योजनान्ते । 19 केवलं Pb प्रतौ लभ्योऽयं पाठः । 20 AD घर्षयित्वा ।

होमः कारितः, तद्रक्षेयं तीर्थभूता, प्रीत्या भवत्कृते प्राभृतीकृताऽस्ति' । इति तेनोक्ते हृष्टचेतसा राज्ञा सहस्रेण सर्वेषां समर्पिता । तैः सर्वैस्तिलककरणेन वन्दिता । अन्तःपुरे प्रेषिता । ततः स सम्मानितः प्रतिप्राभृतसहितः पश्चादागतः । ज्ञातवृत्तान्तेन श्रीमीमेनापि पूजितः ।

पुनः कौतुकाक्षिप्तचित्तः श्रीमीमः कस्मिंश्चवसरे मुद्राप्रदितलेखं विधाय तद्धस्ते समर्प्य, उपदाप्राणिं तद्धामरं मालवेऽप्रैषीत् । स उपदासहितं लेखं भोजहस्तेऽदात् । यावदुन्मुद्य वाचयति तावद् 'अयं भवता शीघ्रं निपातनीयः' इति पश्यति । ततः सविस्मयेन राज्ञा पृष्टम्–'भो इदं किं लिखितमस्ति ?' । ततः स उत्पातिकामतिः प्राह–'देव ! मज्जन्मपत्रिकायां समस्ति, यत्रास्य रुधिरं पतिष्यति तत्र द्वादशवर्षप्रमाणो दुर्भिक्षः पतिष्यति' इति ज्ञात्वा श्रीमीमेनाहमत्र प्रेषितः स्वदेशविनाशमीतेन प्रच्छन्नलेखयुक्तः । एवं सति त्वं यथारुचितं कुरु' इति तेनोक्ते राजाह–'नाहमात्मदेशप्रजामनर्थे पातयिष्ये' । ततः सम्मान्य विसर्जितः प्राप्तः स्वदेशे । तद्बुद्धिकौशलेन पुनश्चमत्कृतः श्रीमीमस्तं बहुमन्यते ।]

५६) अथ श्रीभोजः' श्रीमार्यपण्डितस्य' विद्वत्तां पुण्यवत्तां' च सन्ततंमाकर्णयन्, तद्दर्शनोत्सुकतया राजादेशैः सततं प्रेष्यमाणैः श्रीमालनगराद्धिमसमये समानीय सबहुमानं भोजनादिभिः सत्कृत्य तदनु राज्ञोचितान्विनोदान् दर्शयन्, रात्रावाराविकावसरानन्तरं सन्निहिते श्वसत्रिभे पल्यङ्के माघपण्डितं नियोज्य तस्मै स्वां 'शीतरक्षिकांबुपनीय प्रियालापांश्चिरं कुर्वाणः सुखं सुखेन सुप्तवाप । प्रातर्मांङ्गल्यतूर्यनिर्घोषैर्विनिद्रं नृपं स्वस्थानगमनाय माघपण्डित आपृष्टवान् । विस्मयापन्नहृदयेन राज्ञा दिने भोजनाच्छादनादिसुखं पृष्टः स कदप्रसदद्भवार्त्ताभिरलं" शीतरक्षाभारेणं आन्तं "स्वं विज्ञपयन् स्खिद्यमानेन राज्ञा कथं कथञ्चिदनुज्ञातः पुरोपवनं यावद्भूसुजाऽनुगम्यमानः माघपण्डितेन स्वागमनप्रसादेन सम्भावनीयोऽहमिति विज्ञप्य" नृपानुज्ञातः स्वं पदं भेजे । तदनु कतिपयैर्दिनैः श्रीभोजस्तद्विभवभोगसामग्रीदिदृक्षया श्रीश्रीमालनगरं प्राप्तः । माघपण्डितेन प्रत्युद्गमादियथोचितभक्त्याऽऽवर्जितः ससैन्यस्तन्मन्दुरायां ममौ । स्वयं तु माघपण्डितस्य सौधमध्यास्य सञ्चारकसुवं कौंचबद्धामवलोक्य म्लानादनु देवतावसरोर्व्यां मारकार्तकुट्टिमे शैवलवल्लरीयुगजलभ्रान्त्या धौतान्तरीयं संवृण्वन् सौवस्तिकेन ज्ञापितवृत्तान्तस्तदैव तद्देयतार्थानन्तरं निवृत्ते मध्यावसरेऽशनसमयसमागतां रसवतीमास्वादमानैः, अकालिकैरद्देशजैर्व्यञ्जनैः फलादिभिश्चित्रीयमाणमानसः, संस्कृतपयःशालिद्राक्षालिनीं रसवतीमाकण्ठमुपसुज्य भोजान्ते चन्द्रशालामधिरुह्यासृताद्दष्टपूर्वकाव्यकथाप्रपञ्चप्रेक्ष्यौदीनि प्रेक्षमाणः, शिशिरसमयेऽपि सञ्जातकस्मिकभीष्मोष्मभ्रान्त्या संवीतसितस्वच्छवसनस्तालवृन्तकैरनुचरैर्वीज्यमानोऽमन्दचन्द्रनालेपनेपथ्यः सुखनिद्रया तां क्षणदां क्षणमिवातिवाह्य प्रत्यूषे शङ्खनिर्घोषानुद्घिगतनिद्रो हिमसमये ग्रीष्मावतारव्यतिकरो माघपण्डितेन ज्ञापितः [*प्रतिसमयं सविस्मयः कति दिनान्यवस्थाय] स्वदेशगमनायापृच्छन्मैं स्वयं कीर्तनव्यभोजस्वामिप्रासादप्रदत्तपुण्यो मालवमण्डलं प्रति

---

1 BP ०भोजः सततं । 2 Dd कुमुदपण्डितसुतश्रीमाघ० । 3 D पण्डितवि० । 4 P पुण्यवार्त्ता० । 5 P विहाय सर्वत्र 'सततं०' । 6 Pa नाति० । 7 D स्व० । 8 D ०रक्षां; Pa ०रक्षाकरी० । 9 Pb विज्ञापयन्ते० । 10 Pb कदप्रसदद्भवार्त्ताभिः शीतरक्षाभारेण० । 11 D शीतमारेण० । 12 D नाति० । 13 D निद्रासो० । 14 D काश्मर० । 15 A आकुट्टि०; D मनिमरकनकुट्टि० । 16 D धौतान्तरीय० । 17 P ०स्वाद्यमानः । 18 P प्रेक्षणादीन्नि० । 19 D प्रीत्यभा० । 20 P ०त्यभिवित्त० । * कोष्ठकान्तर्गतः पाठः D पुस्तक एव दृश्यते । 21 P Pa ०वापृच्छत्यमानः । 22 AD करिष्यमाण० ।

प्रत्यूषे । तथा निजजन्मदिने जनकेन नैमित्तिकाज्ञातके कार्यमाणे, पूर्वमुदितोदितसमृद्धिभूत्वा प्रान्ते गलितविभवः किञ्चिच्चरणयोराविर्भूतश्वयथुविकारः पञ्चत्वमाप्स्यतीति-निमित्तविदा निवेदिते विभवसम्भारेण तां ग्रहगतिं निराचिकीर्षुणा माधपित्रा, संवत्सरशतप्रमाणे मनुजायुषि षड्त्रिंशत्सहस्राणि दिनानि भवन्तीति विमृश्य, नाणकपरिपूर्णास्तावत्संख्यकान् हारकान् कारितनव्यकोशेषु निवेश्य तदधिकां परां भूतिं शतशः समर्प्य प्रदत्तमाधवान्ने सुतायं कुलोचितां शिक्षां वितीर्य कृतकृत्यमानिना तेन विषेदे । तदनन्तरमुत्तराशापतिरिव प्राग्राज्यसाम्राज्यो विद्वज्जनेभ्यः श्रियं तदिच्छया यच्छन्नमानैर्दानैरर्थिसार्थं कृतार्थयंस्तैर्भोगविधिभिः क्षममानुपावतारमिव दर्शयन् विरचितशिशुपालवधाभिधानमहाकाव्यमत्कृतविद्वज्जनमानसः प्रान्ते पुण्यक्षयात्क्षीणवित्तो विपत्तिपाते स्वविषये स्यातुमप्रभूष्णुः सकलत्रो मालवमण्डले गत्वा धारायां कृतावासः पुस्तकग्रहणकार्पणपूर्वकं श्रीभोजात्किञ्चदपि द्रव्यमानेयमिति तत्र पत्नीं प्रस्थाप्य यावत्तदाशया माघपण्डितश्चिरं तस्थौ; तावत्तथावस्थां श्रीभोजस्तत्पत्नीं विलोक्य ससम्भ्रमः शलाकान्यासेन तत्पुस्तकमुन्मुद्य काव्यमिदमद्राक्षीत्-

७९. कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजखण्डं त्यजति मदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
उदयमहिमरश्मिर्याति शीतांशुरस्तं हतविधिललितानां ही विचित्रो विपाकः ॥

अथ काव्यार्थमवगम्य, का कथा ग्रन्थस्य केवलमस्यैव काव्यस्य विश्वम्भरामूल्यमल्पम् । समयोचितस्यानुच्छिष्टस्य हीशब्दस्य पारितोषिके क्षितिपतिर्लक्षद्रव्यं वितीर्य तां विससर्ज । सापि ततः सञ्चरन्ती विदितमाघपण्डितपत्नीकैरर्थिभिर्याच्यमाना तत्पारितोषिकं तेभ्यः समस्तमपि वितीर्य यथावस्थिता गृहमुपेयुषी तद्वृत्तान्तज्ञापनार्थं किञ्चिदपरुष्यस्फुरच्छोषाय पल्यै निवेदयामास । अथ स 'त्वमेव मे शरीरिणी कीर्तिरि'ति श्लाघमानस्तदा स्वगृहमागतं कमपि भिक्षुकं वीक्ष्य भवने तदुचितं किमपि देयमपश्यन् सञ्जातनिर्वेद इदमवादीत्-

८०. अर्था न सन्ति न च शुश्यति मां दुराशा त्यागान्न[11] सङ्कुचति[12] दुर्ललितः[13] करो मे ।
याच्ञा च लाघवकरी स्ववधे च पापं प्राणाः स्वयं व्रजत किं परिदेवितेन ॥ १

८१. दारिद्र्यानलसन्तापः शान्तः सन्तोषवारिणा । दीनाशाभङ्गजन्मा तु केनाप्युष्मशमाप्स्यतु ॥ २

८२. न भिक्षा दुर्भिक्षे पतति दुरवस्थाः कथमृणं लभन्ते कर्माणि क्षितिपरिवृढान्कारयति कः ।
अदर्त्तापि त्रासं ग्रहपतिरसावस्तमयते क्व यामः किं कुर्मो गृहिणि गहनो जीविर्तैविधिः ॥ ३

८३. *क्षुत्क्षामः पथिको मदीयभवनं पृच्छन्कुतोऽप्यागतः तत्किं गेहिनि किञ्चिदस्ति यदयं भुक्त्वे बुभुक्षातुरः ।
वाचालीत्यभिधाय नास्ति च पुनः प्रोक्तं विनैवाक्षरैः स्थूलस्थूलविलोललोचनजलैर्वाष्पाम्भसां बिन्दुभिः ॥४

८४. व्रजत व्रजत प्राणा आर्धिनि व्यर्थतां गते । पश्चादपि हि गन्तव्यं क्व सार्थः पुनरीदृशः ॥ ५†

---

1 BP Pb तदा । 2 A निवेदितः; D निवेदितां । 3 AD भाद्रपदे एवोपलब्धमिदं पद्यम् । 4 P विज्ञायाम्यत्र 'म्यविष्य'। 5 AD 'भाज' नास्ति । 6 D विद्वज्जनः स । 7 P कृतनिवासः । 8 AD 'प्रदं' नास्ति । 9 D पत्नी केञ्चिद्धिरर्थि० । 10 D °क्षान्तं विज्ञा० । 11 AD मिक्षुं । 12 A दानाच्च; D दानाद्धि । 13 B सद्वलति । 14 B दुर्ललितं मनो मे । 15 BP भद्रपदैव । 16 P Pa जीवन० । * AB प्रत्यन्तरे पुतत्पद्यं मूले नास्ति, परं वृद्धलोपरितनभागे केनापि पश्चाल्लिखितं प्राप्यते । † P प्रत्यन्तरे प्रेतेषां पद्यानां क्रिमिद्वृ विपर्ययो लभ्यते । तत्र मृतादेशः क्रमः ३ (१), ४ (२), १ (३), २ (४), ५ (५) ।

[क] सार्थः पुनरीदृशः' इति वाक्यान्ते एव स माधवपण्डितः पञ्चत्वमवाप। प्रातस्तं वृत्तान्तमवगम्य श्रीभोजेन श्रीमालेषु सजातिषु धनवत्सु सत्सु तस्मिन्पुरुषरत्ने विनष्टे क्षुधाबाधिते सति भिल्लमाल इति तज्जातेर्नाम निर्ममे।

॥ इति श्रीमाघपण्डितप्रबन्धः ॥

५७) पुरा सप्तद्धिविशालायां विशालायां पुरि मध्यदेशजन्मा सांकाश्यगोत्रः सर्वदेवनामा द्विजो निवसन् जैनदर्शनसंसर्गात्प्रायः प्रशान्तमिथ्यात्वो धनपाल-शोभनाभिधानपुत्रद्वयेनान्वितः कदाचिदागताञ्ज श्रीवर्द्धमानसूरीन् गुणानुरागाञ्जिजोपाश्रये निवास्य निर्द्वन्द्वभक्त्या परितोषितान् सर्वज्ञपुत्रकानिति धिया, तिरोहितं निजपूर्वजनिधिं पृच्छंस्तैर्वचनच्छलेनार्द्धविभागं याचितः। [†]सङ्केतनिवेदनाल्लब्धनिधिस्तदर्द्धं यच्छंस्तैः पुत्रद्वयादर्द्धं याचितो[‡] ज्यायसा धनपालेन मिथ्यात्वान्धमतिना जैनमार्गनिन्दापरेण निषिद्धः, कनीयसि शोभने कृपापरः स्वप्रतिज्ञाभङ्गपातकं तीर्थेषु क्षालयितुमिच्छुः प्रति तीर्थं प्रतस्थे। अथ पितृभक्तेन शोभननाम्ना लघुपुत्रेण तं तदाग्रहान्निषिद्ध पितुः प्रतिज्ञां प्रतिपालयितुमुपात्ततत्रतः स्वयं तान् गुरूननुससार। अभ्यस्तसमस्तविद्यास्थानेन धनपालेन श्रीभोजप्रसादसम्प्राप्तसमस्तपण्डितप्रष्ठप्रतिष्ठेन निजसहोदरामर्षभावादू द्वादशाब्दीं यावत्स्वदेशे निषिद्धजैनदर्शनप्रवेशेन तदेशोपासकैरत्यर्थमभ्यर्थनया गुरुष्वीक्ष्यमानेषु सकलसिद्धान्तपारावारपारङ्गा स शोभननामा तपोधनो गुरूनापृच्छ्य तत्र प्रयातो धारायां प्रविशन् पण्डितधनपालेन राजपाटिकायां व्रजता तं सहोदरमित्यनुपलक्ष्य सोपहासम्-'गर्दभदन्त भदन्त! नमस्ते' इति प्रोक्तः, 'कपिवृषणास्य वयस्य! सुखं ते' [§]इति प्रत्युत्तरयांचक्रे। ततश्चमत्कृतो [¶]धनपालो मया नर्मणापि नमस्ते इत्युक्तम्, अनेन तु वयस्य सुखं ते] इत्युक्तरता वचनचातुर्याद्विजितोऽस्मीति"। तत् 'कस्यातिथयो यूयमि'ति धनपालस्यालापैः 'भवत एवातिथयो वयमि'ति शोभनमुनेर्वचमाकर्ण्य, बटुना सह निजसौधे प्रस्थाप्य तत्रैव स्थापितः। स्वयं सौधे समागत्य धनपालः प्रियालापैः सपरिकरमपि तं भोजनाय निमन्त्रयंस्तैः प्रासुकाहारसेवापरैर्निषिद्धः। बलादोषहेतुं पृच्छन्-

८५. भजेन्माधुकरीं वृत्तिं मुनिर्म्लेच्छकुलादपि। एकाग्रं नैव भुञ्जीत बृहस्पतिसमादपि॥

तथा च, जैनसमये दशवैकालिके-

८६. महुकारसमा बुद्धा जे भवन्ति अणिस्सिया। नाणापिण्डरया दन्ता तेण वुच्चन्ति साहुणो॥

इति स्वसमयपरसमयाभ्यां निषिद्धं [#]कल्पितमाहारं परिहरन्तः शुद्धाशनभोजिनो वयमिति तधरित्रविचित्रितमनास्तूष्णीकमुत्थाय सौधे" भञ्जनारम्भे गोचरचर्यया समागतं तन्मुनिबन्धुमवलोक्याऽसिद्धेऽन्नपाके तदुद्ग्राह्यण्योपढौकिते दधि मुनिभ्यां व्यतीतकियद्दिनमेतदिति पृच्छयमाने, धनपालः 'किमत्र पूतराः सन्ती'ति सोपहासमभिदधानः, व्यतीतदिनद्वयमेतदिति ब्राह्मण्या

---

1 इदं वाक्यं D पुस्तके न विद्यते। 2 B वाक्यानन्तरं; P वाक्यसमकाल। 3 P खजा०। 4 D तज्जातं। 5 D काश्यपगोत्रः, B नास्ति। 6 P गंगापरो नाम। 7 P विहायान्यत्र 'अभिधान' नास्ति। † द्विपृष्टान्तर्गतः पाठः Pa आदर्शेऽनुपलभ्यः। 8 P ०लब्धप्रोवपि। 9 D प्रहृष्ट०। 10 D गुरुपुरुषेषु। ‡ कोष्ठकान्तर्गतः पाठः A Pa प्रत्यन्तरे नास्ति। § एतत्पाठस्थाने B प्रत्यन्तरे 'शोभनमुनेर्वचसात्त्रमत्कृतः' इत्यादृशः पाठः। 11 D इत्युक्ते। 12 P ०स्तीत्यविचित्रयन्। 13 Pa नीचकु०। 14 P Pa अकल्पित०। 15 D सौधमाप। 16 P मुनियुगल।

निर्णीयं तान्यां 'पूतराः सन्तीत्यत्र' इत्यभिहिते स्नानासनान्तदर्शनार्थमुत्थाय तत्रागतः सन्, स्थालेऽधिरोपितदधिसन्निधौ यावद्यावकपुञ्जेऽधिरूढैस्तैर्जन्तुभिर्दधिपिण्ड इव पाण्डुरतामवलोक्य; जिनधर्मे जीवरक्षामाधान्यम्, तत्रापि जीवोत्पत्तिज्ञानवैदग्ध्यम्, यथा-

८७. *मुग्गमासाइमुहं[1] विदिलं-कच्चिम्मि गोरसे पडइ । ता तसजीवुप्पत्ती भणन्ति दहिए तिदिणुवरिं ॥

तज्जिनशासने एवेति निश्चित्य शोभनमुनेः शोभनबोधात्सम्यक्प्रतिपत्तिपुरःसरं सम्यक्त्वं भेजे । [[2]इयहिनानि खं मिथ्यात्वमयं विदन्, मम बन्धुः कापि दृष्टः-इति तस्यैव पुरः पृच्छन् वयआख्यागुणादिभिः तदुपमाने शोभनेन खं कथयता अनुमानात् मम भ्रातैवायमिति निश्चित्य आनन्दाश्रुपूर्वं तमालिंग्य स्वशिशोर्द्वारा तद्गुरून् आकारयामास च ।] कर्मप्रकृत्यादिषु जैनविचारग्रन्थेषु प्रकृत्या प्राज्ञः परं प्राक्षीण्यमुद्वहन्, प्रति प्रातर्जिनार्चावसरप्रान्ते-

८८. कतिपयपुरस्वामी कायव्यैरपि दुर्ग्रहो मतिविततरता मोहेनाहो मयानुद्धृतः पुरा ।
त्रिभुवनपतिर्युद्धारात्र्योऽधुना स्वपदप्रदः प्रभुरधिगतस्तत्प्राचीनो दुनोति दिनव्ययः ॥

८९. सव्वत्थ अत्थि धम्मो जा मुंणियं जिण न सासणं तुह्म ।
कणगाउराण कणगं[3] व ससियपयं अलम्ममाणाणं ॥

[९०] [किं ताए पढियाए पयकोडीए पलालभूयाए । जत्थित्तिअं न नायं परस्स पीडा न कायव्वा ॥

[९१] [4]देशाधीशो ग्रामभेकं ददाति ग्रामाधीशः क्षेत्रभेकं ददाति ।
क्षेत्राधीशः शिम्बिकाः सम्प्रदत्ते सार्वस्तुटः सम्पदं खां ददाति ॥]

इत्यादीनि वाक्यानि पठन्[5] स धनपालः कदाचिद्भूपेण[6] मृगयां सह नीतः[7]। बाणेन मृगे विद्धे सति तद्भणनाय विलोकितमुखो धनपालः प्राह-

९०. रसातलं यातु यदेत्र पौरुषं कृतीतिरेषा शैरणो ह्यदोषवान् ।
विहन्यते यद्बलिनापि दुर्बलो हा हा महाकष्टमराजकं जगत् ॥+

इति तन्निर्भर्त्सनात्क्रुद्धो नृपः किमेतदित्यभिदधाने-

९१. वैरेणापि हि मुच्यन्ते प्राणान्ते तृणभक्षणात् । तृणाहाराः सदैवैते हन्यन्ते पशवः कथम् ॥
इत्याकर्ण्य[8]तसङ्काशकृपेण नृपेण धनुर्बाणभङ्गभङ्गीकृत्याजीवितान्तं संन्यस्तमृगयाव्यसनेन पुरं प्रति[9]

---

1 D निर्णीय प्रोक्तं । 2 AD ०रोपिते इति स० । 3 D मुग्गे । 4 D 'ते' स्थाने 'तद्भणे' । 5 AD दया । * P प्रत्यन्तरे इयं गाथा नास्ति; B आदर्शेऽपि मूले पृष्ठपार्श्वभागे पश्चात्कैनापि लिखिता लभ्यते । 6 Pa पढिइं । 7 Pa विदुलं । 8 Pa तिदिणु० । † कोष्ठकान्तर्गतः पाठः आर्श्व B प्रतौ प्राप्यः । 9 AD प्रातः प्रातः । 10 Pb जा न पत्तं जिण सा० । 11 D कणगु व । ‡ केवलं Pb प्रतौ इयं गाथा लभ्यते । ¶ D पुस्तके इदं पद्यमुपलभ्यते, A आदर्शे पृष्ठपार्श्वभागे पश्चात्कैनापि लिख्यमानम् । 12 Pb वाक्यानि स पठति । 13 BP नृपतिना । 14 D कदाचिद्भूपेण सह मृगयां नीतो धनपालोऽभिहितः । 15 B Pa सरा० । 16 P हरिणो । 17 P मइ०; B निइ० । + इतोऽग्रे Pa प्रतौ, किञ्चिद्विपर्ययेण च D पुस्तके निम्नलिखितं वर्णनं प्रक्षिप्तं प्राप्यते-

[ततो भोजराजः प्राह—किं कारणं नु कविराज मृगा यदेते स्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति मुखं वराहाः ? ।
धनपालः प्राह—देव ! स्वरप्रभवितताः अवितुं स्वजातिमेके मृगाद्मृगमाहिषवाहमन्ये ॥]

18 D इत्यूचे अगोन्मुख० । 19 D 'प्रति' नास्ति ।

प्रत्यागच्छता तत्र यज्ञमण्डपे यज्ञस्तम्भनियन्त्रितच्छागस्य दीनां गिरमाकर्ण्य किं पशुरसौ व्याहरतीत्यादिष्टः सन्[1] धनपालोऽवधेहीति[2] प्राह–

९२. नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया
तन्तुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव।
स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो
यज्ञं किं न करोषि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः॥

इति तद्वाक्यानन्तरं राज्ञा किमेतदिति भूयोभियुक्तैः–

९३. यूपं कृत्वा पशून् हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमम्।
यद्येवं गम्यते स्वर्गे नरके केन गम्यते॥
९४. सत्यं यूपं तपो ह्यग्निः कर्माणि[3] समिधो मम।
अहिंसामाहुतिं दद्यादेष यज्ञः सनातनः[4]॥

इत्यादि-शुकसंवादोदितानि वचांसि नरेन्द्रस्य पुरतः पठन् हिंसाशास्त्रोपदेशिनो हिंस्रप्रकृतीन् ब्रह्मरूपेण राक्षसांस्ताञ्ज्ञापयन्, नृपमहर्द्धाभिमुखं चकार।

(अन्तरे Pb आदर्शे मूले, B आदर्शे च पृष्ठपार्श्वभागेषु निम्नलिखितमधिकं कथनमुपलभ्यते–)

{अथ नृपे गां वन्दमाने धनपालो महिषीं नमस्कुर्वाणां दृष्ट्वोवाच–

[९७] अमेध्यमश्नाति विवेकशून्या स्वनन्दनं कामयतेऽभिपक्वा।
खुराग्रभृङ्गैर्विनिहन्ति जन्तून् गौर्वन्द्यते केन गुणेन राजन्!?॥

[९८] पयःप्रदानसामर्थ्याद्वन्द्या चेन्महिषी न किम्। विशेषो दृश्यते नास्यां महिषीतो मनागपि॥

[९९] स्पर्शोऽमेध्यस्पृजां गवामभयदो वन्द्या विसञ्ज्ञा द्रुमाः
स्वर्गे छागवधाद् धिनोति च पितॄन् विप्रोपभुक्ताशनम्।
आप्नाश्छबपराः सुराः शिखिहुतं श्रीणाति देवान् हविः
स्फीतं फल्गु च वल्गु च श्रुतिगिरां को वेत्ति लीलायितम्॥

[१००] वधो धर्मो जलं तीर्थं गौर्नमस्या गुरुर्गृही। अग्निर्देवो द्विजः पात्रं वेषां तैः कोऽस्तु संस्तवः॥

एकदा जिनपूजायां पण्डितस्यैकाग्रतां परेभ्यो ज्ञात्वा पुष्पपटलिकाऽर्पणपूर्वं देवान् पूजयेति नृपादिष्टो धनपालो हरादिस्थानेषु भ्रान्त्वा जिनं पूजयित्वा समागतः। दूतमुखाज्ज्ञातवृत्तान्तेन राज्ञा पूजास्खलनं पृष्टः प्राह–'देव! यत्रावसरोऽभूत् तत्र गत्वा पूजा कृता'। राज्ञा पृष्टम्–'क्व नाभूदवसरः?' पण्डितः प्राह–'विष्णुपार्श्वे एकान्तकलवसङ्गावात्, रुद्रार्द्धांगे पार्वतीसङ्गावात्, ब्रह्मणो ध्यानमङ्गेन शापादिभयात्, विनायक[क]स्य स्थालिभृतमोदकाशने स्पर्शनं संयमन्, चण्डिकायास्त्रिशूलहेतिसञ्चरत्वमहिषमत्सम्मुखागमनत्रासात्, हनुमतः कोपाटोपवशंवदस्य चपेटाभयात् कृत्राऽप्यवसरो नाभूत्। अपि च–

[१०१] विनास्रोत्तमाङ्गं वृथा पुष्पमाला ललाटं विनाहो कथं पङ्कवन्धः।
अकर्णे त्वनेत्रे कथं गीतनृत्ये अपादस्य पादे कथं मे प्रणामः?'॥

[†]इत्यादि प्रोक्ते नृपः प्राहः–'काऽप्यवसरोऽभूत्?' ततः पण्डितः–'प्रथमरससनिमग्नं दृष्टि०।' 'नेत्रे सारसुधारसैकसुभगे आस्तां प्रसन्नं सदा०।' इत्यादि कथयित्वा, जैनालये सदाऽवसरत्वाच्चत्र पूजा कृतेति पर्यवसितः।

---

1 D स। 2 A आह धनपाल अवधेहि; B स धनपाल अवधोऽहं इति प्राह; Pa ०अवध्योऽस्मिति०। 3 Pb शूभो भूयोऽभियुक्तो धनपालः प्राह। 4 P प्राणाः समिधो। 5 D 'पूर्वं यज्ञः सर्वा मतः' पुस्तकाः पाठः। 6 D हिंसक०। 7 D ब्राह्मण०। † एतद्विदन्तर्गताः पंक्तयः केवलं Pb प्रतौ प्राप्याः।

[६२] अथ— जत्थदिणे सिवभवणे दुवारदेसे निएवि भिंगिगणं ।
किं एस दुब्बलो इव निवपुट्ठो भणइ धणवालो ॥

यथा—

[६३] दिग्वासा यदि तत्किमस्य धनुषा तच्चेत् कृतं भस्मना भस्माधास्य किमङ्गना यदि च सा कामं प्रति द्वेष्टि किम् ।
इत्यन्योन्यविरुद्धचेष्टितमहो पश्यन्निजस्वामिनो भृङ्गी सान्द्रशिरावनद्धपुरुषं धत्तेऽशिरेषं वपुः ॥ 5

५८) अथ कस्मिन्नप्यवसरे नरेश्वरः सरस्वतीकण्ठाभरणप्रासादे व्रजन् सदा सर्वज्ञशासनप्रशंसापरं पण्डितं धनपालमालपत्-'सर्वज्ञस्तावत्कदाचिदासीत्। तत्र साम्प्रतं कश्चिज्ज्ञानातिशयोस्ती?'त्यभिहिते, 'अर्हत्कृते अर्हन्तश्चीनामनि चूडामणिग्रन्थे विश्वत्रयस्य त्रिकालवस्तुविषयस्वरूपपरिज्ञानमप्यापि विद्यते' इति तेनाभिहिते-'त्रिद्वारमण्डपे स्थितः कस्मिन्द्वारेऽसाकं निर्गमः?' इति शास्त्रकलङ्कारोपणोद्यते नृपे, बुद्धिमात्रा त्रयोदशीति पाठं सत्यापयता भूजैपत्रे नृपप्रश्ननिर्णय- 10
मालिख्य मृण्मयगोलके निधाय च स्वगिकाधरस्थं तं समर्प्य-'देव! पादावधार्यतामि'ति नृपं प्राह। नृपस्तद्बुद्धिसङ्कटे निपतितं स्वं मन्यमान एतद्द्वारत्रयस्य मध्यात्किमपि निर्णीतं भविष्यतीति विमृश्य सूत्रभृद्भिर्मण्डपपद्मशिलामपनीय तन्मार्गेण निर्गत्य तं गोलकं भित्त्वा, तेष्वक्षरेषु तमेव निर्गमनिर्णयं वाचयंस्तत्कौतुकोत्तालचित्तः श्रीजिनशासनमेव प्रशशंस ।

(अत्र D पुस्तके निम्नलिखितं पद्यं प्राप्यते-) 15

{तथाहि-

[६४] द्वाभ्यां यत्र हरिस्त्रिभिर्न च हरः स्रष्टा न चैवाष्टभिर्यत्र द्वादशभिर्गुहो न दशकद्वन्द्वेन लङ्केशपतिः ।
यस्येन्द्रो दशभिः शतैर्न जनता नेत्रैरसंख्यैरपि तत्प्रज्ञानयनेन पश्यति बुधश्चैकेन वस्तु स्फुटम् ॥

(Pb आदर्शे पुनरत्र निम्नलिखितमधिकं कथनमुपलभ्यते-)

{अन्यदा जलाश्रयपृच्छा- 20

[६५] सत्यं वप्रेषु शीतं शशिकरधवलं वारि पीत्वा प्रकामं व्युच्छिन्ना शेषतृष्णा प्रथुदितमनसः प्राणिसार्था भवन्ति ।
शोषं नीते जलौघे दिनकरकिरणैर्यान्त्यनन्ता विनाशं तेनोदासीनभावं भजति मुनिगणः कूपवप्रादिकार्ये ॥

कदाचित् स्वकारितप्रौढतरनवसरसि गतो नृपः 'कीदृगिदं धर्मस्थानमि?'ति पृच्छति । धनपालः प्राह-

[६६] एषा तटाकमिपत्रावकदानशाला मत्स्यादयो रसवती प्रगुणा सदैव ।
पात्राणि यत्र बकसारसचक्रवाकाः पुण्यं किंयद् भवति तत्तु वयं न विद्मः ॥ 25

तथातथुकोप । पुरमागच्छन् मार्गे बालिकासहितां वृद्धां जरया शिरो धूनयन्तीं दृष्ट्वा नृपः पृच्छति-'किं शिरो धूनयति?' ततो धनपालः-

[६७] किं नन्दी किं हरारिः किमु रतिरमणः किं विधुः किं विधाता
किं वा विद्याधरोऽसौ किमुत सुरपतिः किं नलः किं कुबेरः ।
नायं नायं न चायं न खलु नहि न वा नापि नासौ न चासौ
क्रीडां कर्तुं प्रवृत्तः स्वयमपि च हले भूपतिर्भोजदेवः ॥ 30

अनेन नृपं रुष्टं तोषयामास । }

---

1 P प्रकाशना। 2 P अथ; AD तदनेन। 3 P अर्हन्तश्रीनामन्; A अर्हन्तश्रीन्; D अर्हत्पीन्। 4 AD तेनोक्तं। 5 B समर्प्यतां; Pb समर्प्यतामास। 6 D शिलातल। 7 B जैन।

९९) अथ धनपालो ऋषभपञ्चाशिकास्तुतिं निर्माय, सरस्वतीकण्ठाभरणप्रासादे स्वनिर्मितप्रशस्तिपट्टिकायां कदाचिन्नृपः–

९५. अभ्युद्धृता वसुमती दलितं रिपूरः क्रोडीकृता बलवता बलिराज्यलक्ष्मीः ।
एकत्र जन्मनि कृतं तदनेन यूना जन्मत्रये यदकरोत्पुरुषः पुराणः ॥

काव्यमिदं निर्वर्ण्य पारितोषिके तस्याः पट्टिकायाः काञ्चनकलशं ददौ । तस्मात्प्रासादादपसरन्तीयद्वारस्खत्तके स्थाप्य सह हस्तनालदानपरं स्मरं मूर्त्तिमन्तमालोक्य नृपेण हासहेतुं पृष्टः पण्डितः प्राह–

९६. स एष भुवनत्रयप्रथितसंयमः शङ्करो विभर्ति वपुषाऽधुना विरहकातरः कामिनीम् ।
अनेन किल निर्जिता वयमिति प्रियायाः करं करेण परिताडयन् जयति जातहासः स्मरः ॥

(अत्र D पुस्तके 'अद्यदिणे सिवभवणे०'; 'दिग्वासा यदि तत्किमस्य धनुषा०'; 'अमेध्यमज्ञातिः'; 'पयःप्रदानसामर्थ्याद्०'; 'असत्युत्तमांगे०' इत्यादीनि पद्यानि स्वमुपलभ्यन्ते परमत्रानुपयोगित्वात्, Pb आदर्शानुसारेणेतत्पूर्वमेवोल्लिखितत्वाच्च पुनर्नोद्धृतानि ।)

९७. पाणिग्रहे पुलकितं वपुरँश्रं भूतिभूषितं जयति । अङ्कुरित इव मनोभूर्भूयस्त्रिभसावशेषोऽपि ॥

इत्यादिभिः प्रसिद्धसिद्धसारस्वतोद्गारैर्नृपं रञ्जयन् यावदास्ते तावत्कोऽपि सांयात्रिको द्वाःस्थनिवेदितः सभां प्रविश्य नृपं नत्वा मदनमर्यपट्टिकायां प्रशस्तिकाव्यानि दर्शयामास । नृपेण तल्लाभस्थानके पृष्टे स एवमवादीत्–'नीरधावकस्मादेव मम वाहने स्खलिते निर्यामकैः शोध्यमाने समुद्रे तन्मग्नं शिवायतनं पैरिनः परिस्फुरज्जलमप्यन्तःसलिलविकलमचलोक्य कस्यामपि भित्तौ वर्णान्निर्वर्ण्य च तज्जिज्ञासया मदनपट्टिकां तत्र प्रस्थाप्य तत्संक्रान्ताक्षरमयी पट्टिकेयमि'ति नृपतिर्निश्चम्य तदुपरि मृण्मयीं पट्टिकां नियोज्य तत्र पतितान् विपरीतान्[10] वर्णान् पण्डितैर्वाचयामास ।

९८. आवाल्याधिगमान्मयैव गमितः कोटिं परामुन्नतेरस्तत्सङ्कथयैव पार्थिवसुतः सम्प्रत्यसौ लज्जते ।
इत्थं खिन्न इवात्मजेन यशसा दत्तावलम्बोऽऽम्बुधेर्यातस्तीरतपोवनानि तपसे वृद्धो गुणानां गणः ॥

९९. देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुःप्रत्यर्थिसीमन्तिनीवैधव्यव्रतदायिनि प्रतिदिशं क्रुद्धे परिभ्राम्यति ।
आस्तामन्यनितम्बिनी रतिरपि त्रासान्न पौष्पं करे भर्तुर्द्वर्तुमदान्मधुर्नीलीनिचोलं धनुः ॥

१००. चिन्तागम्भीरकूपादनवरतचलद्भूरिशोकारघट्टव्याकृष्टं निःश्वसन्त्यः पृथुनयनघटीपत्रमुक्ताश्रुधारम् ।
नासावंशप्रणालीविषमपथपतद्बाष्पपानीयमेतद्[11] देव त्वद्वैरिनार्यः स्तनकलशयुगेनाविरामं वहन्ति ॥

इति सम्पूर्णेषु काव्येषु वाच्यमानेषु,

१०१. अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ।

अस्य काव्यस्योत्तरार्द्धं छित्त्वादिभिः परःशतैरपि[12] पण्डितैः[13] परिपूर्यमाणमपि विसंवदतीति राज्ञा धनपालपण्डितः पृष्टः–

हरशिरसि शिरांसि यानि रेजुर्हरिहरि तानि लुठन्ति गृध्रपादैः ॥

---

1 A °पट्टिकां राजे दर्शयामास नृपः (D तत्र)। 2 P कर०। 3 D एव। 4 P नास्ति। 5 PD 'मय' नास्ति। 6 BP ज्ञमोभौ; Pa ज्ञमोभौ। 7 ABD °तनमालोक्य पदि०। 8–9 एतद्वाक्यखण्डं Pa आदर्शेऽनुपलभ्यम्। 10 D 'विपरीतान्' नास्ति। 11 AD °मेतत्। 12 D द्विशत०। 13 B 'अपि' नास्ति। 14 Pb 'बाणमयूरजलनपरिपाटजर्जरप्रमुखेषु अपरेषु पण्डितेषु, इदं स्वकल्पितमेव उत्तरार्द्धं न सुन्दमिति यदासु धनपालः प्राह' एतावदयः पाठो विषमानोऽस्ति ।

इदमेवोत्तरार्द्धं 'संवदतीति नृपेणोक्ते सति स पण्डितः प्रोवाच'–'यदि गुम्फार्थाभ्यां श्रीरामेश्वरप्रासादप्रशस्तिचित्तावितं न भवति तदाऽलंपरमाजीवितान्तं कवित्वस्य सन्यास एवेति'। तत्प्रतिश्रवसमकालमेव यानपात्रे नियोगमकाङ्क्षिक्षेप्यावगाह्यमाने नीरधौ षड्भिर्मासैस्तं प्रासादमासाद्य पुनर्मदनपट्टिकायां न्यस्तायामिदमेवोत्तरार्द्धमागतमालोक्य तस्मै तदुचितं[3] पारितोषिकं प्रसादीचकार'। इति 'खण्डप्रशस्तिर्यथाश्रुतानि बहूनि काव्यानि मन्तव्यानि। 5

६०) कदाचिद्राज्ञा सेवाञ्जयतां पृष्टः पण्डितः[4] खं तिलकमञ्जरीगुम्फवैयग्र्यं जगौ। शिशिरयामिन्यामेवमे यामे निर्विनोदत्वात्तां प्रथमादर्शप्रतिमानीय पण्डितेन व्याख्यायमानां तिलकमञ्जरीकथां वाचयंस्तद्रसनिपातभीरुः पुस्तकस्याधः कचोलकपुनर्सुवर्णस्थालस्थापनापूर्वं तां समाप्य तच्चित्रकविताचित्रीयमाणचित्तो नृपः पण्डितं प्राह–'मामत्र कथानायकं कुर्वन्, विनीतायाः पदेऽवन्तीमारोपयन्, शक्रावतारतीर्थस्थं पदे महाकालमालपन्[10] यच्चाचसे तत्तुभ्यं ददामी'त्यभिदधाने 10 नृपे खद्योत-प्रद्योतनयोः सर्पण-कनकाचलयोः काच-काञ्चनयोः धत्तूर-कल्पपादपयोरिव तयोः[15] तेषां महदन्तरमित्युच्चरन्–

१०२. दोसुहं[15] निरक्खर लोहदंय नारय तुज्झ[15] किं भणिमो। गुज्झहि सयं कण्णयं तुलेन्तु न गओसि पायालं॥

इत्याक्रोशपरे तस्मिन् जाज्वल्यमानेऽग्नौ तां मूलप्रतिमिन्धनीचकार। अथ स द्विधा निर्वेदभाग् द्विधाऽङ्गमुत्सो निजसौधपर्श्वाङ्गणे जीर्णभग्नौंधिरूढो निःश्वसन् भृशं सुप्त्वाप। बालपण्डितया 15 तत्सुतया *सभक्तिकमुत्थाप्य स्नानपानभोजननिर्माणानन्तरं तिलकमञ्जरीप्रथमादर्शलेखनात्संस्मृत्य ग्रन्थस्यार्द्धं लेखयांचक्रे। तदुत्तरार्द्धं नूतनीकृत्य ग्रन्थः समर्थितः।

(इतोऽग्रे Pb आदर्शे निम्नलिखितमधिकं कथनमुपलभ्यते-)

{–ग्रन्थः समर्थितः पण्डितेन। रुष्टो नाणाग्रामे गतः। कदाचिद् धर्मनाम्नि वादिनि समागते भोजसभायां स कोऽपि तादृग् [-विद्वान्नास्ति] यत्तं प्रतिवादायोत्सहते। ततो भोजेन सवहुमानं धनपाल आकारितः। तमागच्छन्तं ज्ञात्वा नष्टो वादी। लोकैः 'धर्मस्य त्वरिता गतिः' इति हसितः। राज्ञा सम्मानितः.....पृष्टे च समाधानयोगक्षेमादिस्वरूपं नृपेण। पण्डितः प्राह–

[९८] पृथुकार्षसपात्रं भृपतिनिःशेषपरिजनं देव। पिलसत्करेणुगहनं सम्प्रति समभावयोः सदनम्॥}

(अथैव D पुस्तके निस्नगता विशेषाः पंक्तयः प्राप्यन्ते-)

{अन्यदा भोजसभायां काव्यमिदमुक्तं तेन– 25

[९९] धारापीठ धरामहीशगणने कौतूहली यानयं वेधास्त्वद्गणनां चकार खटिकाखण्डेन रेखां दिवि।
सैवेयं विदशापगा समभवच्चक्षुस्यभूधीवाभावात्तच्यजति स लोऽयमवनीपीठे तुषाराचलः॥

अपरपण्डितरत्निन् काव्ये उपहसिते धनपालेनोक्तम्–

---

† एतद्ग्रन्थान्तर्गतपाठान्तराणि Pa आदर्शे 'संवदतीति तुष्टस्तस्मै पारितोषिकं प्रसादीचकार। अपरेषु पण्डितेषु, इदं स्वकल्पितमेव वचनाद्यं न सुन्दमिति वदत्सु सत्यतः प्राह–' एतावतः पाठो विसमानोऽस्ति।

1 P रित्यान्यत्र 'प्रासाद' नास्ति। 2 P विनाऽन्यत्र 'तदत्त'। 3 Pb तदुचितं सविशेषं। 4 Pb पुनरवाद्। 5 Pb आदर्शे 'खण्डप्रशस्तेर्बहूनि काव्यानि सारतिश्चयमानानि सन्ति अन्यान्तर इव भवतात्'। 6 स पण्डि०। 7 BP नास्ति। 8 AD चाम०। 9 Pa ०मुदेमान्याल०। 10 D ०नाकदण्ड्। 11 Pa दाखामी०। 12 Pa काचदेहयोः। 13 AD 'दय' नास्ति; B तय। 14 AD दोसुहय। 15 Pa क्रिसिपं। 16 P लोऽन्तु। 17 Pa पाआल०। 18 Pa मद्यकारस्त्रो।

* Pb आदर्शे 'समभिकं भोजनायोपारितः, छद्मज्ञात्वं ज्ञात्वा स्नानभोजनानन्तरं तिलकमञ्जरीग्रन्थस्य प्रथमादर्शं' एतावती पंक्तिः।

19 AD लेखयंश्चक्रे।

[७०] शैलैर्बन्ध्यति स वानरहतैर्वाल्मीकिरम्भोनिधिं व्यासः पार्थरथैस्तथापि न तयोरत्युक्तिरुद्भाव्यते ।
वस्तु प्रस्तुतमेव किंचन वयं ब्रूमस्तथाप्युच्चकैर्लोकोऽयं हसति प्रसारितमुखस्तुभ्यं प्रतिष्ठे नमः ॥

एकदा, राजन्! महाभारती कथा श्रूयतामित्युक्ते पण्डितं प्रति परमार्हतेन तेन प्रत्युक्तम्–

[७१] कानीनस्य सुतेः स्वबान्धवबधूधैधव्यविध्वंसिनो नेतारः किल पञ्च शौलकसुताः कुण्डाः स्वयं पाण्डवाः ।
तेभी पञ्च समानजातय इति ख्यातास्तदुत्कीर्त्तनं पुण्यं स्वस्त्ययनं भवेयदि नृणां पापस्य काऽन्या गतिः ॥

६१) शोभनसुनेस्तु शोभनचतुर्विंशतिकास्तुतिः प्रतीतैव ।

{*अधुना किमपि प्रबन्धादिकियमाणमास्ते ?' नृपेणोक्ते धनपालः प्राह—

[७२] आरनालगलदाहशङ्कया मन्मुखादपगता सरस्वती । तेन वैरिकमलाकचग्रहव्यग्रहस्त न कवित्वमस्ति मे ॥

† नृपेण गोशतं दापितम् । नृपेण 'गावो लब्धाः ?' इत्युक्ते—

[७३] नेव सयं तं पुज्जइ नेव सयं तं पि गोरुयं इक्कं । नरवर वीसंताओ वीसं ताओ गिहं इन्ति ॥
इति धनपालोक्तिः †}

[७४] ‡वचनं धनपालस्य चन्दनं मलयस्य च । सरसं हृदि विन्यस्य कोऽभूद्राम-न निर्वृतः ॥

[§इत्थं शोभनः स्तुतिकरणध्यानादिकस्था गृहे त्रिर्गमनात्तस्था एव दृष्टिदोषान्मृतः, प्रान्ते निजभ्रातुः पार्श्वात् ९६ स्तुतीनां वृत्तिं कारयित्वाऽनशनात्सौधर्मे गतः ।]

॥ इति धनपालपण्डित-प्रबन्धः ॥

६२) §अथ तक्षगरनिवासी कोऽपि द्विजः केवलभिक्षामात्रवृत्तिः कस्मिन्नपि पर्वणि स्नातव्याकुले सकलेऽपि नगरलोकेऽलब्धभिक्षया रिक्तताम्रपात्र एवायातः–इति ब्राह्मण्या निर्भर्त्स्यमानः सञ्जायमानकलहे तां प्रति प्रदत्तप्रहारः आरक्षपुरुषैः संयम्य राजमन्दिरे नीयमानो राज्ञा दृष्टः सन्–

१०३. अम्बा तुष्यति न मया न स्नुषया सापि नाम्बया न मया ।
अहमपि न तया न तया वद राजन् कस्य दोषोऽयम् ॥

इमं श्लोकं पपाठ । तदर्थं पण्डितेष्वनवबुध्यमानेषु राज्ञा स्वमनीषिकया तदभिप्रायं प्रायः समुपलभ्य, तस्मै लक्षत्रये दापिते सति श्लोकार्धं कलहमूलं दारिद्र्यमेव नृपो व्याचख्यौ ।

६३) अथान्यदा सर्वाण्यपि दर्शनानि एकत्राहूय मुक्तिमार्गं पृष्टे ते स्वस्वदर्शनपक्षपातं ब्रुवाणाः सत्यमार्गजिज्ञासयैकक्रियमाणाः षण्मासीमवधीकृत्य श्रीशारदाराधनतत्पराः कस्या अपि निशः शेषे जागर्षीति व्याहृतिपूर्वमुत्थाप्य सा नृपं–

१०४. श्रोतव्यः सौगतो धर्मः, कर्त्तव्यः पुनरार्हतः । वैदिको व्यवहर्त्तव्यो, ध्यातव्यः परमः शिवः ॥
(अथवा–ध्यातव्यं पदमक्षयम्) श्लोकमिमं राज्ञे दर्शनेभ्यश्च समादिश्य श्रीभारती तिरोदधे ।

१०५. अर्हिंसालक्षणो धर्मो मान्या देवी च भारती । ध्यानेन मुक्तिमाप्नोति सर्वदर्शनिनां मतम् ॥
–इति "युग्मश्लोकं निर्माय नृपाय निरपायनिर्णयं ते" प्राहुः ।

---

1 D 'शोभन' नास्ति । * इत आरभ्य प्रकरणसमाप्तिपर्यन्तः पंक्तयः Pa आदर्शे नोपलभ्यन्ते । † एतच्चिह्नान्तर्गतं वचनं D पुस्तके नास्ति । ‡ B आदर्शे इदं पद्यं पृष्ठस्य पार्श्वभागे लिखितमुपलभ्यते, ADP गृह्य दृष्ट । § एतत्प्रकरणमत्र AD आदर्शे नोपलभ्यम्, तत्र तु इतः पूर्वमेव प्रकाश ४५-४६ पोरहाटे संदेपेण लिखितं दृश्यते ।
2 Pa °वाल्यो । 3 Pa पुरोदेः । 4 Pa आरक्षकैः । 5 कोष्ठकान्तर्गतं वाक्यं A आदर्शे नास्ति । 6 AD °मुं ।
7 P तिरोधत्ते । 8 PPa सारस्वती । 9 Pa मुक्तिमार्गः स्वादर्शे दर्शः । 10 AD श्लोकयुग्मं । 11 D 'ते' नास्ति ।

६४) अथ तत्रनगरनिवासिनी शीताभिधाना रन्धनी कमपि विदेशवासिनं [1]कार्पटिकं पाकायाशनमुपनीयं *सूर्यपर्वणि जलाश्रये कङ्कगृणीतैलमासाद्य गृहमुपेत्य तद्भमनाद्विपन्नमालोक्य सद्रव्यमिति उत्पद्यमानकलङ्कशङ्काकुलतया पश्चत्वाय तदंशनमेव बुभुजे*। तस्मिन्स्थिरे प्रादुर्भूतप्रभूतप्रातिभवैभवा विद्याव्रयीं [2]ईषत्समभ्यस्य नवयौवनया विजयाभिधानया विदुष्या स्वसुतया सार्द्धं श्रीभोजस्य सदः शृङ्गारयन्ती श्रीभोजं प्रति प्राह– 5

१०६. शौर्यं शत्रुकुलक्षयावधि यशो ब्रह्माण्डभाण्डावधि त्यागस्तर्कुकवाञ्छितावधिरियं क्षोणी समुद्रावधिः ।
श्रद्धा पर्वतपुत्रिकापतिपदद्वन्द्वप्रणामावधिः श्रीमद्भोजमहीपतेर्निरवधिः शेषो गुणानां गणः ॥

अथ विनोदप्रियेण राज्ञा कुचवर्णनायानुयुक्ता[3] विजया प्राह–

१०७. उन्नाहश्चियुकावधिर्भुजलता मूलावधिः सम्भवो विस्तारो हृदयावधिः कमलिनीखत्रावधिः संहतिः ।
वर्णः स्वर्णकषावधिः कठिनता वज्राकरश्मावधिस्तन्वङ्ग्याः [4]स्तनमण्डले यदि परं लावण्यमस्तावधिः ॥ 10

इति तद्वर्णनाकर्णनात्तेनार्द्धकविना राज्ञा–

[७५] [†किं वर्ण्यते कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः ।
तयोक्तम्–सप्तद्वीपकरग्राही भवान् यत्र करप्रदः ॥

राज्ञा–[७६] प्रहतसुरद्रुमन्द्रध्वानवद्भिः पयोदैः कथमलिकुलनीलैः सैव दिग् सम्प्ररूढा ।
तयोक्तम्–प्रथमविरहखेदम्लायिनी यत्र बाला वसति नयनवान्तैरश्रुभिर्वीतवक्त्रा ॥] 15

१०८. सुरताय नमस्तस्मै जगदानन्ददायिने ।–इति राज्ञो प्रोक्ते,
आनुपङ्कि फलं यस्य भोजराज! भवादृशाः ॥
–इति विजयवाक्ये विजयोक्ते[10] राजा सत्रपमधोमुखं तस्थौ ।

{ततो राजा तां भोगिनीं चके । अन्यदा तया जालान्तरे चन्द्रकरस्पर्शोपाठि–

[७७] अलं कलङ्कशृङ्गार! करस्पर्शनलीलया । चन्द्र! चण्डीशनिर्माल्यमसि न स्पर्शमर्हसि ॥} 20

[७८] [‡]क्षणं क्षीणाक्षारा नृपतय इवानुद्यमपरा जसच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।
अभूत् पिङ्गा प्राची रसपतिरिव प्राश्य कनकं न शोभन्ते दीपा द्रविणरहितानामिव गुणाः ॥

[७९] [¶]विरलविरलीभूतास्तारा: कलौ खलना इव मनु इव मुनेः सर्वत्रापि प्रसक्तमभून्नभः ।
अपसरति च ध्वान्तं चित्रात् सतामिव दुर्जनो व्रजति च निशा क्षिप्रं लक्ष्मीर्नरेष्वभिनामिव ॥

इत्यत्र बहु वक्तव्यं परंपरया तन्तु ज्ञातव्यम् । 25

॥ इति शीतापण्डितप्रबन्धः ॥

---

1 P वैदेशिकं । 2 Pb पुत्रं । 3 D पुस्तके एतद्गाथा नास्ति । * एतद्गाथान्तर्गतपाठस्थाने Pb आदर्शे एतादृशः पाठः–'कमलेलमिश्रां सिद्धिकामाशाय विपन्नमालोक्य सद्रव्योऽयमनया मिपातित इत्युपपद्यमानकलङ्कशङ्कया राजविद्वन्नमाकुलतया पश्चात्ताय तदर्धं सापि बुभुजे', Db आदर्शे पुनः–'कार्पटिकं पाकाय तस्या गृहेऽर्धं कारयित्वा तिलि पलकृपिकव्यत्ययेन कांतुगृतैलं परिवेषितं तं मिश्रं विलोक्य तदंशनमेव बुभुजे' एतादृशः पाठः प्राप्यते । 4 B तद्भमनमेव । 5 Pb स्थिरीभूते । 6 D 'प्रभूत' नास्ति । 7 D ०प्रदी रघुवाख्यानकामशास्त्रवाणाक्यनीतिशास्त्रं ईषत्० । 8 Pa शिरः । 9 D स्तिपुत्रा । 10 DPa कथावदिः । 11 Pa कुच० । 12 D पदपरं । 13 D 'कर्णना' नास्ति । † एतत् कोष्ठकान्तर्गतः पंक्तयः केवलं D पुस्तके एव लभ्यन्ते । 14 D 'राजा' नास्ति । 15 DP नास्ति । 16 AB विजयोदिते । ‡ एतत्कोष्ठकान्तर्गतं कथनं केवलं D पुस्तके लभ्यते । ¶ इदं पद्यद्वयं केवलं P आदर्शे लभ्यम् । 17 PPa नास्ति; B तद् ।

६५) *अथ मयूर-बाणाभिधानौ भावुकशालकौ पण्डितौ निजविद्वत्तया मिथः स्पर्द्धमानौ नृपसदसि लब्धप्रतिष्ठावभूताम् । कदाचिद्बाणपण्डितो जामिमिलनाय तद्गृहं गतो निशि द्वारप्रसुप्तो भावुकेनानुनीयमानां स्वसारां जामिं निशम्य तत्रं दत्तावधानः इत्यशृणोत्-*

१०९. गतप्रायाः रात्रिः कृशतनु शशी! शीर्यत इव
प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णत इव ।
प्रणामान्तो मानस्त्वयजसि न तथापि कुधमहो'
–इति भूयो भूयस्तेन त्रिपदीमुदीर्यमाणामाकर्ण्य,
कुचप्रत्यासत्या हृदयमपि ते चण्डि! कठिनम् ॥

इति भ्रातृमुखाच्चुर्यं पदमाकर्ण्य क्रुद्धा सा सत्रपा च 'कुष्ठी भवे'ति तं भ्रातरं शशाप। इति पतिव्रतामतप्रभावात्तदात्वप्रभूतप्रस्फुतिरोगः प्रातः शीतरश्मिपरिहृततनुर्नृपसभायामायातो मयूरेण मयूरेणेव कोमलगिरा 'वरकोढी' इति तं प्रति[10] प्राकृतशब्दैः प्रोक्ते चतुरचक्रवर्ती नृपो बाणं सविस्मयं प्रेक्ष्यमाणस्तेन[11] प्रस्तावान्तरे देवताराधनोपायं श्वेतस्यवतीरयाचके[12]। बाणस्तु सत्रपस्तत उत्थाय नगरसीमनि स्तम्भमारोप्य खादिराङ्गारपूर्णं मधःकुण्डं विधाय स्तम्भाग्रवर्तिनि सिक्के स्वयमधिरूढः सूर्यस्तुतौ प्रतिकाव्यप्रान्ते सिक्कपदं क्षुरिकयाँ छिन्दन् पञ्चभिः काव्यैस्तेन पञ्चसु पदेषु छिन्नेषु सिक्काग्रविलग्नः पष्ठेन काव्येन प्रत्यक्षीकृतभानुस्तत्प्रसादात्सद्यः सञ्जातजात्यकाञ्चनकायकान्तिः, अन्यस्मिन्नहनि सुवर्णचन्दनावलिप्ताङ्गः संवीतसितैर्दिव्यवसनः समाजगाम। तद्दृष्ट्वा पाटवं पठ्यता नृपेण सूर्यवरप्रसादं मयूरे विज्ञपयति सैति बाणो बाणनिभया गिरा तं मर्मणि" विव्याध। 'यदि देवताराधनं" सुकरं तदा त्वमपि किमपीदृक् चित्रमावि:कुरु' इत्यभिहिते तेन मयूरेण तं प्रति प्रतिवचः सन्दधे। 'निरामयस्य किमायुर्वेदविदा; तथापि तव वचः सत्यापयितुं निजपाणी पादौ च" छुर्या विदार्य, त्वया षष्ठे काव्ये सूर्यः परितोषितः, अहं तु पूर्वस्य काव्यस्य षष्ठेऽक्षरे भवानीं परितोषयामी'ति प्रतिश्रुत्य सुखासनसमासीनश्चण्डिकामासादयन्नाकाशगे निविष्टो 'मा भाङ्क्षीर्विभ्रमं'मिति षष्ठेऽक्षरे प्रत्यक्षीकृतचण्डिकाप्रसादात्प्रत्यग्रप्रथमानवपुःपल्लवः स्वसम्मुखं च तत्प्रासादमालोक्याभिमुखागतैर्नृपतिप्रमुखराजलोकैः कृतजयजयारवो महता महेन पुरं प्राविक्षत्।

६६) एतस्मिन्नवसरे मिथ्यादृशां शासने विजयिनि सम्यग्दर्शनप्रदीपिभिः कैश्चित्प्रधानपुरुषैर्नृपोऽभिद्रुधे-'यदि जैनमते कश्चिदीदृक्प्रभावः प्रभवति तदा सिताम्बराः स्वदेशे स्थाप्यन्ते नो" चेन्नग्नवाहिर्यास्यन्ते' इति तद्वचनादनु" श्रीमानुद्गताचार्यास्तत्राकार्षं 'निजदेवतातिशयं कमपि दर्श-

* एतद्विद्वत्तावैशद्यप्रसङ्गे Pb आदर्शे 'अथ मयूरबाणौ पण्डितौ स्त' । मिथः स्पर्द्धमानौ राजसभायां कदाचिद् बाणो वाणिजुद्दे भिक्षायां गतः । बहिर्योऽशृणोत्' एवरूपं संक्षिप्तं कथनं लभ्यते । 1 P समर्पु; AD भार्ति । 2 P भार्ति । 3 BP कुपसिमौ । 4 P उच्चार्यमाणमाकार्ण्य; Pa आदर्शे एतद्वाक्यं किञ्चिद् भिन्नप्रकारेण विन्यस्तं लक्ष्यते, यथा-'पद्यत्रयीमार्या भूयोभूय उदीर्यमाणामाकर्ण्य तुर्ये पद्ये पपाठ' । 5 Pa तद्भाग्यं । 6 P सापत्रपा दुखा कुष्ठी भवेति; Pb, कुष्ठा शापात् कुष्ठी भवेति । 7 B भयूरयोगः; D तदाप्रभृतिरोगोऽभूत् । 8 P समाजगामतो । 9 D बाबोरी । 10 D 'प्रति' भार्ति । 11 Pa भाङ्क्षीत्रिति । 12 Pa तत; BP भार्ति । 13 Pa भार्यं । 14 Pa निरामयस्य । † B आदर्शे इदं वाक्यमेतादृशं-'भेषजसमासमर्थं विज्ञपयति स्म भार्यवीकारः । 15 ABD सापत्रः । 16 DP तुरिकया । 17 D 'काणि' भार्ति । 18 B भवत्प्रदित्यः । 19 ABD 'सत्रि' भार्ति । 20 BPa भार्ति । 21 A भाषाया; D देवताराधनं । 22 PPa 'त्रिमणि' भार्ति । 23 AD निजपाणी च पादौ । 24 PPa नो वा जयः । 25 AD तद्वचनादनु ।

यन्तु'-इति राज्ञा भणिताः' प्राहुः-'मुक्तानामसदेवतानामत्र कोऽतिशयः सम्भवति, तथापि तत्किङ्करीणां सुराणां प्रभावाविर्भावः कोऽपि विश्वचमत्कारकारी दृश्यत' इत्यभिधाय चतुश्चत्वारिंशाता निगडैर्निजमङ्गं नियमितं कारयित्वा तन्नगरवर्त्तिनः श्रीयुगादिदेवस्य प्रासादपाश्चात्यभागे स्थितो मन्त्रगर्भं 'भक्तामरे'ति नवं स्तवं कुर्वन् प्रतिकाव्यं भग्नैकैकनिगडः शृङ्खलासंरुद्धैः काव्यैः पर्यायस्तवोऽभिमुखीकृतप्रासादः शासनं प्रभावयामास । 5

॥ इति श्रीमानतुङ्गाचार्यप्रबन्धः* ॥

६७) अथ कस्मिन्नप्यवसरे नृपः स्वदेशपण्डितानां पाण्डित्यं श्लाघमानो गूर्जरदेशमविदग्धतया निन्दन् स्थानपुरुषेणाभिदधे-'अस्मदेशीयाँश्चला-गोपालयोरपि भवदीयोऽग्रणीः' पण्डितः कोऽपि न तुलामधिरोहती'ति निशम्य नृपस्तं भूपालपिणं चिकीर्षुराकारसंवृत्त्या कियन्तमपि कालं विलम्बमानः स्थानपुरुषेण तद्वृत्तान्तं ज्ञापितः श्रीभीमः स्वदेशसीमान्तनगरे विदग्धाः काश्चित्पण्डित्यः काश्च गोपवेषधारिणः पण्डितान् मुक्तवान् । अन्यदा श्रीराजदौवारिकेण तत्रागत्य, कश्चित्तद्विषो गोपः प्रतापदेवीनाम्नीं पण्डित्यं सह गृहीत्वा विदग्धलोकसुधासारां धारामाराद्वाच्यं, तां कापि सज्जताकृते विमुच्य, प्रत्यूषसुखे भूपाय गोपे निवेदिते श्रीभोजेन किमपि वदेत्यादिष्टो- 10

११०. मोर्यण्व गलि कण्ठलउ[10] मूं भल्लउ[11] पडिहाइ। उरि[12] लच्छिहि मुहि[13] सरसतिहि सीम[14] विहंची कांइ[15] ॥ 15

इति तदुक्तिमाकर्ण्य विस्मयस्मेरमानसः सभायामलङ्कर्तायां पण्डहरिणदृशं तथ्यनेपथ्यधारिणीं पुरो विलोक्य[1] तां प्रति 'इह किं' इत्याकस्मिकं वचः श्रीभोजः समादिक्षत्[2]। अथ स्वजातिपक्षपातादिव सरस्वत्याः प्रसादपात्रं शेमुषीनिधिः सा सुमुखी शारीरिणी प्रतिभेव गम्भीरमपि तर्कं घनत्वमवगम्य 'पुच्छन्ती'ति नृपं प्रति प्रतिवचः प्रथितवती। इत्युचिततद्वचैसा विकसितवदनाम्भोजेन[16] भोजेन कोशापिपीत[17] लक्षत्रये द्राग्यमानेऽज्ञातत्त्वतया तस्मिन्[18] स्तब्धतां भजमाने 20

---

1 P भणिते प्राहुः; D भणिते ते प्राहुः; Pa राज्ञेऽके प्राह । * अतोऽनन्तरं Pb आदर्शे निम्नलिखितं लावण्यचरिकं पद्यं प्राप्यते-शशिभ्रमाद्भिन्नपणीत् अलिभिरयधर्नैर्वैधेरात्मकमोपान् दीर्घाप्रातानवीतैः; पुनरपि यदृच्छके उद्घाघयन् यः । धर्मांशोस्तस्य योऽन्तर्हितगगनवृषानिर्गमिर्मन्दृष्टेर्दत्तार्घाः सिद्धसहैर्विदधतु शुणयः शीघ्रमंहोविधातम् ॥

काव्यव्याख्या—शशभ्रान्तिरपणैरवयवैर्दत्तशिखातान्, धर्मरश्मे व्यक्तम् यो ग्रीष्मे रवो वेषां तान्, पापैर्दीर्घे आघ्रातान् व्याप्तान् जन्तून् उद्घाघयन् नीरोगीकुर्वन् य एषः पुनरपि निष्पादयति; पुनरपीत्यनेन पुरापि सृष्टिक्रमः सूर्येणैव कृत इति स्थितिः। तस्य सूर्यस्यापो येभ्यस्तेरश्मभिरंशुभिः पाषाणं विनाशं विदधत् कुर्वन्तु । इति बाणपण्डितसूर्यशतके पठ्यमानश्लोकः ।

§ Pb आदर्शे एष प्रबन्धः इतः पूर्वमेव लिखित उपलभ्यते । 2 AD कदापि राजा । 3 D ०व्याबाल० । 4 D ०द्वीपपण्डितप्रमुखैः । 5 AD तुल्या भाषेहती० । ‡ एतद्विद्वत्सभातर्मतपाठस्थाने AD आदर्शे एतादृशः पाठो लभ्यते—'ततः ज्ञापितवृत्तान्तः श्रीभोजः कदापि गोपवेषधारिणं पण्डितं पण्यहियं च तत्र प्रहिणवान् । तत्र प्रत्यूषे नृपसमीपे नीतो गोपालः श्रीभोजेन किमपि विदेदेत्यादिष्टः' । 6 P भीमदेवा०; B भोजदेवा० । 7 P वदेत्यभिहितः । 8 D भोय एहु; A भोएवहु; Pa भोवराय । 9 AD कंडुल० । 10 'मूं भल्लउ' स्थाने D अपि केवड; B केसिंड; P अपि केसु, Pa कहि केहउ' एतादृशानि पाठान्तराणि । 11 D उर । 12 D मुह । 13 AD निवद्धी; Pa विडित्ती । ¶ एतदग्रे अत्र A आदर्शे 'माडलिंग जइ सुधइ सुधउ इउ मई कहिउ लोहई समधउ । भोएय तुहविहिं गउ सवरु न सुचइ बीजउ राउ ॥' एषा गाथा अधिका लभ्यते । तदनन्तरं AD 'इति सरस्वतीकण्ठाभरणगोपवाक्यं (D 'वाक्यं' नास्ति) इत्याद्' एतद्वाक्यं निपतेत् । † एतद्विद्वान्तर्गतपाठस्थाने AD आदर्शगत एतादृशः पाठः-'ततो राजा तदुक्तिविस्मितः सभास्थामलङ्कर्तायां नेपथ्यधारिणीं पण्डितिपं पुरो विलोक्य'—। 14 P समादिदेश । 15 Pa 'स्त्र' स्थाने 'च'; P 'स' । 16 D विरोमणौ । 17 BPPa वदभोज्यः । 18 AD ०वचनेन० । 19 AD विकसितास्येन । 20 AD नास्ति । 21 AD मूले शब्दा न सन्ति ।

त्रिरुक्तोऽपि यदा न ददाति तदा तं प्रकाशं ग्राह–'देशसात्म्यात्प्रकृतिकार्पण्याच्च लक्षत्रयमस्मै दाप्यते; औदार्यात्तु प्राज्यं साम्राज्यमपि दीयमानमल्पतरमेव स्यादि'त्यादिष्टे समस्तसमाजलोकैः प्रेर्यमाणः स तयोर्वचनयोरन्वयं पृच्छन् इत्यभिदधे–'कर्णान्तविश्रान्तमपाङ्गाञ्जनरेखायुगं युगपदस्या निरूप्य मयेह किमित्यभिहितम्। अनया तु "द्विवचनस्य बहुवचनमि"ति प्राकृतलक्षणात् पृच्छन्तीति' ईशौ, कर्णाभ्यर्णेऽञ्जनरेखामिपात्, यो भवद्भ्यां श्रुतपूर्वः स एवायं श्रीभोजं इति निर्णेतुं गते इत्याशंक्योत्तरं दत्तवती। प्रज्ञावज्ञातवाक्पतीनामपि पण्डितानां योऽर्थोऽविषयस्तं सहस्रैबोद्गिरन्ती प्रत्यक्षरूपा भारतीयम्'। तदस्याः पारितोषिके लक्षत्रयं कथयदिति। ततो लक्षत्रयस्य त्रिर्व्याहाराव्यवलक्षान् प्रत्यक्षीकांस्तस्यै दापयामास। [ततो ज्ञातगूर्जरजनचातुर्यविशेषः श्रीभोज इत्युवाच–'विवेको गूर्जरे देशे'। ततो राजा 'मालवीयः पण्डितो गूर्जरो गोपालः समौ' इति वृद्धजनगिरं सत्यां मन्यमानस्तौ विससर्ज।]

॥ इति पण्डित-गोपयोः प्रबन्धः ॥

६८) अथान्यदेव स नृपः–

१११. मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः। आहारोऽपि न रोचेत किमुताकृत्यकारिता॥

इति विज्ञाततत्त्वतया धर्मेऽप्रमत्तोऽभूत्। कदाचिन्निद्राभङ्गानन्तरं 'कश्चिदिष्टसिद्धित्सुमेत्य वेगवति तुरगेऽधिरूढस्त्वां प्रति प्रेतपतिरुपैतीत्यनुसारेण धर्मकर्मणि सज्जीभवितव्यमि'ति वचनाधिकारिणे पण्डिताय प्रत्यहमुचितदानं ददानः कदाऽपराह्णे सभासिंहासने उपविष्टः स्थगिकावित्तसमर्पितवीटकात्प्रागेव मुखे पत्रं क्षिप्त्वाऽभ्यवहरन् व्यवहारवेदिभिस्तत्कारणं पृष्ट इत्यवदत्–'कृतान्तदन्तान्तरवर्त्तिनां मनुष्याणां यद्दत्तं यच्च भुक्तं तदेवात्मीयं परस्य तु संशयः। तथा चैः–

११२. उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं किमद्य सुकृतं कृतम्। आयुषः खण्डमादाय रविरस्तं प्रयाति सः॥ १

११३. लोकः पृच्छति मे वार्तां शरीरे कुशलं तव। कुतः कुशलमस्माकमायुर्याति दिने दिने॥ २

११४. श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्। मृत्युर्न हि प्रतीक्षेत कृतं वास्य न वा कृतम्॥ ३

११५. मृतो मृत्युर्जरा जीर्णा विपन्नाः किं विपत्तयः। व्याधयो व्याधिभिः किं मे दर्शयन्ति यदमी जनाः॥ ४

॥ इत्यनित्यताश्लोकचतुष्टयप्रबन्धः ॥

६९) अथान्यदा श्रीभोजः श्रीभीमभूपतेः पार्श्वाद् दूतमुखेन वस्तुचतुष्टयमयाचिष्ट। एकं वस्तु इहास्ति परत्र नास्ति १; द्वितीयं परत्रास्ति, अत्र नास्ति २; तृतीयमुभयत्रास्ति ३; चतुर्थमुभय-

त्रापि नास्ति ४। इति विदुषामपि सन्दिग्धेऽर्थे अणहिल्लपुरे पटहे वाद्यमाने कयापि [1]गणिकया पटहस्पर्शपूर्वकं विज्ञपर्यांचके–'गणिका १ तपस्वि २ दानेश्वर ३ सूतकार ४ रूपं वस्तुचतुष्टयं प्रहीयतां[2]'। *इति तयोक्ते नृपो दूतायं तत्समर्पयत्। दूतेनेत्थमेवाभिधाय वस्तुचतुष्टयमादाय यथागतं जग्मे*।

॥ इति वस्तुचतुष्टयप्रबन्धः ॥ 5

७०) अन्यदा भोजनृपो वीरचर्यया परिभ्रमन्निशि कयापि दुर्विदग्धवध्वा–

११६. [3]माणुसडाँ दस दस दसा सुणियइ लोयपसिद्ध। मँह कन्तह इक्क ज दसा अवरि ते [4]चोरिहिं लिद्ध॥

इदं[5] पठ्यमानमाकर्ण्य तस्या[6] दुःस्थाऽवस्थया सञ्जातकृपो नृपः प्रातस्तत्पतिं[7] सदस्यानीय तस्य किमप्यायतिहितं विन्दृश्य बीजपूरकद्वयं प्रत्येकं लक्षमूल्यं[8] रत्नद्वयं[9] प्रच्छन्नं[10] तस्मै प्रसादीकृतवान्। तेनापि तद्वृत्तान्तमजानता मूल्येन पत्रशाकापणे तदं[11] विक्रीतम्। तेनाप्यविदिततत्स्वरूपे- 10 णोपायनाय तन्मातुलिङ्गद्वयं[12] कस्यापि समर्पितं सत् श्रीभोजस्यैवं[13] तेन ढौकितम्[14]।

११७. वेलामहल्लउल्लोलपिल्लियं[15] जइ वि गिरिनईपत्तं। अणुसरइ मग्गलग्गं पुणोवि रयणायरे रयणं॥

[16]इत्यनुभवाङ्गीगम्यमेव नृपस्तथ्यं मेने। यतः—

११८. § प्रीणिताशेषविश्वासु वर्षासपि पयोलवम्। नाप्नुयाद्वातकः नूनमलभ्यं लभ्यते कुतः॥

॥ इति बीजपूरकप्रबन्धः ॥ 15

७१) अथान्यदा कस्यामपि निशि नृपः 'एको न भव्यः' इति प्रच्छन्नं क्रीडाशुकं पाठयित्वा प्रातः'त्वया पण्डितसभायां[17]' वाक्यमिदमुच्चारणीयमि'ति संशिक्षितवान्। [18]अथ तेनैं तथाभिधीयमाने नृपेण पृष्टाः पण्डिता निर्णयमजानन्तः पापमासीमवर्धिं[19] याचितवन्तः। ततस्तन्मुख्यो वररुचिस्तन्निर्णयाय देशान्तरं परिभ्रमन् केनापि पशुपालेन 'अहमेवामुं[20] निर्णयं' भवत्स्वामिने निवेदयिष्यामि'। परमँहमसुं सं श्वानशावं[21] वृद्धतया नोढुंहं वत्सलतयाँ न मोक्तुं च शँक्नोमि'–इति 20 [22]तेनाभिहिते तज्जिघृक्षया वररुचिस्तं वस्त्रान्तरितं निजस्कन्धे [23]समधिरोप्य तं[24] पशुपालं सह नीत्वा नृपसभामुपागतं उत्तरकारिणं[25] निवेदयामास। अथ स पशुपालो[26] नृपेण तदेव वचनं

---

1 AD 'अपि' नास्ति। 2 AD नास्ति। † एतद्वृत्तान्तगतपाठस्थाने AD प्रतौ 'गणिकावचनाद्वेद्या–तपस्वि–दानेश्वर–सूतकार–रूपं वस्तु चतुष्टयं महिलम्।' एतावदतः संक्षिप्तः पाठः। 3 P दीयताम्। * तारकान्तर्गता पंक्तिः केवलं BP आदर्शे दृश्यते। 4 D कथाविदधि। 5 AD इदि०। ‡ Pa प्रतौ इयं गाथा एतादृशी—

'माणुसडा दस दस इवइ दैविहिं निम्मविवाई। मह कंत इक्कइ जि दस नव चोरिहिं हरियाइं॥'

6 P सुत। 7 D नपेतिं। 8 AD इति। 9 B तस्यावस्थया, P व्यथा दुःखाया अवस्थया। 10 BP °लुद्धयै। 11 AB लक्षमूल्यं। 12 A रत्नमयीं; B रत्नद्वयीं; D रत्न। 13 P प्रक्षिप्य प्रच्छन्नोपकारी; D तदुपकारं०। 14 AD 'तद्' नास्ति। 15 AD तेनापुपायनाय। 16 BP नास्ति एतत्पदम्। 17 AD नास्ति। 18 A तेन तु (D 'तु' नास्ति) क्रीडोक्त०। 19 P °डपर्वतिकैः; B डपरीक्षकैः। 20 A पतियं; D पतिहं; Pa दास्यिं। ¶ एतद्वाक्यस्थाने P 'परेतनार्ना चरणा' एव पाठः। 21 केवलं D पुस्तके एव पाठो लभ्यः। § BPa नास्ति एष श्लोकः। 22 AD नास्ति। 23 नास्तीदं B PPa। 24 Pa नास्ति। 25 B पण्डासीं यावत् याचितव्यवधानाः; Pa –°याचितावधयः, P °याचितावधिसंज्ञिताः(?)। 26 P मनुष्य०। 27 Pa 'निर्णयं' नास्ति। 28 BP निवेदयामि-इति। 29 AD 'अहं' नास्ति। 30 AD 'श्वानं' इत्येव। 31 BPPa नास्ति। 32 BPPa पारयामि। 33 BPPa तेनेत्थमिहिते; Pb तेनोक्ते सं श्वानं। 34 AD समारोप्य; Pa अधिरोप्य। 35 AD 'तं' नास्ति। 36 BPPa उपेतः। 37 A °कारणं।' 38 BPPa नास्तीदं पदम्।

पृष्टः–'अस्मिन् जीवलोके राजन्! लोभ एवैको न भव्यः'। *राजा कथमिति भूयोऽपि पृष्टः–'यद्ब्राह्मणः श्वानं स्कन्धदेशेनारुह्यमपि वहति तल्लोभस्यैव विजृम्भितमतो लोभ एव न भव्यः'*।

॥ इति 'एको न भव्यः' प्रबन्धः ॥

७२) अथान्यदा मित्रमात्रसहायो नृपतिर्निशि परिभ्रमन् पिपासाकुलतया पणरमणीगृहं गत्वा मित्रमुखेन 'जलं याचितवान्। ततोऽनुच्चत्वात्सल्यार्द्रच्छम्भल्या द्राक्षां बालतिलप्रपेणसुरसपूर्णः "करकः सगेदमुपानीयत। मित्रेण खेदकारणे दृष्टे-'एकस्यामिक्षुलतायां शृङ्गेण" भिद्यमानायां" पुरा" रससम्पूर्णः" सवाहटिको घट आसीत्; साम्प्रतं तु प्रजासु विरुद्धमानसे" नृपे चिरकालेन केवला "वाहटिकैव भूतेति खेदकारणम्'। नृपस्तत्खेदैकारणमाकर्ण्य केनापि पणिजा शिवायतने महति" नाटके कार्यमाणे तच्छ्रवनचित्तमात्मानं विसृज्य तद्वचनस्तब्धमेवेति" मेने। ततो व्यावृत्त्य स्वस्थानमासाद्य निद्रां सिषेवे। अपरेद्युः प्रजासु सज्ञानकूपो नृपः पण्याङ्गनागृहं गतः। तदा च तयाऽस्थ प्रजासु वत्सलो नृपतिः, प्रचुरेक्षुरससङ्केतादिति व्याहरन्त्या राजा तोषितः।

॥ इतीक्षुरसप्रबन्धः ॥

७३) अथान्यस्मिन्नवसरे धारानगर्याः शारदापुरे प्रासादस्थितायाः" गोत्रदेव्याः" नमस्किर्णायाः नित्यमागच्छन् 'कदाचिद्वेलाव्यतिक्रमे सञ्जाते सति प्रत्यक्षीभूतया तया देवतया द्वारमदेशमागम्य तया मितपरिच्छदं द्वारमदेशागतमकस्मान्नृपमालोक्य ससम्भ्रमासिषेदुषी निजासनमतिथ्यत्राम। नृपः प्रणामपूर्वकं तं वृत्तान्तं पृच्छन्, सन्निहितं परमलमागतं विचिन्त्य 'शीघ्रं व्रजेति विसृष्टो देवतया क्षणात् गूर्जरसैन्यैर्वेष्टितं स्वमपश्यत्। जवाधिक्येन वाजिना व्रजन् धारानगरगोपुरे प्रविशन्, आटुया-कोटुयाभिधानाभ्यां गूर्जराश्ववाराभ्यां तत्कण्ठे भल्लौ प्रक्षिप्य, एतावता व्यापादितोसीति यद्वद्भ्यां त्यक्तः।

११९. "अगो गुणीति मत्वेव भोजः कण्ठगुणेषुणा। धनुषा गुणिना यस्य नरपतयाच पातिः" ॥

॥ इति अश्ववारप्रबन्धः ॥

(इतोऽग्रे Pb प्रतौ निम्नगतः प्रबन्ध उपलभ्यते-)

{ अथान्यदा रात्रौ जागृतो भोजः स्वकृद्विविस्तारं हृदये चिन्तयन् हृदः तन् इदं काव्यपादत्रयमाह-

[८०] चेतोहरा युवतयः सुजनोऽनुकूलः सद्बान्धवाः प्रणयगर्भगिरश्च भृत्याः ।
गर्जन्ति दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गाः....

इति पुनः पुनः कथयति सति नृपे चतुर्थपादार्थमक्षरावलीं विलोकयति सति च तावत्कश्चिद्विद्वान् वेश्याव्यसनी तद्वचनाद्राजीकुण्डलयुग्मकृते तद्वेश्म चौर्येण प्रविष्टः, तत्पादत्रयमशृणोत् । ततस्तेनाचिन्ति यद्भाव्यं तद्भवतु, परमुत्पन्नं चतुर्थं पादं कथं स्थापयितुं शक्तः । ततः प्राह- 5

सम्मीलने नयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति ॥

इत्या तुष्टः कुण्डलमर्हितं तद्वाञ्छितं ददौ । }

७४) अथान्यदा स एव राजा राजपाटिकायाः प्रत्यावृत्तः पुरगोपुरे मुखमुक्तेन तुरगेण प्रविशन् व्याकुलीभूतेषु[1] इतस्ततः पलायमानेषु जनेषु कामपि तक्रविक्रयकारिणीं[2] जनसंमर्दन मौलिकम्पाद्भूतलपतितं भग्नभाण्डामपि गोरसे सरित्प्रवाह इव प्रसरति विकसितमुखाम्भोजां[3] श्रीभोजः प्राह-'तव विपादेऽपि किं हर्षकारणं?' इति नृपेण [4]दृष्टे सा प्राह- 10

१२०. हत्वा नृपं पतिमवेक्ष्य भुजङ्गदष्टं देशान्तरे विधिवशाद्गणिकाऽस्मि जाता ।
पुत्रं भुजङ्गमधिगम्य चितां प्रविष्टा शोचामि गोपगृहिणी कथमद्य तक्रम् ॥ 15

[*एवमवादीत्, । तस्मात्त्वदेशान् 'मही'ति महीयसी नदी[10] प्राद्रुरास[11] ।]

॥ इति गोपगृहिणीप्रबन्धः ॥

७५) अन्यदा प्रातः श्रीभोज उपशिलामेकां लक्षीकृत्य धनुर्वेदमनिर्वेदमभ्यस्तत्कालदर्शनार्थमागतेन सितांम्बरवेषधारिणा श्रीचन्द्राचार्येण प्रत्युत्पन्नप्रतिभाभिरामतयौचित्यमभिदधे- 20

१२१. विद्धा विद्धा शिलेयं भवतु परमतः काष्ठकीडितेन राजन्! पाषाणवेधव्यसनरसिकतां मुञ्च देव प्रसीद ।
क्रीडेयं चेत्प्रवृद्धा कुलशिखरिकुलं केलिलक्ष्यं करोपि ध्वस्ताधारा धरित्री नृपतिलक तदा याति पातालमूलम् ॥

इति तत्कवितातिशयचमत्कृतोऽपि किञ्चिच्चिन्त्य नृपतिरित्युवाच-'भवता[14] सर्वशास्त्रपारगंतेनापि ध्वस्ताधारेति यत्पदमपाठि[15] ततः कमप्युत्पातं सूचयति' । 25

७६) इतश्च[16]-डाहलदेशीयराज्ञो राज्ञी देमतिनाम्नी[17] महायोगिनी । सा कदाचिदासन्नप्रसवा सदैव दैवज्ञानिति पप्रच्छ-'कस्मिन्लग्ने जातः सुतः सार्वभौमो भवती'ति । अथ तैः सम्यग्-गणमोघराशिषु केन्द्रस्थेषु[19] सौम्यग्रहेषु त्रिषडायगेषु क्रूरेषु चासुकलग्ने जातः सुतः सार्वभौमो भवतीत्युक्तम्[20] । तदिदाम्य निश्चितप्रसवदिनादूर्ध्वं षोडशप्रहरान् यावद्योगयुक्तया गर्भस्तम्भं कृत्वा नैमित्तिकनिर्णीते लग्ने कर्णेनाभानं सुतमसूत[21] । तद्गर्भधारणदोषादष्टमे यामे सा[22] विपन्ना । 30

1 B भूपतिः । 2 BP जातमवेषु, Po कृतमवेषु । 3 BP लोकेषु इतः । 4 AD °विक्रयिणीं । 5 B क्षौलिकक्षेत्र भूतलात्, P °क्षत्रेत्र मात्रमवाप्तः । 6 AD °सुखां तां प्राह । 7 D विपादे किं कारणं । 8 BP नृपेणाभिहिता । * एत वेष्टि. A नोपलभ्यते प्रक्षिप्तमाया चेदम् । 9 D नास्ति । 10 D 'प्रदेशात् महीनदी' इत्येव । 11 Pa प्राद्रुरासीद् एवमदर्शत्, Pb प्राद्रुरासीद्गि कथा लोकप्रसिद्धा । ‡ एष प्रबन्धः BPPa भाद्रवेषु नोपलभ्यतेऽत्र । 12 D क्षीलाः; Pb प्रातःशब्दे । 13 Pb निरामवेण । 14 A भवत । 15 A °पारगतस्य । 16 A पथात । 17 BPPa नाम्नीदं पदं । 18 BP अथ डाहलदेशे देमतनाम्नी राज्ञी, Pa डाहलीदेशेऽभ्य देमतनाम्नी नाम्नी । 19 AD नास्ति । 20 BPa केन्द्रमास्तिषु । 21 BP 'इत्युक्तं' नास्ति । 22 BP दुर्दिना । 23 D प्राप्तुन । 24 BPPa सापि संयमिनीं पुरीं जगाम ।

सुलग्नजातत्वात्पराक्रमाक्रान्तदिक्चक्रः षड्त्रिंशदधिकेन *राज्ञां शतेन भूक्षत्रियभ्रमकारिणा कुन्तलकलापेन सेव्यमानविमलक्रमकमलयुगलश्चतसुपुं* राजविद्यासु परं प्रावीण्यमावहन् विद्यापतिप्रमुखैर्महाकविभिः स्तूयतेऽसौ । यथा-[एकदा कर्पूरकविः]

१२२. मुखे हारावासिर्नयनयुगले कङ्कणमरौ नितम्बे पत्राली सतिलकमभूत्पाणियुगलम् ।
अरण्ये श्रीकर्ण! त्वदरियुवतीनां विधिवशादपूर्वोऽयं भूपाविधिरहह जातः किमधुना ॥

[इत्युक्ते चतुरचक्रवर्ती राजाह-'यदि विधिवशादेवं भवति तदा वर्ण्यनृपतिः किं दैवाद् यन्न चिन्त्यते तदपि स्याद्' अतोऽप्यमत्कृतेन राज्ञा किञ्चिन्न दत्वा विसर्जितः । गृहं गतो भार्यया पृष्टम्-'किं दत्तं राज्ञा?' स आह-'वृत्तरूपम्' । साह-'यदि विधिस्थाने तव वशादिति उक्तमभविष्यत् तदा तव सर्वं अदाष्यत्' । ततो नाचिराजकविः कर्णनृपमस्तवीत् । यथा-

[८१] गोपीपीनपयोधराहतमुरः सन्त्यज्य लक्ष्मीपतेः शङ्के पङ्कजशङ्कया नयनयोर्विश्राम्यति श्रीतव ।
श्रीमत्कर्णनरेन्द्र! यत्र वलति भ्रूयष्टिरापल्लवस्तत्र द्रुवति भीतिमद्भुरतया दारिद्र्यमुद्गा यतः ॥

ततोऽतितुष्टेन नृपेण हस्तशृङ्खलकपूर्वं उचितदानेन प्रसादीकृतेन मार्गे आगच्छन्तं ज्ञात्वा, भार्या कर्पूरः प्राह-'यद्राज्ञा अस्मै दत्तं समस्ति, इदानीं तदहं स्वगृहे आनयामी'त्युक्त्वा गवाक्षत्सम्मुखम् ।

[८२] कन्ये कासि न वेत्सि मामपि कवे कर्पूर किं भारती सत्यं किं विधुरासि वत्स सुषिता केनांव दुर्वेधसा ।
किं नीतं तव मुञ्ज-भोज-नयनद्वन्द्वं कथं वर्तसे दीर्घोपुर्भजतेऽन्धपट्टिपदवीं श्रीनाचिराजः कविः ॥

अनेन काव्येन तुष्टः सन् कर्णराजाद् प्राप्तं स्वर्णदुकूलादि तत्कर्पूरकवयेऽदात् नाचिराजकविः । एतत्कर्णनरेन्द्रेण ज्ञात्वा कर्पूर आकारितः पृष्टं च-'हे कवे! मुञ्ज-भोज इति पदं कस्मादुदाहृतं भोजे विद्यमाने?' स आह-'देव! रामसेन हर्ष-मुञ्जनयनद्वन्द्वस्थाने 'मुञ्ज-भोज' इत्युक्तानं ।' ततो राज्ञा ज्ञातं एतद् भोजस्यामङ्गलसूचकम् ।]

[८३] इदं वाः श्यामलयन्ति सन्ततशिरासार्थि..... प्राङ्गणं शून्ये कल्पतरोस्तले रागमृगाः सेलन्ति निर्भीतयः ।
श्रीमत्कर्णनरेन्द्रमानविभवैः पूर्णेषु सर्वार्थिषु स्वन्दोपान्तनिवेशितालसयुरी निद्राति रे··· कामधुक् ॥

७७) 'इत्थं महाकविभिः स्तूयमाननानावदातः [स कर्णनृपः कदाचित्] श्रीभोजं प्रति प्रधानान् प्राहिणोत्'-'भवदीयनगर्यां भवत्कारितान्यतुरङ्गतरं शतं प्रासादाः, एतावन्त एव गीतप्रपन्था भवदीयाः, एतावन्ति च विरुदानि । अतश्चतुरङ्गयुद्धेन द्वन्द्वयुद्धेन वा यतस्व यु विद्यासु यावच्छक्तिं लागेनं वा मां निर्जित्य पञ्चोत्तरशतविरुदानां भाजनं भूयाः । नो चाहं त्वां विजित्य सप्तत्रिंशतापधिकस्य राज्ञां शतस्य नाथो भवामि'-इति तत्प्रभावाविर्भावात्' ईषत् परिम्लानमुखाम्भोजः श्रीभोजः सर्वेष्वपि प्रकारेषु जितकाशिनं काशिपुरापीशं विमृशन् स्वं परांजितं मन्यमानस्तानुपैरोषपूर्वमभ्यधत्तैवमङ्गीकरयामास । यत्"- मैयावल्यां श्रीकर्णेन वाणारस्यामेकस्मिन् "लग्ने गतापूरपूर्यमार-

स्थाद्पूर्विकया कार्यमाणयोः पञ्चशब्दस्तप्रमाणयोः प्रासादयोः यस्मिन्प्रासादे प्रथमं कलशाध्वजाधिरोपो भवति तस्मिन्नुत्सवेऽपरेण नरेन्द्रेण त्यक्तच्छत्रचामरेण करेणुमधिरुह्य समागन्तव्यम् । इत्थं भोजस्य यथारुच्याऽङ्गीकारे कर्णगोचरंगते श्रीकर्णस्तु[1] सामर्षोऽपि तेनापि प्रकारेण भोजमधिक्षीपुरैकस्मिन्नेव लग्ने पृथक् पृथक् प्रारब्धयोरुभयोः प्रासादयोः सर्वाभिसारेण निजप्रासादं निर्मापयन्[2] सूत्रभृतं पप्रच्छ–'एकस्मिन्नहन्युदयास्तयोरन्तरे कियान् कर्मस्थायो[3] भवतीति निवेदयताम्' । अथ तैश्चतुर्दर्शयनध्याये तत्र सप्तहस्तप्रमाणा एकादश प्रासादा दिनोदये प्रारभ्य दिनान्ते कलशारोपर्यन्तैः कारयित्वा नृपाय दर्शिताः । तया समग्रसामग्र्या नृपः प्रमुदितचित्तो भोजप्रासादकपालवन्धे[4] जायमाने निजप्रासादेऽनलसः कलशमधिरोप्य निर्णीते ध्वजाधिरोपलग्ने तया प्रतिज्ञया श्रीभोजं दूतमुखेन निमन्त्रयामास । ततः स्वप्रतिज्ञाभङ्गभीरुर्मालवमण्डलप्रभुस्तथा प्रयातुमप्रभूष्णुस्तूष्णीमासीत्[5] । अथ प्रासादध्वजाधिरोपानन्तरम्, अवतीर्णपुराणकर्ण इव श्रीकर्णस्तावद्वैरेव नृपैः समं प्रस्थितः श्रीभोजमभ्यपेणयत्[6] । तस्मिंश्चवसरे श्रीभोजराज्यार्द्धं प्रतिश्रुत्य मालवकमण्डलपार्ष्णिग्राहाय निस्सीमतदीयसीमनगरे[7] श्रीकर्णः श्रीभीममजूहवत् । अथ ताभ्यां नरेन्द्राभ्यां मन्त्रेणाक्रान्तो व्याल इव भोजभूपालो विगलितदर्पविषो बभूव । तदा चाकस्मिके सञ्जाते भोजवुरपाटवेऽपहृत्यमाने सर्वेष्वपि घाटमार्गेषु निजनियुक्तैर्भानुपैः सर्वथा निपिद्ध्यमानेऽपरपुरुषप्रवेशे श्रीभीमः कर्णाभ्यर्णवर्त्तिनं निजसान्धिविग्रहिकं दामरं भोजवृत्तान्तज्ञानाय स्वपुरुषेण पप्रच्छ । तेनापि स [10]पुरुषो गाथामध्याप्य प्रहितः श्रीभीमस[11]भामुपागतः–

१२३. अम्बयफलं सुपकं विण्टं सिढिलं समुब्भडो पवणो । साहा मल्लेणतीला न याणिमो कज्जपरिणामो ॥

अनया गाथया श्रीभीमे तथास्थिते श्रीभोजः सन्निहितपरलोकपथप्रयाणः कृततदुचितधर्मकृत्यः, "राज्यस्यानुशास्ति समस्तराजलोकस्य वितीर्य 'मम पञ्चत्वानन्तरं मत्करौ विमानाद्बहिर्विधेयावि'त्यादिर्दिव्यं दिवं" गतः ।

[८४] [[1]कसु करु रे पुत्त कलत्त धी कसु करु रे करसणवाडी । एकला आइवो एकला जाइवो हाथपग वेहु झाडी ॥

इति भोजवाक्यं वेश्यया कथितं त्रैकानां प्रति ।}

७८) [*अथ तस्मिन् श्रीभोजे दिवमुपेयुषि] तद्वृत्तान्तविदा कर्णेन तद्दुर्गमदुर्गभङ्गादनु" समग्रायां" श्रीभोजलक्ष्म्यामुपात्तायां श्रीभीमेन दामर आदिष्टः–'यच्छ्रीकर्णात्त्वया मत्परिकल्पितं राज्यार्द्धं" निजं शिरो वोपनेतँव्यम्' । इति राजादेशं विधित्सुर्द्वात्रिंशता पत्तिभिः समं[25] गुरूदरे प्रविश्य मध्याह्नकाले प्रसुप्तं श्रीकर्णं [26]वान्ये जघ्राह । अथ तेन राज्ञा एकस्मिन् विभागे नीलकण्ठचिन्तामणिगणाधिपप्रमुखदेवतावसरे निर्णीतेऽपरस्मिन्नुत्तरार्द्धे समस्तराज्यवस्तूनि 'स्वेच्छयैकमर्द्धमाद-

---

1 एतद्द्विपदस्थाने BPPa 'तयो.' इत्येव । 2 Pa पस्य । 3 Pa यथांगीकारे । 4 'तेषु सामर्षोऽपि' नास्ति AD । 5 D निर्मापयतोस्तत्र कर्ण. सूत्र० । 6 D कर्मोपस्थायो । 7 AD तेन चतु० । 8 AD कलशारोपपर्यन्त० । 9 AD °कलश० । 10 AD संज्ञाय० । 11 D °भमुख श्रीभोजस्तूष्णी० । 12 BPPa ध्वजारोपणादनन्तरं । 13 BP अवतीर्णः पु० । 14 AD °मभिवेत्तुमिं । 15 AD तद्रा च । 16 BP °राज्यार्द्धप्रदानमूरीकृत्य । 17 AD नास्तीदं पदं । नास्ति AD । 23 B इत्यादिदेश । 24 P दिवमुपेयुषि, Pa °मुपेयिवान्; B नास्तीदं । † कोष्ठकान्तर्गतः पाठो नास्ति BPPa 25 BPPa सन्नद्धोंयु । * B आदर्शे एष केवलमिदं वाक्यमुपलभ्यते । 25 AD दुर्गभङ्गं पूर्वं । 26 BP समग्रमभोगत० । 27 D नास्ति । 28 BPPa सोपनेयं । 29 AD सह । 30 A वान्यं; D प्रान्यं ।

त्स्वेत्यभिहिते षोडशप्रहरांस्तथा स्थित्वा पुनः श्रीभीमराजादेशादेवतायसरमादाय श्रीभीमोपायनीचकार । अथैतत्प्रबन्धसङ्ग्रहकाव्ययुग्मं यथा–

१२४. पञ्चाशद्वत्सरमाने शिवभवनयुगे तुल्यलक्षप्रमाणे प्राक् प्राग्ल्ये यस्य शीघ्रं भवति हि कलशारोपणं तत्र राज्ञः ।
अन्येन च्छत्रवालव्यजनविरहितेनाम्युपेतव्यमेवं संवादं भोजराजा व्यधयिमुदमतिः कर्णदेवेन जिग्ये ॥

१२५. भोजे राज्ञि दिवं गतेऽतिपलिना कर्णेन धारापुरीमङ्गं यत्नवतोपरुध्य नृपतिर्भीमः सहायीकृतः ।
तद्भृत्येन च दामरेण जगृहे बन्दीकृतात्कर्णतो हैमी मण्डपिका गणाधिपयुतः श्रीनीलकण्ठेश्वरः* ॥

१२६. [कविषु कामिषु योगिषु भोगिषु द्रविणदेषु सतामुपकारिषु[1] ।
धनिषु धन्विषु धर्मधनेषु च क्षितितले नहि भोजसमो नृपः ॥

१२७. [त्यागैः कल्पद्रुम इव सुधि शास्त्रिशेषदौस्थ्यः साक्षाद्वाचस्पतिरिव जगद् दृब्धनानाप्रबन्धः ।
राघावेधेऽर्जुन इव चिरात्तस्य कीर्त्योत्कचिच्चैराहूतः श्रीगमरनिकरैः स्वर्यशो भोजराजः ॥

॥ इति भोजस्य विविधाः प्रबन्धा अवशेषा[2] अपि[3] यथाश्रुतं मन्तव्याः[4] ॥

॥ इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीभोजराज–श्रीभीमभूपयोः
नानाप्रबन्धवर्णनो नाम द्वितीयः प्रकाशः ॥ ग्रंथाग्र ४६४ ॥

[८. सिद्धराजादिप्रबन्धः ।]

७९) अथ कदाचिद्दूर्जरदेशे अवग्रहनिगृहीते[1] वर्षणे विशोषकदण्डाहिदेशग्रामकुटुम्बिकेषु राजदेयविभागनिर्वाहाक्षमेषु[2] तन्नियुक्तैर्व्यापारिभिः सकलोऽपि[3] 'सजातवित्तो[4] देशलोकः[5] श्रीपत्तने समानीय भीमभूपाय[6] न्यवेदयत । ततः[7] कदाचिदहर्मुखे श्रीमूलराजकुमारस्तत्र चङ्क्रममाणो नृपपत्तिभिः[8] सस्यनिदानीभूतदानींसम्बन्धे व्याकुलीक्रियमाणं सकललोकमालोक्य पारिपार्श्विकेभ्योऽधिगतवृत्तान्तः कृपया किञ्चिदश्रुभिरालोचनो वाहवाहाल्यां तदतुलया[9] कलया नृपं परितोष्य[10] 'वरं वृणीष्वे'ति नृपादेशमासाद्य[11] 'भाण्डागार एव वरोऽयमस्तु' इति विज्ञापयामास । राज्ञा-'किमिति अधुनाँ न याचसे?' इत्युक्तः 'प्राप्तिप्रमाणाभावाद्'-इत्युदीरयन् भूशं निर्बन्धपरादु 'धराधिपात्तेषां कुटुम्बिनां दानीमोचनवरं ययाचे ।[12] ततो हर्षवाष्पाविललोचनेन राज्ञा[13] तत्तथेति प्रतिपद्य भूयोऽप्यन्धर्थधवलैर्वेभिहितः ।

१२८. क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः ।
दुःपूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वाडवो जीमूतस्तु निदाघसम्भृतजगत्सन्तापविच्छित्तये ॥

इति काव्यार्थधवलेन निगृहीतप्रभूतलोभस्ततो भूयः[14] किमप्यप्रार्थयमानो मानोन्नततया *स्वसौधमध्यमध्यास्य वन्धनविमोचितैस्तैर्लोकैः स दैवतवदुपास्यमानः स्वस्थानस्थितैश्च* स्तूयमानस्तृतीयेऽहनि तदीयसन्तोषदर्शाँ श्रीमूलराजः स्वर्लोकं "जगाम । तच्छोकाम्बुधौ सराजलोको राजा, स च पूर्वमोचितलोकश्च निमग्नश्चिरेण चतुरैर्विविधबोधवलादपकृष्टशोकशङ्कुश्चक्रे ।

अथ[15] द्वितीये वर्षे वर्षावलाद्[16] हर्षिभिः "कर्षकलोकैर्निष्पन्नेषु समस्तसस्येषु व्यतीततद्वर्षयो राजदेयविभागे" प्रदिश्यमाने राज्ञि चानादद्याने सति तैस्तैस्तरसभा मेलिता । तत्र सभ्यानां लक्षणमेवम्-

१२९. न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
धर्मः स नो यत्र न चास्ति[17] सत्यं सत्यं न तद्यत्कुतकानुविद्धम् ॥

इति निर्णयात् [18]सभ्यैर्गतवर्षतद्वर्षयोर्दानीं[19] राज्ञाँ ग्राहिता"[20] । ततस्तेन द्रव्येण कोशद्रव्येण च श्रीमूलराजः कुमारश्रेयसे नव्यस्त्रिपुरुषप्रासादः श्रीभीमेन कारितः ।

८०) [1]अनेन श्रीपत्तने श्रीभीमेश्वरदेव-भट्टारिकाभीरुआणीप्रासादौ कारितौ[2] । सं० १०७७

---

1 AD निगृहीतायां वृष्टौ । 2 तात्सीदं पदं AD । 3 AD °निर्वाहाक्षमो देशलोकः । 4 AD न सन्ति पुत्रे शब्दाः । 5 BP °भूपदये । 6 नास्ति BP । 7 BP मूलराजः । 8 AD °दानीं' नास्ति । 9 BP परिगत० । 10 AD अन्नविभ० । 11 AD °तुल्यया । 12 B °चोदितः सन्, P परितोष्य तत्क्षाद् । 13 BP आदेशे श्रुते । 14 P विना नास्त्यत्र । 15 D कुटुम्बिकानां । 16 'यत्राथ ततो' स्थाने BP यात्रमाने । 17 BP नास्ति । 18 D भूयोऽप्यर्थयं०; B °ऽप्यर्थये० । 19 BP °सूक्ष्मवेक्षायत्तेन । 20 BP लोभभूतः । 21 A 'भूयः' नास्ति । 22 D °व्यग्र्यमेमानोऽपि । * एतदन्तर्गतपाठस्थाने AD 'स्वस्थानमगमत् । ततश्च कौटुम्बिकैः' इत्येव पाठः । 23 तात्सीदं AD । 24 B स्वर्लोकमुपजगाम; P स्वर्गमुपतस्थौ । 25 BP आगामिति वर्षे । 26 AD कर्षकलोकैर्वर्षावलाद् । 'हर्षिभिः' पदं नास्ति । 27 AD °देयभागविभागे । 28 AD प्रदिश्य० । 29 'तैः' स्थाने 'तास्या' BP । 30 BP न सत्यमति । § एतच्चिह्नान्तर्गतपाठस्थाने BP आदर्शे 'सभेष्वर्थेषूद्यमानौ मूर्खा (तैः B) पार्श्वात् प्राहिरिवा अपूर्वमागकोशद्रव्येण श्रीधर्ममूलः श्रीमूलराजः' पर्यन्तः पाठः । 31 D द्वानौ । 32 D राजा । 33 D ग्राहिताः । † इयं पंक्तिः BP नास्ति ।

प्रारभ्य वर्ष ४२, मास १०, दिन ९ राज्यं कृतम्। (B P आदर्शे-संवत् १०७८ पूर्वं श्रीभीमेन वर्ष ४२ राज्यमकारि।)

८१) *श्रीउदयमतिनाम्न्या तद्राज्ञ्या [नरवाहनखंगारसुतया] श्रीपत्तने सहस्रलिङ्गसरोवरः प्यतिशायिनी नव्या वापी कारिता।

८२) अथ सं० ११२० चैत्रवदि ७ सोमे हस्तनक्षत्रे मीनलग्ने श्रीकर्णदेवस्य राज्याभिषेकः संजातः[6]।

८३) इतश्च शुभकेशिनामा कर्णाटराट् तुरगापहृतोऽटव्यां[7] नीतः कुत्रापि पत्रलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासंन्ने दावपावके कृतज्ञतया विश्रामोपकारकारिणं तमेव तरुमजिहासुस्तेनैव सह तस्मिन् दहने प्राणानाहुतीचकार। ततस्तत्सूनुर्जयकेशिनामा तद्राज्ये सचिवैरभिषिक्तः। क्रमेण तत्सुता मयणल्लदेवी नाम्नी[8] समजनि। सा च शिवभक्तैः[9] सोमेश्वरनामनि गृहीतमात्र एवेति पूर्वभवमसापीत्-'यदहं प्राग्भवे ब्राह्मणी द्वादशमासोपवासान् कृत्वा प्रत्येकं द्वादशवस्तूनि दत्त्वापने दत्त्वा श्रीसोमेश्वरनमस्याकृते प्रस्थिता[10] बाहुलोऽनगरमागता, तत्करं दातुमक्षमाऽग्रतो गन्तुमलभमाना तस्मिन्वेदादहं "आगामिनि जन्मनि" अस्य करस्य मोचयित्री भूयासमि"ति कृतनिदाना विपद्यात्र कुले जाते'ति पूर्वभवस्मृतिः। अथ बाहुलोऽकरमोचनाय सा[11] गूर्जरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना तं वृत्तान्तं पित्रे[12] निवेदयामास[13]। अथ [14]'जयकेशिराजा तं व्यतिकरं ज्ञात्वा तेन श्रीकर्णः[15]' स्वप्रधानैः स्वसुताया मयणल्लदेव्या अङ्गीकारं याच्यते स्म। अथ श्रीकर्णे तस्याः कुरूपताश्रवणादुदासीने सति तस्मिन्नेव[16] निर्बन्धपरां तामेवं मयणल्लदेवीं पिता स्वयंवरां प्राहिणोत्। अथ श्रीकर्णनृपो गुप्तवृत्त्या स्वयमेव तां कुत्सितरूपां निरूप्यैं सर्वथा निरादर एव जातः। ततोऽष्टभिः" सहस्रवरीभिः सह नृपतिहृत्याकृते मयणल्लदेवीं प्राणान् परिजिहीर्षुं मत्वा" श्रीकर्णजनन्या" उदयमतिराज्ञ्या तासां" विपदं" द्रष्टुमक्षमया ताभिः सह प्राणसङ्कल्पञ्चक्रे। यतः—

१३०. स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं तथा परात्मु। अचला निजोपहतिषु प्रकम्पते भूः परव्यसने॥

इति। तेंदनन्तरं महोपप्लवमुपस्थितमवगम्य मातृभक्त्या तां परिणीय श्रीकर्णः पश्चादृष्टिमात्रेणापि न सम्भावयामास[1]।

८४) अन्यदा कस्यामप्यधमयोषितिं साभिलाषं नृपं मुञ्जालमन्त्री कञ्चुकिना विज्ञाप्य तद्वैपधारिणीं" मयणल्लदेवीमेव" ऋतुस्नातां रहसि प्राहिणोत्। तामेव स्त्रियं जानता नृपतिना सम्भ्रममुज्झ-

मानायास्तस्या आधानं समजनि । तदा च तया सङ्केतज्ञापनाय नृपकरान्नाम्राङ्कितमङ्गुलीयकं निजाङ्गुल्यां न्यधायि । अथ प्रातस्तद्विलसितात् तदुवृत्तान्तमनवबुध्यमानाय' प्राणपरित्यागोद्यताय नृपतये 'स्वातंस्तस्ताम्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति निवेदिते प्रायश्चित्ताय तथैव चिकीर्षवे स मन्त्री यथावद् अवदत् ।

(अत्र P प्रतौ निम्नलिखिताः श्लोका विद्यन्ते-) 5

[८५] गुरुणा विक्रमेणार्य वभूव पितृसन्निभः । आक्रारेण तु रूपेण भूपोऽभूदात्मभूसदृक् ॥
[८६] विना कर्णेन तेन स्त्रीनेत्राणां न रतिः क्वचित् । इतीव जज्ञिरे तेषामनुकर्ण प्रवृत्तयः ॥
[८७] तत्कर्णाजुनयोर्वीरं पूर्वं कर्णः सरत्विव । अर्जुनं गमयामास यशो देशान्तराणि यः ॥
[८८] अस्मिन्नगण्यगुणग्रामो रामो दशरथादिव । सूनुः श्रीजयसिंहोऽस्माज्जायते स जगज्जयी ॥

८५) सुलग्ने तस्य जातस्य सूनोर्नृपतिर्जयसिंह इति नाम निर्ममे । स बालस्त्रिवार्षिकः सव- 10
योभिः कुमारैः रममाणः सिंहासनमलंचक्रे । तंदु व्यवहारविरुद्धं' विमृशता नृपेण पृष्टैः' नैमित्तिकैस्तस्मिनेवाब्युदयिके लग्ने निवेदिते राजा तेनैव तस्य सूनो राज्याभिषेकं चकार ।

८६) [1]सं० ११५० वर्षे पौषवद ३ शनौ श्रवणनक्षत्रे वृषलग्ने श्रीसिद्धराजस्य पट्टाभिषेकः[2] ।

८७) स्वयं तु, आशापल्लीनिवासिनभाशाभिधानं भिल्लमभिषेणयन् भैरवदेव्याः शकुने जाते तत्र कोटरयाभिधानदेव्याः प्रासादं कारयित्वा, खङ्गलक्षाधिपं भिल्लं विजित्य तत्र जयन्तीं देवीं 15
प्रासादे स्थापयित्वा कर्णेश्वरदेवतायतनं तथा कर्णसागरतडागालंकृतां' कर्णावतीपुरं निवेदय स्वयं तत्र राज्यं चकार[3] । श्रीपत्तने तेन राज्ञा श्रीकर्णभेरुः प्रासादः कारितः ।

[4]सं० ११२० चैत्रसुदि ७ प्रारभ्य सं० ११५० पौषवदि २ यावत् वर्ष ३९, मास ८, दिन २१[5] 20
अनेन राज्ञा राज्यं कृतम्[6] ।

८८) अथ दिवं गते श्रीकर्णे श्रीमदुदयमतिदेव्या भ्राता मदनपालोऽसमञ्जसवृत्त्या वर्तते । तेन 20
लीलाभिधानो राजवैद्यो दैवतवरलब्धप्रसादः सकलनागरिकैलोकैस्तत्कलाहतहृदयैः" काञ्चनदानपूजयाऽभ्यर्च्यमानः कदाचित्तेन" निजसौधे समानीय "कृतके" शरीरामये नाडीदर्शनात्पथ्यसज्ञतां निवेदयन्निदमूचे (तेन मदनपालेन यभाषे) 'तदेव नास्तीति । *ततस्त्वं मया रोगप्रतीकारार्थ नाकारितः, किं तु पथ्यदानेन बुभुक्षाप्रतीकारार्थमेव*' । ततो द्वात्रिंशत्सहस्राण्युपनये'त्युक्त्वा तेन "पन्दीगृहसत्तयेति निर्मापेत्यभिप्रहमग्रहीत्-'यदतः परं प्रतीकारनिमित्तं नृपतेः 25
सौधमपहाय नान्यत्र गन्तव्यमि'ति । ततः परमातुराणां प्रश्नवणावलोकनान्निदानचिकित्सितं कुर्वाणः केनापि मायाविना कृतकामयचिकित्सितंकौशलं बुभुत्सुना नृपमभ्यर्थणे दर्शिते सम्यक् तदुपयोग्य शिरोधूननपूर्वकं 'वृषभः' स बहुमादानेन मोदितं इत्यर्थं सत्वरमेव तैलनाली दीय-

1 BP कार्ति० । 2 कारवेत्सवं AD । 3 AD ०वतो वृत्तिः । 4 'कार्ति.' सारभ्यते AD 'कार्तोत्साद्यावधिसं पचदं ३' पूर्वे वत्सरः । 5 D वर्षमासदिनसंख्या । P पचाब्दसंख्यां । 1-2 एतद्वाक्यं AD नास्ति । 6 P तदुचितं लिखित्वा । 1-3 ०र्णदेवीं BP । 7 D पदः । 8 AD ०तडागालंकृतां पत्तनं । 9 AD पत्तनं । 10 A १५० । 11 एतत्पदं BP न विद्यते । 11 AD ०नागरिकैः । 12 AD कलाघातं (D 'कार्य' नास्ति) पत्तनस्थचिकित्सैः । 12 AD ०सैश्च नास्ति । 14 AD सभायाम् । 15 BP इतिवृत्तं । § इतः परं A आदर्शे इदं वाक्यं नास्ति । * एतदन्तर्गतो ग्रन्थः LP नास्ति । 16 BP तदुपकारोपलब्धितः । 17 नास्ति 'तेन कथितम्' BP । 18 A इतश्चिकित्सितः । 19 LP कृतमेवेत्यं । 20 D लेखित्वा । 21 कृपित्वा ।

ताम्, नोचेद्विपत्स्यते' इति तच्चित्ते चमत्कारमारोपयामास'। अन्यदा' राज्ञा निजग्रीवाबाधाप्रतीकारं पृष्टः। 'पलद्वयप्रमाणमृगमदपङ्कलेपनेन अर्त्तिरुपशाम्यती'ति व्याहृते तथाकृते ग्रीवासञ्जीभूता। ततो' नृपसुखासनवाहिना पामरेण नरेण ग्रीवाबाधाप्रतीकारं पृष्टः। 'पृष्टकैरीरमूलरसेन तन्मृत्तिकासहितेन लेपं विधेही'त्यभिदधे'। ततो राज्ञा किमेतदिति पृष्टे' 'देशकालौ बलं शरीरप्रकृतिं च विमृश्यायुर्वेदविदा चिकित्सा क्रियत' इति विज्ञपयति स्म। अन्यदा पूर्वैः[3] कैश्चिदेकसंमत्या पृथक् पृथक् युगलीभूय तत्प्रथमयुगलिकया *विपणिमार्गे 'किमद्य यूयं वपुष्पपट्व' इति पृष्टः। द्वितीययुगलिकया श्रीमुञ्जालखामिप्रासादसोपाने पृष्टः। तृतीययुगलिकया तु राजद्वारे, चतुर्थयुगलिकया द्वारतोरणे तथैव। ततो भूयो भूयः पृच्छोत्पन्नेन शङ्कादूषणेन* तत्कालोत्पन्नमाहेन्द्रज्वरखयोदशे दिने विपेदे स वैद्यः।

॥ इति ठ०[11] लीलावैद्यप्रबन्धः ॥

८९) [1]अथ सान्तूनामा मन्त्री अन्यायकारिणं तं मदनपालं कालमिव जिघांसुः कदाचित्कर्णाङ्गजं गजेऽधिरोप्य राजपाटिकाव्याजेन तद्गृहे नीत्वा पत्तिभिस्तं व्यापादयामास[2]।

९०) अथ कश्चिन्मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालवंश्य[14] उदाभिधानो वणिक् प्रावृट्काले प्राज्याज्यक्रयाय निशीथे व्रजन् कर्मकरैरेकसात्केदारादपरस्मिन् जलैः[15] पूर्यमाणे तान् 'के यूयमि'ति पप्रच्छ। तैः 'चयममुकस्य कामुका' इत्युक्ते[16] 'ममापि क्वापि सन्तीं'ति पृच्छन्, तैः 'कर्णावत्यां सन्ती'त्यभिहिते स सकुङ्कुम्यस्तत्र गतः[10]। वायटीयजिनायतने विधिवद्देवान्नमस्कुर्वन् कयापि लाछिनाङ्क्यां छिप्पिकया श्राविकया साधर्मिकत्वौद्वन्दे। तया 'भवान् कस्यातिथिरि'त्युदीरितः, 'वैदेशिकोऽतिथिरि'ति तद्वाक्ये[17]" श्रुते तं तया सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारिसादे भूयोभूयश्चदेव पृच्छ्यमानः शङ्काविषदोषेण' पुनरुदरः पाठः प्राप्यते। 11 DP 'ठ०' नास्ति। 12 D देवरः। 13 BP पूर्वमाणोऽम्भोभिः। 14 BP पृच्छन्। 15 BP इत्यभिहिते। 16 BP गत्या। 17 BP नास्त्येतत्पदं। 18 A स्वां वन्दे। 19 'तद्वाक्ये श्रुते तं' स्थाने AD 'यद्' इत्येव पदम्। 20 नास्त्येतत्पदं AD। 21 'तं निवास्य' स्थाने AD 'यापि गृहे नियासितः'। 22 AD नास्ति। 23 BP उदयननामा मंत्री। ‡ इतोऽग्रे Dd आदर्शे त्रिपत्रतं लिखितं प्राप्यते-

'कृतप्रयत्नापि नैव कांश्चन स्वयं धायानानि सेवते परान्।
द्वयेऽपि नास्ति द्विषमेऽपि विपते श्रियः प्रचारो न विचारगोचरः॥'

24 BP ०मतीत-पर्वमान-मरिष्यत०। 25 BP पुप्राः। 26 P सोहक, B सोढ। 27 नास्ति P।

९३) अथान्यस्मिन्नवसरे सान्तूनामा महामात्यः करेणुस्कन्धाधिरूढो राजपाटिकायां व्रजन् व्यापृत्तः स्वयं कारितसान्तूवसहिकायां देवनमश्रिकीर्षया तत्र प्रविशन् वारवेश्यास्कन्धन्यस्तहस्तं कमपि चैत्यवासिनं सितवसनं ददर्श । ततो गजादवरुह्य कृतोत्तरासङ्गः पञ्चाङ्गप्रणामेन तं गौतममिव नमश्चक्रे[1] । तत्र क्षणं स्थित्वा भूयस्तं प्रणम्य प्रतस्थे । ततः[2] स लज्जयाऽधोवदनः पातालं प्रविविक्षुरिव तत्कालं सर्वमेव परिहृत्य मलधारिश्रीहेमसूरीणां समीपे[3] उपसम्पदमादाय संवेगरसपरिपूर्णः श्रीशत्रुञ्जये गत्वा द्वादशवर्षाणि[4] तपस्तेपे* । कदाचित्स मन्त्री श्रीशत्रुञ्जये देवपादानां नमस्करणायोपगतोऽदृष्टपूर्वमिव तं मुनिं प्रणम्य तच्चरित्रविचित्रितमनास्तदगुरुकुलादि पप्रच्छ । 'तत्रवतो भवानेव गुरुरि'ति तेनोक्ते कर्णौ पाणिभ्यां पिधाय मैवं मादिशेत्यज्ञातवृत्तैवं विज्ञपयंस्तेन प्रोचे[5]"—

१३१. जो जेण सुद्धधम्मम्मि ठाविओ संजएण गिहिणा वा । सो चेव तस्स जायइ धम्मगुरु धम्मदाणाओ ॥

इति तस्मै मूलवृत्तान्तं निवेद्य तस्य दृढधर्मतां निर्ममे ।

॥ इति मन्त्रिसान्तूदृढधर्मताप्रबन्धः ॥

९४) अथानन्तरं [6]श्रीमयणल्लदेव्या जातिस्मरणात्पूर्वभववृत्तान्ते श्रीसिद्धराजस्य निवेदिते[7] श्रीमयणल्लदेवी[8]श्रीसोमनाथयोग्यां सपादकोटिमूल्यां हेममयीं पूजां[9] सैंहादाय यात्रायां[10]प्रस्थिता चाहुलोटनगरं सम्प्राप्ता । पञ्चकुलेन कदर्थ्यमानेषु कापेटिकेषु राजदेयविभागस्याप्राप्त्या सवार्प्पं पैंथाश्चिरर्त्यमानेषु मयणल्लदेवी हृदयादर्शसंक्रान्ततद्दौर्धा स्वयमेव पञ्चाद्व्यावुदन्ती अन्तराऽन्तरौभृतेन श्रीसिद्धराजेन विज्ञप्ता[11]-'स्वामिनि ! अलमधुना सम्भ्रमेण । कृतो हेतोः पञ्चाश्चिरर्त्यते ?" इति राज्ञोक्ते[12] 'यदैव सर्वयाऽयं करमोक्षो भवति तदैवाहं श्रीसोमेश्वरं 'प्रणमामि नान्यथेति । किं चानःपरमशननीरयोर्नियमश्च' । इति[13] श्रुत्वा राज्ञा पञ्चकुलमाकार्य तत्पदस्पर्शाङ्के द्वासप्ततिलक्षानुत्पद्यमानान् विप्रदय तं पट्टकं विदार्य मातुः श्रेयसे तं[14] करं मुक्त्वा करे जलचुलुकं मुञ्चति[15] स्म । ततः[16] श्रीसोमेश्वरं गत्वाँ तया सुवर्णपूजया देवँमभ्यर्च्य तुलापुरुषगर्जैदानादीनि महादानानिं[17] दत्त्वा-'मत्तेंऽदश्री कापि नाभूत्र भविते'ति दर्पोध्माता निशि[18] निर्भरं प्रसुप्ता[19] । तपस्विवेषधारिणा तेनैव देवेन जगदे-'रहँय मदीयदेवकुलमध्ये काचित्कार्पटिकनितम्बिनी यात्रायै आया-

---

1 AD चक्रुः । 2 आदि AD । 3 AD चरणे । 4 BP तपतु । 5 BP पार्श्वे । 6 AD संपूर्णः । 7 A कथनेतरं । * इतोऽग्रे D पुस्तके निम्नलिखिताः पंचत्रीपिका लभ्यन्ते-"किं च तेनाप्ये समानाः प्रतियोपिताः । मुनिश्चिन्तयति-'रे रे चित्त कथं भ्रान्तः प्रधावसि निशाचर । अस्मिन्नं पश्य चाम्मान्ने रागव्याघ्रसुप्ती भव ॥ संसारमण्डलाग्रस्थो मनो भ्रमसि किं वृथा । सुधामयमिदं मोक्षमरुः किं नावगाहसे ॥"

5 BP पृच्छत् । 9 DP हृपुत्रे । 10 AD संप्रस्थे । 11 BP सम्यक्तदत्तात्मः । † एतद्विद्यान्तर्गतः पाठः A प्रतौ न लभ्यते । 12 BP भाव्येतत्पदम् । 13 AD 'सह' आदि । 14 'यात्रायां प्रस्थिता' यावत् BP । 15 BP 'पश्चात्' यावत् । 16 DJ तदनन्तरम् । 17 Po अनागतायाम् । P अनागतीम् । 18 P निशपर्यंके । 19 DP राज्ञाभिहिते । 1-1 एतद्वाक्यान्तर्गतस्थले AD 'आदानि कृत्वा [च A] गृहाणि मान्यमेति ।' इत्येव पाठः । 20 D 'ते' आदि । 21 BP मत्तः । 22 P कश्चन । 23 A श्रीसोमेश्वरम् । 24 D 'तत्र' आदि । 25 D द्वाभ्यां, A आदि । § एतत्पदस्थले D पुस्तके निम्नलिखितः श्लोकः विद्यते, यं अन्यत्रापि कुत्रचित् दृष्टिपथमायातं वर्णयति ग्रन्थकारः-

मन्दोदर्याः कथं नाम्नुरोधः स्यात्तस्य । द्वयोः तु प्रकटः पश्य युवयोर्नहि संशयः ॥
रौद्रकर्मणि सर्वत्र रावणेन विनायकौ । तत्रैव प्रतिकामत्वे दीक्षितेन स्थितौ ॥
कुम्भकर्णोऽपि बन्धुप्रीतस्तत्रैव स्थानमुत्तमम् । अतोऽत्रैवावतिष्ठन्ते तौ सदा ॥

22 D कथं कथमपि । 27 D °व्यापत्ति दिवं । 28 AD सुप्ता ।

ताऽस्ति । तस्याः सुकृतं याचनीयं त्वया' इत्यभादिश्य तिरोहिते तस्मिन् राजपुरुषैर्विलोक्य समानीता । तस्मिन्पुण्ये याचितेऽप्यददाना कथमपि 'यात्रायां किं व्ययीकृतमि'ति पृष्टा' सती सा प्राह-'अहं भिक्षावृत्त्या योजनशतं देशान्तरमतिक्रम्य स्नात्वा दिवसे' कृततीर्थोपवासा पारणकदिने कस्यापि सुकृतिनः अकृतपुण्यां पिण्याकमासाद्य, तत्पवडेन श्रीसोमेश्वरमभ्यर्च्य, तदंशमंतिथये दत्त्वा स्वयं पारणकमकार्षम् । भवती पुण्यवती, यस्याः पितृभ्रातरौ पतिसुतौ च राजानः, या[10] त्वं बाहुलोडकरं [11]द्रासशतलिक्षान् मोचयित्वा सपादकोटिमूल्यया पूजया" *अगण्यपुण्यमर्ज्जयन्ती मदीयपुण्ये कृशेऽपि कथं लुब्धासि ?*। यदि[13] न कुप्यसि तदा किञ्चिद्ब्रूमि । तत्त्वतस्तव पुण्यान्मदीयं[14] पुण्यं महीतले[15] महीयः । यतः-

१३२. सम्पत्तौ नियमः शक्तौ सहनं यौवने व्रतम् । दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥

इति युक्तियुक्तेन वाक्येन तस्या गर्वं निराचकार[16] ।

९५) सिद्धराजस्तु समुद्रोपकण्ठवर्त्ती एकेन चारणेन-

१३३. को जाणइ तुह नाह चीतुं[17] तुहालउं[18] चक्कवइ । लहुं[19] लंकह लेवाह मग्गु निहालइ करणउत्तु ॥

इति स्तूयमाने, द्वितीयेन चारणेनोक्तम्-

१३४. धाईं[20] धींअइ पाय[21] जेसल जलनिहि ताहिला । तइं जीतीं सवि राय एकु[22] विभिषणु मिल्हि म हु ॥

९६) एवं तत्र यात्रायां व्यापृते[23] राज्ञि, 'छलान्वेषिणा यशोवर्मणा मालवकभूपेन गूर्जरदेशे' उपद्रूयमाणे सान्तूसचिवेन 'त्वं कथं निवर्त्तसे ?' इति प्रोक्तः, स[24] राजा-'यदि त्वं स्वस्रामिनः सोमेश्वरदेवयात्रायाः पुण्यं ददासी'त्युदीरितस्तत्करतले तत्पुण्यदाननिदानं जलचुलुकं[25] निक्षिप्य तं [26]राजानं निवर्त्तयामास । श्रीसिद्धराजः पत्तनमुपेत्य सान्तूमालविकनृपयोस्तं वृत्तान्तमवबुध्य क्रुद्धं[27] नृपं मन्त्री एवमवादीत्-'स्वामिन्नैं ! यदि[28]' मया दत्तं तव सुकृतं याति, तैदा तस्य सुकृतमन्येषामपि पुण्यवतां सुकृतं मया भवते प्रदत्तमेवैं । अथापरं[29]' येन केनाप्युपायेन परचक्रं खदेशे प्रविशद्भक्षणीयमेवे'ति एवं[30] वदता तेन नृपतिरनुनीतः । ततस्तैनैवामर्षेण मालवमण्डलं प्रति[31] प्रतिष्ठासुः सचिवान् शिल्पिनश्च सहस्रलिङ्गधर्मस्थानकर्मस्थाये नियोज्य, त्वरितगत्या तस्मिन्निक्षिप्यमाणे नृपतिः प्रयाणकमकरोत्[32] । तत्र जैयकारपूर्वकं द्वादशवार्षिके विग्रहे सञ्जयमाने [33]सति कथंचित् धारादुर्गभङ्गं कर्तुमप्रभूष्णुः[34] 'अथ धारा धाराभङ्गानन्तरं भोक्तव्यमि'ति

1 ०राजोक्त्य । 2 P याचमाने । 3 BP अनुयुक्ता । 4 BP मया । 5 BP ०शतानि; D शतान्तर० । 6 AD स्नात्वा० । 7 P दिने । 8 D नास्ति 'अकृतपुण्या' । 9 A ०मप्यतिथये । 10 'या त्वं' नास्ति BP । 11 'बाहुलोडकरं' इत्येव AD । 12 BP सपर्यया । * एतत्पाठस्थाने AD 'श्रीसोमेश्वरं पूजितवती सा कथं मदीयपुण्यस्वेच्छातीं ।' एताद्दशः पाठः । 13 AD पर्यं यदि । 14 BP मम । 15 P नास्ति । 16 'गुप्ति' नास्ति D । 17-18 सर्वत्रैवं गर्वं विसस्मर्श BP । 19 D चीत । 20 D धु डाहेड्ड । 21 D छउ । * अस्याः पंक्तेः स्थाने D पुस्तके 'इत्यादि स्तूयमानोऽभवत् ।' इत्येव वाक्यं दिश्यते । अग्रिमा गाथापि तत्र नास्ति । 22 AB 'चैवं' इत्येव । 23 A धाईउ । 24 A पाइ । 25 BP लईया । 26 P एक; B इक्कु । 27 AD व्याकृते । १-१ एतद्वृत्तान्तगतपाठस्थाने BP 'मालवकराजा छद्मान्वेषिणा गूर्जरमण्डले' इत्य पाठः । 28 BP निश्चितः । 29 BP नास्ति 'स राजा' । 30 AP ०चुलकं । 31 'तं राजानं' स्थाने BP 'माळवाराजानं यशोवर्माणं' । २-२ एतद्वृत्तान्तगतपाठस्थाने A प्रतौ 'ततः श्रीपत्तनगतं श्रीसिद्धराजं तद्वृत्तान्तावगमनेन बुद्धं'; D पुस्तके च 'ततः श्रीसिद्धराजस्तद्वृत्तान्तोपगमनेन बुद्धवं' एतादृशः पाठः प्राप्यते । 32 BP नास्ति । 33 AD चद् । 34 AD ततः । 35 एते शब्दाः BP न सन्ति । 36 P 'एव' नास्ति । 37 AD नास्ति 'अथापरं' । 38 BP ०धिवारणीय० । 39 'एवं' न AD । 40 BP 'ततः' नास्ति । 41 D 'प्रति' नास्ति । 42 P एतत्पदं नास्ति; D स्खलय० । ३-३ एतद्वृत्तान्तर्गतं वाक्यं न विद्यते AD ।

कृतप्रतिज्ञो दिनान्तेऽपि तत्कर्तुमक्षमतया सचिवैः काणिक्यां धारायां भज्यमानायां पत्तिभिः परमाररा॰जपुत्रे विषयमाने–इत्थं प्रपञ्चात् नृपः प्रतिज्ञामापूर्य अकृतकृत्यतया पश्चादुच्यधुदितु-मिच्छुर्मुज्जालसचिवं ज्ञापयामास । तेनापि त्रिकचतुष्कचत्वरप्रासादेषु निजपुरुषान्नियोज्य धारा-दुर्गभङ्गवार्तायां क्रियमाणायां तद्वासिना केनापि पुरुषेण 'दक्षिणप्रतोल्यां यदि परबलं हौकते तदैव दुर्गभङ्गो नान्यथेति' तद्वाचमाकर्ण्य स विज्ञप्तः सचिवस्तं व्यतिकरं राज्ञे गुप्तविज्ञप्तिकया निवेदयामास । राज्ञापि तदृत्तान्तवेदिना तत्रैव हौकिते सैन्ये दुर्गमं 'दुर्गं विमृश्य यशःपटह-नाम्नि बलवति दन्तावले समधिरूढः, सामलनाम्ना आरोहकेण पश्चाद्भागेन, त्रिपोलिकपटद्वये आहन्यमाने लोहमय्यामर्गलायां भज्यमानायां बलाधिकतयान्तश्छुटितात्सर्ङ्गजात्कणौङ्गजमुत्तार्यं स्वयं' यावदबरोहति तावत्स गजः पृथिव्यां पपात । स 'गजः सुभटतया तदा' विपक्ष बडसरग्रामे स्वयशोधवल एव यशोधवलनामा विनायकरूपेणावतत्तार ।

१३५. सिद्धिंस्तनशैलतटीपरिणेतिदलितद्वितीयदन्तैं इव । विघ्राणो रदमेकं गजवदनः सृजतु वः श्रेयः ॥

इति तदीया स्तुतिः[14] । इत्थं दुर्गभङ्गे सूत्रिते सति समराधिरूढं यशोवर्माणं पङ्क्तिर्गुणैरावध्य[15] तत्र निजामाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा यशोधवरूपया प्रत्यक्षयशःपताकया रोचिष्णुः श्री-पत्तनं प्राप ।

[८९] *क्षुण्णाः क्षोणिभृतामनेन कटका भग्नास्खधारा ततः कुण्ठः सिद्धपतेः कृपाण इति रे मा मंसत क्षत्रियाः ।15
आरुढप्रबलप्रतापदहनः सम्प्राप्तधाराश्रितात् पीत्वा मालवयोषिदश्रुसलिलं हन्तायमेधिष्यते ॥

[९०] *क्षितिधव भवदीयैः क्षीरधारावलक्षैं रिपुविजययशोभिः श्वेत एवासिदण्डः ।
किमुत कवलितैस्तैः कज्जलैर्मालवीनां परिणतमहिमानं कालिमानं तनोति ॥

९७) "प्रतिदिनं सर्वदर्शनेभ्यादीर्वाददानायाहूयमानेषुं यथावसरमाकारिता जैनाचार्याः श्री-हेमचन्द्रमुख्याः" श्रीसिद्धराजमासाद्य नृपेण दुकूलदानादिभिराचर्जिताःतैः सर्वैरप्यप्रतिमप्रति-भाभिरामैर्द्विधापि पुरस्कृतो नृपतये श्रीहेमचन्द्रसूरिरित्थमाशिषं" पपाठ–

१३६. भूमिं कामगवि ! स्वगोमयरसैरासिञ्च रत्नाकरः ! मुक्ताःस्वस्तिकमातनुध्वमुडुप ! त्वं पूर्णकुम्भी भव ।
भूत्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्दिग्वारणाः ! तोरणान्याधत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥

अस्मिन्काव्ये निःप्रपञ्चे प्रपञ्च्यमाने तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपस्तं प्रशंसन्, कैश्चिदसहिष्णुभिः–'असाध्यछात्राध्ययनबलादेतेषां विद्वत्ता' इत्यभिहिते राज्ञा पृष्टाः श्रीहेमचन्द्राचार्याः–25

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतपाठस्थाने D पुस्तके पुनरुक्ताः पाठो दिश्यते— 'सचिवैः पत्तिभिः परमाररा॰जपुत्रैः पञ्चशतीसिविपरमाणैः राज्ञः प्रतिज्ञां पितामहैः 'एषविधुमद्भैः कर्पत्तिसखां' कलिङ्गमयपराभङ्गेन पूरितायां राजा–' [13]एतान् शब्दान् विहाय A आदर्शोऽपि मूल एव पाठः । 1 AD 'दक्षिण' नास्ति । 2 ABD तत्र । 3 A दुर्गमस्तर्दुर्गं, B दुर्गमदुर्गं; D दुर्गमस्तर्दुर्गम । 4 AD ०मर्गलायां । 5 AD 'तस्मात्' नास्ति । 6 P नास्ति । 7 D 'स गजः' नास्ति । 8 P विहाय 'तदा' नास्ति । 9 AD गिरेः । 10 AB परिपत्तिः; P परिणत । 11 P रदम । 12 P नास्ति वामनमिदं । 13 BP निबन्ध । * पुनरुद्-द्रङ्कं केवलं P प्रतौ दृश्यते । 14 P इति प्रति० । 15 D ०भ्यूहेत्य । 16 B ०चन्द्रसूरिपुरुषाः । 17 AD सूत्रयेत्यादिपं श्रीहेमचन्द्रः ।

§पुरा श्रीजिनेन श्रीमन्महावीरेणेन्द्रस्य पुरतः शैशवे यदूव्याख्यातं तज्जैनेन्द्रव्याकरणमधीयामहे वयमि'ति वाक्यानन्तरम्, 'इमां पुराणवार्त्तामपहाय[1]स्माकमेव सन्निहितं[2] कमपि व्याकरण-कर्त्तारं ब्रूत' इति तत्पिशुनवाक्यादनु नृपं प्राहुः[3]–'यदि श्रीसिद्धराजः सहायीभवति तदा कति-पयैरेव दिनैः पञ्चाङ्गमपि नूतनं व्याकरणं रचयामः।' अथ नृपेण 'प्रतिपन्नमिदं निर्वहणीयमि'त्य-भिधाय तद्विसृष्टाः सूरयः स्वं स्थानं[4] ययुः। नृपेण[5] तु 'यशोवर्मराज्ञः करे निःप्रतीकारां क्षुरीं समर्प्य तदग्रासने वयं गजाधिरूढाः पुरमध्ये[6] प्रवेशं करिष्यामः।' इति राज्ञः[7] प्रतिश्चर्माकर्ण्य मुक्तालनाम्ना[8] मन्त्रिणा प्रधानवृत्तिं मुक्ता किमिति राज्ञा निर्वन्धपृष्टेन–

१३७. मा स सन्धिं विजानन्तु मा स जानन्तु विप्रहम्। आख्यातं[11] यदि शृण्वन्ति भूपास्तेनैव पण्डिताः॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशात्[12]त्वबुद्धैव स्वामिना प्रतिज्ञातोऽयमर्थः। सर्वथाऽऽवतौ न हित'[13]युक्तम्। नृपस्तु[14] प्रतिज्ञाभङ्गभीरुः,[15] 'वरमसून् परिहरामि न तु विश्वविदितं प्रतिश्रुतमि'ति नृपेणोक्ते[16] मन्त्री दारुमयीं क्षुरिकां विधाय पाण्डुवर्णसैजरसेन ता'[17] पिहितां पृष्ठासनस्थस्य यशोवर्मणः करे समर्प्य तदग्रासनस्थो नृपतिः श्रीसिद्धराजः परमोत्सवेन श्रीमदणहिल्लपुरं[18] प्रविवेश। प्रावेशिकमङ्गल-व्याकुलतानन्तरं नृपेण सारिते व्याकरणकरणवृत्तान्ते,[19] बहुभ्यो देशेभ्यस्तत्तद्वैदिभिः[20] पण्डितैः समं सर्वाणि व्याकरणानि पत्तने समानीय श्रीहेमचन्द्राचार्यैः श्रीसिद्धहेमाभिधानं[21] अभिनवं पञ्चाङ्गमपि व्याकरणं सपादलक्षग्रन्थप्रमाणं संवत्सरेण रचयांचक्रे। राजवाह्यकुम्भिकुम्भे तत्पु-

§ अत्र Dd आदर्शे निम्नलिखितः समधिकः पाठ उपलभ्यते—'कैश्चिद्रसहिष्णुभिर्न मेने। हेमचन्द्रनामा शिष्यः कदाचिच्चलुम्पित-शिरा जलविहरणाय मज्जन् गजभयात्क्षोभभित्तिस्थितो गवाक्षकोनालिगपुरोहितेन सारिणा पराभूतः। तैरुक्तो 'मिथ्या दुःकृतं देहि'। तदुःखेन नि.सुतोऽन्यत्रुडीयदेवचन्द्रयशाकारम्यां सह श्रीकादमीरं प्रति। मार्गे साडोलग्रामे सहमोपवासे श्रीसरस्वती प्रसन्ना जाता। निजमूर्तिर्दर्शिता। मिश्रयोर्निवेदिते श्लोकसप्तशता ग्रामो वर्णिता। मिश्रद्वयस्य कार्यसिद्धिहेतोः स्तम्भतीर्थे प्रविशतः केनापि देशा-न्तरिणाकार्यं विद्या समर्पिता। इत्युक्ते च–'मम मरणसमये मम शत्रोपरि त्रिनिर्गमण्डले मङ्गः स्मरणीयः। ग्रथो वरं दास्यति'। एवं कृते इमशाने मध्यरात्रौ प्रावेनोत्थाय वरो दत्तः। श्रीहेमचन्द्रेण राज्ञ्यवोधो याचितः। देवचन्द्रेण इक्षसिद्धेराकृष्टिविद्या। पश्चात्करेण पाण्डित्यं। अन्यान्तरे कृतकुत्सो हेमचन्द्रो बलितः। कालभैरवीयमध्ये चण्डिकाप्रासादे विद्यास्तम्भ लघुभैरवानन्दः शिष्यपद्मप्रतीक्षायः समेत, 'रे रे चण्डे प्रचण्डे मह्यं मोदकान् देहि' ति भणित्वा सुवर्णमयकपैरमग्रे मुक्तं। देव्या मोदकैर्भृतं। तेन सर्वेषां तेर्पयितः। हेमचन्द्र-स्यापि 'हे शिष्य त्वमपि गृहाणे'युक्ते तेन तस्यापि करौ स्तम्भयित्वोक्तं 'यत्तिष्ठ सत्वं तदा त्वं भक्षयेया' एवमुक्ते चरणयोः पतितः। ततः पत्तने आयातं श्रीजयसिंहदेवः सन्मुखमेत्र समानीय हेमचन्द्रं गजाधिरूढं प्रवेश्य च पुरोहितैरुक्तं सूरिं, राज्ञा गुरव उपरोध्य हेमचन्द्रस्य पदस्थापना कारिता। श्रीहेमचन्द्रसूरयोऽष्टम्यां चतुर्दश्यां च श्रीजयदेवभवने प्रयान्ति। पीपधागारे श्रीस्थूलिभद्रचरितं वाच-यन्तः पुरोहितेन राज्ञोऽग्रे उपहसिताः–'महाराज! कोयमसत्यव्यापः? सर्वरसमोजने पूर्वपरिचितपेथण्यारूढे कामनिग्रहः। परं किं कियते भवद्वशभाः।' राज्ञोक्तं–'आचार्या अत्र समेष्यन्ति तदा वक्ष्यं परीक्षे न।' सूरिभागतेषु राज्ञोक्तं–'किं किं वाचयन्तो वर्तन्ते यूयं?' सूरिभिः समग्रमपि संक्षेपतः स्थूलिभद्रचरितं कथितं। आलिगनोक्तं–'महाराज!

विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो ये चान्द्रपत्राशिनस्तेऽपि श्रीस्थूलभद्रं सुललितं द्वौ मोहं गताः।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवास्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम्॥

गुरुभिरुक्तं–'सिंहो बलीयो द्विरद' इत्यादि। आलिगनोक्तं–'अस्माकमेव शाखाणि पठित्वास्माकमेव पतथः संजाताः।' गुरुभिरुक्तं–'जैनेन्द्रव्याकरणं किं भवद्भिर्यथुरा श्रीजिनेन...'

1 AD °जनस्या°। 2 AD सद्वाक्या°। 3 D सन्निहितं पूर्वं। 4 D ते प्राहुः। 5 P पुनं प्राणः। 6 AD स्तो यशो°। 7 BP नास्ति। 8 BP नास्ति। 9 A प्रस्ताव°। 10 °नाम्ना° नास्ति AD। 11 A अख्यातं। 12 BP °देशेन स्वामिना। 13 BP नास्तीदं पदं। 14–15 एतत्पद्वयस्थाने AD 'ततो' इत्येव। 16 D प्रतिश्रव°। 17 BP नृपवचनात्। 18 B निर्गत्य; AD नास्ति। 19 P सर्वर°; B गूर्जर°। 20 AD नास्ति। 21 BP °पत्तनं। 22 °व्याकृतात्' नास्ति AD। 23 D 'करण' नास्ति। 24 AD सद्देवि°। 25 AD सह। 26 AD नास्ति। 27 AD हेमाचा°। 28 AD नास्ति। 29 B निर्वन्य°; P नास्ति।

स्तकमारोप्य सितातपवारणे प्रियमाणे चामरग्राहिणीचामरयुग्मवीज्यमानं नृपमन्दिरमानीय प्राज्यवर्षपूर्जापूर्वं कोशागारे न्यधीयत । ततो[1] राजाज्ञयान्यानि व्याकरणान्यपहाय तस्मिन्नेव व्याकरणे सर्वत्राधीयमाने केनापि मत्सरिणा 'भवदन्वयवर्णनाविरहितं व्याकरणमेतत्' [2]इत्युक्ते श्रीहेमाचार्यः क्रुद्धं राजानं राजमानुपादवगम्य[3] द्वात्रिंशच्छ्लोकानूतनान्निर्माय[4] द्वात्रिंशत्सूत्रपाठेषु तान् सम्बद्धानेवैतं लेखयित्वा प्रातर्नृपसभायां वाच्यमाने व्याकरणेऽ- 5

१३८. हरिरिव बलिबन्धकरक्षिप्तशक्तियुक्तः पितृकपाणिरिव । कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजनृपः ॥

[5]इत्यादीन् चौलुक्यपदंशोपश्लोकान्, द्वात्रिंशत् सूत्रपाठेषु, द्वात्रिंशत् श्लोकानवलोक्य प्रमुदितमना नरेन्द्रो व्याकरणं विस्तारयामास[6] । तथा[7] च श्रीसिद्धराजदिग्विजयवर्णने द्व्याश्रयनामा ग्रन्थः कृतः ।

१३९. भ्रातः[8] ! संवृणु पाणिनि[9]प्रलपितं कातन्त्रकन्था वृथा मा कार्षीः कटु शाकटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् । 10
कः कण्ठाभरणादिभिर्बलरसत्यात्मानमन्यैरपि श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धहेमोक्तयः[10] ॥

९८) अथ श्रीसिद्धराजेन पत्तने चशोवर्मराजस्त्रिपुरुषप्रभृतीन्[11] सर्वानपि राजप्रासादान् सहस्रलिङ्गप्रभृतीनि[12] च धर्मस्थानानि दर्शयित्वा प्रतिवर्षं देवदायपदे कोटिद्रव्यव्ययं निवेदयितुमन्तुन्दरमसुन्दरं वेति "पृष्टः स एवमवादीत्-'अहं[13] षष्टादशलक्षप्रमाणमालवदेशाधिपस्त्वत्तः[14] पराभवपीत्रं कर्षं भवेयम्, परं महाकालदेवस्य दत्तपूर्वत्वाद्देवद्रव्यं मालवकास्तद्भुङ्क्ष्वानास्तत्प्रभावाद्[15]दुर्दि- 15
नास्तमिता वर्त्तामहे । भवदीयान्वयराजानोऽप्येतावद्देवद्रव्यव्ययनिर्वाहक्षमाः, लुप्तसर्वदेवदायपदा विपदां पदं भवन्तो मूलनाशं विनंक्ष्यन्ति ।'

९९) अथ श्रीसिद्धराजः कदापि[16] सिद्धपुरे रुद्रंमहाकालप्रासादं कारयितुकामः कमपि स्थपतिं ससंतनीं स्थापयित्वा[17] प्रासादप्रारम्भलग्ने तदीयीं कलासिकां लक्षद्रव्येणोत्तमर्णगृहात्[18] विमोच्य ताँ[19] वंशशलाकामपीं विलोकयन्[20] 'किमेतदि'ति राजा पप्रच्छ[21] । ततो[22] 'मया प्रभोरौदार्यपरीक्षानिमित्तमेतत्कृतमि'ति स्थपतिरुक्तवान् । 'ततस्तद्द्रव्यमनिच्छतोऽपि नृपतेः प्रत्यर्पितम्[23] । ततः क्रमेण[24] त्रयोविंशतिहस्तप्रमाणं परिपूर्णं प्रासादं कारयामास । तत्र प्रासादेऽश्वपतिगजपतिनरपतिप्रभृतीनामुत्तमभूपतीनां मूर्त्तीः कारयित्वा तत्पुरो योजिताञ्जलिं स्वां मूर्त्तिं निर्माप्य देशभङ्गेऽपि स्थान्[25] प्रासादस्याभङ्गं याचितवान् । तस्य प्रासादस्य[26] ध्वजारोपप्रस्तावे सर्वेषामपि जैनप्रासादानां पताकारोहं कारितवान् । यथा मालवकदेशे महाकालप्रासादे "वैजयन्त्यां सत्यां जैनप्रासादेषु न ध्वजारोप इति ।

1 A 'त्राध्वर्यं' आदि । 2 BP सपर्या० । 3 BP आदि । 4 BP नूत्ना० । 5 AD 'एतद्' आदि । 6–7 एतद्ग्रन्थोऽनाश्रयाणे BP 'इति व्याहरता रुद्रे भूपतौ नृपाङ्गमानुपादवगम्य' एषः पाठः । 8 P नवीनान् विधाय । 9 D सूत्रित० । 10 D सम्बन्धं कृत्वानेवैं । § एतदग्रे D मुद्रके 'चौलुक्यवंशोपश्लोकेन श्लोकान् वाच्यपूर्वं सन्तोषयामास । यथा–' एषा पंक्तिरेवंप्रकारेण । तदनन्तरं 'हरिरिव०' पद्यं । ‡ एतदन्तर्गता पंक्तिः D मुद्रके नास्ति । 11 BP 'तथा च' नास्ति । 12 पाणिनि संवृणु BP । 13 AD श्रीहेमचन्द्रोक्तयः । 14 BP ०मनुमिलम्भे० । 15 AD पश्चीवर्मा पृष्ट इत्यवादीत् । 16 BP तत्र । 17 BP ०स्थानं । 18 A ०काभृतात० । 19 AD ०कद्रव्य० । 20 BP ०व्यमनिर्वेदन्तः । 21 AD 'भविष्यति' इत्येव । 22 BP कल्पिकारकरारे । 23 A 'त्त' नास्ति । 24 P ०काढदेवाम० । 25 P संस्थाप्य । 26 AD तदीय० । 27 AD मूर्तीनां मोचयामास । 28 P शावद् । 29 AD काटोत्रेव । 30 BP पृष्ट० । 31 BP 'ततो मया' नास्ति । 1–1 एतद्ग्रन्थोऽनाश्रयाणे BP 'तत् द्रव्यव्ययनिर्वाहाय' इत्येव पाठ० । 32 D मूर्तिनामर्पितं । 33 A ०ममाणः परिपूर्णः क्रमेण कारितवती मूलस्य प्रासादे, D ममाने परिपूर्ते प्रासादे । 34 BP ०राजां । 35 AD नास्ति । 36 BP नास्ति । 37 AD ०क्रमेणेवमन्ना ।

१००) अन्यदा सिद्धराजस्य मालवकमण्डलं प्रति पियासतः केनापि व्यवहारिणा *सहस्रलिङ्गसरोवरकर्मस्थाये विभागे 'याच्यमाने तत्सर्वथाऽदत्त्वैव कृतप्रयाणस्य कतिपयदिनानन्तरं कोशाभावात्[1] कर्मस्थायं विलम्बितमवेगम्य, तेन व्यवहारिणा सुतस्य[2] पार्श्वात्कस्यापि धनाधिपस्य वध्यास्ताडङ्कमपहार्यं' तदुपदे ब्रुव्यलक्षत्रयं 'दत्तम्, तेन कर्मस्थायः सञ्जातः, इति वार्त्ता[3] शृण्वतो मालवकमण्डले[4] वर्षाकालं तस्युषो राज्ञो वचनगोचरातीतः प्रमोदः सञ्जातः[5]। अथ प्रावृषेण्यघनावनैप्रगल्भमवृष्ट्या क्षीणोमेकार्णवां विदधाने[6] वर्द्धापनिकहेतोः प्रधानपुरुषैः प्रहितः[7]" कोऽपि मरुदेशवासी[8] नृपतिपुरतः सविस्तरं वर्षाखरूपं विज्ञपयत्[9]। 'तदाकर्णनतेन केनापि[10]' गूर्जरभूरेण नरेण 'सहस्रलिङ्गसरो भूतमिति स्वामिन्! वर्द्धाप्यसे[11]' इति तद्वाक्यानन्तरमेव सिकककपतितमार्जारस्येव मरुवृद्धस्य पश्यतः सर्वाङ्गलग्नमाभरणं नृपतिर्गूर्जराय ददौ[12]।

१०१) अथ वर्षानन्तरमेव[13] ततः प्रत्यावृत्तः क्षितिपतिः[14] श्रीनगरमहास्थाने दत्तावासो मञ्जरचनायां[15] कृतसर्ववासरस्तत्र[16] नगरप्रासादेषु ध्वजवजमालोक्य[17] 'क एते प्रासादाः ?' इति ग्रामणान् पप्रच्छ[18]। तैर्जिनेन्द्रप्रासादीनां प्रासादस्वरूपे निवेदिते सामर्षो[19] राजा 'मया गूर्जरमण्डले तैनप्रासादानां पताकासु निपिद्रासु किं भवतामिह नगरे[20] पताकाधर्जिनायतनम्?' इत्यादिशंस्त्रैर्विज्ञपयांचक्रे-'अवधार्यताम्, श्रीमन्महींदेवेन कृतयुगप्रारम्भे महास्थानमिदं स्थापयता[21] श्रीऋषभनाथ-श्रीत्रिलप्रासादौ 'स्वयं स्थापितौ प्रवृत्तध्वजौ च। तदनयोः[22] प्रासादयोः सुकृतिभिरद्यियमाणयोश्चत्वारो युगा व्यतीताः। अन्यच[23] श्रीशत्रुञ्जयमहागिरेः पुरा नगरमेतदुर्पत्यकाभूमिः। यतो नगरपुराणेऽप्युक्तम्-

१४०. पञ्चाशदादौ किल मूलभूमेर्दशोर्ध्वभूमेरपि विस्तरोऽस्य।
उच्चत्वमष्टच तु योजनानि मानं वदन्तीह[24] जिनेश्वराद्यैः ॥

इति। कृतयुगे आदिदेवः श्रीऋषभस्तत्पुत्रैर्भरतस्तज्ज्ञात्रा भरतखण्डमिदं भर्तातम्।

१४१. नाभेयो[25] स वृषभो मरुदेविसुतयों वै चचार समदग् हतियोगचर्याम्।
तस्माद्दितत्त्वमृषयः[26] पदमामनन्ति स्वच्छः प्रशान्तकरणः समदृग् सुधीर्यः ॥

१४२. अष्टमो[27] मरुदेव्यां तु नाभेर्जात उरुक्रमः। दर्शयन्वर्त्म धीराणां[28] सर्वाश्रमनमस्कृतः[29] ॥

(अथ P प्रतौ निम्नगता अधिकाः श्लोकाः प्राप्यन्ते-)

[९१] {प्रियव्रतो नाम सुतो मनोः स्वायम्भुवस्य यः। तस्याग्नीध्रस्ततो नाभिः ऋषभस्तत्सुतोऽभवत् ॥

---

* एतद्विद्यान्तर्गतप्रबन्धस्थाने A आदर्शे एतावत्पाठः—'सहस्रलिङ्गकर्मस्थायविभाग याचित. । राजा तमदत्वैव मालवकं प्रति प्रयाणमकरोत्। ततः कोशाभावात्।' 1 D 'सर्गेण' नास्ति। 2 DP वाचमाने विभागे। 3 D अन्यावन्। 4 D स्थितवे। 5 BP नास्ति। 6 BP सुवृष्टार्थाः। 7 BP तावदेवोपहरति। 1-2 एतदन्तर्गतसन्दर्भस्थाने BP 'अर्थना तं कर्मस्थायं पतिपूर्वं' एते शब्दाः। 8 AD 'मंडले' नास्ति। 9 BP समर्पति। 10 AD शाकुनेन्द्रे इदं। 11 AD बुध्यते। 12 A महितस्य। 13 AD मरुदेशविवुरुचरः। 14 A व्यज्ञपयत्; D व्यज्ञपयन्।] एतदन्तर्गतोऽयं पाठः AD आदर्शे पतितः प्रतिभाति। 15 B नास्ति। 16 De वर्द्धापयसे। 17 'एव तत्' नास्ति AD। 18 P शुरः। 19-20 एतत्पदद्वयं नास्ति AD। 21 AD व्यज्ञपाळोके। 22 B पुरुषः; P नास्ति। 23 BP प्रैत्र। 24 P 'गणधरैश्च सूरिभिः' इत्येवं। 25 B नास्ति। 26 BP इतिमिति भवत्यामिमाणि। 27 P पुनःकारसन्दिग्धं। 28 P श्रीमताः। 29 B अन्यत्रेत्यं। ‡ मूलप्रबन्धान्तर्गतोऽयं पाठः D पुस्तके पतितमिति। 30 नास्ति BP। 31 AD श्रीसंघमतिपुरुः। 32 AD 'क्षणं' नास्ति। 33 P च। 34 BP मरुदेवीति। 35 BP पुत्रः। 36 D नाभेः पुत्रः। 37 Po तस्याऽभवत्पुत्रः। 38 B स्वयम्, DI सुधी सः। 39 B अष्टमे। 40 P श्रीतत्वे। 41 D 'रुक्रमः।

[९२] तमाहुर्वासुदेवांशं मोक्षधर्मविधित्सया । अवतीर्णं सुतव्रतं तस्यासीत् ब्रह्मपारगम् ॥
[९३] तेषां वै भरतो ज्येष्ठो नारायणपरायणः । विख्यातं वर्षमेतद्यन्नाम्ना भरतमद्भुतम् ॥
[९४] अर्हन् शिवो भवो विष्णुः सिद्धश्चैव तथा बुधः । परमात्मा परश्चैव शब्दा एकार्थवाचकाः ॥
[९५] जैनं बौद्धं तथा ब्राह्मं शैवं च कापिलं तथा । नास्तिकं दर्शनान्याहुः षडेव हि मनीषिणः ॥
[९६] तत्र—कुलादिबीजं सर्वेषां प्रथमो विमलवाहनः । ऋषभदेवश्च नाभिश्च भरते कुलसत्तमाः ॥ 5

इत्यादिपुराणोक्तान्युदीर्य विशेषप्रत्ययाय[1] श्रीवृषभदेवप्रासादकोशाच्छ्रीभरतभूपनामाङ्कितं पञ्चजनवाह्यं कांस्यतालमानीय नृपाय[2] दर्शयन्तो द्विजा[3] जिनधर्मस्याद्यधर्मत्वं स्थापयामासुः[4]। ततः प्रभृति[5] खेदमेदुरमानसेन[6] अवनीशेन हायनान्ते जैनप्रासादेषु ध्वजाधिरोपः कारितः ।

१०२) अथ श्रीपत्तने प्राप्तो नृपः[7] प्रस्तावे[8] सरोवरकर्मस्थाय्यव्ययपदेषु[9] वाच्यमानेषु सापराधव्यवहारिसुतदण्डपदाह्लक्षत्रयं कर्मस्थाये व्ययकलितमिति श्रुत्वा, 'तल्लक्षत्रयं' तस्य गृहे प्रस्थापया- 10
मास[10]। ततः स व्यवहारी, 'उपायनपाणिर्नृपोपान्तमुपेत्य किमेतदिति विज्ञपयन् कर्मस्थाय्यव्यवहारिणे[11] नृपः[12] प्राह–'यः कोटिध्वजो व्यवहारी स कथं ताडङ्कचौरः? त्वयाऽस्य धर्मस्थानस्य धर्मविभागः प्रार्थितोऽपि यन्न लब्धस्ततः प्रपञ्चचतुरेण मृगमुखव्याघ्रेणेवान्तःशठेन प्रत्यक्षसरलेन इदं कर्म भवता[13] निर्ममे।' [इत्यादिवाक्यैर्भृशं खण्डितः*।]

१४३. [14]यस्यान्तर्गैरिकागारदीपिका: प्रति बिम्बिताः । 15
शोभन्ते निशि पातालव्यालमौलिमणिश्रियः ॥

१४४. [15]न मानसे मा यति मानसं मे पम्पा न सम्पादयति प्रमोदम् ।
अच्छोदमच्छोदकमप्यसारं सरोवरे राजति सिद्धभर्तुः ॥

{[16]एकदा श्रीसिद्धेन रामचन्द्रः पृष्टः–'ग्रीष्मे दिवसाः कथं गुरुतराः?' । रामचन्द्रः प्राह–

[९७] देव श्रीगिरिदुर्गमल्ल भवतो दिग्जैत्रयात्रोत्सवे धावद्वीरतुरङ्गचल्गनखुरक्षुण्णक्षमामण्डली । 20
वातोद्भूतरजोमिलत्सुरसरित्सञ्जातपङ्कस्थलीदूर्वाजुम्बनचञ्चुरा रविहयास्तेनैव वृद्धं दिनम् ॥

[९८] लब्धलक्ष्या विपक्षेषु विलक्षास्त्वयि मार्गणाः । तथापि तव सिद्धेन्द्र दातेत्युत्कन्धरं यशः ॥

अथ कदाचिद्राज्ञा ग्रथिलाचार्यो जयमङ्गलसूरयः पुरवर्णनं पृष्टा ऊचुः–

[९९] एतस्यास पुरस्य पौरवनिताचातुर्यतानिर्जिता मन्ये हन्त सरस्वती जडतया नीरं वहन्ती स्थिता ।
फीर्तिस्तम्भमिषोच्चदण्डरुचिरामुत्सृज्य बाहोर्बलात्त्रीकां गुरुसिद्धभूपतिसरस्तम्भां निजां कच्छपीम् ॥} 25

---

1 पुत्रपरत्वाने BP 'पयावस्थितत्वद्यत्वस्थापनाय' एतत्पदम्। 2 BP नृपतिपुरतः। 3 AD नास्ति। 4 P चक्रुः; B ऋचे। 5 नास्ति AD। 6 AD ०मतस्या राज्ञः। 7 BP नास्ति। 8 D 'सरोवरपदेषु' इत्येव; A सरोवरव्ययपदे। 9 AD 'तत्' नास्ति। 1–1 पुत्रदृङ्गनर्गपराठस्थाने BP 'प्रत्ये तद्गृहे स्थापिते स उपा०' एप पाठः। 10 P प्रतावेव एतत्पदं प्राप्यते। 11 'नृपः प्राह' स्थाने AD 'राज्ञादिष्टः'। 12 AD ०व्याग्रेणान्तः। 13 AD त्वदेहं कर्म निर्ममे। * केवलं D पुस्तक एवेदं वाक्यं दृश्यते। † B आदर्शे मोपरुध्यमिदं पद्यद्वयम्। D पुनरेके पुनः, अस्य पद्यस्य पूर्वे निम्नगतं पद्यद्वयमधिकं लिखितं दृश्यते।

परोपे कार्यसन्तां प्रत्यहे मित्रवत्तिनम्। वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥
सुवर्णं पद्मरुपाकारं वाचश्चन्दनशीतलाः। हृदयं कर्करीभूतमेतद्दुर्जनस्य लक्षणम् ॥

‡ P प्रभौ इदं पद्यम प्राप्यते। § एतत्कोष्ठकान्तर्गतं वर्णनं D पुस्तक एवोपलभ्यते। पृतच प्रक्षिप्तमामसम्बद्धत्वात्।

१०३) अथ[1] श्रीपालकविना सहस्रलिङ्गसरोवरस्य रचितायां प्रशस्तौ पट्टिकायामुत्कीर्णायां[2] तच्छोधनाय[3] सर्वदर्शनेष्वाहूयमानेषु श्रीहेमचन्द्राचार्यैः 'सर्वविद्वज्जनानुमते प्रशस्तिकाव्ये भवता किमपि वैदग्ध्यं न प्रकाश्यमि'त्युक्त्वा पण्डितरामचन्द्रमनुशिष्य तत्र प्रहितः। ततः सर्वविद्भिः शोध्यमानायां प्रशस्तौ नृपोपरोधाच्छ्रीपालकवेर्दक्षदाक्षिण्याच्च सर्वेषु काव्येषु मन्यमानेषु—

१४५. कोशेनापि युतं दलेन पचितं नोच्छेत्तुमेतत्क्षमं सस्यापि स्फुटकण्टकव्यतिकरं पुंस्त्वं च धत्ते नहि।
एकोऽप्येष करोति कोशरहितो निष्कण्टकं भूतलं मत्वेवं कमलं विहाय कमलं यस्यासिमाशिश्रिय[4]॥

[5]तैः सर्वैरपि अस्य काव्यस्य विशेषप्रशंसां कुर्वाणैः[6] श्रीसिद्धराजेन पृष्टः श्रीरामचन्द्रधिन्वमेतदित्यवादीत्। अथ तैरेव सर्वैरनुयुक्तः—'एतस्मिन्काव्ये सैन्यवाचको दलशब्दः, कमलशब्दस्य नित्यक्लीवत्वं च' इति दूषणद्वयं चिन्त्यम्'। ततः' तान् सर्वानपि पण्डितानुपरुध्य दलशब्दो राज्ञा सैन्यार्थे प्रमाणीकारितः, कमलशब्दस्य तु लिङ्गानुशासनसिद्धं नित्यक्लीवत्वं केनाप्रमाणीयत' इति 'पुंस्त्वं च धत्ते न वे'त्यक्षरभेदः कारितः। तदा श्रीसिद्धराजस्य सज्ञातदृष्टिदोषेण[7] पं० रामचन्द्रस्य वसतौ प्रविशत एव लोचनमेकं स्फुटितम्।

१०४) अथ कदाचित् डाहलदेशीयनरपतेः[8]—

१४६. आयुक्तः प्राणदो लोके वियुक्तो मुनिवल्लभः। संयुक्तः सर्वथाऽनिष्टः केवलः स्त्रीषु वल्लभः॥

[9]इति सान्धिविग्रहिकैरानीतयमलपद्येषु श्लोकमेनं लिखितं निशम्य किमेतदिति पृष्टास्ते प्राहुः—'भवज्जनपदे एकैकप्रधाना भूपायो विद्वांसस्तत्पार्श्वादुर्घोषः श्लोको व्याख्येयः' इति तद्वानमाकर्ण्य सर्वैरपि विद्वद्भिरज्ञाततदर्थैर्विनृद्धिरुपेण पृष्टा हेमाचार्या इत्थं व्याचख्युः—'अत्र अव्याहारी हारशब्दः। तस्य आ इत्युपसर्गे कृते आहार इति सर्वजीवभाषाप्रसिद्धः। वियुक्तो विहारः सन् उभयथा यतीनां प्रियः। संपूर्वः संहारः सन् सर्वथाऽनिष्टः। निरुपसर्गः स्त्रीणामेव वल्लभः हार इति'।

१०५) *अन्यदा सपादलक्षक्षितिपतिना—

१४७. ओली[10] ताव न जणुहरइ गोरीमुहकमलस्स।
इति समस्यादोषवार्द्धमत्र प्रहितम्[11]। तैस्तैः कविभिरपूर्यमाणे
अहिट्ठी किम "ओमियइ पडिपेल्ली चन्दस्स॥
इति उत्तरार्द्धेन" श्रीहेमचन्द्रो "मुनीन्द्रस्यां पूरयामास।

१०६) अथ[12] श्रीसिद्धराजो नवघणाभिधानमाभीरराणकं निगृहीतुकामः पुरोपादशयत्[13] "निजसैन्ये पराजिते सति श्रीवर्द्धमानादिषु पुरेषु प्राकारप्रकरं[14]" निर्माप्य स्वयमेव प्रयाणकमकरोत्[15]। ततः

---

1 P इति। * D पुनरुक्तं इतोऽग्रे 'तत्पश्चात्तस्मिन्' इत्युत्तरपदादिकं "अ आत्तो०" इत्यत्र पश्चात्तस्मिन् आत्तो। 1 D तत्प्रशस्तिशोधनाय। 2 D राजशब्दोऽधिक्यं। 3 AD दृष्टदाक्षिण्यादनादरे AD 'सिद्धहेमव्याकरणे' इत्यादि कृत्वा। 3 AD 'च' नास्ति। 4 BP 'तत्' नास्ति; AD 'तत्' नास्ति। 5 D तत्रापि। 6 AP 'कृत'। 7 P स्वित्र सर्वत्र 'चैत्र निर्गिते'। 8 BP चतुर्दशेन। 9 B अन्यत्रेदं पद्यम् आत्तो। ‖ एतद्विद्वत्तावर्णनप्रस्तावे AD अन्यत्र पूर्वं कान्यकुब्जदेशीयनरपतिसभायामपि त्रिविधसैन्यसमन्वितस्य भूपतेः सिंहेषु वर्णितेषु सत्सु वर्णितेषु श्रीहेमचन्द्राचार्यैः तत्र हर्षोत्कर्षात्तत्सभायां व्याख्यातम्।' इत्यादयः संक्षिप्तसंदर्भाः एतत्। 10 BP अधस्तनश्लोकस्थाने (B शब्दे) तत्पूरणमेवोक्तम्। 10 D पद्यानि। 11 AD 'श्लोकमेनं' नास्ति। 12 D किमु सर्वाण्यपि; B किम सर्वाण्यपि। 13 BP नास्ति। 14 AD प्रकारं कारयत्। 15 AD हेमचन्द्राचार्या मुनिः। 16 AD अन्यदा। 17 AD एकदापरं। 18 AD 'प्रबन्ध' नास्ति। 19 BP इत्यन्यत्।

ज्ञातस्वरूप एव गिरिमधिरुह्य गङ्गोदकेन श्रीयुगादिदेवं स्नपयन् पर्वतसमीपवर्त्तिग्रामप्रदाशक-शासनं श्रीदेवाय[1] विश्राणयामास। तीर्थदर्शनाचोन्मुद्रितलोचन इवामृताभिषिक्त इव तस्थौ। 'अत्र पर्वते सङ्गकीचनसरित्पूरसङ्कुले इहैव विन्ध्यवनं रचयिष्यामीत्यवन्ध्यप्रतिज्ञो हस्तियूथनिष्पत्तये विहस्तमनसं मनोरथेनापि तीर्थविध्वंसपातकिनं धिग्मामिति श्रीदेवपादानां पुरतो राज-लोकविदितं स्वं निन्दन् सानन्दो गिरेरवततार।

१०९) अथ श्रीदेवसूरिचरितं व्याख्यास्यामः—तस्मिन्नवसरे कुमुदचन्द्रनामा दिगम्बरस्तेषु तेषु देशेषु चतुरशीतिवादैर्वादिनो निर्जित्य कर्णाटदेशाद्गूर्जरदेशं जेतुकामः कर्णावतीं प्राप। तत्र भट्टारकश्रीदेवसूरीणां चतुर्मासके स्थितानां श्रीअरिष्टनेमिप्रासादे धर्मशास्त्रव्याख्याक्षणे वचनचातुरीमनुच्छिष्टामाकर्ण्य तत्पण्डितैस्तद्वृत्तान्ते निवेदिते कुमुदचन्द्रस्तेषामुपाश्रये सतूणमुदकं प्रक्षेपितवान्। अथ तैर्महर्षिपण्डितैः खण्डनतर्कादिप्रमाणग्रथितैस्तस्मिन्नर्थेऽनाकर्णितकथाऽवज्ञाते सति श्रीदेवाचार्यैर्जामिं तपोधनां शीलसुन्दरीं चेटकैरधिष्ठितां विधाय नृत्यज्जालानयनादिभिः[2]र्विविधाभिर्विडम्बनाभिर्विडम्बय तेषु चेटकेष्वपहृतेषु तां भृशं पराभवान्निर्वेत्सेनापरामपवार्य[3] चिन्तापरोऽस्थात्[4]।

(अत्र P आदर्शे निम्नगतान्यन्यत्राप्याणि पद्यानि प्राप्यन्ते-)

[१०३] {ह्या कस्स पुरोहं पुक्करेमि असकण्णया महं पहुणो।
नियसासणणिक्कारे जो अवयरइ सो वरं सुगओ॥—साध्वीवाक्यम्।

[१०४] आः कण्ठशोषपरिपोषफलं प्रमाणव्याख्याश्रमो मयि बभूव गुरोर्जनस्य।
एवंविधान्यपि विडम्बनदर्शनानि यच्छ्रावसन्ह हहहा मघोनि नृपोमि॥
[‡देवसूरिमिश्रकं श्रुत्वा वर्ययाऽऽर्यया वभाण-]

[१०५] दुर्वादिगर्वगजनिर्दलनाङ्कुशश्रीः श्वेताम्बरास्पुदयमङ्गलवालदूर्वा।
श्रीदेवसूरिसुगुरोर्भृकुटीललाटपट्टे स्थितिं वितनुतां प्रथमावतारम्॥

श्रीदेवसूरिभिरुक्तम्[5]—'वादविद्याविनोदाय भवता पत्तने गन्तव्यम्। तत्र राजसभायां भवता सह वादं करिष्यामि' इत्यादिष्टे स कृतकृत्यमन्यमान आशावसनः श्रीपत्तनपरिसरं प्राप[6]। श्रीसिद्धराजेन मातामहगुरुरिति प्रत्युद्गमादिना सत्कृतस्तत्रावासान्दत्वा तस्थौ। श्रीसिद्धराजेन वादनिष्णाततां पृष्टाः श्रीहेमाचार्याः—'चतसृषु दिक्षु परं प्रावीण्यं विज्ञाय जैनसुनिगजयूथाधिपं सिताम्बरशासनवज्रप्राकारं नृपसभाशृङ्गारहारं कर्णावतीस्थितं श्रीदेवाचार्यं वादविद्याविदं वादीभकण्ठीरवम्' प्राहुः। अथ राज्ञा तदाह्वानाय प्रेषितविज्ञप्तिकायां श्रीसंघलेखेन सममागतायां श्रीदेवसूरयः पत्तनं प्राप्य नृपोपरोधाद्वारदेवीमाराधयामासुः। तया तु 'वादियेतालीयश्रीशान्तिसूरिविरचितोत्तराध्ययनवृहद्वृत्तौ दिगम्बरवादस्थले चतुरशीतिविकल्पजालोपन्यासे भवद्भिः प्रतन्यमाने दिग्वाससो मुखे मुद्रा पतिष्यती'ति देव्यादेशानन्तरं गुरुवृत्त्या कुमुदचन्द्रसन्निधौ पण्डितान् प्रस्थाप्य कस्मिन् शास्त्रे विशेषकौशलमिति ज्ञापिते-

१५३. देवादेश्य किं करोमि सहसा लङ्घाभिदेवानवे जम्बूद्वीपमितो[7] नयेयमथवा वारांनिधिं शोषये।

---

1 D श्रीदेवाचार्यं (!)। 2 D जाल., AB नास्ति। 3 D ०विन्य करिष्यामि। 4 D निर्गन्द्र। 5 मात्रोनं पद्यं BP। 6 AD महर्षिभिः। 7 P प्रशावेदं पद्यं लभ्यते। † इत आरभ्य 'सूरिभिरुक्तम्' इति पद यावत् दक्ष पंक्ति B आदर्शे पतिता। 8 D तान्। 9 A अपवादे। 10 AD मानयेत्पत्तनम्। ‡ A आदर्शे खण्डितमूलया हस्तं पंक्तिद्वय लभ्यते। 11 AD मक्षः। 12 AD 'देवी' नास्ति। 13 A ०द्वीपमध्यगये किमथवा।

हेलोत्पाटिततुङ्गपर्वतशिरोग्रावत्रिनेत्राचलक्षेपक्षोभविवर्द्धमानसलिलं वक्ष्यामि वा वारिधिम् ॥*

इति तदुक्तिश्रवणात्सिद्धान्तकुशलतां तस्यालीयसीमवगम्य जितं जितमिति मन्यमानाभ्यां श्रीदेवाचार्य-श्रीहेमचन्द्राभ्यां प्रमुदितम्। अथ देवसूरिप्रभो रत्नप्रभाभिधानः प्रथमशिष्यः क्षपामुखे गुरुवेपतया कुमुदचन्द्रस्य गुरूदरे गतः। तेन कस्त्वमित्यभिहिते-अहं देवः। देवः कः?। अहं। अहं कः?। त्वं श्वा। श्वा कः?। त्वं। त्वं कः?। अहं देवः। [†कुत आयातस्त्वं?। स्वर्गात्। स्वर्गे का का वार्ता?। कुमुदचन्द्रदिगम्बरशिरः पञ्चाशीति पलानि। तर्हि किं प्रमाणम्?। छित्त्वा तोल्यताम्।] इति तयोरुक्तिप्रत्युक्तिवन्धे चक्रभ्रमं भ्रमति, आत्मानं देवं, दिगम्बरं श्वानं च संस्थाप्य यथागतं जगाम। तेन चक्रदोषप्रादुष्करणेन विषादनिपादसम्पर्कात्-

१५४. हंहो श्वेतपटाः किमेष विकटौटोपोक्तिसष्टङ्कितैः संसारावटकोटरेऽतिविकटे मुग्धो जनः पात्यते।
तत्त्वातत्त्वविचारणासु यदि वो हेवाकलेशस्तदा सत्यं कौमुदचन्द्रभङ्गिभुगलं रात्रिंदिवं ध्यायत ॥

इमां तदुचितां कवितां निर्माय' समायः कुमुदचन्द्रः श्रीदेवसूरीन् प्रति प्राहिणोत्। तदनु तत्वरणपरमैपरमाणुर्बुद्धिवैभवावगणितचाणक्यः' पण्डितमाणिक्यः-

१५५. कः कण्टीरवकण्ठकेसरसटाभारं स्पृशत्यङ्गिना कः कुन्तेन शितेन नेत्रकुहरे कण्डूयनं काङ्क्षति।
कः सन्नह्यति पन्नगेश्वरशिरोरत्नावतंसं श्रिये यः श्वेताम्बरशासनस्य कुरुते वन्ध्यस्य निन्दामिमाम् ॥

अथ रत्नाकरपण्डितः-

१५६. नग्नैर्निरुद्रा युवतीजनस्य मन्युस्त्रिरत्र प्रकटं हि तत्त्वम्।
तर्किं वृथा फर्कशतर्ककेलीं तवामिलाषोऽप्यमनर्थमूलः ॥

इति कुमुदचन्द्रं प्रति सोपहासं प्राहिणोत्'।

अथ श्रीमयणल्लदेवीं कुमुदचन्द्रपक्षपातिनीम्, अन्याशावर्त्तिनः सभ्यांस्तज्जयाय नित्यमुपरोधयन्तीं श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्राचार्येण 'वादस्थले दिगम्बराः स्त्रीकृतं सुकृतमप्रमाणीकरिष्यन्ति सिताम्बरास्तं स्थापयिष्यन्ती'ति तेषामेव पार्श्वात्तद्वृत्तान्ते निवेदिते राज्ञी व्यवहारवहिर्मुखे दिगम्बरे पक्षपातमुज्झांचकार।

अथ भापोत्तरलेखनाय सुखासनसमासीनः कुमुदचन्द्रः पण्डितरत्नप्रभशरणवारेणाऽक्षपटले समागतौ। तदधिकृतैः-

१५७. केवलिह्रीओ न मुञ्जइ चीवरसहियस्स नत्थि निव्वाणं। इत्थीभवे" न सिज्झइ मयमेयं कुमुदचन्दस्स ॥

इति भाषां कुमुदचन्द्रो लेखयामास। अथ सिताम्बराणामुत्तरम्-

१५८. केवलिह्रीओ वि मुञ्जइ चीवरसहियस्स अत्थि निव्वाणं। इत्थीभवे" वि सिज्झइ मयमेयं देवसूरीणं ॥

इति भाषोत्तरलेखनानन्तरं निर्णीते वादस्थलवासरे श्रीसिद्धराजे समाजमागते, षड्दर्शनप्रमाणपेदिषु सभ्येषु समुपस्थितेषु कुमुदचन्द्रवादी पुरो वाद्यमानजयडिण्डिमो प्रियमाणसितातपत्रः सुखासनसमासीनः पुरो वंशाग्रलम्बमानपत्रावलम्बः श्रीसिद्धराजसभायां नृपप्रसादीकृतसिंहासने निषसाद। प्रभुश्रीदेवसूरयश्च श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रसहिताः सभासिंहासनमेकमेवालंचक्रुः।

* एतत्पद्यस्य स्थाने BP भाद्रवें 'जन्मर्क्षपभिद्गते किमपरा दक्षाग्निदेवालये' इत्येक एव पादः प्राप्यते। 1 इदं पदं पतितं D मुद्रणे। † पृष्ठ कोष्ठगता पंक्तिः P प्रबन्धेव प्राप्या। 2 P कुत्र०। 3 P स्वर्गं। 4 D निर्माय समादधे। 5 'परम' नास्ति D। 6 BP चातिस्यः। 7 P नास्ति। 8 P प्रतिवाद। 9 P मोक्षद्। 10 AD °हूभ्या।

अथ कुमुदचन्द्रवादी स्वयं ज्यायान् किञ्चिदूनयक्तिकान्तशैशवं श्रीहेमचन्द्रं प्रति 'पीतं तक्रं भवता ?' इत्यभिहिते श्रीहेमचन्द्रस्तं प्रति 'जरातरलितमतिः किमेवमसमञ्जसं ब्रूषे ? श्वेतं तक्रं पीता हरिद्रा' इति वाक्येनाधःकृतः 'युवयोः को वादी ?' इति पृच्छन्, श्रीदेवसूरिभिस्तित्तिरस्कारकरणायं 'अयं भवतः प्रतिवादी' त्यभिहिते कुमुदचन्द्रः प्राह–'मम वृद्धस्यानेन शिशुना सह को वादः ?' इति तदुक्तिमाकर्ण्य 'अहमेव ज्यायान् भवांस्तु' शिशुः, थोऽप्यपि कटीदवरकं' निधसनं च नादत्से' इति। राज्ञा तयोर्वितण्डायां निपिद्धायामित्थं मिथः पणबन्धः समजनि–'पराजितैः श्वेताम्बरैर्दिगम्बरत्वमङ्गीकार्यम्, दिगम्बरैस्तु देशत्यागः' इति निर्णीतपणबन्धादनु स्वदेशकलङ्कभीरुभिर्विदेवाचार्यैः सर्वानुवादपरिहारपरैर्देशान्तरवादपरायणैः कुमुदचन्द्रं प्रति 'प्रथमं भवान् कक्षीकरोतु पक्षम्' इत्यभिहिते–

१५९. खद्योतद्युतिमातनोति सविता जीर्णोर्णनाभालघच्छायामाश्रयते शशी मशकतामायान्ति पतत्रयः।
इत्थं वर्णयतो नभस्तव यशो जातं स्मृतेर्गोचरं तद्यस्मिन्भ्रमणाय ते नरपते ! वाचस्तलो मुद्रिताः॥

इति नृपं प्रत्याशिषं ददौ। 'वाचस्ततो मुद्रिताः' इति तदीयापशब्देन सभ्यास्तं स्वहस्तयन्धनमिति विभ्रमान्तो मुमुदिरे। अथ देवाचार्यः–

१६०. नारीणां विदधाति निर्झरितिपदं श्वेताम्बरोल्लसत्कीर्तिस्फातिमनोहरं नयपथप्रस्तारशृङ्गीगृहम्।
यस्मिन्केवलिनो न निर्जितपरोत्सेकाः सदा दन्तिनो राज्यं तज्जिनशासनं च भवतश्चौलुक्य ! जीयाद्विभुम्॥

नृपं प्रतीमामादिशं ददौ। अथ वादी कुमुदचन्द्रः केवलिभुक्ति-स्त्रीमुक्ति-चीवरनिराकरणपक्षोपन्यासं पारापतविहङ्गोपमया' स्खलितस्खलितया' गिरा प्रारभमाणः सभ्यैरन्तर्विहसद्भिः प्रत्यक्षप्रदर्शनापरैः पुरस्क्रियमाणः कियदुपन्यासप्रान्ते उच्यतामिति' तेनोक्तः श्रीदेवाचार्यः प्रलयकालोन्मीलितप्रचण्डपवनधुधुभिताम्भोधिनिचितवीचीसमीचीभिर्वाभिर्भूर्बहुदुत्तराध्ययनपृत्तेश्चतुरशीतिविकल्पजालोपन्यासप्रक्रमे' भास्वत्प्रतिभासप्रसरपरिम्लानायमानकुमुदः कुमुदचन्द्रः सम्भ्रमभ्रान्तचेतास्तद्वचनान्यवधारयितुमक्षमो भूयस्तमेवोपन्यासं समभ्यर्थितवान्। श्रीसिद्धराज-सभ्येषु च निषेधपरेष्वपि अममेयममेयबलहरिभिस्तं प्रमाणाम्भोधौ मज्जयितुं प्रारब्धे" षोडशे दिने आकस्मिके देवाचार्यस्य कण्ठग्रहे मात्रिकैः श्रीयशोभद्रसूरिभिस्तुल्यकुरुकुल्लादेर्यप्रसादलब्धवरैस्तत्कण्ठपीठात्क्षणात्क्षपणकटुकमर्कणानुभावाद् केशकन्दुकः" पहिः" पातयांचक्रे। तदि-

श्रनिरीक्षणाबधुरैः स श्रीयशोभद्रसूरिः क्षाघ्यमानः कुमुदचन्द्रश्चामन्दं निन्द्यमानः प्रमोदधिपादौ दधाते। अथ श्रीदेवसूरिभिरुपन्यासोपक्रमे कोटाकोटिरिति शब्दे प्रोच्यमाने तच्छब्दव्युत्पत्तिं कुमुदचन्द्रे पृच्छति कण्ठपीठे लुठितात्यव्याकरणः पण्डितः काकलः शाकटायनव्याकरणोदितटाप्टीप्रसूत्रनिष्पन्नं कोटाकोटिः कोटीकोटिः कोटिकोटिरिति सिद्धं शब्दब्रह्मनिर्णयं प्राह। अथ प्रथममेव 'वाचस्ततो मुद्रिता' इति स्वयं "पठितत्वापशब्दप्रभावात्तदा प्राभृतमुल-

मुद्रः 'श्रीदेवाचार्येण निर्जितोऽहमिं'ति स्वयमुच्चरन् श्रीसिद्धराजेन पराजितव्यवहारात्, अपद्वारेणोपसार्यमाणः सन्भवत्परा भवाविर्भावादूर्द्धस्फोटं प्राप्य" विषेदे।

---

1 D ॰सूरिभिस्तिरस्कारा॰। 2 P तित्तुरा सार्द्धं व वादः समुचितः। 3 AD भवतेव। 4 AD इवावस्ती वाग्ये मिवगतं च। 5 D श्रीमिर्वंशपतिकितः। 6 AD ॰विहङ्गमाकाया। 7 D स्खलितमिता। 8 D ॰सिद्धयो देव॰। 9 D ॰म्भारे प्रारब्धे। 10 D सिद्धाय नाम्नः। 11 D केशकन्दुकः। 12 P सिद्धाय नाम्नः 'पहि'। 13 D संस्थितं स्वपभवपरम्॰। 14 P नाहि।

अनन्तरं तु श्रीसिद्धराजः प्रमोदमेदुरमना देवाचार्यप्रभावप्रभावनाचिकीर्षून्निं धारितसितातपत्रचतुष्टयः प्रकीर्णकप्रकरवीज्यमानः स्वयं दत्तहस्तावलम्बः पूर्यमाणेषु यमलशङ्खेषु रोदःकुक्षिम्भरिविभ्रमं विभ्रति निस्वाननिस्वनैः स्फूर्जद्भूर्यतूर्यपूर्यमाणदिगन्तराले वाहडेनाम्नोपासकेन लक्षत्रयप्रमितद्रव्यव्ययकृताधीकृतार्थिसार्थे 'वादिचक्रवर्तिनि' पादावधार्यतामिं'ति स्तुतिप्रातरेमन्दजगदानन्दकन्दकन्दलानुकारिणि' मङ्गले मुहुर्मुहुरुच्यमाने श्रीदेवाचार्यान् वाहडेन तेनैव कारितप्रासादे श्रीमन्महावीरनमस्करणपूर्वं वसतौ प्रावेशयत् । तत्पारितोषिके च नृपतिः सूरिरप्योडनिच्छन्नोपि छात्रप्रभृति ग्रामद्वादशकं ददौ । तदुपश्लोकनश्लोका एवम्–

१६१. वस्त्रप्रतिष्ठाचार्याय नमः श्रीदेवसूरये ।
यत्प्रसादमिवाख्याति सुखप्रश्नेषु दर्शनम् ॥

–इति श्रीप्रश्नाचार्यः ।

१६२. यदि नाम कुमुदचन्द्रं नाजेष्यद्देवसूरिरिहिमरुचिः ।
कटिपरिधानमधास्यत्कथमः श्वेताम्बरो जगति ॥*

–इति हेमाचार्यः ।

१६३. भेजेऽक्षयकीर्णतां नग्नः कीर्तिकल्पाम्रपार्श्वे यः ।
तां देवसूरिराच्छिद्य तं निर्ग्रन्थं पुनर्व्यधात् ॥

–इति श्रीउदयप्रभदेवः ।

१६४. वादविद्यावतोऽप्यापि लेखशालामनुज्झतीम् ।
देवसूरिप्रभोः[10] साम्यं कथं स्यादेवसूरिणा ॥

–इति श्रीमुनिदेवाचार्यः ।

१६५. नग्नो यत्प्रतिमार्धमौक्तिकीर्तियोगघटं त्यजन् । श्रिद्वेवात्याजि भारत्या देवसूरिर्मुदेऽस्तु वः[11] ॥
१६६. सत्राशारमशेषकेलभुवां भुक्तिं तथा स्थापयन्नारीणामपि मोक्षतीर्थममथत्तर्हीक्तिपुत्रीक्तरैः ।
यः श्वेताम्बरशासनस्य विजिते नग्ने प्रतिष्ठागुरुस्तद्देवाद्वृहतोऽप्यमेयमहिमा श्रीदेवसूरिर्मुहुः ॥

–इति मेरुतुङ्गसूरीणां द्वयम् ।

॥ इति देवसूरीणां प्रबन्धः* ॥

११०) अथ श्रीपत्तनवास्तव्य उच्चिङ्गदेवाकः आभडनाम्ना वणिक्पुत्रः कांस्यकारकहट्टे[14] घरैर-25 घघर्षणं कुर्वस्तत्र पत्रं विंदोपकानर्जयित्वा दिनद्वयं कुर्वाणो द्विसन्ध्यमपि प्रभुश्रीहेमसूरीणां चरणमूले प्रतिक्रामन् प्रकृतिन्तुरतयाऽधीतागस्त्यपौद्गमतादिरत्नपरीक्षाग्रन्थो रत्नपरीक्षकाणां सान्निध्यात् तत्परीक्षादक्षः[15] कदाचिच्छ्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रसन्निधौ धनाभावात्परिग्रहमाणनियमान्सङ्कुचितान् गृहून् सामुद्रिकवेदिभिः प्रभुभिरायतौ तद्गाग्र्यवैभवप्रसरं[16] विस्मृशद्भिस्तस्य लक्षत्रयद्रम्माणां परिग्रहमाणं[17] कारयद्भिः[18] सन्तुष्टतया व्यवहरन्, कस्मिन्नप्यवसरे क्वापि ग्रामे पिया-30 सुरन्तरालेऽजाव्रजं व्रजन्तमालोक्यैकस्या अजायाः कण्ठे पाषाणखण्डं रत्नपरीक्षकतया रत्नजातीयं

1 D•P प्रभावना चिकीर्षुः । 2 D1 पूर्यमाणेषु दिगन्तरालेषु । 3 D1 वाहड; B वाहड । 4 AD कन्दलकारिणि । 5 B वाहडेन; D•b वाहडेन । 6 BP धया । * D विहाय तात्स्थ्यादेतं पद्यम् । 7 D मुखदर्शनम् । 8 P वादविद्याविदो । 9 P •शाश्रमसुव्रतः । 10 P •सूरेः । 11 BP पूर्णाय । 12 B सः । 13 D तपुष्टिः । * BP इति मधुसूदनदेवसूरिप्रबन्धः । 14 BP •हट्टे । 15 BP 'ग्रन्थ' नास्ति । 16 BP विचक्षणः । 17 'मुनीन्द्र' D नास्ति । 18 P •वैभवं । 19 AD •भ्यः, B निरभ्यं । 20 ABP मुनेन्द्रः ।

परीक्ष्य तल्लोभातं मूल्येन क्रीत्वा मणिकारैरपार्श्वात्तमुत्तेजितं निर्माप्य श्रीसिद्धराजस्य[1] मुकुटघटनाप्रस्तावे लक्षमूल्यद्रव्येण तं नृपायैव ददौ। तेन नीवीधनेन मञ्जिष्ठास्थानकानि कदाचिदागतानि क्रीत्वा तद्विक्रयावसरे सांयात्रिकैर्जलचोरभयात्तदन्तर्निहिताः काञ्चनकम्बिकाः पश्यन् सर्वेभ्यः स्थानकेभ्यस्ताः सञ्जग्राह। तदनन्तरं सर्वनगरमुख्यः श्रीसिद्धराजमान्यो जिनशासनप्रभावकः श्रावकः प्रतिदिनं प्रतिवर्षं यद्दच्छया जैनमुनिभ्योऽवस्त्रादिं ददानो गुप्तवृत्त्या नव्यानि धर्मस्थानानि जीर्णानि च स्वप्रशस्तिरहितानि स्वदेशेषु विदेशेषु च समुद्धार।

१६७. वल्लीच्छत्रद्रुम इव मृत्सान्छादितसप्तसबीजमिव। प्रायः प्रच्छन्नकृतं सुकृतं शतशाखतामेति ॥

॥ इति वसाहं आभडप्रबन्धः ॥

१११) अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरं तितीर्षुः[2] प्रत्येकं सर्वदेशेषु[3] सर्वदर्शनेषु[4] देवतत्त्वधर्मतत्त्वपात्रतत्त्वजिज्ञासया पृच्छ्यमानेषु निजस्तुतिपरनिन्दापरेषु सन्देहदोलाधिरूढमानसः[5] श्रीहेमाचार्यमाकार्य विचार्यं कार्यं पप्रच्छ। आचार्यैस्तु चतुर्दशविद्यास्थानरहस्यं विमृश्येति पौराणिकनिर्णयो वक्तुमारेभे–'यत्पुरा कश्चिद् व्यवहारी पूर्वपरिणीतां पत्नीं परित्यज्य संग्रहणीसात्कृतसर्वस्वः सदैव[6] पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणाय तद्वेदिभ्यः कार्मणकर्मणि पृच्छ्यमाने कश्चिद्द्यौदेशीयो 'रश्मिनियन्त्रितं तव पतिं करोमी'त्युक्त्वा किञ्चिदचिन्त्यवीर्यं भेषजमुपनीय भोजनान्ते दैवयमिति भाषमाणः स[7] गतः। कियद्दिनान्ते समागते क्षय्याहनि तस्मिंस्तथा कृते स प्रत्यक्षां नृपभतां प्राप। सा च तत्प्रतीकारमनवबुध्यमाना *विश्वविश्वाश्चोद्यान्सहमाना निजं दुश्चरितं शोचन्ती कदाचिन्मध्यंदिने दिनेश्वरकठोरतररनिकरप्रसरतप्पमानापि* शाद्वलभूमिषु तं पतिं नृपभरूपं[8] चारयन्ती, कस्यापि तरोर्मूले[9] विश्रान्ता निर्झरं[10] विलपन्ती, आलापं नभस्यकर्षाच्छुश्राव। तदा तत्रागतो विमानाधिरूढः पशुपतिर्भवान्या तद्दुःखकारणं पृष्टो यथावस्थितं निवेद्य तस्यैव तरोश्छायायां पुंस्त्वनिबन्धनमौषधं तन्निर्बन्धादादिश्य तिरोदधे। सा तदनु नदीपां छायां रेखाङ्कितां निमार्य तन्मध्यवर्त्तिन औषधाङ्कुरानुच्छेद्य नृपभवदने क्षिपन्ती, तेनाप्यज्ञातस्वरूपेणौषधाङ्कुरेण वदनन्यस्तेन स नृपभो मनुष्यतां[11] प्राप। यथा तदज्ञातस्वरूपोऽपि भेषजाङ्कुरः समीहितकार्यसिद्धिं चकार; तथा कलियुगे मोहास्तदपि तिरोहितं पाश्चपरिज्ञानं सभक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाऽविदितस्वरूपमपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः।' इति हेमचन्द्राचार्यैः सर्वदर्शनसम्मते[12] निवेदिते सति श्रीसिद्धराजः सर्वधर्मानाराध[13]।

॥ इति सर्वदर्शनमान्यताप्रबन्धः ॥

११२) अथान्यदा निशि[14] कर्णमेरुप्रासादे नृपतिर्नाटकं विलोकयन् केनापि चणकविकयकारिणा[15] वणिगग्रामग्रेय स्कन्धे न्यस्तहस्तः[16] तल्लीलायितेन चित्रीयमाणमानसः भूयो भूयस्तदीयमानं सकपूरंघीटकं परितोषितो गृहन् नाटकविसर्जनावसरेऽनुचरैस्तङ्गेहादि सम्यगवगम्य सौधमासाद्य सुष्वाप। प्रत्यूषे भूपः[16] कृतप्राभातिककृत्यः सर्वावसरेऽछद्मतस भामपडपत्तं चणकविक्रयकारिणं

1 AD सिद्धराजस्य। 2 P छद्मद्रव्यमूल्येन; A ०मूल्येव द्रव्येण। 3 तत्त्वेतत्वं P। 4 DP साहः BD० वसा। 5 B आभडस्य उत्पत्तिकथाप्रबन्धः; P आभडस्य उत्पत्तिप्रबन्धः। 6 BP तितीर्षया। 7 P आहोदं पद्म्। 8 B नास्ति। 9 P 'दोलाधिरूढः' इत्येव। 10 P 'पूरं' नास्ति। 11 P सर्वदैव। 12 'स गतः' नास्ति BP। * पृश्यन्तगंतः पाठः B आदर्शे नोपलभ्यते। 13 P गोरूपं। 14 B तरुमूले; P तरोस्तले। 15 P नास्ति। 16 P 'भक्त्याद्' नास्ति। 17 P विधाय। 18 P मानवतां। 19 D सन्नाने। 20 D ०मरारातनां चकार। 21 P रात्रौ। 22 D विहाय नान्यत्रेवं पर्व दृश्यते। 23 AD ०न्यच्छलेन। 24 B भूपतिः; P नास्ति।

णिनमाकार्यं' 'निहि स्कन्धन्यस्तहस्तभारेण ग्रीवा बाधते' इत्यभिहितस्तत्कालोत्पन्नमति-
पयामास-'देव! आसमुद्रान्तर्भूभारे स्कन्धाधिरूढे यदि स्वामिनः स्कन्धो न बाधते तदा
मात्रस्य निर्जीवस्य मम पण्याजीवस्य भारेण स्वामिनः का स्कन्धबाधेति तदीयौचित्यविज्ञप-
: प्रमोदवान्नृपः पारितोषिकं ददौ ।

॥ इति चणकविक्रयिवणिजः प्रबन्धः ॥

११३) अथान्यस्यां निद्रि नृपतिः कर्णमेरुप्रासादात्प्रेक्षणं प्रेक्ष्य प्रत्यावृत्तः कस्यापि व्यवहा-
णो हर्म्ये वहून् प्रदीपानालोक्य किमेतदिति पृष्टः स लक्षप्रदीपांस्तान् विज्ञपयामास । असौ
न्यः 'स्वसौधमध्यमध्यास्य व्यतीतक्षणदाक्षणः, स धन्यमानी तं सदः समानीयेत्यादिदेशा'—
एतेषां सदा प्रदीपानां प्रज्वालनेन भवतः सदा प्रदीपनम्, तद्भवदीयवित्तस्य कियन्तो लक्षाः?'
त्यभिहितः स विथमानांश्चतुरशीतिलक्षान्निवेदयामास । तदनु तदनुकम्पाकम्पमानमानसः
कोशात्षोडशलक्षान् प्रसादीकृत्य तत्सौधे कोटिध्वजमध्यारोपयामास ।

॥ इति षोडशलक्षप्रसादप्रबन्धः ॥

११४) अथान्यस्मिन्नवसरे राज्ञा बालाकदेशदुर्गभूमौ सिंहपुरमिति ब्राह्मणानामग्रहारः
स्थापितः । तच्छासने पट्टत्तरशतं ग्रामाः । अथ श्रीसिद्धराजः कदाचित् सिंहभौतैर्विप्रैर्देशमध्य-
निवासं याचितः साश्रमतीतीरवर्तिनं आसांविलीग्रामं तेभ्यो ददौ । तथा तेषां सिंहपुराद्धान्या-
न्यादाय गच्छतामागच्छतां च दाणमोक्षं चकार ।

११५) अथ राज्ञा सिद्धराजेन मालवकं प्रति कृतप्रयाणेन वाराहीग्रामपरिसरमाश्रित्य तदीयान्
पट्टकिलानाहूय तत्रातुर्यपरीक्षाकृते निजां प्रधानां राजवाहनसेजवार्ली स्थापनिकार्थं समर्पयत ।
अथ नृपतौ पुरतः प्रयाते तैः सर्वैरपि सम्भूय तदङ्गानि प्रत्येकं विदार्य यथोचितं सर्वेऽपि स्वस्व-
सौधे निदधिरे । अथ दिग्यात्रीप्रत्यावृत्तो नृपस्तां स्थापनिकां तेभ्यो याचमानस्तदौकितानि भि-
न्नानि तदङ्गानि पश्यन् सविस्मयं किमेतदित्यादिशंस्तैर्विज्ञपयांचक्रे-'स्वामिन्! एकः कोऽप्यस्य व-
स्तुनो गोपनविधौ न प्रभूष्णुः। मलिम्लुचानलादीनां कदाचिदपाये सञ्जायमाने सति कः प्रभोः
त्तरं कर्तेति विमृश्यैतदस्माभिर्व्यवसितम्।' तदा राजा विस्मयस्मेरमनास्तेषां ऋच इति विरुदं ददौ ।

॥ इति वाराहीय-ऋचप्रबन्धः ॥

११६) अथ कदाचिच्छ्रीजयसिंहदेवो नृपतिर्मालवकं विजित्य प्रत्यावृत्त उज्जयाग्रामे निवेशित-
स्कन्धावारस्तैर्ग्रामीणैः प्रतिपन्नमातुलैर्दुग्धपरिपूर्णाऽऽवाहादिभिरुचितैः परितोष्यमाणस्तस्यामेव
निशि गुप्तगृहया तद्दुःखसुखजिज्ञासुः कस्यापि ग्रामण्यो गृहे गतः । गोदोहादिव्याकुलतायामपि
तेन 'कस्त्वम्?' इति पृष्टः 'श्रीसोमेश्वरस्य कार्पटिकोऽहं महाराष्ट्रदेशवास्तव्यः' इति तस्मै न्यवेद-
यत् । तेन च नृपतेः पार्श्वे महाराष्ट्रदेशस्य तन्महाराजस्य च गुणदोषवृत्तान्ते पृच्छ्यमाने स नृप-

1 P पत्रिजङ्घाढ्य । 2 AD ०मिहिते । 3 BP ०पराभारे । 4 P विरुपवणिक्० । † एतदन्तर्गता पंक्तिः क्षोऽरूपा प्रतिभाति पश्चुपलक्षितं क्षोऽस्मदुपलभ्यमानात् गद्यरूपा पूर्वप्रतिमिति । 5 P विहाय 'प्रसाद' नास्ति । 6 B प्रस्थाने । 7 B राजा । 8 AD ०दाधिष्ठायकर्मणे । ‡ एतद्वाक्यस्थाने P पत्रौ 'अथ कदाचिद्यात्राकदेशदुर्गपर्वतभूमौ' एतावदंशं वाक्यं लिखते । 9 D भिन्नाङ्गीति: । 10 B अग्यविली, D आसांविली, D०b आशाम्बली । 11 P विहाय 'तथा' नास्ति । 12 BD तेषां च । 13 P सर्वभान्यानि । 14 B नास्ति 'आगच्छतां' । § एतदन्तर्गतं वर्णनं A भाद्यर्थं सर्वभाऽनुपलब्धम् । 15 BP नास्ति । 16 A सर्माणा । 17 D वधार्यांश्च । 18 P विहाय तास्तस्यत्र । 19 BP नित्यं । 20 D यदा । 21 AD तद्दीकि-
तानि । 22 D ०नुचारिण्यः । 23 D ग्रामीणका ।

तेस्तस्य पण्णवतिराजगुणान् प्रशंसंस्तत्पार्श्वे च गूर्जराधीश्वरगुणदोषान् पृच्छन् 'श्रीसिद्धराजस्य प्रजापालनपाण्डित्यं सेवकेष्वप्यतुल्यवात्सल्यत्वं चेत्यादीन् गुणान् वर्णयंस्तेन कृत्रिमदोषे उद्घाट्यमाने स 'अस्माकं मन्दभाग्यतया नृपतेरपुत्रतालक्षण एव दोषः' इत्यश्रूणि मुञ्चन्नृपतिं निःकैतववृत्त्या परितोषयामास । अथ प्रभातकाले सम्भूय सर्वेऽपि मिलिता नृपदर्शनोत्कण्ठिताः पृथगासने तत्पर्यङ्कसौकुमार्यं करस्पर्शेन विचिन्त्य 'वयमिह सुखसुखेन निषण्णास्तिष्ठामः' इति नृपे स्मितमुखाम्भोजे तस्थुः ।

॥ इति उज्झावास्तव्यग्रामणीनां प्रबन्धः ॥

११७) अथ कदाचिज्झालाज्ञातीयमाङ्कनामा क्षत्रियः श्रीसिद्धराजसेवार्थं सभां समागच्छन् प्रत्यहं पाराचीद्वयं भूमौ निहत्योपविशति । उद्धरन् तद्द्वयमुत्तिष्ठति । तस्य च भोजने घृतपरिपूर्णः कुतुपः एवं व्यये याति । तस्य तु घृताभ्यक्तकदाढिकानिर्मार्जने घृतपोडशोऽवशिष्यते । कदाचिद्पुरपाटवे पथ्यावसरे पञ्चमाणकप्रमितंयवागूपथ्यप्राप्ते आयुर्वेदविदाऽमृतोदकमर्द्धाहारे किमिति न पीतमुपालब्धः । यतः—

१६८. पिवेद्घटसहस्रं तु यावन्नाभ्युदियाँ रविः । उदिते तु सहस्रांशौ विन्दुरेकोऽपि वर्धते ॥

रजन्याः पाश्चात्यघटिकाचतुष्टये सूर्यस्यानुदयावधि यत्पयः पीयते, जलयोगः क्रियते, तद्भोजनदकम्, [नैदमृतोदकं] सूर्योदये समुत्पन्ने निरन्नैः प्रातर्यदुदकं पीयते तद्घिपम् । ततः विन्दुरेकोऽपि वर्धते । भोजनार्द्धे यज्जलं पीयते तदमृतम्, भोजनान्ते तत्कालपीतं पयः छर्दं "छर्दोदकमिति भण्यते । तेन प्रोक्तं पुनः—'पूर्वान्नं भुक्तमर्द्धाहारं परिकल्प्य सम्प्रति पयः पीत्वा पुनरर्द्धाहारं करिष्यामी'त्युपक्रममाणस्तेनैव वैद्येन निषिद्धः । कदाचिद्वै नृपतिना निरायुधकारणं पृष्टः सन्निहितभ्वानेन शुण्डादण्डे निहत्य मर्मस्थानानिपीडितस्य गजस्य पुच्छभागं गृह्णन् तदीयातुलेन बलेनान्तस्फुटितस्य करटिन उत्तारितै हस्तिपकै" भूपतितः सोऽसुभिर्व्ययुज्यत । स तु गूर्जरदेशभूपाले पलायिते समायातम्लेच्छान् समरे स्वेच्छयोच्छेदयन् यत्र दिवं प्राप्तस्तत्र श्रीपत्तने माङ्कस्थण्डिलमिति प्रसिद्धिः ।

॥ इति "माङ्कप्रबन्धः ॥

११८) अन्यदा म्लेच्छेशप्रधानेषु समायतेषु मध्यदेशादागतान् वेषकारकानाहूय रहस्यं" किञ्चिदादिश्य विससर्ज । अथापरस्मिन्सायाह्नावसरे" समागते प्रलयकालप्रचण्डपवनप्रादुर्भावे तरुसुधर्मासधर्माणमास्थानीमास्थाय यावदवलोकते तावदन्तरिक्षादवतरन्तं मस्तकन्यस्तकाञ्चनेष्टिकायुगेन काञ्चनशोभां बिभ्राणं पलादयुगलमालोक्य भयभ्रान्ते समाजलोके नृपचरणपीठे तु पायनं विमुच्य भूपीठलुठनपूर्वं प्रणिपत्येति विज्ञपयामास—'यदयं देवतार्चनावसरे लङ्कानगर्यां

1 AD उत्थापमाने । 2 P उच्छ्रामाणां° । 3 P समायां । 4 A कुम्भ । 5 D एक पद । 6 D पोडशेऽवशिष्यते । 7 P 'प्रमिव' नास्ति । 8 Do °क्षात्तमिव° । 9 Do अस्त याते । 10 Do विन्दुपंदशायते । 11 केवलं D पुस्तके दृश्यते । 12 PDo छर्दं छर्दोदक° । 13 D पूर्वभुक्त° । 14 P विज्ञप मान्यत्र । 15 BP 'उक्तातिते भूपतौ' इत्यर्धं नास्ति । 16 D माङ्कशाला° । 17 BD म्लेच्छप्र° । 18 AD °देशागतान् । 19 BP रहसि । 20 D सायाह्ने च ।

महाराजाधिराजः श्रीविभीषणो राजस्थापनाचार्यस्य रघुकुलतिलकस्य श्रीरामस्याभिरामगुणग्रामाभिरामस्य स्मरन्, ज्ञानमयेन चक्षुषा सम्प्रति चौलुक्यकुलतिलकश्रीसिद्धराजावतारेऽवतीर्णं स्वीयं स्वामिनमवधार्य–"अकुण्ठोत्कण्ठयमानमानसोऽहं तत्र प्रणामकरणायागच्छामीति, किं वा प्रसुमामत्रागमनेनानुग्रहीष्यती"ति विज्ञपयितुं प्रहितवान्। तन्निर्णयं श्रीमुखेन समादिशतु देवः।' ताभ्यामित्यभिहिते नृपतिः किञ्चिदन्तर्विचिन्त्य स तावेवं समादिशत्–'यद्वयमेव प्रफुल्लपल्लकलहरीपर्यंयमाणाः खसमये स्वयमेव विभीषणमिलनाय समेष्यामः' इत्युदीर्य निजकण्ठशुक्लारकारणमेकावलीहारं प्रतिप्राभृतं प्रसादीकृत्य[1] आपृच्छनावसरे[2] 'प्रभुणाहमन्यस्मिन्नपि[3] प्रेष्यप्रेषणावसरे न विस्मारणीय' इति विशेषविज्ञप्तिं विधायान्तरिक्षमार्गेण तद्राक्षसद्वन्द्वं तिरोधत्ते। तदैव ते म्लेच्छप्रधानपुरुषा भयत्रान्ताः स्वपौरुषमुत्सृज्य नृपपुरत आहूता भक्तिभरभासुराणि वचांसि ब्रुवाणास्तद्राज्ञे समुचितमुपायनमुपनीय श्रीसिद्धराजेन व्यसृज्यन्त।

॥ इति म्लेच्छागमनिषेधप्रबन्धः ॥

११९) अथानन्तरं[4] कोल्लापुरनगरराज्ञः सभायां वन्दिनः श्रीसिद्धराजस्य कीर्तिं वितन्वन्तः। 'तदा वयं तथ्यं सिद्धराजं मन्यामहे यदा प्रत्यक्षमप्यसाकं कमपि चमत्कारं दर्शयतीत्येतद्ब्रुवाणेन [तेन राज्ञा ते]' परामृतास्तत्स्वरूपं नृपतेर्विज्ञपयामासुः। अथ स्वामिनि सभां निभालयति तच्चित्तवेदिनौ केनापि नियोगिनाऽस्खलितबन्धनपूर्वकं निजाभिप्राये प्रादुःक्रियमाणे राज्ञा रहसि तत्कारणं पृष्टो नृपतेराशयं स्वयं[5] विज्ञपयन् 'द्रव्यलक्षत्रयसाध्योऽयमर्थः' इति वाक्यविशेषमाह। तदैव दैवज्ञनिर्दिष्टे मुहूर्त्ते स नृपालक्षत्रयमुपलभ्य वणिज्याकारो भूत्वा सर्वभाण्डानि सङ्गृह्य सिद्धसङ्कटे[6] रत्नखचितं सुवर्णपादुकायुगलमतुलं योगदण्डं च मणिमयकुण्डलयुगलं च तद्विधोपधिशुनं योगपट्टं च चण्डांशुरोचिश्चन्द्रातकं[7] सह नीत्वा[8] पन्थानमुल्लङ्घ्य कतिपयैरहोभिस्तत्रं दत्तावासः, आसन्नाशाः[9] दीपोत्सवनिशि तत्रनगरराज्ञोऽवरोधे महालक्ष्मीदेव्याः सपर्यापर्याकुलतया[10] तत्पासादमुपेयुषि स कूतकसिद्धपुरुषस्तेन सिद्धवेषेणालक्षितः, केनापि सद्भ्यस्तोत्पतनेन वर्वरेण नरेणानुगम्यमानो देव्याः पीठेऽकस्मात्प्रादुरासीत्। देव्या रत्नसुवर्णकर्पूरमयीं सपर्यां विरचय्य तद्वरोधाय तद्विधानि बीटकानि ददानः श्रीसिद्धराजभाण्डाङ्कितं सिद्धवेषं पूजाव्याजात्तत्र नियोज्योत्पतनवशाद्वरस्कन्धमधिरुह्य यथागतमगात्। निशावसानसमयेऽवरोधैः[11] स विरोधिन्यपतिस्तं वृत्तान्तं[12] ज्ञापितः सन् भयत्रान्तो[13] नृपः स्वप्रधानपुरुषैस्तं प्राभृतं सिद्धाधिपतये प्राहिणोत्। अथ तेन नियोगिना भाण्डादिक्रयविक्रयं संक्षिप्य 'भगागमनावधि नैतेषां प्रधानानां दर्शनं देयमि'ति वेगवता पुरुषेण विज्ञपयामास। तदनु झगिति कतिपयैर्दिनैस्तत्र समुपेतः, तत्स्वरूपं विज्ञातो नृपतिस्तेषां प्रधानानां तदुचितामावर्जनां चकार।

॥ इति कोल्लापुरप्रबन्धः ॥

---

1 B अकुण्ठोत्कण्ठयमानमानसः; P अकुण्ठोत्कण्ठितमानसः। 2 A स च देवमादेश। 3 D कृतं। 4 D नास्तेतत्पदम्। 5 D °क्रमयमपि। 6 P म्लेच्छप्रधानाः। 7 B विस्तृतं। 8 P 'धयं' दृश्यते। 9 A कोल्हापुरः P कोल्लपुरं। 10 D पूजक एवैते तस्याः प्राप्यन्ते। 11 B °निवेदिना; P °विद्याः; D तत्तत्ववेदिना। 12 P अज्ञलि बद्धा। 13 D नाम्नि 'स्वयं'। 14 D °सङ्केत। 15 AB °पशातकं। 16 P गृहीत्वा। 17 D तत्पुरे। 18 BP सम्प्राप्तायां। 19 AD पूजायै। 20 AD सिद्धरूपः। 21 ABD रक्षमयः। 22 AD त्वरोपेतं। 23 AD °नृपवृत्तान्तं। 24 P °मात्रतं प्राभृतं; B °मात्रा सुभावैतं। 25 D °पुराजप्रबन्धः।

१२०) श्रीसिद्धराजेन मालवमण्डलाद्यशोवर्मा नृपतिर्निर्वध्यानीतः । अवसरे क्रियमाणे सीलणाभिधानेन कौतुकिना 'वेडायां समुद्रो मग्न' इति तत्पृष्ठगायनेनापशब्दं ब्रूवे इति तर्जितो वेडासमानायां गूर्जरधरित्र्यां मालवकनृपतिसमुद्रो मग्न इति विरोधालङ्कारमर्थापत्त्या परिहरन् प्रभोर्हेममय्यीं जिह्वां प्राप ।

॥ इति कौतुकीसीलणप्रबन्धः ॥

१२१) कदाचित्सिद्धराजस्य वाग्मी कश्चित्सान्धिविग्रहिको जयचन्द्रनाम्ना कासिपुरीश्वरेण श्रीमदणहिल्लपुरस्थ प्रासादप्रपानिपानादिरूपाणि पृच्छतेति दूषणमुक्तम्–'यत्सहस्रलिङ्गसरोवरवारि [1]शिवनिर्माल्यतयाऽस्पृश्यतया सेवमानो लोकद्वयविरोधेन तत्र वास्तव्यो लोकः[2] कथमुदितोदितप्रभावः स्यादू ? । सिद्धाधिपेन सहस्रलिङ्गसरः कारयताऽनुचितमिदमाचरितमि'ति तस्य नृपतेर्वचसाऽन्तः कुपितः[3] स नृपं पप्रच्छ–'अस्यां वाणारस्यां कुतस्त्यं पयः पीयते ?' नृपेण 'त्रिपथगाजलमि'त्यभिहिते 'किं नाम सुरसरिन्नीरं शिवनिर्माल्यं न ? यतः शिवोत्तमाङ्गमेव गङ्गानिवासभूमिः ।'

॥ इति जयचन्द्रराज्ञा समं गूर्जरप्रधानस्योक्तिप्रत्युक्तिप्रबन्धः ॥

१२२) कस्मिन्नप्यवसरे कर्णाटविषयादागतेन[4] सान्धिविग्रहिकेण[5] श्रीमयणल्लदेव्या पितुर्जयकेशिराज्ञः कुशलोदन्ते पृष्टेऽश्रुमिश्रलोचन इति[6] विज्ञपयामास–'स्वामिनि ! सुगृहीतनामा श्रीजयकेशिमहीमहेन्द्रोऽशनावसरे पञ्जरात्क्रीडाशुकमाकारयन्, तेन मार्जार इत्युच्चरिते नृपः परितो विलोक्य निजभोजनभाजनाधो[7] भागवस्तिनमोतुमपक्रमत, "यदि तव विडालयालेन" विनाशः स्यात्तदाहं त्वया सहगमनं करवाणी"ति प्रतिज्ञाते स यावत्पञ्जरादुड्डीय तस्मिन्नाशनभाजने निषीदति तावदकस्मात्तेन वृकदंशेन तं विनाशितमवलोक्य परित्यक्ताशनकवलः, उक्तियुक्तिवेदिना राजवर्गेण निषिद्ध्यमानोऽपि–

१६९. राज्यं यातु श्रियो यान्तु यान्तु प्राणा अपि क्षणात् । या मया स्वयमेवोक्ता वाचा मा यातु शाश्वती ॥

इतीष्टदैवतमिव तामेव[8] गिरं जपंस्तेनैव शुकेन सह दारुनिचितां चितां विवेश ।' इति वाक्याकर्णनाच्छोकाम्भोधिमग्नां श्रीमयणल्लदेवीं विशेषपर्मापदेशहस्तावलम्बनेन विद्वज्जनः समभ्युद्धार ।

१२३) अथ पितुः श्रेयसे श्रीसोमेश्वरपत्तने याचां गता सती सा[9] सती त्रिवेदीविदिनं[10] कमपि ब्राह्मणमाकार्य तदञ्जलौ जलन्यासावसरे 'यदि भवद्व्ययपातकं ददासि[11] तदा आददामि[12] नान्यथे'ति- तद्वचनविशेषपरितोषभाक् गजाश्वकाञ्चनादिभिर्दानैर्युतं[13] पापघटमाददौ । स च तत्सर्वं विप्रेभ्यो ददानः किमिति देव्या पृष्टः प्राह–'प्राक्तनपुण्योपचयोऽस्मिन् जन्मनि नृपप्रिया-नृपतिजननी भूत्वा लोकोत्तरैरेभिर्दानैः सुकृतैर्भावी भवोऽपि श्रेयस्कर इति विदृश्य भवद्व्ययपातकं मया जगृहे । भवत्या पापघटदाने उपक्रान्ते कश्चिदधमद्विजोऽपि पापघटं नीत्वा, स्वं भवर्ती च

---

1 P अथ श्री• । 2 P •धारायं । 3 P कुपितुर्नृपं । 4 P जयन्तपत्त्र• । † एतदनन्तरपदस्थाने D पुस्तके 'शिवनिर्माल्यं तदस्पृश्यतया तत्सेवकः अतो लोकद्वयविरोधिनस्तत्रत्यलोकः' पृथादयः पाठः । 5 P दूतः । 6 D •शनेन । 7 D नास्ति 'मध्यूक्ति' । 8 P •भागतात् । 9 P •विग्रहिकान् । 10 D •लोचनेनेति सा । 11 D •भोजनाच्छोधो । 12 AD विद्राडेन । 13–B नास्ति । 14 P भरत् । 15 AD नास्ति 'सा सती' । 16 D त्रिवेदिनं । 17 AD ब्रूते । 18 D ददामि । 19 D •विभिर्युतं । 20 AP पुण्योदयाय, D पुण्याए ।

भवान्मोघौ मत्प्रपिष्यतीति मया तु संन्यस्तसमस्तवित्तेन वित्तमेतदादाय पुनर्दृतत्वं लब्धादृष्टगुणं पुण्यं लब्धमिति श्रेयः सञ्जगृहे ।'

॥ इति पापघटस्य प्रबन्धः ॥

१२४) अथ कदाचिन्मालवकमण्डलं विगृह्य स्वदेशनिवेशं प्रति प्रचलितः श्रीसिद्धाधिपोऽन्तराले स अमितमल्लैर्भिल्लैर्निरुद्धमध्वानमवधार्य तस्मिन्वृत्तान्ते ज्ञाते सति मन्त्री सान्तूनामा प्रतिग्रामं प्रतिनगरं घोटकमुद्ग्राह्य प्रतिवृषं पर्याणानि विन्यस्य मेलितातिदलस्तद्बलेन भिल्लान्निरास्य श्रीसिद्धराजं सुखेन स्वदेशं समानीतवान् ।

॥ इति सान्तूमन्त्रिबुद्धिप्रबन्धः ॥

१२५) अथ कस्याञ्चिन्निशि द्वावकुण्ठौ वण्ठौ श्रीसिद्धनरेश्वरस्य चरणसंवाहनाव्यापृतौ तं निद्रामुद्रितलोचनं विचिन्त्य, तदाद्यो निग्रहानुग्रहसमर्थं श्रीसिद्धराजं सेवकजनकल्पवृक्षं सर्वरा-
जगुणनिलयं प्रशशंस । अपरस्त्वब्यापि नृपतेः प्राज्यराज्यप्रदं प्राक्तनं कर्मैव श्लाघितवान् । एवमार्कर्णितेन राज्ञा तस्मिन्वृत्तान्ते तत्कर्मणः प्रशंसां विफलीकर्तुं स्वप्रशंसाकारिणः प्रेष्यस्यापरस्मिन्नहन्यऽनिवेदिततत्त्वस्य प्रसादलेखमार्षयत्-'यदसौ वण्ठाय तुरङ्गमशतस्य सामन्तता देया' इत्यालिख्य तं महामात्यश्रीसान्तूपार्श्वे प्राहिणोत् । अथ स यावच्चन्द्रशालाया निःश्रेण्यामवरोहति तावत्प्रस्खलितपदः पृथिव्यां पतदीपदङ्गभङ्गभङ्गीकृतवान् । तत्पृष्टानुगामिनाऽपरेण वण्ठेन किमेतदिति पृष्टस्तेन स्वस्वरूपे निवेदिते स मन्त्रकन्यस्तो गृहं गत्वा तं प्रसादलेखमपरस्मै समर्पितवान् । तत्प्रमाणेन महामात्यस्तस्मै शततुरङ्गमसामन्ततां ददौ । अथानयोर्यथावद्वृत्तान्तेऽवधारिते नृपतिः कर्मैव बलीय इति तत्प्रतिमेने ।

१७०. नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं विद्या न चापि मनुजेषु कृता न सेवा ।
पुष्पाणि पूर्वतपसा किल सञ्चितानि काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥

॥ इति वण्ठकर्मप्राधान्यप्रबन्धः ॥

१७१. सो वयउ कूडवरडो तिहुयणमज्झम्मि जेसलनरिन्दो । छित्तूण रायवंसे इक्कं छत्तं कयं जेण ॥
१७२. *महालयो महायात्रा महास्थानं महासरः । यत्कृतं सिद्धराजेन क्रियते तत्र केनचित् ॥
१७३. मात्रयाप्यधिकं किञ्चित्र सहन्ते जिगीषवः । इतीव त्वं धरानाथ ! धारानाथमपाकृथाः ॥
१७४. मानं मुञ्च सरस्वति त्रिपथगे सौभाग्यभङ्गीस्त्यज रे कालिन्दि तवाफला कुटिलता रेवे रयस्त्यज्यताम् ।
श्रीसिद्धेशकृपाणपाटितरिपुस्कन्धोच्छलच्छोणितस्रोतोजातनदीनवीनवनितास्नोऽभ्युधिर्वर्धते ॥
१७५. †श्रीमज्जैत्रमृगारिदेवनृपते सत्यं प्रयाणोत्सवे पानीयाशयशोषणैः करटतो वीरद्रणाकाङ्क्षया ।
सीयस्तीयपतेर्विनाशसमयं सञ्चिन्त्य चिन्तातुरा मत्ली रोदिति मल्लिका च हसति ध्यायन्ति वामं स्त्रियः ॥

---

1 B 'सान्तू' इत्येव; P सान्तू इति नाम । 2 AD °ण्ठबलेन । 3 D 'स्वदेश' नास्ति । 4 P सान्तूबुद्धिप्रबन्धः; D प्रबन्धैभरः । 5 P भुञ्जा । 6 P सामन्तपदं देयं । 7 P तावच्च स्खलित° । 8 AD नास्ति 'प्रसादलेखं' । 9 P त्रिपाति.त्रैव नदि एव कृताभि सेवा; B विद्या न चापि न च जन्मकृताभि सेवा । 10 B भाग्यानि; P कर्माणि । 11 P पित । 12 A. दूतगंजे; D दूदपरसे; Dd नास्ते । 13 P पद्धतीमसि । 14 AD सांपवंसं । 15 P पक्षं । * D पुस्तके नैवंप्रथमत्र क्रम्यते । 16 A 'दूतं नान्यत्रेव तत्' पुनाद्योऽयं पाठः । D पुस्तक एवेदं पद्यं प्राप्यते ।

१७६. §सपादलक्षः सह भूरिलक्षैरानाकभूपाय नताय दत्तः ।
दृष्टे यशोवर्मणि मालवोऽपि त्वया न सेहे द्विषि सिद्धराज ॥

–इत्याद्या बहुशः स्तुतयः प्रबन्धाश्च तदीया ज्ञेयाः[1] ।

‡संवत् ११५० पूर्वं श्रीसिद्धराजजयसिंहदेवेन वर्षे ४९ राज्यं कृतम् ।

॥ इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते[2] प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीकर्ण-श्रीसिद्धराजचरित्रवर्णनो[3] नाम तृतीयः प्रकाशः ॥ ग्रंथाग्र ५७४ ॥

(अत्र P प्रतौ निम्नलिखिताः श्लोका अधिकाः प्राप्यन्ते–)

{तदुपश्लोकनश्लोका यथा–

[१०६] शिशुनापि शुनासीरवीरवृत्तिमतीयुषा । रुषा भुजिष्यता नीताः पिशुना येन भूभुजः ॥
[१०७] अपारपाँरुपोद्दारं खङ्गार गुरुमत्सरः । सौराष्ट्रं पिष्टचानाजौ करिणं केसरीव यः ॥
[१०८] असंख्यहरिसैन्येन प्रक्षिप्तानेकभूभृता । बद्धः सिन्धुपतिर्येन वैदेहीदयितेन वा ॥
[१०९] अमर्षणं मनः कुर्वन् विपक्षोर्वीभृदुच्चतौ । अगस्त्य इव यस्तूर्णमर्णोराजमशोषयत् ॥
[११०] गृहीता दुहिता तूर्णमर्णोराजस्य विष्णुना । दत्तानेन पुनस्तस्मै मेदोऽभूद्भयोरयम् ॥
[१११] द्विषां शीर्षाणि लूनानि दृष्ट्वा तत्पादयोः पुरः । चक्रे शाकम्भरीशोऽपि शङ्कितः प्रणतं शिरः ॥
[११२] मालवस्वामिनः प्रौढलक्ष्मीपरिबृंहः स्वयम् । समित्पयमारो यः परमारममारयत् ॥
[११३] क्षिप्त्वा धारापतिं राजशुकस्तत्काष्ठपञ्जरे । यः काष्ठापञ्जरे कीर्तीराजहंसीं न्यवीविशत् ॥
[११४] एकैव जगृहे धारा नगरी नरवर्मणः । दत्ता येनाशुधारास्तु तद्भूना सहस्रधा ॥
[११५] धारामङ्गप्रसङ्गेन यस्यासन्नस्य शङ्कितः । प्राघूर्णकमिषादण्डं महोदयपतिर्ददौ ॥
[११६] सुधैव वसुधा लब्ध्वं वाञ्छिता येन विद्विषा । यस्योल्लसदसिर्बाहू राहूचक्रे तमाहवे ॥
[११७] जनेन मेने यः स्वामी कुमार इव शक्तिमान् । ताम्रचूडध्वजः सोऽभूत् किन्तु केकिध्वजः परः ॥
[११८] येन विश्वैकवीरेण न स राजा जितो न यः । काष्ठा क्वापि न सा यस्य यशोभिः शोभिता न या ॥
[११९] गणेशस्येव यस्याग्रपुष्करस्य वृषस्थितेः । आज्यसारः करस्थोऽभूद् गौडो मोदकवत्नृपः ॥
[१२०] श्मशाने यातुधानेन्द्रं बद्ध्वा बर्बरकाभिधम् । सिद्धराजेति राजेन्दुर्यो जज्ञे राजराजिषु ॥
[१२१] रजोभिः समरोद्भूतैर्यस्त्पुरा मलिनीकृतम् । तत्पश्चात्कीर्तिकल्लोलैर्येन क्षालितमम्बरम् ॥
[१२२] महीमण्डलमार्तण्डे तत्र लोकान्तरे गते । श्रीमान् कुमारपालोऽथ राजा रञ्जितवान् प्रजाः ॥}

---

§ AD आदर्शे एवैव पद्य लभ्यते । 1 P आदर्शे एवैष शब्द । ‡ AD आदर्शे इय पक्ति "सवत् ११५० वर्षे उपविष्टो जयसिहदेव । तथा येन राज्ञा वर्ष ४९ राज्य कृतम् ।" एतादृशी लभ्यते । 2 P °चार्योवि कृते । 3 AD श्रीकर्णश्रीसिद्धराज मोर्विविधचरित्रनायकवर्णनो ।

[१. कुमारपालादिप्रबन्धः।]

१२६) अथ परमार्हतश्रीकुमारपालप्रबन्धः[1] प्रारभ्यते—श्रीमदणहिलपुरपत्तने वृहति श्रीभीमदेवे साम्राज्यं प्रतिपालयति, श्रीभीमेश्वरस्य पुरे वकुलदेवीनाम्नी पण्याङ्गना पत्तनप्रसिद्धं गुणपात्रं रूपपात्रं[2] च। तस्याः[3] कुलंयोपितोऽप्यतिशायिनीं राज्यमर्यादां नृपतिर्विमृश्य[4] तद्गृत्तपरीक्षानिमित्तं सपादलक्षमूल्यां क्षुरिकां निजानुचरैस्तस्यै ग्रहणके दापयामास। औत्सुक्यात्तस्यामेव निशि वहिरावासे प्रस्थानलग्नमसाधयत्। नृपो वर्षद्वयं यावन्मालवकमण्डले विग्रहव्यग्रात्तस्थौ। सा तु वकुलदेवी तद्दत्तग्रहणकप्रमाणेन तद्वर्षद्वयं परिहृतसर्वपुरुषा शीललीलयैव तस्थौ। निस्सीमपराक्रमो भीमस्तृतीये[10] वर्षे स्वस्थानमागतो जनपरम्परया तस्यास्तां प्रवृत्तिमवगम्य[11] तामन्तःपुरे न्यधात्। तदङ्गजो हरिपालदेवः, तस्मुतस्त्रिभुवनपालः, तत्पुत्रः कुमारपालदेवः। स तु अविदितधर्मोऽपि कृपापरः परनारीसहोदरश्च। स तु सामुद्रिकवेदिभिः 'भवदनन्तरमयं नृपो भविष्यतीति सिद्धदृपो विज्ञप्तस्तस्मिन्हीनजातावित्यसहिष्णुतया विनाशावसरं सततमन्वेषयामास। स कुमारपालस्तं वृत्तान्तमीपद्विज्ञाय तस्माद्गृहतेः शङ्कमानमानसः तापसवेषेण निर्मितनानाविधदेशान्तरभ्रमणैः कियन्त्यपि वर्षाण्यतिवाह्य पुनः पत्तनमागतः। क्वापि मठे[18] तस्थौ।

१२७) अथ श्रीकर्णदेवस्य श्राद्धावसरे श्रद्धालुतया निमन्त्रितेषु सर्वेष्वपि तपस्विषु श्रीसिद्धराजः प्रत्येकं तेषां तपस्विनां स्वयं पादौ प्रक्षालयन् कुमारपालनाम्नस्तपस्विनः कमलकोमलौ चरणौ करतलेन संस्पृश्य तद्वृद्धेरेखादिभिर्लक्षणैः राज्याहोऽयमिति निश्चित्य दृशाऽपश्यत्। तदिङ्गितैस्तं विरुद्धं बुध्यमानस्तदैव वेषपरावर्त्तेन काकनाशं नष्टः। आलिंगनान्नः कुलालस्थालये मृत्पात्राणामापाके[21] रक्ष्यमाणे तदन्तर्निधाय तदानुपदिकेभ्यो राजपुरुषेभ्यो[22] रक्षितः। स क्रमात्ततः सञ्चरन् तद्विलोकनाकुलेन राजलोकेन त्रासितः सन्निहिनां दुर्गमां दुर्गभूमिमनवलोक्य क्वापि क्षेत्रे ध्वाङ्क्षरक्षकैः[23] क्रियमाणैश्छिद्रकण्टकिशाखिशाखानिचये समुपचीयमाने तं तदन्तर्निधाय तेषु स्वस्थानमागतेषु पदिकेन तद्यानीते पदे सर्वथा तत्रासम्भावनया कुन्ताग्रेण भेद्यमानेऽपि तस्मिंस्तमनासाद्य व्यावृत्ते राजसैन्ये, द्वितीयेऽह्नि क्षेत्राधिकृतैस्ततः स्थानादुद्धृतः पुरतः क्वापि प्रातरान्तव्रेजन् क्वापि तरुच्छायायां विश्रान्तः सन्, विलान्मूषकं मुखेन रूप्यनाणकमाकर्षन्तं निभृततया[24] विलोक्य, यावदेकविंशसंख्यानि दृष्ट्वा पुनस्तेभ्य एकं गृहीत्वा तस्मिन्[25] विलं प्रविष्टे पाश्चात्यानि तु सर्वाणि स गृहीत्वा यावद्विभृतीभवति तावत्स तान्यनवलोक्य तदर्त्या विषेदे। स तच्छोकव्याकुलितमानसश्चिरं परितप्य पुरतो व्रजन्, कयापीभ्यधाय श्वशुरगृहात्पितृगृहं व्रजन्त्या, पथि पाथेपाभावादिनत्रयं क्षुत्क्षामकुक्षिर्भ्रान्तूवात्सल्यात्कर्पूरपरिमलशालिशालिकरम्बेण सुहितीचक्रे।

१२८) तदनु स विविधानि[26] देशान्तराणि परिभ्रमन्[27] स्तम्भतीर्थे मठे० श्रीउदयनपार्श्वे शम्बलं याचितुमागतः। तं पौषधशालास्थितैर्माकर्ण्य तत्रागते तस्मिन्नुदयनेन पृष्टः श्रीहेमचन्द्राचार्यः

1 P कुमारभूपालचरित्रं। 2 P श्रीभीमे। 3 AD 'प्रति' नास्ति। 4 D पराजदेवी०। 5 AD पत्तने। 6 B नास्ति। 7 D नास्ति। 8 P त्रिभाग्य। 9 B वद्वृत्तान्त०। 10 P 'तृतीये वर्षे स्थाने 'कृती'। 11 P अवबुद्ध्य। 12 BP 'भ्रमन' नास्ति। 13 BP श्रीमद्दनादभूपतेः भ्रातरो मठे। 14 B मन्यमानः। 15 D पाके। 16 D वास्तेतरां। 17 AD क्षेत्रपालैः। 18 B क्रियमाणे। 19 B समुचीय०। 20 BP स्थानभाविषु। 21 D निभृतया इत्या। 22 AD नास्ति। 23 BP विविधान् देशान्। 24 BP ०भ्रम्य। 25 AD शाळायामागत०।

त्यजसी'ति भाषमाणो मर्तुकाम औषधमिव तद्वचः पथ्यमपि न जग्राह । नृपस्तदाकारसंवरणेनाऽपन्हवं विधायाऽपरसिन्दिवसे नृपसङ्केतितैर्मल्लैस्तदङ्गभङ्गं कृत्वा नेत्रयुगं समुद्धृत्य च 'तं तदावासे प्रस्थापयामास ।

१७८. आदौ मयैवायमदीपि नूनं न तद्हेन्मामवहेलितोऽपि ।
इति भ्रमादङ्गुलिपर्वणापि स्पृष्टश्चेत नो दीप इवावनीपः ॥ 5

इति विमृशद्भिः समन्ततः सामन्तैर्भयभ्रान्तचित्तैस्ततः प्रभृति स नृपतिः प्रतिपदं सिषेवे ।

१३१) तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्त्तुः श्रीमदुदयनस्याङ्गजः श्रीवाग्भटदेवनामा महामात्यश्चक्रे । आलिंगनामा ज्यायान्प्रधानः, महं० उदयनदेवश्च ।

१३२) चाहडनामा कुमारः श्रीसिद्धराजमतिपद्मपुत्रः श्रीकुमारपालदेवस्याज्ञामवमन्यमानः सपादलक्षीयभूपतेः पत्तिभावं बभार । तेन श्रीकुमारपालभूपालेन सह विग्रहं चिकीर्षुणा 10 तत्रत्यं सकलमपि सामन्तलोकं लञ्चोपचारदानादिना स्वायत्तीकृत्य दुर्वारस्कन्धावारोपेतं सपादलक्षक्षोणीपतिं सहादाय देशसीमान्तमागतः । अथ चौलुक्यचक्रवर्त्ती अभ्यमित्रीणतया स्कन्धावारसमीपे निजं चमूसमूहं निवेशयामास । निर्णीते समरवासरे निष्कण्टके क्रियमाणे सीमनि सज्जीक्रियमाणायां चतुरङ्गसेनायां चउलिंगनामा पट्टहस्तिनो हस्तिपकः कस्मिन्नप्यागसि नृपेणाकुप्यमाणः क्रोधादङ्कुशं तत्याज । अथ सामलनामाऽमात्यगुणपात्रं महामात्रो 15 दुकूलैर्वसुदानपूर्वकं तत्पदे नियोजितः सन् राज्ञा, स कलहप्रधाननामानमनेकपं प्रक्षरितं कृत्वा तदुपरि नृपासनं निवेश्य तत्र पट्टविंशदायुधानि नियोजयन्सकलकलाकलापसम्पूर्णः कलापके चरणौ नियोज्य स्वयमारूढवान् । तदासनस्थचौलुक्यभूपालोऽपि सङ्ग्रामाधिकृतपुरुषैरुत्थापनिकां कार्यमाणेषु सामन्तेषु "चाहडकुमारभेदाज्ञाभङ्गकारिषु-इति सैन्यविप्लवमाकलय्य तं निषादिनेमादिदेशे । सम्मुखसेनायां सपादलक्षक्षितिपतिमतङ्गजछत्रसङ्केताद्पि-20 लक्ष्य विघटिते कटकबन्धे मयैवैकाकिना पोद्गव्यमिति निर्णीय तेनाधोरणेन खं सिन्धुरं तत्सन्निधौ नेतुमादिशन्नपि तमपि तथाऽकुर्वाणं विलोक्य 'कथं' त्वमपि विघटितोऽसी'त्यादिशंसेन विज्ञपयांचक्रे-'स्वामिन्! कलहप्रधाननो हस्ती सामलनाम्ना हस्तिपकश्च द्वयं युगान्तेऽपि न विघटते, परं परस्मिन्कुम्भिकुम्भे चाहडनामाकुमारस्तारध्वनिरधिरूढोऽस्ति यस्य हक्या हस्तिनोऽपि भज्यन्ते।' अतं उत्तरोपाश्वलयुगलेनं सिन्धुरश्रवणौ" विधाय स निजं गजं प्रतिगजेन समं संय- 25 दयामास । अथ चाहडः पूर्वमात्मसात्कृतं चउलिंगनामानमारोहकं जानन् कृपाणिकापाणिः श्रीकुमारपालविनाशाशया, निजगजात्कलहप्रधाननकुम्भे पदं ददानः तेन यन्त्रा पश्चात्कृते गजे स भूमीपतितस्तत्पर्यापपदातिभिरधारि । तदनु चौलुक्यभूपतिना श्रीमदानाकनामा सपादलक्षनृपः "शस्त्रसज्जो भवे'त्यभिहितस्तन्मुखकमलं प्रति औचित्याच्छिलीमुखं व्यापारयन् 'प्रधानः क्षत्रियोसी'ति सोपहासश्लाघया तं वध्वपित्वा नाराचेन निर्भिद्य कुम्भीन्द्रकुम्भे पातयित्वा 30

---

1 P भन्दङ्ग। 2 P भवनपुगर्ल। 3 D ततः। 4 A उदयनदेवस्य पुत्र (D पुत्रो) चाहड०। 5 P क्षितिपतेः। 6 D दुर्वा। 7 BP केनापि भागसा नृपतिना। 8 BP उत्साधम्भार। 9 D युध्यत्त०। 10 BP °परिपूर्ण। 11 B भङ्ग०। 12 BP.सार्त्रिनं। 13 D °भार्तिदेशं पुरो गन्तुं। 14 D °उच्चामर०। 15 D नास्ति। 16 D रयुक्त। 17 BP °पुगलं। 18 BP °भवनगोरविशेष्य। 19 AD नास्ति। 20. BP 'नृपतिः' इत्येव ।

जितं जितमिति ब्रुवाणः स्वयं पोतं भ्रमयांचकार । इति सर्वेषां सामन्तानां सर्वानपि तुरङ्गमान् स नृपतिराक्रम्य जग्राह ।

॥ इति चाहडकुमारप्रबन्धः ॥

१३३) तदनु चौलुक्यराज्ञा कृतज्ञचक्रवर्तिना आलिंगकुलालाय सप्तशतीग्राममिता विविधा चित्रकूटपट्टिका ददे । ते तु निजान्वयेन लज्जमाना अद्यापि सगरा इत्युच्यन्ते । यैश्च छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्य क्षितिपो रक्षितस्तेऽङ्गरक्षकपदे प्रतिष्ठिताः ।

१३४) अथ सोलाकनामा गन्धर्वोऽवसरे गीतकलया परितोषितादाज्ञः प्रसादे[1] पोडशाधिकं द्रम्माणां शतं प्राप्य, तैः[2] सुखभक्षिकां विसाध्य तया[3] बालकांस्तर्पयन् कुपितेन राज्ञा निर्वासितः । [4]ततो विदेशं गतस्तत्रत्यभूपतेर्गीतकलया अतुलया[5] रञ्जितात्प्रसादप्राप्तं गजयुगलमानीयोपायनीकुर्वन्[6] चौलुक्यभूपालेन सम्मानितः ।

१३५) कदाचित्कोऽपि वैदेशिकगन्धर्वो 'सुपितोऽस्मि सुपितोऽस्मी'ति तारं[7] वुम्बारावं कुर्वाणः, 'केन सुपितोऽसी'ति राज्ञाभिहितो 'ममातुलया गीतकलया समीपागतेन, मया कौतुकाक्षलग्नस्तकनकशृङ्खलेन[8] त्रस्यता मृगेण' इति विज्ञपयामास । तदनु भूपतिना समादिष्टः सोलाभिधानो गन्धर्वराडटवीमटन् स्फीतगीताकृष्टिविद्यया कनकशृङ्खलाङ्कितगलं मृगं नगरान्तः समानीय तस्य भूपतेर्दर्शयामास ।

१३६) अथ तत्कलाकौशलचमत्कृतमानसः प्रभुः श्रीहेमाचार्यो गीतकलाया अवधिं पप्रच्छ । स तु शुष्कदारुणः पल्लवप्ररोहमवधिं विज्ञप्तवान् । 'तर्हि तत्कौतुकं[9] दर्शयेत्यादिष्टः, अर्बुदाद्गिरेर्विरहकनामानं वृक्षमाक्षेपादानाय्य तच्छुष्कशाखाखण्डं राजाङ्गणे कुमारमृत्तिकया[10] क्षुत्सालवाले निवेश्य[11] निजया नवगीतगीतैकलया सद्यः प्रोल्लसत्पल्लवं तं निवेदयन्, सन्नपतीन् भट्टारकश्रीहेमचन्द्रसूरीन्[12] परितोषयामास ।

॥ इति [13]वट्टकारसोलाकप्रबन्धः ॥

१३७) अथ कदाचित्सर्वावसरस्थितश्चौलुक्यचक्रवर्त्ती[14] कौङ्कणदेशीयमल्लिकार्जुनाभिधानराज्ञो मागधेन "राजपितामह" इति विरुदमभिधीयमानमाकर्ण्य तदसहिष्णुतया सभां निभालयन्नृपचित्तविदा मन्त्रिणा[15]ऽम्बडेन योजितकरसम्पुटं दर्शयता चमत्कृतः, सभासिसर्जनानन्तरमङ्गलिपद्मस्य कारणं पृच्छन्नेवमवादीत्[16]–'यदस्यां सभायां स कोऽपि सुजटो[17]' विद्यते यं प्रस्थाप्य मिथ्याभिमानिनं चतुरङ्गनृपचूपाभासं मल्लिकार्जुनं विनाशयामः–इत्याशयविदा मया त्वदादेशक्षमेण चाञ्जलिबन्धश्चक्रे[18]" इति तदीविज्ञप्तिसमनन्तरमेव तं नृपं प्रति प्रयाणाय दलनायकी"कृत्य पञ्चाङ्गप्रसादं दत्त्वा समस्तसामन्तैः समं विससर्ज । स चानवच्छिन्नैः प्रयाणैः कुङ्कणदेशमधिगम्य[19] दुर्धारवारिपूरां कलविणिनाम्नीं सरिन्मुत्तरन् परस्मिन्कूले आवासेषु दीयमानेषु तं

1 BP Do तस्य चौलुक्यराजः पट्टानिवेशानन्तर स सोलाकनामा । 2 D नास्ति । 3 D तेन । 4 D नास्ति । † एतदन्तर्गतपाठस्थाने P प्रतौ एतावतः पाठः-'तस्मिन्नर्तनया विदेशे गतः सकलेषु करेषु सञ्चयया रञ्जितात्प्रसन्नभूपतेर्लब्ध्वा समागतः ।' 5 B आदर्शे एतैः पदं विद्यते । 6 P सांतानिय । 7–8 BP सामीप्यमुपेयुषा कौतुकार्पितगलशृङ्खलेन । 7 BP गद्यैकलक्षलक्षं । 8 P तत्कौतुकं । 9 AD द्राक्षायाः काष्ठं । 10 BP •मृत्तिकाक्षुमा•, B •मृत्तिकाक्षिप्ता• । 11 P विन्यस्य । 12 D द्वितीयः 'भीत' शब्दो नास्ति । 13 B हेमाचार्यान्; P हेमचन्द्राचार्यान् । 14 P चक्रवः D भ्रमरभ्रमः । 15 P सूपतिः । 16 P नास्ति । 17 D दृपमूपे; P दृपं तेन प्रोचे । 18 P नास्ति 'सुभट' । 19 P चन्दोत्सवं । 20 'तं' नास्ति AD । 21 D दलमेदीश्वरः । 22 P आसाद्य ।

संग्रामसज्जं विमृश्य स मल्लिकार्जुननृपतिः प्रहरंस्तत्सैन्यं त्रासयामास। अथ तेन पराजितः स सेनापतिः कृष्णवदनः कृष्णवसनः कृष्णच्छत्रालङ्कृतमौलिः कृष्णगुरुदरे निवसन्, चौलुक्यभूभुजा विलोक्य 'कस्यासौ सेनानिवेशः?' इत्यादिष्ट 'कुङ्कणात्प्रत्यावृत्तस्य पराजितस्याम्बडसेनापतेः सेनानिवेशोऽयमिति विज्ञाते, तस्य 'अपया चमत्कृतचित्तः प्रसह्यया' इशा तं सम्भावयं'-स्तदपरैर्बलवद्भिः सामन्तैः समं मल्लिकार्जुनं जेतुं पुनः प्रहितः। ['स तु कौङ्कणदेशं प्राप्य] तां नदीमासाद्य पद्यावन्धे विरचिते तेनैव पथा यथानुक्रमं सैन्यमुत्तार्य सावधानवृत्त्याऽसमसमरारम्भे हस्तिस्कन्धाधिरूढं वीरवृत्त्या मल्लिकार्जुनमेव निश्चलीकुर्वन्' स आम्बडः सुभटो दन्तिदन्तमुशलसोपानेन कुम्भिकुम्भस्थलमधिरुह्य माद्यद्दारमणरसः 'प्रथमं प्रहर, इष्टदैवतं वा स्मर' इत्युच्चरन् धारालकरालकरवालप्रहाराम्मल्लिकार्जुनं पृथ्वीतले पातयन् सामन्तेषु तन्नगरलुण्ठनव्याघृतेषु केसरिकिशोरः करिणमिव लीलयैव जघान। तन्मस्तकं स्वर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन्देशे चौलुक्यचक्रवर्तिन आज्ञां दापयन् श्रीमदणहिल्लपुरं प्राप्य सभानियण्णेषु द्वासप्ततिसामन्तेषु स्वामिनः श्रीकुमारपालनृपतेश्चरणौ 'तच्छिरःकमलेन पूजयामास'। तथा वस्तु ४ शृङ्गारकोडीसाडी १, माणिकउ पछेवाडउ २, पापखउ हारु ३, संयोगसिद्धि सिप्रा ४; तथा हेमकुम्भा ३२, मुद्रा ६ मौक्तिकानां, सेडउ चतुर्दन्तहस्ति १, पात्राणां १२०, कोडीसार्द्ध १४ द्रव्यस्य दण्डः ६। एतैर्वस्तुभिश्च सह। तदवदातप्रीतेन राज्ञा श्रीमूलेन श्रीमदाम्बडाभिधानमहामण्डलेश्वरस्य "राजपितामह" इति विरुदं ददे।

॥ इति आम्बडप्रबन्धः ॥

१३८) अथ कदाचिदणहिल्लपुरे भट्टारक'श्रीहेमचन्द्रसूरयो दत्तव्रतायाः पाहिणिनाम्न्याः स्वमातुः परलोकावसरे कोटिनमस्कारपुण्ये दत्ते व्याघत्तेरनु तत्संस्कारमहोत्सवे क्रियमाणे त्रिपुरुषप्रमस्थानसंनिपौ तत्तत्पक्षिभिः सहजमात्सर्याढिमानभङ्गापमाने सृप्तिते सति" तदुत्तरक्रियां निर्माप तेनैव मन्युना मालवकसंस्थितस्य कुमारपालभूपालस्य" स्कन्धावारमलंचक्रुः।

१३९. आपणइं प्रभु होईयईं कइ प्रभु कीजइ हस्तिं। काजु" करेवा" माणुसह वीजउ" माणु न अस्थि" ॥

इति वचस्तत्त्वं" विमृशन्तः श्रीमदुदयनमन्त्रिणा नृपतेर्निवेदितागमनाः कृतज्ञमौलिमणिना" नृपेण" परोपरोधात्सौधमानीताः। तद्राज्यप्राप्तिनिमित्तज्ञानं स्मारयद्भिः: "भवद्भिः सदैव देवतापनावसरेऽन्युपेतव्यमि'त्युपरोधयन्-

१४०. शुद्धीमहि वयं" भैक्ष्यं जीर्णं वासो वसीमहि। शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥

इति सूरिभिरभिहिते नृपः-

१४१. "एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा"।
एकं शास्त्रं वेदमध्यात्मकं वा एको देवः केशवो वा जिनो वा ॥

---

1 P नास्ति। 2 P सदोपाध्यायः। 3 BP प्रधानकलिपयः। 4 P संनाह्य। 5 BP नास्ति कोङ्कणार्तं यावत्। 6 D वाणीरं पदम्। 7 B कृष्णः। 8 AD नास्ति 'दृष्टिः'। 9 'कराक' नास्ति BP। 10 P सुवर्णेन। † एतदन्तर्गतपाठस्थाने AD 'कौङ्कणदेशीयदण्डनायकैर्बलिसा समं बलवद्' एतावतः पाठः। 11 AD 'नास्ति वयं वस्तु प'। § एतदग्रे ABD अदर्शनं 'श्रीजान्तरैर्नरैर्मन्त्रिभिः सह तस्थितःस्मरणेन पूज्यमानः (D पूजने राजा)' इयं पंक्तिः। 12 D नास्तीतरद्। 13 D नास्ति। 14 AD नृपतेः। 15 D शेषजं। 16 AD इति। 17 AD कज; B काज। 18 D करिवा। 19 ABD बीजउ। 20 A अस्ति। 21 AD वचन तत्त्वं। 22 ABD भणितवा। 23 नास्ति D। 24 ABP यदं। * BP अस्य पदस्य एक एतावान् पाठो लभ्यते। 25 A 'एका भार्या बंधनाय मित्रा वा' एतावतः पाठः।

इति महाकविप्रणीतत्वात्परलोकसमारचनाय भवद्भिः सह मैत्र्यमभिलषामी'ति व्याहरन्, अप्रतिषिद्धमनुमतमिति तस्य महर्षेः परीक्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन स नृपः स्वलनाकारिणां वेत्रिणां सर्वदृष्यकं ददौ।

१३९) अथ तत्र गतायाते सज्ञायमाने सूरेर्गुणग्रामस्तवं कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधा विरोधादा-लिंगः[1] प्राह–

१८२. विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो येऽप्यम्बुपत्राशिनस्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवास्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम्॥

इति तद्वचनानन्तरं हेमचन्द्रः प्राह[2]–

१८३. सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी संवत्सरेण रतमेति किलैकवेलम्।
पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं बत कोऽत्र हेतुः॥

तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तरेऽभिहिते सति, 'नृपमप्यक्षं केनापि मत्सरिणैते सिताम्बराः सूर्यमपि न मन्यन्ते' इत्यभिहिते–

१८४. अधाम धामधामार्कं वयमेव हृदि[3] स्थितम्। यस्यास्तव्यसने जाते[4] त्यजामो भोजनं यतः॥

इति प्रामाण्यनैपुण्यादयमेव सूर्योभक्ताः नैते इत्यवतः[5]। इति[6] तन्मुखवन्धे जाते कदाचिद्देवतावसरक्षणे सौधमागते मोहान्धकारधिक्काराच्चन्द्रे श्रीहेमचन्द्रे यशश्चन्द्रगणिना रजोहरणेनासनपट्टं प्रमार्ज्य कम्बले तत्र निहिते, अज्ञाततत्त्वतया किमेतदिति नृपेण पृष्टः प्राह–'कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति तदाबाधापरिहारायाऽसौ प्रयत्नः।' 'यदा प्रत्यक्षतया जन्तुर्निरीक्ष्यते तदैवेदं युक्यते नापरथा, वृथाप्रयासहेतुत्वाद्'ति युक्तियुक्तां नृपोक्तिमाकर्ण्य तैः सूरिभिरभिदधे–'भवतां गजतुरगाद्या चमूः किं प्रतिद्वन्द्वपतिरिपावुपस्थिते क्रियते उत पूर्वमेव? यथायं राजव्यवहारस्तथा धर्मव्यवहारोऽपी'ति तद्वृणरक्षितहृदा पूर्वप्रतिपन्ने राज्ये दीयमाने[7] सर्वशास्त्रविरोधहेतुत्वात्; यदाह–

१८५. राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर!। दग्धानामिव बीजानां पुनर्जन्म न विद्यते॥

इदं पुराणोक्तम्। तथा च जैनागमः–

सन्निही गिहिमत्ते य रायपिण्डे किमिच्छए।

इति [प्रभूक्तं श्रुत्वा[8]] तत्सम्बोधोपक्रमकृतचित्तः श्रीपत्तनं प्राप[9]।

१४०) भूपोऽन्यदा मुनिं[10] पप्रच्छ 'कथापि युक्त्याऽसाकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तस्थायी भवति?' इति तदीयां गिरं श्रुत्वा 'विक्रमार्क इव विश्रुत्यानृण्यकरणात्, यद्वा श्रीसोमेश्वरस्य काष्ठमयं प्रासादं वाँरिधिशीकरनिकरैरासञ्चाम्नः[11]शीर्णप्रायं युगान्तस्थायिकीर्त्तये समुद्धरे'ति चन्द्रातपनिभया श्रीहेमचन्द्रगिरोल्लसन्मुदाम्भोधिर्नृपंसमेव महापि पितरं गुरुं दैवतं मन्यमानो विजातीतानितरद्विजान् निन्दन्, ततः प्रासादोद्धाराय तदैव दैवज्ञनिवेदितसुलग्नस्तत्र पञ्चकुलं प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमभनीकरत्।

1 D अधाव्र०। 2 D सर्वसमर्थ०। 3 D °धामिगः। 4 P विद्वांस आस्तस्यैवं। 5 P छिद्रान्वेषः। 6 D इत्यवतः। 7 P °भावेव। 8 P सदा हरिः। 9 D प्राप्ते। 10 D नैते व्यवस्थाप्ते। 11 P विद्वांस आस्तेवं पुनः। 12 BP विद्वांसमाने। 13 P विजानान्तर। 14 P सन्तोषात्। 15 P प्राहः। 16 BP इत्यवतः प्रत्यक्ष। 17 BP कर्तारः। 18 BP वद्वेलम्मम्राम्भोधिः। 19 D विजानांति मित्तरं द्विजान्।

१४१) अन्यदा श्रीहेमचन्द्रस्य लोकोत्तरैर्गुणैः परिहृतहृदयो नृपो मन्त्रिश्रीउदयनमिति पप्रच्छ– "यदीदृशं पुरुषरत्नं कस्मिन् समस्तवंशावतंसे वंशे समस्तपुण्यप्रवेशे देशे निःशेषगुणाकरे नगरे च[1] समुत्पन्नम्?' इति नृपादेशादनु स मन्त्री जन्मप्रभृति तच्चरित्रं पवित्रमित्यमाह–'अर्द्धाष्टमनामनि देशे धुन्धुकाभिधाने नगरे श्रीमन्मोढवंशे चाचिगनामा व्यवहारी सतीजनमतल्लिका जिनशासनशासनदेवीव तत्सधर्मचारिणी शरीरिणीव श्रीः,' पाहिणीनाम्नी चामुण्डागोत्रजाया आर्याक्षरेणाङ्कितनामा तयोः पुत्रश्चाङ्गदेवोऽभूत्[2]। स चाष्टवर्षदेश्यः श्रीपत्तनात्तीर्थयात्राप्रस्थितेषु श्रीदेवचन्द्राचार्येषु धुन्धुक्के श्रीमोढवसहिकायां देवनमस्करणाय प्राप्तेषु, सिंहासनस्थिततदीयनिषद्याया उपरि सवयोभिः शिशुभिः समं रममाणः सहसा निषसाद। तदङ्गप्रत्यङ्गानां जगद्विलक्षणानि लक्षणानि प्रेक्ष्य–अयं यदि क्षत्रियकुले जातस्तदा सार्वभौमचक्रवर्ती, यदि वणिग्-विप्रकुले जातस्तदा महामात्यः, चेद्दर्शनं प्रतिपद्यते तदा युगप्रधान इव कलिकालेऽपि[3] कृतयुगमवतारयति– स[4] आचार्य इति विचार्य तत्रगरवात्सल्यैर्व्यवहारिभिः[5] समं तल्लिप्सया चाचिगौकः[6] प्राप्य तस्मिन्नाचिगे ग्रामान्तरभाजि तत्पत्न्या विवेकिन्या स्वागतादिभिः परितोषितः 'श्रीसङ्घस्त्वत्पुत्रं याचितुमिहागत' इति व्याहरन्[7], अथ सा हर्षाश्रूणि मुञ्चती स्वं रत्नगर्भं मन्यमाना, श्रीसङ्घस्तीर्थकृतां मान्यः, स मत्सूनुं याचते इति हर्षासम्पदेऽपि विषादः। यतः[8]–एतस्यै पिता नितान्तमिथ्यादृष्टिः। तादृशोऽपि सम्प्रति ग्रामे नास्ति। अथ तैर्व्यवहारिभिस्त्वया दीयतामित्युक्ते[9]" स्वदोषोत्तारणाय माता दाक्षिण्यादमात्रगुणपात्रं पुत्रस्तेभ्यो गुरुभ्यो ददे। तदनन्तरं तया श्रीदेवचन्द्रसूरिरिति तदीयमभिधानमबोधि[10]। तैर्गुरुभिः स[11] शिष्यः 'शिष्यो भविष्यसी?'ति पृष्टः, ओमित्युच्चरन् प्रतिनिवृत्तैस्तैः समं कर्णावल्यामाजगाम[12]। स उदयनमन्त्रिगृहे तत्सुतैः समं बालधारकैः पाल्यमानो यावद्दास्ते तावता[13] ग्रामान्तरादागतश्चाचिगस्तं वृत्तान्तं परिज्ञाय पुत्रदर्शनावधिसंन्यस्तसमस्ताहारस्तेषां गुरूणां नाम मत्वा कर्णावतीं प्राप्तः। तद्गतौ समागत्य कुपितः पिता[14] ईषत्तान् प्रणनाम[15]। गुरुभिः सुतानुसारेणोपलक्ष्य विचक्षणतया विविधाभिरावर्जनाभिरावर्ज्य,[16] तत्रानीतेनोदयनमन्त्रिणा धर्मबन्धुत्वेन निजमन्दिरे नीत्वा ज्यायःसहोदरभक्त्या भोजयांचक्रे। तदनु चाङ्गदेवं सुतं तदुत्सङ्गे निवेश्य पञ्चाङ्गप्रसादसहितं दुकूलत्रयं प्रत्यक्षं लक्षत्रयं चोपनीय सभक्तिकमावर्जितः। तं प्रति चाचिगः प्राह–'क्षत्रियस्य मूल्ये अशीत्यधिकसहस्रम्[17], तुरगस्य मूल्ये पञ्चाशदधिकानि सप्तदशशतानि, अकिञ्चित्करस्यापि वणिजो मूल्ये नवनवतिकलभाः[18] एतावता नवनवतिलक्षा भवन्ति[19]। त्वं तु लक्षत्रयं समर्पयन्नौदार्यच्छद्मना कार्पण्यं प्रादुःकुरुषे। मदीयः "सुतस्तावदनर्घ्यो भवदीया च भक्तिरनर्घ्यतमा, तदस्य[20] मूल्ये सा भक्तिरेवास्तु," शिवनिर्मोल्यमिवास्पृश्यो मे द्रव्यसञ्चयः'। इत्थं चाचिगे[21] सुतस्य स्वरूपमभिदधाने प्रमोदपूरित-

---

1 P अपद्वयं। † पद्यदन्तर्गतपाठस्थाने D पुस्तके 'एतावत्सं पुरुषस्य समस्तवंशावतंसे देशे च समस्तगुणाकरे नगरे च कस्मिन्समुत्पन्नं' इत्यंशः पाठः। 2 AD पुत्रश्चनगरे। 3 D द्वितीय. 'दासन' शब्दो नास्ति। 4 BP सदृमी। 5 AD ०गोत्रजाया० 6 BP समवत्रि। 7 BP पीक्ष्य। 8 BP सूर्यगुणेऽपि। 9 P ते आचार्याः। 10 D उन्नगरस्थव०। 11 BP चाचिगपुरः। 12 D श्रीमन्तः। 13 B उचरन्; P व्याहते; D व्याहरन्तो। 14 AD नास्ति। 15 BP एवन्निया। 16 BP स्वजनैः। 17 BP अभिहिते। 18 BP 'दाक्षिण्यात्' नास्ति। 19 A अवबोधि। 20 BP तोऽपि। 21 BP कर्णावतीं मेत्रे। 22 BP तावद्। 23 AB प्रणम्य। 24 D आवर्जितः। 25 BP ०भिक्रं सहस्र. 26 D शतानि। 27 AD मणुतः। 28 D वस्र। 29 AD भक्तिरस्तु। 30 P द्रविण०। 31 P चाचिगे एवमभिदधाने।

चित्तः स मन्त्री अकुण्ठोत्कण्ठतया तं परिरभ्य साधु साध्विति वदन् पुनः[1] प्राह-'मम पुत्रतया समर्पितो योगिमर्कट इव सर्वेषां जनानां नमस्कारं कुर्वन् केवलंमपमानपात्रं भविता, गुरूणां दत्तस्तु गुरुपदं प्राप्य बालेन्दुरिव त्रिभुवननमस्करणीयो[2] जायते; अतो यथोचितं विचार्य व्याहरे[3]ल्यादिष्टः स 'भवद्विचार एव प्रमाणमि[4]ति वदन्' गुरूणां पार्श्वं नीतः । श्रुतं गुरुभ्योऽदीदपत्[5] । तदनु तस्य प्रव्रज्याकरणोत्सवश्चाचिगेन चक्रे । अथ कुम्भयोनिरिवापतिमप्रतिमाभिरामतया समस्तवाङ्मयाम्भोधिमुद्दिन्धयोऽभ्यस्तसमस्तविद्यास्थानो हेमचन्द्र इति गुरुदत्तनाम्ना प्रतीतः सकलसिद्धान्तोपनिषन्निषण्णधीः षट्त्रिंशता सूरिगुणैरलङ्कृततनुर्गुरुभिः सूरिपदेऽभिषिक्तः । इति मन्त्रिणोदयनेनोदितां हेमाचार्योजन्मप्रवृत्तिमाकर्ण्य नृपो मुमुदेतराम् ।

१४२) अथ श्रीसोमनाथदेवस्य प्रासादारम्भे खर्परशिलानिवेशे सज्जाते सति पञ्चकुलमहितवर्द्धापनौविज्ञप्तिकां नृपः श्रीहेमचन्द्रगुरोर्दर्शयन्-'अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निष्पत्स्यूहं प्रमाणभूमिमधिरोढा[6]?' इति पृथ्वीपरिवृढेनानुयुक्तः श्रीमान्किञ्चिदुचितं विचिन्त्य गुरूरुचिवान्-'यदस्य धर्मकार्यस्यान्तरायपरिहाराय ध्वजारोपं यावद्जिह्मब्रह्मसेवा, अथवा मद्यमांसनियमो द्वयोरेकतरं किमप्यङ्गीकरोतु नृपतिः' इत्यभिहिते[7] तद्वचनमाकर्ण्य[8] मद्यमांसनियममभिलषन्, श्रीनीलकण्ठोपरि उदकं विमुच्य तर्पणेभिग्रहं जग्राह । संवत्सरद्वयेन तस्मिन् प्रासादे कलशध्वजाधिरोपं यावन्निवृत्ते तं नियमं मुमुक्षुर्गुरूननुज्ञापयंस्तैरूचे-'यद्येनेन निजकीर्त्तिनेन साद्धमद्वैचन्द्रचूडं प्रेक्षितुमर्हसि, तद्यात्रापर्यन्ते नियममोचनावसरः' इत्यभिधायोत्थिते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे "तद्गुणैरुन्मीलच्छीलीरागरक्तहृदयस्तमेकमेव संसदि प्रशशंस सः । निर्निमित्तवैरिपरिजनस्तत्तेजःपुञ्जमसहिष्णुः-

१८६. उज्ज्वलगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते । दग्ध्वा तनुमपि शलभो दीप्रं दीपार्चिषं[9] हरति ॥

इति न्यायात्पृष्टिमांसादनदोषमप्यङ्गीकृत्यं[10] तदपवादानवादीत्-'यदयममन्दच्छन्दानुवृत्तिपरः सेवाधर्मकुशलः केवलं प्रभोरभिमतमेव भाषते । यद्येवं न, तदा प्रातरुपेतः-[11]श्रीसोमेश्वरयात्रायां भवान् सहागच्छतु-इति गदितः स परतीर्थपरिहाराद्व तत्रागमिष्यतीत्यस्मन्मतमेव प्रमाणम्[12] इपस्तद्वाक्यमाद्दत्य प्रातरुपगतं श्रीहेमचन्द्राचार्यं श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमभ्यर्थयन्[†] सूरयः प्रोचुः-'यद् बुभुक्षितस्य किं निमन्त्रणम्, उत्कण्ठितस्य किं केकारवश्रवणमिति लोकरूढेस्तपस्विनामधिकृततीर्थाधिकाराणां को नाम नृपतेरत्र निर्बन्धः ।' इत्थं गुरोरङ्गीकारे 'किं भवतोरयं सुखासनप्रभृति वाहनादि च लभ्यताम्[13]' तीरिते 'वयं चरणचारेणैव सञ्चरन्तः पुण्यमुपालभामहे; परं वयमिदानीमाप्रच्छ्य मित्रैर्मित्रैः प्रयाणकैः श्रीशत्रुञ्जयोज्जयन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवतां श्रीपत्तनप्रवेशे मिलिष्यामः' इत्युदीर्य तत्तथैव कृतवन्तः । नृपतेः समग्रसामग्र्या कतिपयैः प्रयाणकैः श्रीपत्तनं प्राप्तस्य श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रमिलनादतिप्रमुदितस्य सम्मुखागतेन गण्ड० श्रीवृहस्पतिनाऽनुगम्यमानस्य महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानेष्वाक्रान्तेषु भूपीठलुठनादनन्तरं चिरतरातुल्यायल्लकानुमानेन गाढमुपगूढे सोमेश्वरलिङ्गे 'एते जिनादपरं दैवतं

1 AD श्रीमानुदयनः । 2 P नास्ति । 3 'केवलं' P नास्ति । 4 BP त्रिभुवननमस्यतां लभते । 5 B तदनु । 6 D गुरुणार्ये । 7 P दत्तौ । 8 P सोमेश्वर० । 9 D शिखर० । 10 AD वर्द्धापनिक्रावि० । 11 P अभिरोहति । 12 एतत्पदद्वयस्थाने P 'तच्छ्रुत्वा' इत्येव । 13 D तं च । 14 D पद्मत्रिंशद्गुणैः । 15 BP दीप्तार्चिरंपदरति । 16 BP उरीकृत्य । 17 BP अपवादमेव । † एतदन्तर्गतपाठस्थाने AD आदर्शे 'श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमभ्यर्थयंत । साधु तथाकृते' एतावदंशः संक्षिप्तः पाठः ।

न नमस्कुर्वन्ती'ति मिथ्याटग्वचसा भ्रान्तचित्तस्य श्रीहेमचन्द्रं प्रति एवंविधा गीराविरासीत्-'यदि युज्यते तदैतैर्मनोहारिभिरुपहारैः श्रीसोमेश्वरमर्चयन्तु भवतः।' तत्तथेति प्रतिपद्य सचिवैः क्षितिपकोशादागतेन कमनीयेनोद्गमनीयेनालङ्कृततनुर्नृपतिर्निदेशाच्छ्रीबृहस्पतिना दत्तहस्तावलम्बः प्रासाददेहलीमधिरुह्य किञ्चिदिचिन्त्य प्रकाशं-'अस्मिन्प्रासादे कैलासनिवासी श्रीमहादेवः साक्षादस्तीति रोमाञ्चकञ्चुकितां तनुं विभ्राणो द्विगुणीक्रियतामुपहारः' इत्यादिश्य शिवपुराणोक्तदीक्षाविधिनाऽऽह्वानानावगुण्ठनमुद्रामन्त्रन्यासविसर्जनोपचारादिभिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमभ्यर्च्य तदन्ते-

१८७. यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यया तया ।
वीतदोषकलुषः स चेद्भवानेक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥

१८८. भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य । ब्रह्मा वा विष्णुर्वा महेश्वरो वा नमस्तस्मै ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलैराजलोकान्चिते राज्ञि सविस्मयमवलोकमाने द्रंण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्रीहेमाचार्यं उपरते सति, भूपतिः' श्रीबृहस्पतिना ज्ञापितपूजाविधिः समधिकवासनया शिवार्चनान्तरं धर्मशिलायां तुलापुरुषगजदानादीनि महादानानि दत्त्वा' कर्पूरारात्रिकमुत्तार्य समग्रमपि' राजवर्गमपसार्य तद्गर्भगृहान्तः प्रविश्य 'न महादेवसमो देवः, न मम तुल्यो नृपतिः, न भवत्सदृशो महर्षिरिति भाग्यवैभवशादयवर्णसिद्धे त्रिकसंयोगे बहुदर्शनप्रमाणप्रतिष्ठासन्दिग्धे देवतत्वे मुक्तिप्रदं दैवतमासीत्तीर्थं तथ्यया गिरा निवेदय' इत्यभिहितः श्रीहेमाचार्यः किञ्चिद्विधा निध्याय नृपं प्राह-'अलं पुराणदर्शनोक्तिभिः; श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षीकरोमि, यथा तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवैषी'ति तद्वाक्यात्किमेतदपि जाघटीतीति विस्मयापन्नमानसे नृपे 'निश्चितमत्र तिरोहितं दैवतमस्त्येव। आवां तु गुरूक्तयुक्त्या निश्चलाराधकौ, तदित्थं द्वन्द्वसिद्धौ सुकरं दैवतप्रादुःकरणम्। मया प्रणिधानं क्रियते "भवता कृष्णागुरूत्क्षेपश्च कार्यः।" तदा परिहार्यो यदा ध्वस्तः प्रलक्षीभूय निषेधयति।' अथोभाभ्यामपि तया क्रियमाणे धूमधूम्यान्धकारिते गर्भगृहे निर्वाणेषु नक्षत्रमालादीप्रप्रदीपकेषु" आकस्मिके प्रकाशे द्वादशात्ममहसीव प्रसरति, नृपो नयने सम्भ्रमादुन्मील्य यावदालोकते तावज्ज्वलाधारोपरि जालजाम्बूनदद्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोकमप्रतिमरूपमसम्भाव्यस्वरूपं तपस्विनमद्राक्षीत्। तं पदाङ्गुष्ठात् प्रभृति जटाजूटावधि करतलेन संस्पृश्य निश्चितदेवतावतारः पञ्चाङ्गचुम्बितावनितलं प्रणिपत्य भक्त्या "भूपतिरिति विज्ञपयामास-'जगदीश! भवद्दर्शनालङ्कृतार्षे दृशौ, आदेशप्रसादाल्लभार्थं श्रवणयुगलमि'ति विज्ञप्य तूष्णीं स्थिते नृपे" मोहनिशादिनमुच्यात्तन्मुखार्दिति दिव्या गीराविरासीत्-'राजन्! अयं महर्षिः सर्वदेवतावतारः। अजिह्मपरब्रह्मावलोकरतलकलितमुक्ताफलवत्कालत्रयविज्ञातस्वरूपः। एतदुपदिष्ट एवासन्दिग्धो मुक्तिमार्गः' इत्यादिश्य तिरोभूते भूतपतावुन्मनीभावं भजति" भूपतौ, रचितप्राणायामपवनः रुधीकृतासनबन्धः श्रीहेमचन्द्रो यावद् 'राजन्!' इति वाचमुवाच, तावदिष्टदैवत-
सङ्केतात्त्वत्तराज्ञाभिमानः क्षितिपतिः" 'जीव! पादोऽवधार्यतामि'ति व्याहृतिपरो" विनयनम्र-

1 D वालि। 2 P वालि 'वज्रमर्त्तवेन।' 3 P समस्त०। 4 P शिवार्चनान्तरं दण्ड०। 5 D स नृपः। 6 BP एवार्च। 7 BP विसर्ज्य। 8 AD 'अपि' नास्ति। 9 D अत्र लिखे। 10 D 'अपि' स्थाने 'इति'। 11 BP एवं। 12-13 D विना कम्पत्व। 14 D ०मालादीपेषु। 15 D भूयात्। 16 D नास्ति। 17 P ०आमलकफल०। 18 ABP अवर्ण भूपतिः। 19 'वाचर् राजन्' स्थाने—A 'वाचर् राजानम्'; D वाचनम्। 20 P विना न। 21 D ०परे तुरौ।

मौलिर्यत्कृत्यमादिशेति व्याजहार । अथ तत्रैव नृपतेर्यावज्जीवं पिशित-प्रसन्नयोर्नियमं दत्वा ततः प्रत्यावृत्तौ क्षमापतौ श्रीमदणहिल्लपुरं प्रापतुः ।

१४३) श्रीजिनवदननिर्गमपावनीभिः शुद्धसिद्धान्तगीर्भिः प्रतिबुद्धो नृपः परमार्हतं बिरुदं भेजे । तदभ्यर्थितः प्रभुः त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितम्, विंशतिवीतरागस्तुतिभिरुपेतं पवित्रं श्रीयोगशास्त्रं रचयांचकार । प्रभोरादेशाच्चाज्ञाकारिष्वष्टादशदेशेषु चतुर्दशवत्सरप्रमितां सर्वभूतेषु मारिं निवारितवान् ।

[१२३] *सप्तर्ष्योऽपि सततं गगने चरन्तो मोक्तुं क्षमा नहि मृगीं मृगयोः सकाशात् ।
जीयादसौ चिरतरं प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जीववधो निषिद्धः ॥

[१२४] *कलाकलापैः स्तुमहर्द्धं श्रीहेमचन्द्रम्' (?)..... ।
रक्षं दक्षः प्रथमः समग्रान् मृगान् यदन्यो मृगमेकमेव ॥

तेषु तेषु च देशेषु चत्वारिंशदधिकानि चतुर्दशशतानि विहाराणां कारयामास । सम्यक्त्वमूलानि द्वादशव्रतान्यङ्गीकुर्वन्, अदत्तादानपरिहाररूपे तृतीयव्रते व्याख्यायमाने रुदतीवित्तदोषात् पापैकनिबन्धनात् ज्ञापितो नृपस्तदधिकृतं पञ्चकुलमाकार्य द्वाससतिलक्षप्रमाणं तदायपट्टकं विपाट्य मुमोच । तस्मिन्मुक्ते-

१८९. न चन्मुक्तं पूर्वैः रघुनहुषनाभागभरतप्रभृत्युर्वीनाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
विभुञ्चत्कारुण्यात्तदपि रुदतीवित्तमधुना कुमारक्ष्मापाल त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

इति विद्वद्भिः स्तूयमाने-

१९०. अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः' । त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥

इति प्रभुरपि स नृपतिमनुमोदयांचक्रे ।

१४४) अथ सुराष्ट्रादेशीयं सउंसरंनामानं विग्रहीतुं श्रीमदुदयनमन्त्रिणं दलनायकीकृत्यं समस्तकटकबन्धेन समं [प्रस्थापयामासे] सः श्रीवर्द्धमानपुरं प्राप्य श्रीयुगादिदेवपादान्निर्नंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वराननभ्यर्थ्य स्वयं विमलगिरिमागतः । विशुद्धश्रद्धया श्रीदेवपादानां पूजादि विधाय यावत्पुरतो विधिवच्चैत्यवन्दनां विधत्ते तावन्नक्षत्रमालाया देवीप्पमानां दीपवर्तिमादाय मूषकः काष्ठमयप्रासादविले प्रविशन् देवाङ्गरक्षैस्त्याजितः । तदनु स मन्त्री समाधिभङ्गात्काष्ठमयदेवप्रासादविध्वंसंसाध्वसाच्च जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरत एकभक्तादीनभिग्रहान् जग्राह । तदनु कृतप्रयाणः खं स्कन्धवारमुपेत्य तेन प्रत्यर्थिना समं समरे सञ्जायमाने परैः पराजिते नृपबले श्रीमदुदयनः स्वयंमुत्तस्थौ । तदा तत्प्रहारजर्जरितदेहं आवासं नीतः" सकरुणं क्रन्दन् स्वजनैस्तत्कारणं पृष्टः-सन्निहितं मृत्यौ श्रीवायुजय-शाकुनिकाविहारयोर्जीर्णोद्धारवाञ्छया देवऋणं पृष्टलग्नम्-मन्त्री प्राह । अथ तैः 'भवन्नन्दनौ वाग्भटाऽम्बभटनामानौ गृहीतामिमग्रहौ तीर्थद्वयमुद्धरिष्यतः-इत्यर्थं वयं प्रतिभुवः' इति तदङ्गीकारात्पुलकिताङ्गो धन्यंमन्यः, अन्त्याराधनाकृते

---

1 ABD प्रसन्नानियमं । 2 'एकः क्षमायाः पृथिव्याः, अन्यः क्षान्तेः पतिः'-D टिप्पणे । * एतत्पद्वयं P प्रतावेव लभ्यते । † अस्य पद्यसार्धं पूर्वार्द्धः षष्ठिशतरूप पूर्वोपलभ्यः । 3 P आहूय । 4 P भूपतिः । 5 B सउसरः, P सुसरः D धुंसरः । 6 B दलमादायैकीकृत्य । 7 D विहाय नान्यदेवं पदम् । 8 D सोपि । 9 D आविशत् । 10 D निर्जरत्वभावं । 11 D समुत्तस्थौ । 12 BP •शरीरः । 13 BP भावसाद् । A आयासे । 14 D नीते ।

स मन्त्री कमपि चारित्रिणमन्वेषयामास । तस्मिन्ननुपलभ्यमाने कमपि वणिजं तद्वेषमानीय निवेदिते, मन्त्री तदङ्घ्रौ ललाटेन परिस्पृशन् तत्समक्षं दशधाऽऽराधनां विधाय श्रीमानुदयनः परलोकं प्राप । वणिक्तु चन्दनतरोरिव तद्वासनापरिमलेन क्षुद्रद्रुमवद्वासितोऽनशनप्रतिपत्तिपूर्वकं रैवतके जीवितान्तं चकार ।

१४५) अथाणहिलपुरं प्राप्तैस्तैः स्वजनैस्तं वृत्तान्तं ज्ञापितौ वाग्भटाम्रभटौ तानेवाभिग्रहान् गृहीत्वा जीर्णोद्धारमारेभाते । वर्षद्वयेन श्रीशत्रुञ्जये प्रासादे निष्पन्ने प्रासादे कपर्दिनि श्रीकरणमुद्रां नियोज्य तुरंगमाणां चतुर्भिः[1] सहस्रैः सह श्रीशत्रुञ्जयोपत्यकां प्राप्य स्वनाम्ना[2] वाहडपुरनगरं[3] निवेशयामास । सभ्रमे प्रासादे पवनः प्रविष्टो न निर्यातीति स्फुटनहेतुं शिलिपभिर्निर्णीयोक्तम्, भ्रमहीने तु[4] प्रासादे[10] निरन्वयता[5] च विमृश्यान्वयाभावे धर्मसन्तानमेवास्तु; पूर्वोद्धारकारिणां श्रीभरतादीनां पङ्क्तौ नामास्तु-इति तेन मन्त्रिणा दीर्घदर्शिन्या बुद्ध्या विभाव्य भ्रमभित्त्योरन्तरालं शिलाभिर्निचितं विधाय वर्षत्रयेण निष्पन्ने प्रासादे कलशदण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसङ्घं निमन्त्रणापूर्वं महानीय महता महेन सं० १२११* वर्षे ध्वजाधिरोपं मन्त्री कारयामास । शैलमयबिम्बस्य सम्माणीयखनीसत्कपरिकरमानीय निवेशितवान् । श्रीवाहडपुरे नृपतिपितुर्नाम्ना श्रीत्रिभुवनपालविहारे श्री-[15] पार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थपूजाकृते च चतुर्विंशत्यारामाढ्यनगरपरितो वप्रं देवलोकस्य न्यासवासादि दत्त्वा चैतत्सर्वं कारयामास । अस्य तीर्थोद्धारस्य व्यये-

१९१. पष्टिर्लक्षयुता कोटी व्ययिता यत्र मन्दिरे । स श्रीवाग्भटदेवोऽत्र वर्ण्यते विबुधैः कथम् ॥

॥ इति श्रीशत्रुञ्जयोद्धारप्रबन्धः ॥

१४६) अथ विश्वविश्वैकसाधुभटेन श्रीआम्रभटेन पितुः श्रेयसे भृगुपुरे श्रीशकुनिकविहारप्रासा-[20] दप्रारम्भे खन्यमाने गर्त्तापूरे नर्मदासान्निध्यादकस्मान्निलितायां भूमौ छादितेषु[6] कर्मकरेषु कृपापरवशतयात्मानमेवामन्दं निन्दन् सकलत्रपुत्रस्तत्र झम्पामदात् । तत्साहसातिशयात्तस्मिन्त्यूहे निराकृते शिलान्यासपूर्वं समस्तप्रासादे निष्पन्ने कलशदण्डप्रतिष्ठावसरे समस्तनगरसङ्घाभिमन्त्रणपूर्वं तत्रानीय यथोचितमशनवस्त्राभरणादिसन्मानैः सन्मान्य समस्तेषु[7] यथागतं प्रहितेषु, आसन्ने लग्ने सज्जायमाने भट्टारकश्रीहेमचन्द्रसूरिपुरस्सरं सत्पतिं श्रीमदणहिलपुरसङ्घं[25] तत्रानीयातुल्यैर्वात्सल्यादिभिर्भूषणादिदानैश्च सन्तर्प्य ध्वजाधिरोपाय सज्जरत्नधिषैः[8] "स्वमन्दिरं मुपितं कारयित्वा श्रीसुव्रतप्रासादे ध्वजं महाध्वजोपेतमध्यारोप्य हर्षोत्कर्षात्तत्रानालस्यं लास्यं विधाय तदन्ते भूपतिनाऽभ्यर्थितं आरात्रिकं गृहीत्वा तुरङ्गं द्वारभटाय दत्त्वा" राज्ञा स्वयं कृततिलकावसरः," द्वासप्तत्या सामन्तैश्चामरपुष्पवर्षादिभिः कृतसाहाय्यस्तदात्वागतार्यं वन्दिने कृतकङ्कणचितरणो बाहुभ्यां धृत्वा बलात्कारेण नृपेणावतार्यमाणारात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुव्रतस्य च[30]

1 BP दशभिः । 2 A ब्ययाच । 3 BP 'वत्' नास्ति । 4 P चतु-सहस्रैरैः; B तुरंगमचतुर्भिः सहस्रैः । 5 B नास्ति । 6 BP वाहड्पुरमिति नगरं ख्यातम् । 7 AD च । 8 D तिरयत्नाढ्यो । * A सं० ९५; Da-b सं० ११६५ । 9 AB सत्कपिडल०; P सहस्र० । 10 D वाधिरेपु । 11 D 'समस्त' नास्ति । 12 A सामन्तेषु; D सामन्तेषु । 13 BD •मभुप्य० । 14 D स्वयं सं मन्दिरं । 15 P दिवांर्ये । 16 AD •यसरे । 17 B •स्वागतार्य; D •श्यागताय ।

गुरोश्चरणौ प्रणम्य सार्धार्मिकवन्दनापूर्वं नृपतिं सत्वरात्रिकहेतुं पप्रच्छ। 'यथा घृतकारो घृतरसातिरेकाच्छिरःप्रभृतीन् पदार्थान् पर्णाकुरुते तथा 'भवानप्यतः परमर्थिप्रार्थितस्त्यागरसातिरेकाच्छिरोऽपि तेभ्यो ददासी'ति नृपेणादिष्टे 'तल्लोकोत्तरचरित्रेणापह्लतहृदया विस्मृतात्मन्मनुष्यस्तुतिनियमाः श्रीहैमाचार्याः-

१९२. किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः। कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम्॥

-इत्थमाम्रभटमनुमोद्य क्षमापती यथागतं जग्मतुः।

१४७) अथ तत्रागतानां प्रभूणां श्रीमदाम्रभटस्याकस्मिकदेवीदोषात्पर्यन्तदशांगतस्यापृच्छनविज्ञप्तिकायामुपागतायां सत्यां तत्कालमेव-तस्य महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मिथ्याहशां देवीनां दोषः संजातः-इत्यवधार्य प्रदोषकाले यशश्चन्द्रतपोधनेन समं खेचरगत्योत्पत्य निमेषमात्रादलक्षूतभुगुपरपरिसरभुवः प्रभवः सैन्यधवां देवीमनुनेतुं कृतकायोत्सर्गास्तया जिह्वाकर्षणादवगणनास्पदं नीयमाना, उदूखले शालितन्दुलान्प्रक्षिप्य यशश्चन्द्रगणिना प्रदीप्यमाने मुशलप्रहारे प्राक् प्रासादः' कम्पितः, द्वितीये प्रहारे दीयमाने' सा देवीमूर्तिरेव स्वस्थानादुत्पत्य 'वज्रपाणिवज्रप्रहारेभ्यो रक्ष रक्ष' इत्युच्चरन्ती प्रभोश्चरणयोर्निपपात। इत्थमनवद्यविद्यावलात्तन्मूलानां मिथ्यादृग्व्यन्तराणां दोषं निगृह्य श्रीसुव्रतप्रासादमाजग्मुः'।

१९३. संसारार्णवसेतवः शिवपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा विश्वालम्बनपद्यवः परमतव्यामोहकेतूद्गमाः।
किं वासाकमनोमतङ्गजदृढालानैकलीलाजुषस्तायन्तां नखरदमथश्रणयोः श्रीमुव्रतस्वामिनः॥

इति स्तुतिभिः श्रीमुनिसुव्रतमुपास्य श्रीमदाम्रभटमुद्धाधवलानेन पट्टकूल्य यथागतमागमुः। श्रीमदुदयनचैत्ये शकुनिकाविहारे घटीगृहे राज्ञा कौङ्कणनृपतेः कलशाङ्कितयं स्थानत्रयं न्यास्थत्॥

॥ इति श्रीराजपितामह-आम्रभटप्रबन्धः ॥

१४८) अथान्यस्मिन्नव्यसरे कुमारपालेनृपतिः पाण्डित्यलिप्सया कपर्दिमन्त्रिणोऽनुमतेन भोजनानन्तरक्षणे केनापि विदुषा वाच्यमाने कामन्दकीयनीतिशास्त्रे-

१९४. पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः। विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ॥

वाक्यमिदमाकर्ण्य नृपतेर्मेधं ऊ प म्या इति कुमारपालभूपालेनाभिहिते सर्वेष्वपि सामाजिकेषु न्युब्जनानि कुर्वाणेषु तदा कपर्दिमन्त्रिणमवाङ्मुखं वीक्ष्य," एकान्ते नृपपृष्ट एवमवादीत्-'ऊ प म्या शब्दे स्वामिना स्वयमुपरिते सर्वव्याकरणेषु अपप्रयोगे "एभिदछन्दानुवर्त्तिभिर्न्युब्जनानि क्रियमाणे मम द्वेषाऽप्यवाङ्मुखत्वं "समुचितम्। तथा परमराजकं विभ्वं" न तु मूर्खां राजेति प्रतीपमुपालम्भडम्बेप्यपकीर्तिः प्रसरति। अतोऽस्मिन्नर्थे उपमानं "उपमेयं" अपप्रयं उपमा-इत्याद्याः शब्दाः शुद्धा' इति तद्यचनानन्तरं राज्ञा शब्दव्युत्पत्तिज्ञानहेतवे पञ्चाशद्भर्पदेशेभिः कस्याप्युपा-

---

1 P त्वमपि। 2 ABD भवतो०। 3 AD दृष्टामागमन०। 4 AD प्रागादवन्मा। 5 D वर्णि। 6 AD पञ्चपालिन्द्रा०। 7 P आरोहेत्यादः। 8 P परपर०। ‖ इतोऽग्रे Da 'एवं शुद्धिकरणिकारोहारे शोधिदुर्गे स्थिरेषु' इत्यधिकं वाक्यं विद्यते। 9 P श्रीमदाम्रभट०। 10 AD दुष्टावतारमा०। 11 D •मन्तं भूर्व०। 12 BP आरोपेत्व०। 13 D •स्थाश्चेत्येकत्रयोगार्थेषु छन्दानु०। 14 D द्वेषाऽप्यवाङ्मुखमुचितं। 15 P भुवर्व०। 16 P स्थिर व०। 17 P वर्णि०। 18 D वाक्येषपर०।

ध्यायस्य समीपे मातृकापाठात्प्रभृति शास्त्राण्यारभ्यैकेन वर्षेण वृत्तिकाव्यत्रयमधीतम् । विचारचतुर्मुखमिति विरुदमर्जितम् ।

॥ इति विचारचतुर्मुखश्रीकुमारपालाध्ययनप्रबन्धः[1] ॥

१४९) कस्मिन्नप्यवसरे विश्वेश्वरनामा कविर्वाराणस्यां श्रीपत्तनमुपागतः प्रभुश्रीहेमसूरीणां संसदि प्राप्तः । तत्र कुमारपालनृपतौ विद्यमाने सः–

१९५. पातु वो हेमगोपालः कम्बलं दण्डमुद्वहन् ।
इति भणित्वा विलम्बमानो नृपेण सक्रोधं निरैक्ष्यत[2] ।

षट्दर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥

इत्युत्तरार्द्धपरितोषितसमाजलोकः श्रीरामचन्द्रादीनां समस्यां समर्पयामास–

१९६. व्यापिद्वा नयने मुखं च रुदती से गर्हिते कन्यका नैतस्याः प्रसृतिद्वयेन सरले शक्ये पिधातुं दृशौ ।
सर्वत्रापि च लक्ष्यते मुखशशिन्योत्क्षालितानैरियमित्यं मध्यगता सखीभिरमिते व्यर्मीलनाकेलिषु ॥

व्यापिद्वा[3] । इति श्रीकपर्दिना महामात्येन पूरितायां समस्यायां पश्चात्कविः[4] पञ्चाशत्सहस्रमूल्यं निजं ग्रैवेयकं श्रीकपर्दिनः कण्ठे 'श्रीभारत्याः पदम्' इत्युच्चरद्विवेशयामास । अथ तद्वैदग्ध्यचमत्कृतेन नृपतिना स्वसंनिधौ स्थाप्यमानः–

१९७. कथाशेषः कर्णोऽजनि जनकृशा काशिनगरी सहर्षं हेषन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।
सरस्वत्याश्लेषप्रवणकवणोद्वप्रणयिनि प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमदः ॥

इत्युक्त्वाऽऽपृच्छ्यं[5] नृपसत्कृतः स यथास्थानमगात् ।

१५०) कदाचिद्देवश्रीकुमारविहारे नृपाहूताः प्रभवः श्रीकपर्दिना दत्तहस्तावलम्बा यावत्सोपानमारोहन्ति तावन्नर्त्तक्याः कञ्चुके गुणमाकृष्यमाणं विलोक्य श्रीकपर्दी–

१९८. सोहग्गिउ सहिकञ्चुयउ जुत्तउ ताणुं[6] करेइ ।
एवमुक्त्वा यावद्विलम्बते
पुट्ठिहिं पच्छइ तरुणीयणुं[7] जसु गुणगहणु करेइ ॥

इति श्रीप्रभुपादैरुत्तरार्द्धमपूरि ।

१५१) कदाचित्प्रत्यूषे श्रीकपर्दिमन्त्री प्रणामानन्तरं श्रीसूरिभिर्हसंस्ते किमेतदिति पृष्टः स प्राकृतभाषया ह र ड इ इति विज्ञपयामास । प्रभुभिरुक्तम्–'किमयापि?' अनार्हतप्रतिभतया तद्वचनकञ्चलमाकलय्य कपर्दिनोक्तम्–'इदानीं तु न।' कुतोऽन्योऽप्याद्योऽभूत्, मात्राधिकश्च। हर्षाश्रुपूर्णदृशः प्रभवः श्रीरामचन्द्रप्रभृतिपण्डितानां पुरस्तात्तत्तावुर्ती[8] प्रशशंसुः। तैरज्ञाततत्त्वैः किमिति पृष्टो ह र ड इ इति शब्दच्छलेन हकारो रडइ; अस्माभिरुक्तम्–'किमयापि?' इत्यभिहितमात्रेण यत्तत्त्वविदोऽनेन नेदानीमुक्तम् । यतः पुरा मातृकाशास्त्रे हकारः मान्ते पठ्यते अत एव रडइ; साम्प्रतं त्वसन्नामनि प्रथमस्तथा मात्राधिकश्च ।

॥ इति ह र ड इ प्रबन्धः* ॥

---

[1] 'इति नृपाप्यवनप्रबन्धः।' इत्येव P आदर्शे । 1 B वाणारस्याः । 2 BP उपेक्षः । 3 D 'प्रभु' नास्ति । 4 B लिखितः P लिखितः । 5 BP नास्त्येतत्पदम् । 6 D °चुच्छयमानो भाचुच्छ । 7 P यथागतं । 8 AD °कुमारपालविहारे । 9 D °चाणु; P ताहु । 10 B °जणु । 11 P विना न । 12 AD आइत्थ । 13 BD परि° । 14 D नास्त्येतत्पदम् ।

* D पुस्तक एवेदं समाप्तिसूचकं वाक्यं विद्यते ।

१५२) कदाचित्[1] केनापि पण्डितेनोर्वशीशब्दे शकारस्तालव्यो दन्त्यो वेतिपृष्टे यावत्प्रभवः किञ्चित्समादिशन्ति तावत्, ऊरौ शेते[2] उर्वशीति पत्रकं लिखित्वा श्रीकपर्दिना प्रभोरुत्सङ्गे मुक्तम्। तत्प्रामाण्यात्तालव्यशकारनिर्णयस्तदग्रे प्रभुभिरभिहितः।

॥ इत्युर्वशीशब्दप्रबन्धः* ॥

१५३) अथान्यदा सपादलक्षीयराज्ञः कञ्चित्सान्धिविग्रहिकः श्रीकुमारपालनृपतेः सभायामुपेतो[3] राज्ञा 'भवत्स्वामिनः कुशलमि'ति पृष्टः। स मिथ्याभिमानी पण्डितमानी[4] च 'विश्वं लातीति विश्वलस्तस्य च को विजयसन्देहः?'। राज्ञा प्रेरितेन श्रीमता कपर्दिना मन्त्रिणा–'श्वलश्चल्ल आशुगतौ इति धातोर्विरिव श्वलतीति नश्यतीति विश्वलः। अनन्तरं[5] प्रधानेन तन्नामदूषणं विज्ञातः स राजा विग्रहराज इति पण्डितसुखान्नाम बभार। परस्मिन्वपें स एव प्रधानः[6] श्रीकुमारपालनृपतेः पुरो विग्रहराज इति नाम विज्ञपयन्, मन्त्रिणा श्रीकपर्दिना–विग्रो विगतनासिक एवं विधो[7] ह-राजौ ब्रह्मनारायणौ कृतौ येन[8] इति। तँदनन्तरं स नृपः कपर्दिना नामखण्डनभीरुः कविबान्धव इति नाम बभार।

१५४) अथान्यदा श्रीकुमारपालनृपपुरतः श्रीयोगशास्त्रव्याख्याने सञ्जायमाने पञ्चदशकर्मादानेषु वाच्यमानेषु–

"दन्तकेशनखास्थिचर्मरोम्णां ग्रहणमाकरे"

इति प्रभुकृते मूलपाठे पं० उदयचन्द्रं रोम्णां ग्रहणमिति भूयो भूयो वाचयन्तं प्रभुभिर्लिपिभेदं पृष्टे स "प्राणितूर्याङ्गानाम्" इति व्याकरणसूत्रेण प्राण्यङ्गानां सिद्धमेकत्वमिति लक्षणविशेषं विज्ञपयन् प्रभुभिः श्लाघितो राज्ञा न्युञ्छनेनं[9] सम्भावितः"।

॥ इति पं० उदयचन्द्रप्रबन्धः ॥

१५५) अथ कदाचित्स राजर्षिर्घृतपूरभोजनं कुर्वन् किञ्चिद्विचिन्त्य कृतसर्वाहारपरिहारः पवित्रीभूय" इति प्रभुं पप्रच्छ–'यदसाकं घृतपूराहारो युज्यते नवा?' इति प्रभुभिरभिहिते–'वणिग्ब्राह्मणयोर्युज्यते, कृताभक्ष्यनियमस्य क्षत्रियस्य तु न। तेन पिशितोहारस्यानुसरणं भवति।' इत्थमेवेति पृथ्वीपतिरभिधाय पूर्वभक्षितस्याभक्ष्यस्य प्रायश्चित्तं[10] याचितवान्[11]। द्वात्रिंशद्भक्षणसंख्यया एकस्मिन्[12] भिडबन्धे[13] द्वात्रिंशद्विहारान्कारयेति। राज्ञा तथाकृते, प्रभुदत्ते प्रतिष्ठालग्ने षटपद्रफानिजप्रासादमूलनायकप्रतिष्ठां कारयितुं श्रीपत्तनमुपेयुषि फान्हुँनाम्नि व्यपहारिणि तन्नगरमुत्कृष्य प्रासादे तद्बिम्बं मुक्त्वा यावदुपहारान्ग्रहीत्या स पुनरुपैति तावदृषतेरङ्गरक्षकैर्निरुद्धं[14] द्वारि अन्तः प्रवेशमलभमानः कियति काले व्यतिक्रान्ते उत्थितैर्द्वारिपालकैर्व्यतीते प्रतिष्ठोत्सवे[15]" स तत्र प्रविश्य प्रभोः पादमूले लगित्वा सोपालम्भं भृशं[16] रुरोद। प्रभुभिरन्यथा दुरपनेयं तस्य दुःखं विभृश्य रङ्गमण्डपाद्बहिर्भूत्वा नक्षत्रचारेण खदत्तं[17] लग्नमुदितं ज्योतिषि विलोक्य 'कूटघटिकासम्पन्नेन नैमित्तिकेन पर्ल्लिह्रग्रे पिम्पानि प्रतिष्ठापितानि तेषां वर्षत्रयमायुः। सम्प्रतितने लग्ने तु प्रतिष्ठितं पिम्पमिदं चिरायुरि'ति प्रभुभिरादिष्टम्। स तदैव प्रतिष्ठामकारयत्तत्पभूक्तं तपैव जज्ञे।

॥ इत्यभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तप्रबन्धः ॥

---

1 AP तथा। 2 D शेत्ते। 3 P सभामायातो। 4 P मानीत्यतो। 5 D [illegible]। 6 AD [illegible]। 7 D प्रधानः पुरः। 8 AD एवं। 9 AD नास्ति। 10 D प्रायश्चित्तस्य तदभक्षणस्य। 11 BP 'अथ' नास्ति। 12-13 D नास्तेऽसङ्ख्यम्। 14 नास्तेऽसङ्ख्य AD। 15-16 BP प्रायश्चित्ते नास्ति। 17-18 D नास्ति। 19 AD 'प्रतिष्ठा' नास्ति। 20 B कान्हड०। 21 P °स्मिन्। 22 D प्रतिष्ठाकाले। 23 AD 'भृशं' नास्ति। 24 'खदत्तं' स्थाने AD खं।

१५६) अथापहृते धने पुरा कश्चिन्मूषको मृतस्तत्प्रायश्चित्ते राज्ञा याचिते तच्छ्रेयसे[1] प्रभुभिस्तन्नामाङ्कितो विहारः कारितः ।

१५७) तथा च कयापि व्यवहारिवध्वाऽज्ञातज्ञातिनामग्रामसम्बन्धया पथि दिनत्रयं वुभुक्षितो नृपतिः शालिकरम्बेन सुहृत्तिकृतस्तत्कृतज्ञतया तत्पुण्याभिवृद्धये करम्बकविहारं श्रीपत्तनेऽकारयत् ।

१५८) तथा यूकाविहारश्चैवम्-सपादलक्षदेशे कश्चिदविवेकी धनी[2] केशसंमार्जनावसरे प्रियार्पितां यूकां करतले सङ्कृष्य[3] पीडाकारिणीं तां तर्जयंश्चिरेण मृदित्वा व्यापदयामास । संनिहितेनामारिकारिपञ्चकुलेन स श्रीमदणहिल्लपुरे समानीय नृपाय निवेदितः । तदनु प्रभूणामादेशात्तत्तण्डपदे तस्य सर्वस्वेन तत्रैव यूकाविहारः कारितः ।

॥ इति यूकाविहारप्रबन्धः ॥

१५९) अथ स्तम्भतीर्थे सामान्ये सालिगवसहिकाप्रासादे यत्र प्रभूणां दीक्षाक्षणो बभूव तत्र रत्नमयबिम्बालङ्कृतो निरुपमो[4] जीर्णोद्धारः कारितः ।

॥ इति सालिगवसहि-उद्धारप्रबन्धः ॥

१६०) अथ श्रीसोमेश्वरपत्तने कुमारविहारप्रासादे बृहस्पतिनामा गण्डः कामप्यरतिं कुर्वाणः प्रभोरप्रसादाद्भ्रष्टपतिष्टः श्रीमदणहिल्लपुरं प्राप्य पोडावदयकेऽपि[5] प्रौढिं प्रातः[6] प्रभून् सिषेवे ।[15] कदाचिद्वातुर्मासिकपारणके प्रभूणां पादपोद्धीदशावर्त्तवन्दनादनु-

१६१. चतुर्मासीमासीचैव पदयुगं नाथ निकषा कषायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
इदानीमुद्भिद्यद्विजचरणनिर्लोठितकलेर्जलक्लिन्नैरन्नैर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥

इति विज्ञपयंस्तत्कालागतेन राज्ञा प्रसन्नान् प्रभून् विलुठ्य स पुनरेव तत्पदप्रदानपात्रीकृतः ।

॥ इति बृहस्पतिप्रबन्धः" ॥ [20]

१६१) अन्यदा सर्वावसरस्थितेन राज्ञा आलिगनामा वृद्धप्रधानपुरुष इत्यपृच्छ्यत[7]"-'यदहं श्रीसिद्धनृपतेर्हीनः समानोऽधिको वा?।' तेन चाऽछलप्रार्थनापूर्वं 'श्रीसिद्धनृपतेरष्टनवतिर्गुणाः[8] द्वौ दोषौ; स्वामिनस्तु द्वौ गुणौ तत्संख्या एव दोषाः' इति निवेदिते नृपतिर्दोषमये आत्मनि विरागं दधानो यावच्छुरिकां पेंक्षुपि क्षिपति तावत्तदा "तदाशयविदा तेनेति व्यज्ञपि-'श्रीसिद्धनृपतेरष्टनवतिर्गुणाः सङ्गमाऽनुभवता-श्लीलम्पटतादोषाभ्यां तिरोहिताः[9], कार्पण्यादयो भवदोषास्तु[25] समरशूरता-परनारीसहोदरतागुणाभ्यामप्रहुताः' इति तद्वचसा स पृथ्वीनाथः स्वस्थावस्थस्तस्थौ[10] ।

॥ इति आलिगप्रबन्धः ॥

१६२) अथ पुरा श्रीसिद्धराजराज्ये पाण्डित्ये स्पर्धमानो वामराशिनामा विप्रः प्रभूणां प्रतिष्ठानिष्ठां विविधाऽऽमसहिष्णुः-

---

1 BP विप्र० । 2 BP प्रायश्चित्तं यत्पतेति भूरेन विज्ञप्तैः । 3 P धनवान् । 4 A गृह्य; BP कल्पवत् । 5 D 'मद' नास्ति । 6 P नास्ति । 7 AD प्रभुप्रीत्यावसहिकाया उद्धार० । 8 AD 'पि' नास्ति । 9 D प्राप्य । 10 D यावत् । 11 P इत्यनिमन्त्रुप० । 12 D बृहस्पतिगण्डस्य पुन. पदप्रदानप्रबन्धः । 13 AD वृद्ध० । 14 AB अपृच्छत् । 15 AD चक्षत्रे० । 16 AD सङ्गमवादनु दोष० । 17 BP शुरिकायां चतुर्निक्षिपति । 18 D तावदाशय० । 19 P तिरस्कृताः । 20 P स्वस्थावस्थस्थाप० ।

२००. यूकालक्षशतावलीवलवलल्लोलुल्लत्कम्बलीं दन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद्दुर्गन्धरुद्धाननः ।
नासावंशनिरोधनाद्विगिगिणत्पाठप्रतिष्ठारुचिः सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलत्खल्लिः समागच्छति ॥

इति तदीयममन्दं निन्दास्पदं वचनमाकर्ण्यान्तर्भूतपर्यर्थवर्त्तर्जनापरं वचः प्रभुभिरभिहितम्'–'पण्डित! विशेषणं पूर्वमिति भवता किं नाधीतम्? अतः परं सेवडहेमड इत्यभिधेयमिति'। सेवकैः कुन्तपञ्चाङ्गागेन तदाहत्य मुक्तः। श्रीकुमारपालनृपते राज्येऽज्ञाश्लो वध इति तन्निश्चेदः कारितः। स ततः परं कणक्षिभया प्राणाधारं कुर्वाणः प्रभूणां पौषधशालायाः पुरतः स्थितोऽनादिभूपतितपक्षिभिरधीयमानं योगशास्त्रमाकर्ण्याऽऽढतपेदमपाठीत्–

२०१. आतङ्ककारणमकारणदारुणानां वक्त्रेर्ण गालिगरलं निरगालि येषाम्।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥

इति तद्वचसाऽऽमृतधारासारेण निर्वाणपूर्वोपतापास्तस्मै द्विगुणां वृत्तिं प्रसादीकृतवन्तः।

॥ इति वामराशिप्रबन्धः ॥

१६३) अथ कदाचिद्वारणौ द्वौ सुराष्ट्रामण्डलनिलयौ दूहाविद्यया मिथः स्पर्धमानौ 'श्रीहेमचन्द्राचार्येण यो व्याख्यायते सोऽपरस्य हीनोपक्षयं ददाती'ति प्रतिज्ञाय श्रीमदणहिल्लपुरं प्रापतुः। तदैकेन प्रभुसभागतेन–

२०२. लच्छि-वाणिमुहकाणि सा[13] पई भागी मुह मरउं[14]। हेमसूरिअत्थाणि[15] जे ईसर ते पण्डिया ॥

इत्युक्त्वा तूष्णीं[16] स्थिते तस्मिन्; श्रीकुमारविहारे आरात्रिकावसरानन्तरं प्रणामपरो नृपः प्रभुणा दत्तपृष्टिहस्तः क्षणं यावत्तिष्ठति; अत्रान्तरे प्रविश्य[17] द्वितीयश्चारणः–

२०३. हेम तुहाला कर मरउं[18] जिह[19] अचञ्जुयैरिद्धि। जे चंपइ हिट्ठा मुहा तीहे ऊपहरी[20] सिद्धि ॥

इत्यनुच्छिष्टेन तद्वचसाऽन्तश्चमत्कृतो नृपतिरेतदेव भूयोभूयः पाठयामास। तेनं त्रिःकृत्वः पठिते 'किं पठिते पठिते लक्षं दास्यसी?' ति विज्ञप्तस्तस्मै त्रिलक्षीं दापयामास।

॥ इति "चारणयोः प्रबन्धः ॥

१६४) कदाचिच्छ्रीकुमारपालनृपतिः श्रीसङ्घाधिपतीभूय तीर्थयात्रां चिकीर्षुर्महता महेन श्रीदेवालयप्रस्थाने सज्जाते सति देशान्तरादायातयुगलिकया 'त्वां प्रति डाहलदेशीयकर्णनृपतिकपैतीं'ति विज्ञप्तः। खेदविच्छुतिलकितं ललाटं दधानो मच्चिवाग्भदेन सार्कं साध्वसध्वस्तसङ्घाधिपत्यमनोरथः प्रभुपादान्ते स्वं निनिन्द। अथ तस्मिन्नृपतेः समुपस्थिते महाभये किञ्चिदवधार्य 'द्वादशे याने भवतो निवृत्तिर्भविष्यती'त्यादिश्य विसृष्टो नृपः किंकर्त्तव्यतामूढो यावदास्ते तावन्निर्णीतवेलायां समागतयुगलिकया 'श्रीकर्णो दिवं गत'इति विज्ञप्तः। नृपेण ताम्बूलमुत्सुजता" कथमिति पृष्टौ तावूचतुः–'कुम्भिकुम्भस्थलस्थः श्रीकर्णः निशि प्रयाणं कुर्वन्निद्रामुद्रितलोचनः कण्ठपीठप्रणयिना सुवर्णशृङ्खलेन प्रविष्टन्यग्रोधपादपेनोल्लम्बितः पञ्चतामधितवान्। तस्य

1 D °लास्व–। 2 D विरोध°। 3 B °गिणिगिणितावास्थप्रतिष्ठारुचिः; D °गणिगिविल्पाठप्रमतिष्ठा°। 4 AD °भूतासर्पवत्। 5 BP अभिदधे। 6 P नास्ति। 7 D विहाय नास्त्यन्यत्। 8 D 'तद्' नास्ति। 9 D आगतौ°। 10 D वचनेषु। 11 P पचनामृत°। 12 AD नास्ति। 13 B प्र पई; D प्र पई। 14 D भरउं। 15 D अभ्यर्णे। 16 D अभ्यर्णे। 17 P नास्ति। 18 D भरउं। 19 AD जांइ। 20 AD अपच्म्°। 21 AD तांइ। 22 B उपहरी; P उपहरई। 23 D ततः। 24 D सौराष्ट्रचारणयोः। 25 AD उपनत्य।

संस्कारानन्तरमावां प्रचलिताविं'ति ताभ्यां विज्ञप्ते तत्कालं पौषधवेश्मनि समागतो नृपः प्रशंसापरः कथं कथमप्यपवार्य[2] द्वासप्ततिमहासामन्तैः समं समस्तसङ्घेन च प्रभुणा द्विधोपदिश्यमानवर्त्मा धुन्धुक्कनगरे प्राप्तः । प्रभूणां जन्मगृहभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे शैलिकाविहारे प्रभावनां विधित्सुर्जातिपितृभ्यानां द्विजातीनामुपसर्गमुदितं वीक्ष्य तान् विषयतादितान् कुर्वन् श्रीशत्रुञ्जयतीर्थमाराधयामास । तत्र[3] "दुक्खक्खओ कम्मक्खओ" इति प्रणिधानदण्डकमुच्चरन् देवस्य पार्श्वे विविधप्रार्थनावसरे- 5

२०४. इक्कइ पुच्छइ माटि सामीउ [4]'देयइ सिद्धिसुहु । तिणिसउं[5] केही साटि कंटरे भोलिम जिणवरह ॥

इति चारणमुच्चरन्तं निशम्य नवकृत्वः पठितेन नवसहस्रांस्तसौ नृपो ददौ । तदनन्तरमुज्जयन्तसन्निधौ गते तस्मिन्नऽकस्मादेव पर्वतकम्पे सञ्जायमाने श्रीहेमचन्द्राचार्या नृपं प्राहुः-'इयं छत्रशिला युगपदुपेतयोरुभयोः[6] पुण्यवतोरुपरि निपतिष्यतीति वृद्धपरंपरा[7] । तदावां पुण्यवन्तौ, 10 यदियं गीः[8] सत्या भवति तदा लोकापवादः । नृपतिरेवातो[9] देवं नमस्करोतु न वयमि'त्युक्ते नृपतिनोपरुध्य प्रभव एव सङ्घेन सहितैः[10] प्रहिताः न[11] स्वयम् । छत्रशिलामार्गं परिहृत्य परस्मिन् जीर्णप्राकारपक्षे नव्यपचाकरणाय श्रीवाग्भटदेव आदिष्टः । पद्योपक्षये[12] व्ययीकृतास्त्रिपटिलक्षाः ।

॥ इति तीर्थयात्राप्रबन्धः ॥

१९५) कदाचित्पृथिव्या आनृण्याय नृपतिना स्वर्णसिद्धये श्रीहेमचन्द्रसूरीणामुपदेशात्तद्गुरवः 15 श्रीदेवचन्द्राचार्याः[13] श्रीसङ्घनृपतिविज्ञप्तिकाव्यामाकारितास्तीव्रव्रतपरायणा महत्सङ्घकार्यं विमृश्य विधिविहारक्रमेण पथि केनाप्यलक्ष्यमाणा निजामेव पौषधशालामागताः । राजा तु प्रत्युद्गमादिसामग्रीं कुर्वन् प्रभुज्ञापितैस्तत्राययौ । अथ गुरोः[14] पुरो नृपतिप्रभुखैः समस्तश्रावकपुनैः[15] प्रभुभिर्द्वादशावर्त्तवन्दनं[16] दत्त्वा तौ श्रुतदुपदेशौ[17] गुरुभिः पृष्टे सङ्घकार्ये सभां विसृज्य जवनिकान्तरितौ श्रीहेमचन्द्र-नृपतौ तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धियाचनां चक्राते । 'मम बाल्ये [18]"वर्त्त- 20 मानस्य ताम्रखण्डं काष्ठभाराद्वाहकात् याचितवल्लीरसेनाभ्यक्तं युष्मदादेशाद्वह्निसंयोगात्सुवर्णीवभूव । तस्या वल्लेर्नामसङ्केतादिरदिश्यतामि'ति श्रीहेमाचार्ये उक्तवति कोपाटोपात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्रक्षिप्य 'न योग्योऽसीति; अग्रे मुद्गरसप्रायदत्तविद्यया त्वमजीर्णभाक्, कथमिमां विद्यां मोदकप्रायां[19] तव मन्दाग्रेदेदामि ?' इति तं निपिष्य नृपं प्रति 'एतद्ज्ञान्यं भवतो नास्ति येन जगदानृण्यकारिणी हेमनिष्पत्तिविद्या तव सिद्धयति; अपि च भारिनिवारणजिनमण्डितपृथ्वीकर- 25 णादिभिः पुण्यैः सिद्धे लोकद्वये किमतोऽप्यधिकमभिलप्सी'त्यादिश्य तदैवं विहारक्रमं[20] कृतवन्तः ।

॥ इति सुवर्णसिद्धिनिषेधप्रबन्धः ॥*

{ [†]एकदा पृष्टः राज्ञा पूर्वभवस्वरूपं तत्सर्वं कथितं प्रभुभिरिति । }

* * * * *

1 P वारंत । 2 AB आरापत्र । 3 AD नास्ति । 4 AD देवइ सामी । 5 AD तिणिसिउं । 6 D नास्ति, P रूपः, A रे । 7 AD इत्यो । 8 D परपरया । 9 D गीरसत्यास्या । 10 D 'भ्रत' नास्ति । 11 AD सह । 12 D नास्ति । 13 D पक्षाया. पक्षद्वये । 14 D नास्ति । 15 P प्रभुणार्दृष्ट । 16 AD पुरो । 17 P सहितै. । 18 'पत्र दण्डा' स्थाने D 'वन्दनावन्दिते वन्दनान्ते' । 19 AD °देशानन्तर । 20 P नास्तेतत्पद । 21 AD तिदे' । 22 P विधान° । 23 P मोदकप्रायसद्भावात् । 24 BP सुवर्ण° । 25 AD सपैव । 26 P विहार । * P आदर्शे पत्रद्वयं परिशरत्यन्ते । † D पुस्तके पूर्वमेव परिदृश्यते नात्रत्य ।

१६६) अथ कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षं प्रति सज्जीकृते सैन्ये श्रीवाग्भटस्यानुजन्मा चाहडनामा मन्त्री दानशौण्डतया दूषितोऽपि भृशमनुशिष्य भूपतिना सेनापतिश्चक्रे। तेन प्रयाणद्वित्र्यानन्तरमस्तोकमर्थिलोकं मिलितमालोक्य कोशाधिपोल्लङ्घद्रव्ये याचिते सति नृपादेशात्तस्मिन्ददाने, अथ तं कशाग्रहारेणाहत्य सेनापतिः कटकान्निरवासयत्। स्वयं तु यदृच्छया दानैः प्रीणितार्थिलोकश्चतुर्दशशतीसंख्यासु करभीष्वारोपितैर्द्विगुणैः सुभटैः समं सञ्चरन् मितैः प्रयाणैर्वम्मेरानगरप्राकारं वेष्टयामास। अथ तस्यां निशि सप्तशतीकान्यानां विवाहः प्रारब्धोऽस्तीति नगरलोकान् मत्वा तद्विवाहार्थं तत्रैव निशि स्थित्वा प्रातः प्राकारपरावर्त्तं चकार। तत्राधिगतं स्वर्णकोटीः सप्त तथैकादशसहस्राणि वडवानामिति सम्पत्तिगर्भितां विज्ञप्तिकां वेगवत्तरैर्नरैर्नृपं प्रति प्राहिणोत्। स्वयं तत्र देशे श्रीकुमारपालनृपतेराज्ञां दापयित्वांऽधिकारिणो नियोज्य व्यायुटितः। श्रीपत्तनं प्रविश्य राजसौधमधिगम्य नृपं प्रणनाम। नृपस्तदुचितालापावसरे तद्गुणरञ्जितोऽप्येवमवादीत्-'तव स्थूललक्ष्यतैव महद्गुणं [*वाढान्तिकयोः साधनादौ साधीयान् नेदीयान्ययोगनिष्पत्तिः] रक्षामञ्चः, नो वा चक्षुर्दर्पिणोर्द्धे एव विदीर्यसे। यं व्ययं भवान् कुरुते तादृशं कर्तुमहमपि न प्रभूष्णुः।' स इति श्रुतनृपादेशो नृपं प्रति 'तथ्यमेव तदादिष्टं देवेन, एवंविधं व्ययं कर्तुं प्रभुर्न प्रभवति। यतः स्वामी परम्परया न नृपतेः सुतः। अहं तु नृपपुत्रः। अतो मयैव साधीयान् द्रव्यव्ययः क्रियते।' तेनेति विज्ञप्ते नृपतिस्तोषं करोतु रोषं वा, निकषं निकषाश्मनेवाश्मसारायं, अनर्घ्यतां लभमानो नृपतिविसृष्टः स्वं पदं प्रपेदे।

॥ इति राजधरट्टवाहडप्रबन्धः ॥

१६७) तथा तस्य कनीयान् भ्राता सोलाकनामा मण्डलीकसत्रागारमिति विरुदं बभार।

१६८) अथ कदाचिद् आलाकनामा मातृष्वस्रीयस्तत्सेवागुणतुष्टेन राज्ञा दत्तसामन्तपदोऽपि तथैव सेवमानः कदापि मध्यन्दिनावसरे चन्द्रशालापल्यङ्कस्थितस्य नृपतेः पुरो निविष्टः सहसा कमपि प्रेष्यं तत्र प्राप्तं प्रेक्ष्य कोऽयमिति पृष्टे नृपतिना श्रीमदालाकः स्वं कर्मकरमुपलक्ष्य तत्सङ्केतानिकेतनाद्निर्गत्य सकौशलं पृष्टः पुत्रजन्मवर्द्धापनिकां प्रार्थयामास। स तया वार्त्तया तु दिनकरप्रभेव विकसितवदनारविन्दं तं विज्ञ्य स्वं पदमुपेतः। राज्ञा 'किमेतदिति पृष्टस्तेन स्वामिनः पुत्रोत्पत्तिरिति विज्ञप्ते; स वस्तुधाघवः स्वगतं किञ्चिदवधार्य तं प्रति प्रकाशं प्राह-'यज्जन्म निवेदयितुमयं कर्मकरो वेत्रिभिरस्खलित एवेमां भुवमाप" तावता पुण्योपचयेनायं गूर्जरदेशे नृपो भावी, परमस्मिन्पुरे धवलगृहे च न; यतोऽतः स्थानादुत्थापितस्य तवाग्रे सुतोत्पत्तिर्निवेदिता," ततो हेतोर्नास्मिन्गरेश्वरत्वम्'।

॥ इति विचारचतुर्मुखेन श्रीकुमारपालदेवेन निर्णीतो" लवणप्रसादरायकैश्वयन्धः ॥

२०५. आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशसादारुद्धान्वेव चतुर्दश प्रभूमरां मारिं निवार्योजसा।
कीर्तिस्तम्भनिभांश्चतुर्दशशतीसंख्यान्निवाहारांस्तथा कृत्वा निर्मितवान्कुमारनृपतिर्जैनो निजैनोव्ययम्॥

---

1 P कोशाध्यक्षात्। 2 AD चीरं। 3 P दापयामास। * कोष्ठकगता पंक्तिः AD आदर्शे दृश्यते। 4 D योजेत्। 5 D अथ। 6 AD 'इति' नास्ति। 7 P नृपतिना आदिष्टः। 8 B निवेदात्, P नास्ति। † एतदन्तर्गतपाठस्थाने P आदर्शे 'एतच्छ्रवणेन पुत्रजन्मना वर्द्धापिते दिनकरप्रभानिभेदारविन्दं सुन्दरवदनलं' एवाद्यः पाठः 9 P शिविपतिना। 10 D एवमायाप। 11 P वृत्तान्तोऽयं निवेदितः। 12 D निर्णीतम्। 13 P विहाय तान्यत्र 'रायक' शब्दः।

[१२५] [कर्णाटे गूर्जरे लाटे सौराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे। उच्चायां चैव भंभेर्यां मारवे मालवे तथा॥
[१२६] कौंकणे तु तथा राष्ट्रे कीरे जांगलके पुनः। सपादलक्षे मेवाडे ढील्यां जालन्धरेऽपि च॥
[१२७] जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम्। वादनं न्यायघण्टाया रुदतीधननर्जनम्॥]

१६९) अथ प्रभोः कदाचित्, कच्छपराजलक्षराजमातुर्महासत्त्वाः शापाच्छ्रीमूलराजान्वयिनां राजन्यानां क्षतारोगः सङ्क्रामतीति सम्बन्धात्तु गृहिधर्मप्रतिपत्त्यवसरे प्रभोरुद्गणितराज्यभारे श्रीकुमारपाले तच्छिद्रेण प्रविश्य क्षतान्याधिर्बाधामधात्। तदुःखदुःखिते सराजलोके राज्ञि प्रणिधानान्निजमायुः सवलं वीक्ष्याऽष्टाङ्गयोगान्यासेन प्रभवस्तं लीलयोन्मूलितवन्तः।

१७०) कदापि कदलीपत्राधिरूढं कमपि योगिनमालोक्य विस्मिताय नृपतये आसनबन्धेन चतुरङ्गुलभूमिंत्यागाद्गत्वरत्वेन निर्यत्तेजःपुञ्जं प्रभवो दर्शयामासुः।

१७१) अथ चतुरशीतिवर्षप्रमाणायुःपर्यन्ते निजभवसानदिनमवधार्यान्याराधनक्रियायामनशनपूर्वं प्रारब्धायां तदर्तितरलिताय नृपतये 'तवापि पण्मासीशेषमायुरास्ते, सन्तत्यभावाद्विद्यमान एव निजामुत्तरक्रियां कुर्या' इत्यनुशिष्य दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः। तदनन्तरं प्रभोः संस्कारस्थाने तद्गस्म पवित्रमिति राज्ञा तिलकव्याजेन नमश्चक्रे। ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैस्तत्रत्यमृत्स्नायां गृह्यमाणायां तत्र हेमखड्ड इत्यपि प्रसिद्धिः।

१७२) अथ राजा बाष्पाविललोचनः प्रभुशोकविक्लवमनाः सचिवैर्विज्ञप्तः इदमवादीत्-'स्वपुण्यार्जितोत्तमतमलोकान् प्रभूत्र शोचामि किं तु निजमेव सप्ताङ्गं राज्यं सर्वथा परिहार्यं राजपिण्डदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि जगद्गुरोरङ्गे न लग्नं तदेव शोचामी'ति प्रभुगुणानां सारं सारं सुचिरं विलप्य प्रभूदिते दिने तदुपदिष्टविधिना समाधिमरणेन नृपः स्वर्लोकमलंचकार।

(अत्र P आदर्शे निम्नोद्धृता एतदुपरश्लोकनश्लोकाः प्राप्यन्ते-)

[१२८] {पृथुप्रभृतिभिः पूर्वैर्गच्छद्भिः पार्थिवैर्दिवम्। स्वकीयगुणरत्नानां यत्र न्यास इवार्पितः॥
[१२९] न केवलं महीपालाः सायकैः समराङ्गणे। गुणैर्लोकगुणैर्येन निर्जिताः पूर्वजा अपि॥
[१३०] वीतरागस्तवैर्यस्य मृतचित्तानि मुञ्चतः। देवस्येव नृदेवस्य युक्ताभूदप्मृताधिता॥
[१३१] करवालजलैः स्नातां वीराणामेव योऽग्रहीत्। धीतां बाष्पाम्बुधारामिनिवीराणां न तु श्रियम्॥
[१३२] शूराणां सम्मुखान्येव पदानि समरे ददौ। यः पुनस्तत्कलत्रेषु मुखं चक्रे पराङ्मुखम्॥
[१३३] हृदि प्रविश्यदवाणक्षिप्तेनाघूर्णितं शिरः। जाङ्गलक्षोणिपालेन व्याचक्षाणैः परैरपि॥
[१३४] चूडारत्नप्रभाकान्तं नम्रं गर्वादकुर्वतः। कणडः कुङ्गणेशस्य यश्चकार शरैः शिरः॥
[१३५] रागाद् भूपालपल्लाल-भल्लिकार्जुनयोर्मृधे। गृहीतौ येन मूर्धानौ स्वनाविव जयश्रियः॥
[१३६] दक्षिणस्थितिं जित्वा यो जग्राह द्विपद्वयम्। तद्यशोभिः करिष्यामो विश्वं नव्यद्विपद्वयम्॥
[१३७] विहारं कुर्वता वैरिवनिताकुचमण्डलम्। महीमण्डलमुद्दण्डविहारं येन निर्ममे॥
[१३८] पादलग्नैर्महीपालैः पशुभिश्च तृणानने। यः प्रार्थित इवात्यर्थमहिंसावतमग्रहीत्॥}

१७३) सं० ११२९ वर्षपूर्वं ३१ श्रीकुमारपालदेवेन राज्यं कृतम्।

† P भारां एव एतत्पूर्वश्लोकस्थं प्राप्यते। 1 D नास्ति। 2 D संक्रमतीति स व्याप्तिः कुमारपाले बाधामधात्। सम्बन्धात्-। 3 D रत्नभूमि०। 4 D नास्ति। 5 D संस्कारादृ।

१७४) सं० १२३० वर्षेऽजयदेवो राज्येऽभिषिक्तः ।

(एतच्छ्लोकात्मकाऽपि P आदर्शे एते विशिष्टाः श्लोकाः प्राप्यन्ते—)

[१३९] {भूपालोऽजयपालोऽभूत्कल्पद्रुमसमस्ततः । चक्रे वसुन्धरा येन काञ्चनेनाकिञ्चना ॥

[१४०] दण्डे मण्डपिका हैमी सह मत्तैर्मतङ्गजैः । दत्त्वा पादं गले येन जाङ्गलेशादगृह्यत ॥

[१४१] जामदग्न्य इवोद्दामधामभस्मितभास्करः । क्षत्त्रासक्षालितां धात्रीं श्रीत्रियत्रा चकार यः ॥

[१४२] दानानि ददतो नित्यं नित्यं दण्डयतो नृपान् । नित्यमुद्वहतो नारीर्यस्यासीत् विगणः समः ॥}

[१४३] धृतपार्थिवनेपथ्ये निष्क्रान्तेऽथ शतक्रतौ । जयन्ताभिनयं चक्रे मूलराजसदङ्गजः ॥

१७५) अस्मिन् अजयदेवे[1] पूर्वजप्रासादान् विध्वंसयति सति सीलणनामा कौतुकी नृपतेः पुरः प्रारब्धेऽवसरे कृतकामपटुतां मायया निर्माय तत्र स्वकल्पितं तृणमयं देवकुलपञ्चकं पुत्रेभ्यः समर्प्य 'ममानन्तरं भक्त्यतिशयेनाराधनीयमि'त्यनुशिष्यान्त्यावस्थायां यावदास्ते तावत्तेन लघुपुत्रेण तत्तूर्णं चूर्णितमाकर्ण्य 'रे पुत्राधम[2]! श्रीमदजयदेवेनापि पितुः परलोकानन्तरं तद्धर्मस्थानानि विध्वंसितानि, त्वं त्वधुनैवं मयि विद्यमानेऽपि चूर्णयन्[3] अधमाधमतां गतोऽसी'ति तस्य तदवसरालापेन[4] सत्रपो नृपस्तस्मादसमञ्जसाद्विरराम । तेनिनावशिष्टाः श्रीकुमारविहारा अद्यापि दृश्यन्ते । श्रीतारङ्गदुर्गे अजयपालनाम्ना अजितनाथो धूर्तैरित्युपायेन रक्षितः ॥

१७६) तदनु श्रीअजयदेवेन श्रीकपर्दिमन्त्री महामात्यपदं दातुमत्यर्थमभ्यर्थितः । 'भ्रातः शकुनान्यवलोक्य तदनुमत्या प्रभोरादेशमाचरिष्यामी'त्यभिधाय शकुनगृहं गतः । ततः सप्तविधं दुर्गादेव्याः याचितं शकुनमवाप्य तच्छकुनं पुष्पाक्षतादिभिरभ्यर्च्य कृतकृत्यं[5] मन्यमानः पुरगोपुरान्तः[6] प्राप्तो नदन्तं वृषभमीशानदिग्भागे विलोक्यातिशयसेरमनाः[7] स्वं निवासमासाद्य भोजनानन्तरं मरुद्बन्धेन यामिकेन शकुनस्वरूपं पृष्टः श्रीकपर्दी तदग्रे तत्स्वरूपमादिश्य तांस्तुष्टाव । ततो मरुद्बन्धुः[8]—

२०६. नद्युत्तारेऽध्ववैषम्ये दुर्गे[9] संनिहिते भये । नारीकार्ये रणे व्याधौ विपरीता प्रशस्यते ॥

इति प्रामाण्याद्धानासन्नव्यसनतया मतिभ्रंशात्प्रतिकूलमप्यनुकूलं मनुषे[10]। यस्तु[11] वृषभो भवता शुभः परिकल्पितः सोऽपि भवदुच्चापत्त्या दिवस्यात्प्युदयं पश्यंस्तद्वाहनोत्क्षेपं जगर्ज[12]। इति तदुक्तिमवमन्यमाने तस्मिन्नाप्तृच्छ्य तीर्थान्यवगाहुं[13] गते, स नृपतिना प्रसादीकृतां मुद्रामासाद्य महता महेन समधिगतनिजसौधे विश्रम्य निशि नृपतिना विधृतः समानप्रतिष्ठैरभिभवितुमारब्धः ।

२०७. जो करिवराण कुम्भे पायं दाऊण मुत्तिए[14] दलइ। सो सीहो विहिवसओ[15] जम्बूयपयंपिछणं सहइ ॥

इत्यादि विम्बशन्कटाहिकायां प्रक्षेपकाले—

२०८. अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा विभ्राणिताः कोट्यो[16] वादेषु प्रतिवादिनां विनिहिताः शास्त्रार्थगर्भा गिरः ।
उत्खातप्रतिरोपितैर्नृपतिभिः शौरैरिव क्रीडितं कर्त्तव्यं कृतमर्थिता यदि विधेस्तत्रापि सज्जा वयम् ॥

३०स सुधीरिति कौव्यमधीर्यंस्तथैव व्यापादयांचक्रे ।

॥ इति मन्त्री[17] श्रीकपर्दिप्रबन्धः ॥

---

1 P विना मान्यप्रेद पदं । 2 P विना मान्यत्र । 3 AD त्वयापि । † एतदन्तर्गतपाठस्थाने ABD 'अधमतमोसीति तदाख्यपेन' एतावदेव पाठः । ‡ एतदन्तर्गता पक्ति. P आदर्शे एवोपलभ्यते । 4 P एतद्वृत्तमानी । 5 P मोपुरान्तिकं । 6 P °मानसः । 7 ABP नास्ति । 8 D तथा । 9 D मतुते । 10 D यत्स्वयं वृषभः । 11 D तद्वृषभाद्य उच्चा । 12 D तदर्थानवगाहुं । 13 P मुत्तियं । 14 P सो विहिवसेण सीहो । 15 AD पर्यपिछणं । 16 P शयाः । 17 AD मन्त्रकार्य्यं । 18 AD 'मंत्री' नास्ति ।

१७७) अथ प्रबन्धशतकर्त्ता रामचन्द्रस्तु तेन भूपापसदेन तप्ततान्रपट्टिकायां निवेश्यमानः-

२०९. महिवीढह सचराचरह जिणिं सिरिं दिन्हा पाय। तसु अत्थमणु दिणेसरह होइ तु[1] होउ विराय॥

इत्युदीर्य दशनाग्रेण रसनां छिन्दन् विपन्न एव व्यापादयांचक्रे।

॥ इति रामचन्द्रप्रबन्धः ॥

१७८) अथ राजपितामहः श्रीमानान्रभटस्तत्तेजोऽसहिष्णुभिः सामन्तैस्तैः समं तदा लब्धावसरैः प्रणामं कारयद्भिराक्षिप्त एवमवादीत्-'देवबुद्ध्या श्रीवीतरागस्य, गुरुबुद्ध्या श्रीहेमचन्द्रमहर्षेः, स्वामिबुद्ध्या कुमारपालस्यैव मे नमस्कारोऽस्मिन् जन्मनी'ति। जैनधर्मवासितसप्तधातुना तेनेत्यभिहिते रुष्टो राजा युद्धसज्जो भवेति तद्गिरमाकर्ण्य श्रीजिनबिम्बं समन्यर्च्याऽनशनं प्रपद्याङ्गीकृतसङ्ग्रामदीक्षो निजसौधाद्राज्ञः परिग्रहं निजभटवातेन तुषनिकरमिव विकिरन् घटिकागृहे प्राप्तः। तेषां मलीमसानां सङ्गजनितं कश्मलं धारातीर्थे प्रक्षाल्य तत्कौतुकालोकनागताभिरप्सरोभिरहंपूर्विकया त्रियमाणो देवभूयं जगाम।

२१०. वरं भट्टैर्भाव्यं वरमपि च खिट्टैर्दनकृते वरं वेश्याचार्यैर्वरमपि महाकूटनिपुणैः।
दिवं याते देवाद्दयनसुते दानजलधौ न विद्वद्भिर्भाव्यं कथमपि कुधैर्भूमिवलये॥

२११. त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः। अत्युग्रपुण्यपापानामिहैव फलमश्नुते॥

इति पुराणोक्तंग्रामाण्यात्स कुनृपतिर्वयजलदेवनाम्ना प्रतीहारेण क्षुरिकया हतो धर्मस्थानपातनं पातकी कृमिभिर्भक्ष्यमाणः प्रत्यक्षं नरकमनुभूय परोक्षतां प्रपेदे।

सं० १२३० पूर्वं वर्षं ३ अजपदेवेन राज्यं कृतम्।

१७९) सं० १२३३ पूर्वं वर्षं २ बालमूलराजेन राज्यं कृतम्। अस्य मात्रा नाइकिदेव्या परमर्हिनृपतिसुतयोत्संगे शिशुं सुतं नृपं निधाय गाडरारपट्टनामनि घाटे सङ्ग्रामं कुर्वत्या म्लेच्छराजा तत्सत्त्वादकालागतजलदपटलसाहाय्येन विजिग्ये।

[१४४] [2]*चापलादिव बालेन रिक्तता समराङ्गणे। तुरुष्काधिपतेर्येन विप्रक्षीर्णा वरूथिनी॥
[१४५] *यच्छिन्नम्लेच्छकङ्कालस्थलशुचैर्विलोकयन्। पितुः प्रालेयशैलस्य न खरत्वर्वुदाचलः॥
[१४६] *द्वतमुन्मूलिते तत्र धात्रा कल्पद्रुमाङ्कुरे। उद्भगामानुजन्मास्य श्रीमीम इति भूपतिः॥}

१८०) सं० १२३५ पूर्वं वर्षं ६३ श्रीभीमदेवेन राज्यं कृतम्।

[१४७] *भीमसेनेन भीमोऽयं भूपतिर्न कदाचन। वकापकारिणा तुल्यो राजहंसदमक्षमः॥

अस्मिन् राजनि राज्यं कुर्वाणे श्रीसोहडनामा मालवनृपतिर्गूर्जरदेशविध्वंसनाय सीमान्तमागतः ततः प्रधानेन सम्मुखं गत्वेत्यवादि-

२१२. प्रतापो राजमार्तण्ड! पूर्वसामेव राजते। स एव विलयं याति पश्चिमाशावलम्बिनः॥

इति विरुद्धामुपश्रुतिं तद्गिरमाकर्ण्य स पश्चान्निवृत्तो। तदनु तेनैं तत्पुत्रेण श्रीमदर्जुनदेवनाम्ना गूर्जरदेशभङ्गोऽकारि।

---

1 D तिन। 2 P पिन्हा मिरि। 3 AD होवउ होइ। 4 AD प्रभासोक्त०। 5 D 'पातन' नास्ति। 6 D 'सुतं नृपं' नास्ति। 7 A विधाय। 8 B गाडरा०। *P आरभ्यैतत् एतत्पर्यन्तोऽयं ग्रन्थो दृश्यते। 9 AD नास्ति पदमिदम्।
10 D नास्ति। 11 P पूर्वसमा०।

१८१) श्रीमद्भीमदेवराज्यचिन्ताकारी व्याघ्रपल्लीयसङ्केतप्रसिद्धः श्रीमदानाकनन्दनः श्रीलवणप्रसादश्चिरं राज्यं चकार। तत्सुतः साम्राज्यभारधवलः श्रीवीरधवलः। तन्माता मदनराज्ञी देवराजनाम्नो भगिनीपतेः पट्टकिलस्य भगिन्यां विपन्नायां तस्य बहुतरमनिर्वहमाणमायद्वारं निशम्य तन्निर्वहणाय लवणप्रसादाभिधपतिमाहूच्छश्य शिशुना वीरधवलेन समं तत्र गता सती तेन स्नुहृणीयगुणाकृतिरिति गृहिणी चक्रे। श्रीलवर्णसङ्कृत्तान्तं सम्यगवगम्य तं व्यापादयितुं निशि तद्गृहे प्रविष्टः। निभृतीभूय स यावद्ववसरं निरीक्षते, तावत्स भोजनायोपविशन् 'वीरधवलं विना नाश्नामी'ति भूयो भूयो व्याहृत्य निर्बन्धात्समानीयैकस्मिन्नेव स्थालेऽश्नन्नकस्मादापतितशरीरिणं कृतान्तमिव सातङ्कमालोक्य श्यामलास्यो मा भैषीरिति तेनोचे-'यदहं त्वामेव हन्तुमागतः परमस्मिन्मन्नन्दने वीरधवले वात्सल्यं साक्षाच्चक्षुषा निरीक्ष्य तदाग्रहाद्विवृत्तोऽस्मी'त्युक्त्वा तेन सत्कृतो यथागतं जगाम।

१८२) वीरधवलस्यापरपितृकाः राष्ट्रकूटान्वयाः साङ्गण-चामुण्डराजादयो वीरव्रतेन' भुवनतलप्रतीताः।

१८३) अथ स वीरधवलक्षत्रिय उन्मीलितकिञ्चिच्चेतनस्तस्मान्मातृवृत्तान्तात्प्रमाणस्तद्गृहं त्यक्त्वा निजमेव जनकं सिषेवे। स तु' आजन्मौदार्यगाम्भीर्यस्थैर्यनयविनयौचित्यदयादानदाक्षिण्यादिगुणशाली' शालीनतया कण्ठकम्रस्तां कामपि भुवमाक्रम्य पित्रापि क्रियत्कृतजनपदप्रसादो द्विजन्मना चाहडनाम्ना सचिवेन चिन्त्यमानराज्यभारः प्राग्वाटवंशमुक्तामणिना पुरा श्रीमत्पत्तनवास्तव्येन तत्कालं तत्रायाततेजःपालमन्त्रिणा सह सौहार्दमुपेदे'।

[१०. वस्तुपाल-तेजःपालप्रबन्धः।]

१८४) अथ प्रकृतमन्त्रिणो जन्मप्रबन्धं स्तुमः*-कदाचिच्छ्रीमत्पत्तने भट्टारकश्रीहरिभद्रसूरिभिर्व्याख्यानावसरे कुमारादेव्यभिधाना काचिद्विधवातीव रूपवती [बाला'] मुहुर्मुहुर्निरीक्ष्यमाणा तत्र स्थितस्याशराजमन्त्रिणश्चित्तमाचकर्ष'। तद्विसर्जनानन्तरं मन्त्रिणानुयुक्ता गुरव इष्टदेवतादेशाद्-'अमुष्याः कुक्षौ सूर्याचन्द्रमसौ भविनमवतारं पश्यामः। तत्सामुद्रिकानि भूयो भूयो विलोकितवन्तः' इति प्रभोर्विज्ञाततत्त्वः स तामपहृत्य निजां प्रेयसीं कृतवान्। क्रमात्तस्या उदरेऽवतीर्णौ तावेव ज्योतिष्केन्द्रावविव" वस्तुपालतेजःपालाभिधानौ सचिवावभूताम्।

१८५) अथान्यदा श्रीवीरधवलदेवेन निजव्यापारभाराधान्यर्प्यमाणः प्राक् स्वसौधे तं सपत्नीकं भोजयित्वा श्रीअनुपमा राजपत्न्यै श्रीजयतलदेव्यै निजं कर्पूरमयताडङ्कयुग्मं कर्पूरमयो मुक्ताफलसुवर्णमयमणिश्रेणिभिरन्तरितामिर्निष्पन्नमेकावलीहारं प्राभृतीचकार। मन्त्रिणः

---

1 P 'भिधमभिक्रमाः; B 'भिधमक्रिमाः। 2 BP माह्नि 'श्रीव्रतयः'। 3 AD मातृकाः। 4 D वीरजयदेवेन। 5 D 'मातृ' नास्ति। 6 D सर्वोदार्यः। 7 P 'गाम्भीर्यैर्यगोदुगुणशाली' इत्येवं। 8 P *मतुत्थमः। * P विद्वांश्च अन्यप्रेतद्ग्रावस्थाने 'मन्त्रिणस्तु जन्मवार्ता चैवम्' पठ्यते कश्चित्। 9 P प्रतावेव एष शब्दो विद्यते। 10 BP कृतवान्। 11 B 'केन्द्रावविवत्तः।

प्राभृतमुपढौकितं निपिध्य निजमेवं व्यापारं समर्पयन् 'यत्तवेदानीं वर्त्तमानं वित्तं तत्ते कुपितोऽपि प्रतीतिपूर्वं पुनरेवाददामी'ति अक्षरपत्रान्तरस्थबन्धपूर्वकं श्रीतेजःपालाय व्यापारसम्बन्धिनं पञ्चाङ्गप्रसादं ददौ ।

२१३. अकरात्करुते कोशमघधादेशरक्षणम् । मुक्तिर्वृद्धिमयुद्वाच्च स मन्त्री बुद्धिमांश्च सः ॥

१८६) निखिलनीतिशास्त्रोपनिषन्निपुणधीः स्वस्रामिनं वर्द्धयन् भानूदये कालपूजया विधिवच्छ्रीजिनमर्चित्वा, गुरूणां चन्द्रनंकपूरपूजानन्तरं द्वादशावर्त्तवन्दनादनु यथावसरप्रत्याख्यानपूर्वमपूर्वमेकैकं श्लोकं गुरोरधीयते । मध्यावसरानन्तरं सचमत्कारसवर्तीपाकभोजनानन्तरं, मुञ्जालनामा महोपासकस्तदङ्गलेखकोऽवसरे रहसि पप्रच्छ—'स्वामिनाऽहर्मुखे शीतान्नमाहार्यते किं वा सचमत्कमि'ति पृच्छन्तं मन्त्रिणा ग्राम्योऽयं इति द्विरित्थं वधीर्य कदाचित्क्रोधानुबन्धात्[10] पशुपाल इत्याक्षिप्तः । स धृतधैर्यं 'उभयोः कश्चिदेकतरः स्यादि'त्यभिहिते[11] तद्वचश्चातुरीचमत्कृतचित्तेन मन्त्रिणा[12] 'अनधिगतभवदुपदेशध्वनिरहम्, तद्विज्ञ ! यथास्थितं विज्ञप्यतामि'त्यादिष्टः स वाग्मी प्रोवाच—'यां रसवतीमतीव रसहृतां सचस्कां प्रभुरभ्यवहरति तां प्राक्पुण्यरूपां जन्मान्तरितपापात्यन्तशीतलां मन्ये' । किं चेदं मया गुरोः सन्देशवचनमविप्कृतम्, तत्त्वं तु त एवावधारयन्तीति तत्र पादावधार्यताम् ।' तेनेति विज्ञप्तः श्रीतेजःपालनामा मन्त्री कुलगुरुभट्टारकश्रीविजयसेनसूरीणामभ्यर्णमागतः । गृहिधर्मविधिं[13] गुरून् पप्रच्छ । तैरुपासकदशाभिधसप्ताङ्गाञ्जिनोदिते देवपूजावश्यकयतिदानादिके गृहिधर्मे समुपदिष्टे, ततःप्रभृति स देवतार्चनविशेषपौजनमुनिदानाद्यं धर्मकृत्यमारब्धवान् । वर्षत्रितयदेवतावसरायपदेन पृथक्कृतेन पदत्रिंशत्सहस्रप्रमाणेन द्रव्येण पाउलायामे श्रीनेमिनाथप्रासादः समजनि ।

(अत्र P आदर्शे निम्नगता विशेषाः श्लोका लिखिता लभ्यन्ते-)

[१४८] सांयात्रिकजनो येन कुर्वाणो हरणं नृणाम् । निपिद्धस्तदभूदेष धर्मोदाहरणं भुवि ॥
[१४९] सृष्टासृष्टनिषेधाय विधावाधिवैदिकाम् । पुरेऽस्मिन् वारितेन तत्कविकयविप्लवः ॥
[१५०] यज्ञूनं यत्र यच्चटं यत्तत्र तदचीकरत् । उत्पत्तिरुत्तमानां हि रिक्तपूरणहेतवे ॥
[१५१] अकल्पपदनल्पानि देवेभ्यः काननानि यः । हरनेत्रानिलतापस्य यत्र न सरति सरः ॥
[१५२] रम्यासम्भाविवैर्पस्य वनैर्नृपनिषेवितैः । मनोज्ञसुमनोवर्गैः स्वर्गसौन्दर्यमादधे ॥
[१५३] संगृहीतानि हारीतशुकचित्रशिखण्डिभिः । धर्मशास्त्रसधर्माणि यस्योद्यानानि रेजिरे ॥
[१५४] दर्शयन् सुमनोभावं श्रीमत्तामतुलामयम् । काननानां स्वनभूनां स्वनभूनामिवाकरोत् ॥
[१५५] आददानाः पयःपूरं यत्कासारेषु कासराः । विराजन्तेतरां पारावारेष्विव पयोधराः ॥
[१५६] अकालपदपं वापीरपापी यः कियारतः । सुधायामपि माधुर्यं यज्जलैर्गलहस्तितम् ॥
[१५७] ताः प्रपाः कारितास्तेन पदीयं पितरौ पयः । तृप्यन्त्यास्वानि पान्थानां न रूपं पश्यतां दृशः ॥
[१५८] मयार्णवतरी ब्रह्मपुरी येनाम्र निर्ममे । यस्यां गायन्ति सामानि नरा नार्यस्तु तद्यशः ॥
[१५९] स्फुटं वेदपदा मुग्धैः कीर्तिर्मूर्टैः पटैरिव । दधापि ग्राहिता येन दिशः श्वेताम्बरप्रतम् ॥

---

1 D समर्पयन् । 2 D •पात्रान्तरसम्बन्ध• । 3 A D देवपूजादि• । 4 D वन्दन• । 5 B •दशीय• । 6 P प्रातःदेवरस्य । 7 BP विजये इति । 8 AD प्राप्ति । 9 AD ग्राममेवं देवा देवाऽ• । 10 AD क्रोधान्मदिरा । 11 P इत्युक्त• । 12 AD 'चित्र' इत्येव । 13 AD प्राप्ति । 14 BP वाचयुवाच । 15 D मन्यते । 16 D 'गृहिधर्मे' इत्येव ।

[१६०] येन पौषधशालास्ताः कारितास्तारितात्मना । मध्ये श्वेताम्बरैर्यासां विशुद्धिः सुधया वहिः ॥
[१६१] यस्य पौषधशालासु यतयः संवसन्ति ते । सदा वेषामदाराणामात्मभूसम्भवः कुतः ॥
[१६२] ज्ञानाख्यं यस्य तच्चक्षुर्वाचां देवी ददे मुदा । नित्यं येनैष धर्मस्य गतिं सूक्ष्मामपीक्षते ॥

१८७) अथ सं० १२७७ वर्षे सरस्वतीकण्ठाभरण-लघुभोजराज-महाकवि-महामात्य-श्रीवस्तुपालेन महायात्रा प्रारेभे । गुरूपदिष्टे लग्ने तत्कृतसङ्घाधिपत्याभिषेकेण श्रीदेवालयप्रस्थाने उपक्रम्यमाणे दक्षिणपक्षे दुर्गादेव्याः स्वरमाकर्ण्य स्वयं तद्विदा शाकुनिकेन किञ्चिच्चिन्तयति । कश्चिन्मरुवृद्धः 'शकुनं भारितं विधेही'त्यभिदधानः, शकुनाच्छब्दो बलीयानिति विचार्य पुराद्रहिरावासेपु श्रीदेवालयं संस्थाप्य शकुनव्यतिकरं पृष्टो मार्गवैपम्ये शकुनानां वैपरीत्यं श्लाघ्यते । राज्यविकलतायां तीर्थमार्गाणां वैपम्यम् । तथा यत्र सा दुर्गा दृष्टिपथं गता तत्र कमपि दक्षं पुरुषं प्रस्थाप्य संप्रदेशो दर्श्यताम् । तथाकृते स पुरुष इति विज्ञपयामास–'यत्तस्मिन् वरण्डके' नवीक्रियमाणे सार्द्धत्रयोदशे घरे[1](गृहे?) निपण्णा देव्यभूत् ।' अथ स मरुवृद्धो 'देवी भवतः सार्द्धत्रयोदशसंख्या यात्रा अभिहितवती।' अन्त्यार्द्धयात्राहेतुं भूयः पृष्टे स प्राह–'इहातुलमङ्गलावसरे तद्वक्तुं न युक्तम्। समये सर्वं निवेदयिष्यामी'ति वाक्यानन्तरं श्रीसङ्घेन समं स मन्त्री पुरतः प्रयाणमकरोत् । सर्वसंख्यया–वाहनानामर्द्धपञ्चमसहस्राणि, एकविंशतिशतानि श्वेताम्बराणाम्, त्रिंशती दिग्वासासाम्[2]; सङ्घरक्षाधिकारे सहस्रं तुरङ्गमाणाम्, सप्तशती रक्तकरभीणाम्, सङ्घरक्षाधिकारिणश्चत्वारो महासामन्ताः । इत्थं समग्रसामग्र्या मार्गमतिक्रम्य श्रीपादलिप्तपुरे स्वयं कारिते श्रीमहावीरचैत्यालङ्कृतस्य श्रीललितसरसः परिसरे आवासान् दापयामास । तत्र तीर्थारोधनां विधिवद्विधाय मूलप्रासादे काञ्चनकलशम्, प्रौढजिनयुगलम्, श्रीमोढेरपुरावतार–श्रीमन्महावीरचैत्याराधकमूर्ति–देवकुलिकामूलमण्डपश्रेणेरुभयतश्चतुष्किकाद्वयपङ्क्ति–शकुनिकाविहार–सत्यपुरावतार–चैत्यपुरतो रजतमूल्यं तोरणम्, श्रीसङ्घयोग्या मठाः, जामि[3]सप्तकस्य देवकुलिकाः, नन्दीश्वरावतारप्रासादः, इन्द्रमण्डपश्च; तन्मध्ये गजाधिरूढश्रीलवणप्रसाद-वीरधवलमूर्ती, तुरङ्गाधिरूढे निजमूर्ती, तत्र सप्त पूर्वपुरुषमूर्तयः, सप्त गुरुमूर्तयश्च, तत्सन्निधौ चतुष्किकायां ज्यायोभ्रात्रोर्मेहं०मालदेव–लूणिगयोरारावकमूर्ती, प्रतोली, अनुपमासरः, कपर्दियक्षमण्डपतोरणप्रभृतीनि[4] यद्वनि 'धर्मस्थानानि रचयांचक्रे । तथा नन्दीश्वरकमस्याये कण्टेलीयापापाणसत्कजातीयषोडशस्तम्भेषु पावर्कपर्वतात् जलमार्गेणानीयमानेषु समुद्रकण्ठोपकण्ठे उत्तार्यमाणेषु, एकैकः स्तम्भस्तथा पङ्के निमग्नः यथा निरीक्ष्यमाणोऽपि न लभ्यते । तत्पदेऽपरपाषाणस्तम्भेन प्रासादः प्रमाणकोटिं नीतः । वर्षान्तरे वारिधिवेलावशात्पङ्कनिमग्नः स एव स्तम्भः प्रादुरासीत् । सचिवसमादेशात्तस्मिंस्तत्र सञ्चार्यमाणे प्रासादो विदीर्ण इति निवेदितुमागतायं परुषभाषकापापि पुरुषाय हैमीं जिह्वां स मन्त्री ददौ[5]" । दक्षैः किमेतदिति पृष्टे 'अतः परं तथा कपर्दिद्वर्मस्थानानि इदानि कारयिष्यन्ते यथा युगान्तेऽपि तेषां नान्तो भवति । अतः पारितोषिकं दानम् ।' आमूलाचूलीपवेलायामयं प्रासादः समुद्भूतो विजयते । श्रीपालिताणके च विशालां पौषधशालां कारयामास । श्रीमदुज्जयन्ते च श्रीसङ्घेन सह प्राप्तो मन्त्री । तत्र च तदुपत्यकायां तेजलपुरे[6]" स्वकारितं नन्दं

1 D 'कस्मिन्' नास्ति । 2 D वस्त्रशतम् । 3 A पितृ; B पंतृ; P पंतृ; D °देवकुलेषु । 4 D मालवेशपदम् । 5 D धर्मस्थानम् । 6 A 'प्रभृतिनिजधर्मस्थानानि' इत्येव । 7 D जिनधर्म० । 8 D 'पावक' शब्दो नास्ति । 9 'अपि पुरुषाय' नास्ति AD । 10 P भणत्; A दत्ते । 11 D जबदरे स्थिते ।

वर्म, तथा तन्मध्ये श्रीमदाशराजविहारं, तथा कुमारदेवीसरश्च, निरुपमं विलोक्य धवलगृहे 'पादोऽवधार्यतामि'ति निगुक्तैरुच्यमाने 'श्रीमद्गुरूणां योग्यं पौषधवेश्मास्ति नास्ति ?' इति मन्त्रिणादिष्टे तन्निष्पाद्यमानमाकर्ण्य विनयातिक्रमभीरुर्गुरुभिः सह बहिर्दापितावासें[1] तस्थौ । प्रातरुज्जयन्तमारुह्य श्रीशैवेयकमकमलयुगलममलमभ्यर्च्य स्वयंकारितश्रीशत्रुञ्जयावतारतीर्थे प्रभूतप्रभावनां विधाय, कल्याणत्रयचैत्ये वर्षसपर्यादिभिस्तुचितीमाचार्य, स मन्त्री यावत्तृतीये दिनेऽवरोहति तावदुभाभ्यां दिनाभ्यां निष्पन्ने पौषधौकसि मन्त्रिणा समं गुरवस्तत्र समानीतास्तान्[2] प्रशंसुः; पारितोषिकदानेनानुगृह्णुः । श्रीमत्पत्तने प्रभासक्षेत्रे[3] चन्द्रप्रभं प्रभावनया प्रणिपत्य यथौचित्यादभ्यर्च्य च निजेऽष्टापदप्रासादेऽष्टापदकलशं समारोप्य तत्रलदेवलोकाय दानं ददानः, प्रभुश्रीहेमाचार्यैः श्रीकुमारपालनृपतये जगद्विदितं श्रीसोमेश्वरः प्रत्यक्षीकृत इति पञ्चदशाधिकपञ्चशतदेशयधार्मिकपूजाकारकसुखादाकर्ण्य तत्रचित्रचित्रितमना व्यावृत्तमानो मार्गे लिङ्गोपजीविनामसदाचारेणान्नदाने निषिद्धे तत्परा भवं विज्ञाय वायटीयश्रीजिनदत्तसूरिभिर्निजोपासकपार्श्वात्तस्मिन्क्षणे पूर्वमाणे सति दर्शनानुनयार्थं तत्र समागताय मन्त्रिणे–

२१४. स्नात्रकं इव क्षारवारिभिः परिपूरणात् । गर्भागिरिमाणमाधत्ते शासनं लिङ्गधारिभिः ॥
२१५. यान् लिङ्गिनोऽनुवन्दन्ते संविग्ना अपि साधवः । तदर्चां चर्च्यते कसाद्धार्मिकैर्भवभीरुभिः ॥
२१६. प्रतिमाधारिणोऽप्येषां त्यजन्ति विषयं पुरः । लिङ्गिनां विषयत्यागमनर्चा तु विरोधिनी ॥
२१७. लिङ्गोपजीविनां लोके कुर्वन्ति येऽवधीरणाम् । दर्शनोच्छेदपापेन लिप्यन्ते ते दुराशयाः ॥

*आवश्यकवन्दनानियुक्तौ–

२१८. तित्थयरगुणा पडिमासु नत्थि निस्संसयं वियाणन्तो । तित्थयरो तिं[4] नमन्तो सो पावइ[5] निज्जरं विउलं ॥
२१९. लिङ्गं जिणपन्नत्तं एव नमंसन्ति[6] निज्जरा विउला । जइवि गुणविप्पहीणं वन्दइ अज्झप्पसुद्धीए ॥

इति तदुपदेशाद्विर्मोजितसम्यक्त्वदर्पणो विशेषादर्शनपूजापरः स्वस्थानमासदत् ।

१८८) अथ ज्यायसा सोदरेण मं० लूणिगनाम्ना परलोकप्रयाणावसरे[7] ऽर्बुदे विमलवसहिकायां मम योग्या देवकुलिकैका कारयितव्ये'ति धर्मव्यये याचित्वा तस्मिन्विपन्ने तद्गोष्टिकेभ्यस्तद्भुवमलभमानश्चन्द्रावत्यां स्वामिनः पार्श्वात्तच्चां भूमिं विमलवसहिकासमीपेऽभ्यर्च्य तत्र श्रीलूणिगवसहिमासादं भुवनत्रयचैत्यशालाकारूपं कारयामासिवान्[8] । तत्र श्रीनेमिनाथबिम्बं संस्थाप्य प्रतिष्ठितम् । तद्गुणदोषविचारणाकोविदं श्रीजावालिपुराच्छीयशोवीरमन्त्रिणं समानीय मन्त्री प्रासादस्य रूपं पप्रच्छ । तेन[9] प्रासादकारकसूत्रधारः शोभनदेवोऽभ्यधायि–'रङ्गमण्डपेषु[10] शालभञ्जिकामिथुनस्य विलासघोटस्तीर्थकृत्प्रासादे सर्वथानुचितः, वास्तुनिषिद्धश्च । तथा गर्भगृहमवेशद्वारे सिंहाभ्यां तोरणमिदं देवस्य विशेषपूजाविनाशि । तथा पूर्वेषुरुषमूर्त्तियुतगजानां पुरतः[11] [12]प्रासादः कारापकस्यायतिविनाशी" । [13]इत्यप्रतीकारार्हं दूषणत्रयं विज्ञस्यापि सूत्रभूतो यदुपपद्यते स भाविकर्मणो दोषः' इति निर्णीय स [14]यथागतमयोगतः । तदुपश्लोकनश्लोका एवम्–

---

1 P बहिरावासेषु । 2 AD तत्र । 3 P नास्ति । 4 D 'प्रभु' नास्ति । 5 P °नुनयाय । 6 P तदेव । 7 P कुर्वते । * पृतत्पदमस्मिन् गाथाद्वयं च P आदर्शे नोपलभ्यम् । 8 B तित्थयस्ति । 9 A पामइ । 10 B °नमंसु त्ति । 11 P आरपामास । 12 D तत्रोक्तेन; A तत्रः । 13 AD °मण्डपे । 14 AD विशाल० । 15 AD शालपञ्जाओ । 16 B प्रासादो; AD प्रासाद० । 17 AD °विनाशि; Db भावविनाशः । 18 P विज्ञाय 'इति' नास्ति । 19 AD 'अपो' नास्ति ।

२२०. यशोवीर यशोधुक्ताशेरिन्दुर्मौ शिखा । तद्वधवाय स्थायाः श्रीकारो लाञ्छनस्तत्वात् ॥
२२१. बिन्दवः श्रीयशोवीर शून्यमध्या निरर्थकाः । संख्यावन्तो विधीयन्ते तथैवेह पुरस्कृताः ॥
२२२. यशोवीर लिखत्याख्यां यावच्चन्द्रे विधिस्तव । न भाति सुवने तावदापवन्ध्यपदद्वयम् ॥
[१६३] {'न माघः श्राव्यते कैश्चिन्नाभिनन्दो न नन्यते । निष्फलः कालिदासोऽपि यशोवीरस्त्वं नास्पिपी ॥
[१६४] 'प्रकाश्यते सतां साधायशोवीरेण मन्त्रिणा । मुखे इन्दुपुता ब्राह्मी करे श्रीः सर्वसंपदा ॥
[१६५] 'अजितात्ते गुणालेन बाहुमानेन्द्रमन्त्रिणा । विधेरन्येव नन्दिन्यौ वैरतेन निवर्तिनौ ॥
[१६६] 'लक्ष्मीर्यत्र न वाङ् तत्र यत्र ते विनयो नहि । यशोवीर महाधिर्यं सा प मा च म प त्वयि ॥
[१६७] 'वस्तुपाल-यशोवीरौ सत्यं वादेवतासुतौ । एको दानसमाम्भोभूदपरोऽन्यथा कथम् ॥}

॥ इति श्रीशत्रुञ्जयादितीर्थानां यात्राप्रबन्धः ॥

१८९) अथ श्रीवस्तुपालस्य स्तम्भतीर्थे सङ्घसमाजा नौवित्तकेन समं विग्रहे सञ्जायमाने श्रीभृगुपुरान्महासाधनिकं शङ्खनामानं श्रीवस्तुपालं प्रति पालकालरूपमानीतवान्। स जलपिङ्कुले दक्षनियामको नगरप्रवेशमार्गान् शङ्कुसङ्घर्षितानालोक्य व्यवहारिणां वित्तानि यानपात्रवणजीनि च वीक्ष्य प्रहितैर्यन्त्रिभिः श्रीवस्तुपालेन समं समरचातुरं निर्णीय यावच्चतुरङ्गसैन्यं सन्नह्यते तावच्छ्रीवस्तुपालेन पुरः कृतो गुरुजातीयो भूणपालनामा सुभटो 'यदि शङ्खमन्तरेणाहं प्रहरामि तदा कपिलां धेनुमेषे'ति वारवर्णिकापूर्वं 'कः शङ्खः?' इति तदुपनादनु शङ्खोऽस्मिति प्रतिशब्देनोदिते तं घातेन' निपात्य पुनरनयैव रीत्या द्वितीयेऽपि तृतीयेऽपि पातिते सति 'कथं समुद्रस्वामी स्यात् शङ्खपातुल्यमिंत्युधरन् महासाधनिकशङ्खेनैव तत्सुभटतां श्रद्दधानेनाहूतः, कुन्तायुधेन प्रहरन्, सतुरग एकेनैव प्रहारेण' व्यापादितः। तदनु श्रीवस्तुपालेन समराङ्गणमवतीर्य केसरिकिशोरेणेव शङ्खसैन्यं गजयूथमिव त्रासितं दिशो दिशमनेकान्। [एभ्यश्चैवित्तको मारितः सप्त इति* ।] तदनु भूणपालपुत्रस्याने भूणपालेश्वरग्रामादो मन्त्रिणा कारितः।

इत्यत्र[1] आर्ति'शब्दपरितोषिके[2] श्रीमन्त्रिणा षोडशसहस्रद्रम्माणां[3] दातिः[4] प्रसादीकृता। क्वचिच्चिन्तातुरस्य मन्त्रिणो भूमिं मृगयमाणस्य समागतः सोमेश्वरदेवः समयोचितमिदमपाठीत्[5]–

२२४. एकस्त्वं युवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं लज्जानम्रशिराः स्थितार्तलमिदं यद्वीक्ष्यसे वेधि तत्।
वाग्देवीवदनारविन्दतिलकः श्रीवस्तुपालः स्वयं[6] पातालाद्भलिमुद्दिधीर्षुरसकृन्मार्गं भवान् मार्गति ॥

मन्त्रिणास्यं काव्यस्य परितोषिकेऽष्टौ सहस्राणि प्रदत्तानि। तथा–

२२५. त्वच्चं कर्णः शिबिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः। ददौ दधीचिरस्थीनि···

इति त्रिषु पदेषु पण्डितेष्वधीयमानेषु पण्डितजयदेवः समस्यापदमिव–

वस्तुपालः पुनर्वसु ॥
इत्युच्चरन् सहस्रचतुष्टयं लेभे।

तथा सूरीणां दर्शनप्रतिलाभनावसरे[7] केनापि दुर्गतद्विजातिना याचनया तन्नियुक्तेभ्यः कृपया पटीमुपलभ्य मन्त्रिणं प्रति समयोचितमित्यूचे–

२२६. क्वचिन्मूलं क्वचित्स्कन्धं कार्पासास्थि क्वचित्क्वचित्। देव! त्वदरिनारीणां कुटीतुल्या पटी मम ॥

एतत्परितोषिके मन्त्रिणा दत्तानि पञ्चदशशतानि।

तथा बालचन्द्रनाम्ना पण्डितेन श्रीमन्त्रिणं प्रति–

२२७. गौरी रागवती त्वयि त्वयि वृथा वद्यादरस्त्वं युतो भूत्या त्वं च लसद्गुणः शुभगणः किं वा बहु ब्रूमहे।
श्रीमन्त्रीश्वर! नूतमीश्वरकलायुक्तस्य ते युज्यते बालेन्दुश्चिरमुच्चकैः रचयितुं त्वत्तोऽपरः कः प्रभुः ॥

इत्युक्ते तस्याचार्यपदस्थापनायां द्रम्मसहस्रचतुष्टयं[8] व्ययीकृतम्।

१९१) कदाचिन्मेरुच्छपतेः[9] सुरताणस्य गुरुं मालिमं मेरुतीर्थयात्राकृते इह समागतमवगम्य तन्निवृद्धुभ्यां श्रीलवणप्रसाद-वीरधवलाभ्यां श्रीतेजःपालमन्त्री मन्त्रं पृष्ट एवमाख्यातवान्[10]–

२२८. धर्मच्छद्मव्रयोगेण या सिद्धिर्वसुधाङ्गजाम्। क्षमादेहपणेन तदिदं द्रविणार्जनम् ॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशेन तयोर्वृकयोरिव छागमुन्मोच्य पाथेयादिना सत्कृत्य च तं तीर्थं प्रहितवान्। स च किंपद्भिर्वपैः[11] पश्चाद्व्यावृत्तः श्रीमन्त्रिणा तदुचितनेपथ्यादिभिः सत्कृतः स स्वस्थानं प्राप्तस्तीर्थगुणानां विस्मरन् श्रीसुरताणपुरतः श्रीवस्तुपालमेव वर्णयामास। स सुरताणस्तदनन्तरम्–'अस्माकं देशे भवानेवाधक्षोऽहं तु भवतः सेलभृत्, तच्चयाहं यत्कृलादेशेनैव सर्वदानुप्राह्यः' इति प्रतिपद्य तत्प्रहितयमलकपत्रेणोपरुध्यमानः श्रीमन्त्रीशः श्रीशत्रुञ्जयभूमिगृह-योगं श्रीयुगादिजिनबिम्बं धन्यैमन्यमानस्य सुरताणस्यानुज्ञया तदेशवर्त्तिन्या मैम्माणीनाम्न्या स्वस्याः प्रयत्नशतैरानीतवान्। तस्मिन्नधोरोहति श्रीमूलनायकस्यामपोत्पर्वते विद्युत्पातः समजनि। ततः प्रभृति श्रीमन्त्रीश्वरस्याजीवितान्तं श्रीदेवपादैर्दर्शनं न ददे।

१९२) कर्मिश्चित्पर्वणि श्रीमदनुपमया निरुपमे मुनीनामन्नदाने यदृच्छया दीयमाने कार्पासुकपात्तदागतः श्रीवीरधवलदेयः सिताम्बरदर्शनेन[12] द्वारप्रदेशं पाणिन्धममालोक्य विस्मयस्मेरमा-

1 P आर्तेः पदेन पदं लभ्यते। 2 A अति॰; D नास्ति। 3 एतत्पदमपि D नास्ति। 4 BP षोडशसहस्राः। 5 D रचि; BP नास्ति। 6 ABD अगमीत्-तदपा। 7 P धत॰। 8 P द्रुवे। 9 P प्रसादे। 10 D 'चतुष्टयं नास्ति। 11 D मुखान॰। 12 P मंत्र। 13 P एतद्रूपे। 14 D०d द्विनेः 15 A सुमणः; B सुन्यापी सुम्माणी। 16 ABD 'अप' स्थाने 'अपि'। 17 D ०पर्वतेन।

नासो मन्त्रिणमभिहितवान्–'हे मन्त्रिन्! इत्थं सदैवाभिमतदैवतवत् किममी न सत्क्रियन्ते। तव चेदशक्तिस्तदर्द्धविभागो ममास्तु। मामकमेव सर्वं वा दीयतां सदैवेत्यतः कारणान्नोच्यते। तथा कृते भवतो' वृथायास एव स्यादि'ति तन्मुखचन्द्रविनिर्गतैर्गोभिर्निर्वाणोपतापः 'स्वामिनः कियानर्द्धविभागः, सर्वमेव भवदीयमेवे'त्युक्त्वा' पदीं न्युञ्छनीचक्रे'।

१९३) अन्यदा यतिदानावसरे मिथो मुनिजनसम्मर्हात्' श्रीमदनुपमायाः प्रणमत्याः प्राज्याज्यपूर्णं घृतपात्रं पृष्टे पतितमालोक्य कुपितं तेजःपालमन्त्रिणमिति सान्त्वितवती 'यत्तव स्वामिनः प्रासादान्मुनिजनपुण्यपात्रपतितैरात्मैरङ्गैरभ्यङ्गो भवती'ति तत्पूर्णदानविधिचमत्कृतो मन्त्री पश्चाद्गप्रसादपूर्वम्–

२२९. दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम्। त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम्॥

इति युक्तोक्तिपूर्वं च तां मन्त्री प्रशशंस। इत्यनेकधा दानावदातनिकषरेखां प्राप्तां–

२३०. लक्ष्मीश्चला शिवा चण्डी शची सापत्न्यदूषिता। गङ्गा न्यग्गामिनी वाणी वाक्सारा उपमा ततः॥

इत्यादिभिः स्तुतिभिर्जैनाचार्यैः स्तूयते स्म।

१९४) अथान्यदा पञ्चग्रामसङ्ग्रामाधिरूढयोः श्रीवीरधवल–लवणप्रसादयोः श्रीवीरधवलपत्नी राज्ञी जयतलदेवी सन्धिविधानहेतवे जनकं प्रतीहार' श्रीशोभनदेवमुपागता। 'किं वैधव्याद्गीरुः सन्धिबन्धं कारयसि?' इति तेनाभिहिता। वीरचूडामणेः पत्युः श्रीवीरधवलस्योन्नतिमारोपयन्ती सा 'पितृकुलविनाशशङ्कया भूयो भूयोऽहमेवं व्याहरामि। तुरगपृष्ठाधिरूढे तस्मिन्वीरे' स कोऽस्ति सुभटो यस्तत्सन्मुखे स्थास्यती'ति व्याहृत्य सा सामर्षैव प्रतस्थे। अथ तस्मिन्समरसंरम्भे प्रहारव्यथाव्याकुले श्रीवीरधवले भुवस्तलमलंकुर्वति* किञ्चिदन्तर्भिन्ने समग्रसुभटवर्गे 'एकएवायं पतिः पतित' इति सकलं निजबलमुत्साहयन् श्रीलवणप्रसादः समस्तानपि रिपून् लीलयैव समूलकाषं कपिनवान्। इत्थमेकविंशतिकृत्वः सत्त्वगुणरोचिष्णू रणरसिकतया क्षेत्रे पितुरग्रे पतितः।

२३१. यः पञ्चग्रामसङ्ग्रामभूर्भी भीमपराक्रमः। पादैः पपात सञ्जातैरश्रवो न तु गर्वतः॥

१९५) श्रीवीरधवलस्यायुःपर्यन्ते प्रतितीर्थं प्रस्थितस्यं दत्तमेकधा सहस्रगुणमुपलभ्यत इति रूढेः श्रीतेजःपालेन जन्मसुकृतं ददे। तदनु तस्मिन् स्वामिनि विपत्ते तत्सौभाग्यातिशयात्सेवकानां विंशत्यधिकशतेन सहगमनं चक्रे। तदनु श्रीतेजःपालेन प्रेतवने यामिकान्मुक्त्वा लोकस्य स निर्वन्धो निषिद्धः।

२३२. आयान्ति यान्ति च परे क्रतवः क्रमेण: सञ्जातमेतदतुयुग्ममगत्वरं तु।
वीरेण वीरधवलेन विना जनानां वर्षा विलोचनयुगे हृदये निदाघः॥

१९६) अथ श्रीमन्त्रिणा वीरधवलस्यं सुतो" वीसलदेवो राज्येऽभिषिक्तः। श्रीअनुपमदेव्या विपत्तौ तेजःपालस्य आरूढे ग्रन्थावनिवर्त्तमाने तत्रागतैर्भट्टा० श्रीविजयसेनसूरिभिर्पलवत्युपदेशमितायां विपदि किञ्चिदेतनया सापत्रपः श्रीतेजःपालः सूरिणोचे–'वयमस्मिन्नवसरे भयतः

---

1 P 'मम' इत्येव। 2 P नास्ति 'सर्वं वा'। 3 P भवतो कृत्या प्रयास। 4 P इत्युर्वी। 5 P चक्रार। 6 D गम्भरे।
7 PD मंत्रि; B मंत्री। 8 AD वीरधवले। * ABD भादर्शे एतत्पदात्पूर्वं एव 'यः पञ्चग्राम०' इति श्लोको लिखितो वर्त्तते।
9 D प्रस्थितेन। 10 11 एतत्पदद्वयं BP नास्ति। 12 D तेज पाला इत्यशोऽन्यत्रापि। 13 D विहाय 'सूरिणा' मास्ति।

केतवमालोकयितुमुपेताः ।' श्रीवस्तुपालेन किमेतदिति पृष्टे गुरवः प्राहुः–'यदस्माभिः शिशोस्तेजःपालस्योपयामाय धरणिगपाश्चाद्वनुपमा कन्या याचिता तदा स्थिरपत्रदानादनु[1] तस्याः कन्याया एकान्ते विरूपतां निशाम्य तत्सम्बन्धभङ्गाय चन्द्रप्रभभिडं[2]प्रतिष्ठितक्षेत्राधिपतेरष्टौ द्रम्माणां भोगमप्युपयाचितीचक्रे । इदानीं तद्वियोगे ग्रन्थेरामनस्यमित्युभयोर्वृत्तान्तयोः कस्तथ्यः ?' इति तन्मूलसङ्कीर्त्ताच्छ्रीतेजःपालः स्वहृदयं दृढीचक्रे । 5

१२७) अथान्यदावसरे मन्त्री वस्तुपालः पूर्णायुः श्रीशत्रुञ्जयं पियासुरिति मत्वा पुरोधाः सोमेश्वरदेवस्तत्रागतोऽनर्घेष्वासनेषु[3] मुख्यमानेष्वनुपविशन् हेतुं पृष्ट इत्याह–

२३३. अक्षतानैः पयःपानैर्धर्मस्थानैर्धरातलम्[4] । यशसा वस्तुपालस्य रुद्धमाकाशमण्डलम् ॥

इति स्थानाभावान्नोपविश्यते इति तदुक्तेरुचितपारितोषिकदानपूर्वं तमापृच्छ्य मन्त्री[5] पथि प्रस्थितः । [6]आकेवालीयाग्रामे देशकुड्यां दर्भसंस्तरमारूढो गुरुभिराराधनां कार्यमाणं आहारप- 10
रिहारपूर्वं पर्यन्ताराधनया प्रध्वंसितैकलिमलो युगादिदेवमेव जपन्–

२३४. सुकृतं न कृतं किञ्चित्सतां संस्मरणोचितम् । मनोरथैकसाराणामेवमेव गतं वयः ॥

इति वाक्यप्रान्ते नमोऽर्हद्भ्यो नमोऽर्हद्भ्य इत्यक्षरैः सममपरिक्षतसप्तधातुर्धैद्धशरीरः[7] स्वकृतकृतोपमसुकृतफलैसुपभोक्तुं स्वर्लोकमलंचकार । तत्संस्कारस्थानेऽनुजश्रीतेजःपाल-सुतजैत्रसिंहाभ्यां श्रीयुगादिदेवदीक्षावस्थामूर्त्तिनालंकृतः स्वर्गारोहणप्रासादोऽकारि । 15

२३५. अद्य मे फलवती पितुराज्ञा मातुराशिषि[8] शिखाङ्कुरिताऽद्य ।
यद्युगादिजिनयात्रिकलोकं प्रीणयाम्यहमशेषमखिन्नः ॥

२३६. नृपव्यापारपापेभ्यः सुकृतं स्वीकृतं न यैः । तान् धूलिधावकेभ्योऽपि मन्येऽधमतरान्नरान् ॥

इत्यादीनि श्रीवस्तुपालमहाकवेः काव्यानि स्वयं कृतान्यभूवन् ।

२३७.[9]पूर्णः स्वामिगुणैः स वीरधवलो निःसीम[10]एव प्रभुर्विद्वद्भिः कृतभोजराजविरुदः श्रीवस्तुपालः कविः । 20
तेजःपाल इति प्रधाननिवहेष्वेकश्च मन्त्रीश्वरस्तत्पालयानुपमा गुणैरनुपमा प्रत्यक्षलक्ष्मीरभूत् ॥

॥ इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते[11] प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीकुमारपाल-भूपालप्रमुखमन्त्रीश्वरवस्तुपाल-तेजःपालपर्यन्तमहापुरुषयशोवर्णनो* नाम चतुर्थः प्रकाशः ॥ ग्रन्थाग्रं ८२४† ॥

---

1 AD आदोदिनु । 2 D स्थिरता कृता तदनु । 3 D 'सिद' स्थाने 'त्रिन' । 4 P 'भोग' नास्ति । 5 A अपि प्रस्थितौ; D प्रयाणतौ । 6 P अत्यर्थवृद्धानेषु मन्यमानेषु । 7 A च भूतकं । 8 AD •पादेन । 9 P नास्ति । 10 P इवे• । 11 P त्रिस्था । 12 P धातुमय• । 13 D चार्तितं । 14 P 'स्वहृदयखंड' इत्येव । 15 P •पदे । 16 AD •कीर्त्य• । 17 P भूतलात् । B अथमलात् । 18 D निर्मान । 19 P •चार्यविरचिते । * D श्रीकुमारपालमंत्रीश्वरपदकर्त्तृतेजःपालमहापुरुषवर्णनो ।
† A B ८०४ ।

[११. प्रकीर्णकप्रबन्धः।]

अथ पूर्वोक्तेभ्यो महापुरुषचरितेभ्यो यान्यवशिष्टानि तानि, तदितराणि चेह प्रकीर्णकप्रकाशे प्रारभ्यन्ते। तद्यथा—

१९८) समीपस्थपुरुच्छिन्नप्रान्तवन्त्यामवन्त्यां पुरि पुरा श्रीविक्रमार्कनृपः स्वसत्रागारे वैदेशिकं लोकं भोजनानन्तरं निद्रापरं सम्पन्नदीर्घनिद्रमाकर्ण्य विस्मयस्मेरमानसस्तद्वृत्तान्तं जिज्ञासुस्तान् सर्वानपि वसनपिहितान्विधाप्य तदात्तां चापन्हुतां निजाज्ञया विधाय पुनरुपागतानप्यनंतर्पयैव भोजयित्वा प्रदोषे चोष्णोदकं तैलं च तेषां चरणपरिचारणानिमित्तमुपनीय तेषु तेषु प्रसुप्तेषु महानिशायां कृपाणपाणिर्नृपतिर्निभृतीभूय स्वयं यावत्तत्र तस्थौ तावदकस्मात्तत्र कोणकदेशे प्रथमं धूमोद्गमं ततश्च शिखारेखामथ दीप्तफणारत्नप्रभोल्लसितं सहस्रफणं नागं निर्गतमवलोक्य तत्रिरचमत्कृतो राजा यावत्साकूतं पश्यति तावत्स फणीन्द्रः किं पात्रमिति तद्विनसुप्तान् पान्थान् प्रत्येकं पप्रच्छ। अथ ते धर्मपात्रं गुणपात्रं तपःपात्रं रूपपात्रं कामपात्रं कीर्तिपात्रमित्यादीनि वदन्तोऽज्ञानतया यदृच्छया तस्य शापान्मृत्युमाप्नुवन्तीति विलोक्य, अथ श्रीविक्रम एव तत्पुरोभूय योजिताञ्जलिः—

२३८. भोगीन्द्र! बहुधा पात्रं गुणयोगाद्भवेद्भुवि। मनःपात्रं तु परमं शुद्धश्रद्धापवित्रितम्॥

इति स' निजाशयमेव भाषमाणं श्रीविक्रमं परितोषादु 'वरं वृणु त्वम्' इति प्राह। अथ श्रीविक्रमोऽभून् पथिकानुज्ञीवयेति तेन वरे याचिते स विशेषं विशेषात्परितोषयामास।

॥ इति श्रीविक्रमस्य पात्रपरीक्षाप्रबन्धः॥

१९९) अथ कदाचित्पाटलीपुत्रपत्तनेऽकस्मादमन्दानन्दे नन्दे राज्ञि पञ्चत्वमागते कस्मिंश्चिन्मलत्काले तत्रागतः परपुरप्रवेशविद्यया नृपदेहमधितस्थौ। तत्सङ्केतितो द्विजो" नृपद्वारमुपेत्य वेदोद्गारमुदाहरन्भत्युज्जीवितो नृपः कोशाध्यक्षैस्तस्मै स्वर्णलक्षमदापयत्। अथ तद्वृत्तान्तं विज्ञाय महामात्यः 'नन्दः पुरा कदर्योऽभूत् साम्प्रतं तु तदीदार्यं विचोर्गमि'ति यदसौ विप्रं विप्रपरकायप्रवेशकारिणं वैदेशिकं सर्वत्र शोधयन् क्वापि मृतकं केनापि परिरक्ष्यमाणमाकर्ण्य निजप्रवेशाङ्गीकृत्य पूर्वमेव नन्दं निरुपममतिर्वैभवाज्जिजआज्ये साम्राज्ये निषण्णमास।

॥ इति नन्दप्रबन्धः॥

२००) अथ वेदोमहास्थाने देवादित्यविप्रपुरी बालकालविधया अतिक्रूरपात्रं सुरगानिधाना "मातः सूर्यं प्रलयोज्वलिं दिशन्ती" अज्ञातसूर्योपाख्योद्गाद्यागानमभूत्"। अथ" कर्णेपित्रसमभूतं पितृभ्यामवगुप्य मन्त्राक्षमन्त्राक्षरमुद्रया "असमञ्जसमिति तां प्रति किमिदं व्याहृत्य सा स्वयूर्ये-

---

1 AD प्रबन्धः। 2 P द्विजः। 3 D 'सं' अधि। 4 D 'श्रद्धा' स्थाने 'श्रद्धा'। 5 B देवस्थाने। 6 D स्वयमेवोपाख्यानं। 7 P अधि। 8 BP सांकृत्यं। 9 D भवः। 10 AD 'सं' अधि। 11 D सुप्तस्य। 12 P दिवः। 13 P सोमाभवत्। 14 P दिवः 'दिवं' अधि। 15 AD 'सं' अधि। 16 A पुनर्न्यं, D पुनर्न्यं। 17 AD यंत्रः। 18 P कोपेन्। D दिवस्य। 19 D प्रलय अधि। 20 P त्वमसौ। 21 BP अवद्यः। 22 B दिवः 'अवं' अधि। 23 D अनुपयुक्तमिति। 24 AD सद्यः।

वैलभ्या नगर्या अभ्यासे मुमुचे । तया तत्र प्रसूतः सूनुः क्रमेण वर्द्धमानः सवयोभिः शिशुभिः निःपिपेक्षुः इति निर्भर्त्स्यमानो मातुः समीपे पितरं पृच्छन् तया न जाने इत्यभिहितः । तज्जन्मवैराग्यान्मुमूर्षोः[1] प्रत्यक्षीभूय सविता सान्त्वनापूर्वं करे कर्करं[2] समर्प्य, भवन्मातुः सम्पर्ककारिणमर्कं स्वं ज्ञापयन् 'भवतः पराभवकारिणं प्रत्यस्यं क्षिप्तः शिलारूपो भविष्यती'त्यादिश्य निरपरावस्य कस्यापि[3] क्षिप्तो यदि[4] तवैवाऽनर्थनिवन्धनं ज्ञापयंस्तिरोधत्त[5] । अत्येत्थमभिभवकारिणः[6] कांश्चिद् व्याघादयन् शिलादित्य इति सान्वयनाम्ना प्रतीतः । तन्नगरराज्ञा तत्परीक्षायै तथाकृते तमिलापालं शिलया तया कालधर्ममवाप्य स्वयमेव भूपतिरभूत्[7] । सदा[8] सवितृप्रसादी कृते हूपेऽधिरूढो नभश्चर इव स्वैरविहारी पराक्रमाक्रान्तदिग्वलयधिरं राज्यं कुर्वन् जैनमुनिसंसर्गात्प्रादुर्भूतप्रभूतसम्यक्त्वरत्नः श्रीशत्रुञ्जयस्य महातीर्थस्यामानमहिमानमवगम्य जीर्णोद्धारं चकार ।

२०१) कदाचिच्छिलादित्यं सभापतीकृत्य चतुरङ्गसभायां 'पराजितेन देशत्यागिना[9] भाव्यमि'ति 10 पणबन्धपूर्वं सिताम्बर-सौगतयोर्वादे सञ्जायमाने पराजितान् सिताम्बरान् स्वविषयात्सर्वान् निर्वासय श्रीशिलादित्यजामेयममेयगुणं मल्लनामानं क्षुल्लकं तत्र तस्थिवांसं[10] समुपेक्ष्य स्वयं जितकाशिनः श्रीविमलगिरौ श्रीमूलनायकं श्रीयुगादिदेवं बुद्धरूपेण पूजयन्तो बौद्धा यावद्विजयिनस्तिष्ठन्ति; तावत्स मल्लः क्षत्रकुलोद्भवत्वात्तस्य वैरस्याविस्मरन् कृतप्रचिकीर्जैनदर्शनाभावात्तेषामेव सन्निधावधीयन् रात्रिनिद्रयं तल्लीनचित्तः कदाचिद्ग्रीष्मश्रीष्मवासरेषु निशीथकाले निद्रामुद्रित-15 लोचने समस्तनागरिकलोके दिवान्यस्तं शास्त्रं महताभियोगेनानुस्मरन्, तत्कालं गगने सञ्चरत्या श्रीभारत्या 'के मिष्टाः?' इति शब्दं पृष्टः । स परिनो वक्तारमनवलोक्य 'वल्लाः' इति तां प्रति प्रतिवचनं प्रतिपाद्य, पुनः षण्मासान्ते तस्मिन्नेवावसरे[11] प्रत्यावृत्तया वाग्देवतया[12] 'केन सह?' इति भूयोभिहितः । तदा त्वत्सम्मुखं पूर्ववाक् 'गुडघृतेन' इति प्रत्युत्तरं ददानः तदवधानविधानैश्चमत्कृतया 'अभिमतं वरं वृणीष्व' इत्यादिष्टः 'सौगतपराजयाय कमपि प्रमाणग्रन्थं प्रसादीकुरु' इत्यर्थम-20 भ्यर्थयन्, नगरकग्रन्थार्पणेनानुजगृहे । अथ भारतीप्रसादावेदागतत्त्वः श्रीशिलादित्यमनुज्ञाप्य सौगतमठेषु तृणोदकप्रक्षेपपूर्वं नृपतिसभायां पूर्वोदितपणबन्धपूर्वकं कण्ठपीठावतीर्णश्रीवाग्देवतावलेन श्रीमल्लस्तांस्तरसैव निरुत्तरीचकार । अथ राजाज्ञया सौगतेषु देशान्तरं[13] गतेषु जैनाचार्येष्वाहूतेषु स मल्लो बौद्धेषु जितेषु 'वादी'; तदनु नृपान्यर्थितैर्गुरुभिः पारितोषिके तस्मै सूरिपदं ददे[14] श्रीमल्लवादिसूरिनामा । गणभृत्प्रभावकतया नवाङ्गवृत्तिकारकश्रीअभयदेवसूरि[15]प्रकटी-25 कृतस्य श्रीस्तम्भनकतीर्थस्य विशेषोन्नत्यै श्रीसङ्घेन चिन्तायकत्वे नियोजितः ।

॥ इति मल्लवादिप्रबन्धः ॥

२०२) अथ मरुमण्डले पल्लीग्रामे काकू-पातालौ भ्रातरौ निवसतः । तयोः कनीयान्धनवान् ज्यायांस्तु तद्दहभूत्यवृत्त्या वर्त्तते[16] । कस्मिंश्चिद्विशीथसमये दिवसकर्मवृत्तिश्रान्तः प्राद्वृट्काले 'काकुयाकः प्रसुप्तः कनीयसाऽभिदधे-'भ्रातः स्वकीयाः केदाराः पयःपूरैः स्फुटितसेतवस्तव तु निश्चिन्तता'30

1 BP °वैराग्यान्मूर्णं मुमुर्षुः । 2 D कर्कराव् । 3 P तु, B नास्ति । 4 BP नास्ति । 5 तिरोधत्ते । 6 P भवभूव । 7 D राज्य च । 8 P दिवसकः । 9 AD 'प्रभूत' नास्ति । 10 PD० देशतात्विवेन । 11 AD स्थितं । 12 P एव च ऊचे । 13 AD देश्या । 14 D 'विधान' नास्ति । 15 AD देवी० । 16 AD देशाहूतेषु । 17 A चक्रे । 18 AD दूरेभिः । 19 P जीवति । 20 D काकू ।

इत्युपालब्धः। स तदात्वलक्तकस्तरः स्वं निन्दन् कुदालं स्कन्धे निवेश्य यावत्तत्र याति तावत्कर्मकरान् स्फुटितसेतुवन्धरचनापरान् समालोक्य 'के यूयम्?' इति पृष्टाः 'भवद्भ्रातुः कामुकाः' इति तैरभिहिते 'कापि मदीयाः कामुकाः सन्ति?' इति पृष्टे 'वलभ्यां सन्ती'ति ते प्राहुः। अथ सोऽप्यवसरे सर्वस्वं पिठरे आरोप्य तं मूर्धा दधानः श्रीवलभीमवाप्य गोपुरसमीपवर्त्तिनाभाभीराणां सन्निधौ 'निवसन् अलन्तकृदातया तै रङ्ग इति दत्ताभिधानैस्तार्णमुटजं विधाय तद्वष्टम्भेन यावत्तस्थौ तावत्कश्चित्कार्पटिकः कल्पपुस्तकर्मभाणेन रैवतकशैलादलावुना सिद्धरसमादाय मार्गमतिक्रामन् काकूर्पतुम्बडीति सिद्धरसादंशरीरिणीं वार्णामाकर्ण्य विस्मयस्मेरमना जातभीर्वलभीपरिसरे तस्य सच्छद्मनो वणिजः सद्मनि रङ्ग इति तन्नाम निःशङ्कतया तत् सरसमलावु तत्रोपनिधीचक्रे। स स्वयं श्रीसोमेश्वरयात्रायां गतः। कस्मिन्नपि पर्वणि पाकविशेषाय चुल्लीनियोजितायां तापिकायामलावुरन्ध्राद्गलितरसविन्दुना हिरण्मयीं तां निभाल्य स वणिग् तं सिद्धरसं चेतसा निर्णीय तदलावुसहितं गृहसर्वस्वमन्यत्र नियोज्य स्वं गृहं प्रदीपनेन' भस्मीकृत्य परस्मिन् पुरगोपुरे' सौधं निर्माप्य तत्र निवसन्, कदाचित्पाञ्चाज्यविक्रयकारिण्याः स स्वयं घृतं तोलयंस्तदक्षीणं निरीक्ष्य घृतपात्राधः कृष्णचित्रककुण्डलिकां विमृश्य[10] केनापि कैतवेन तदुव्यत्ययादपहृत्य चित्रकसिद्धिं स्वीचकार। कदाचित्तस्यागण्यपुण्यवैभववशात्सुवर्णपुरुषसिद्धिरजायत। इत्थं त्रिविधसिद्धया कोटिसंख्यानि[11] धनानि संगृह्यापि कदर्यवर्यतया क्वापि सत्पात्रे तीर्थे वानुकम्पया वा तस्याः श्रियो न्यासो दूरे तिष्ठतु, प्रत्युत सकललोकसंजिहीर्षया तां लक्ष्मीं सकलस्यापि विश्वस्य कालरात्रिरूपामदर्शयत्।

२०३) अथ स्वसुताया रत्नखचितकाञ्चनैकङ्कतिकायां राज्ञा स्वसुतायाः कृते प्रसभमपहृतायां तद्विरोधानुरोधात्स्वयं तत्र[12] म्लेच्छमण्डले गत्वा वलभीभङ्गाय तत्पार्थिवाः काञ्चनकोटीस्तस्य नृपकोटीरस्य[14] समर्प्य प्रयाणमचीकरत्। तदनुपकृतस्तु एकः[15] छत्रधरो निशाशेषे सुसजाग्रदवस्थेऽवनीपतौ[16] पूर्वसङ्कृतितेन केनापि पुंसा सममित्यालापमकरोत्-'अस्तत्स्वामिनां मञ्चे' भूपकोऽपि[17] नहि। यदयमभ्यर्पतिर्महीमहेन्द्रः केनाप्यज्ञातकुलशीलनासाधुना साधुना वापि वणिजा नामकर्मभ्यां रङ्केण प्रेरितः सूर्यपुत्रं[18] शिलादित्यं प्रति यश्चचालेति पथ्यां तथ्यां तद्वाचमाकर्ण्य किञ्चिच्चेतसि विचिन्तयन् तस्मिन्नहनि नृपः प्रयाणकविलम्बमकरोत्। अथ रङ्कः साशङ्कैस्तद्भृत्तान्तं निपुणवृत्त्यावगम्य काञ्चनदानेन तस्य काञ्चनतृप्तिमासूत्र्य पुनः परस्मिन्नत्यूपे विचार्याविचार्य वा कृतप्रयाणोऽयं महानरेन्द्रश्चलितः। 'सिंहस्यैकपदं यधैति न्यायावलित एव राजते। यतः[21]—

२३९. मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा हरिं[22] व्याहर्तां जनः। तस्य चोभयथा[23] क्रीडा[24] लीलादलितदन्तिनः॥

इत्यस्य स्वामिनो निःसीमपराक्रमस्य सन्मुखे कः स्यादतीति तद्गिरा मोत्साहवान् म्लेच्छपतिर्नरेनिनादभयभिरितरोदःकन्दरं प्रयाणमकरोत्। इतश्च तस्मिन्नवसरे[25] वलभ्यां श्रीचन्द्र-

---

1 P 'उच्चवसरे' नास्ति। 2 D समीपेऽवसत्। 3 P इत्यवोचत्। 4 P 'पुरुष' नास्ति। 5 P काकुभः। 6 D 'सिद्धरसात्' नास्ति। 7 D प्रदीपकेन। 8 AD गोपुरे। 9 AD अक्षयं। 10 P विभाव्य। 11 D संख्यामिधानानि। 12 D 'काञ्चन' नास्ति। 13 AD नास्ति। 14 'तस्य नृपकोटीरस्य' स्थाने D 'भर्त्रे'। 15 AB एकश्छत्रधरो। 16 P भूमिपतौ। 17 P मधौ। 18 AD सूर्यं कोटिं। 19 P सूर्यात्मजं। 20 P सावद्यः। 21 P नास्ति। 22 P हरिं। 23 AD द्वयमपि। 24 P क्रीडा—। 25 D यावरे।

प्रतिष्ठिमम्बाक्षेत्रपालाभ्यां सहितमधिष्ठातृबलाद्भगवतामर्गेण शिवपत्तनभुवि भूषणीवभूव। यथा-
पिता अप्रतिमा श्रीवर्द्धमानप्रतिमा चाष्टशतवृत्तयाधिष्ठातृबलेन सञ्चरन्ती पथि आश्विनीपूर्णि-
मायां श्रीमालपुरमलंचकार। अन्या अपि सातिशया देवमूर्त्तयो यथोचितं भूभागमलंचक्रुः। 5
तत्प्रबन्धतया च श्रीवर्द्धमानसूरीणां चोत्पातज्ञापनावसरे-

२४०. का त्वं सुन्दरि जल्प देविसदृशे! किं कारणं रोदिषि?,
भङ्गं श्रीबलभीपुरस्य भगवन्! पश्याम्यहं प्रत्ययः'।
भिक्षायां रुधिरं भविष्यति पयो लब्धं भवत्साधुभिः
स्नातव्यं मुनिभिस्तदेव रुधिरं यस्मिन्पयो जायते ॥

एवमुत्पातेषु सञ्जायमानेषु पुरीपरिसरं प्राप्तेषु म्लेच्छसैन्येषु देशभङ्गसमासादितपङ्केन रङ्केन पत्रशाल्यादिकान् कनकवितरणैर्बहुधा विभेद्य तस्य हयस्यारोहणकाल एव तैः क्रियमाणे10
मलिशल्यसारावणि तार्क्ष्यवदुड्डीय तस्मिंस्ताक्ष्यें दिवमुत्पतति, किंकर्त्तव्यतामूढः स शिलादित्य-
स्तैर्निर्जग्ले। तदनु तैर्लीलयैव वलभीभङ्गः सूचितः।

२४१. षण्णवपरीवासस्यं तिन्निसयाइं अइक्कमेऊण। विक्कमकालाउ तओ वलहीभङ्गो समुप्पन्नो ॥

॥ इति श्रीशिलादित्यराज्ञ उत्पत्तिस्तथा रङ्कोत्पत्तिस्तत्कृतो वलभीभङ्गश्चेति प्रबन्धत्रयम्* ॥

२४४) अथ श्रीरत्नमालनगरे श्ररत्नशेखरो नाम राजा। स कदाचिद्दिग्यात्रामल्लावृत्तः पुरप्र-15
वेशमहोत्सवे विपणिश्रेणिं शृङ्गारितां मृगयमाणः कस्मिन्नपि हट्टे काष्ठपात्रीयुतं कुद्दालमालोक्य
कौपवंशजानन्तरं प्राभृतपाणौ महाजने समायाते 'सुस्विनो यूयम्?' इति नृपालापानन्तरं तैः 'न
सुस्विनो वयमि'ति विज्ञाते विभ्रमभ्रान्तचित्तस्तान्" विसृज्य कस्मिन्नपि निर्व्यलीकावसरे पुरप्रधाना-
नाहूय 'किं न सुस्विनो यूयम्?' इति पृष्टाः"। अपि च काष्ठपात्रीयुतकुद्दालस्योर्ध्वीकरणकारणम-
नुपुक्काले इति विज्ञप्तयामासुः-'यत्र स्वामिना काष्ठपात्र्यादिकमवधारितं," स वित्तेश्वरः सवित्त-20
मेकमाजानन् काष्ठपात्रिकयैव" सवित्तसञ्चलनां ज्ञापयितुं सङ्केतं चक्रे। तथा च न सुस्विनो वय-
मिति स्वामिनः सन्तानाभावात्। फोटीध्वजकुलाकुलं नगरमिदं स्वामिना चिरकाललालितमन्य-
थानाथाकेन परां कोटिं नीयत!' इति पुरातनस्यान्तःपुरस्य वन्ध्यात्वं बुद्ध्या निधाय नृपवंशा-
दूर्ध्वं नीतनवान्तःपुरं चिकीर्षवः स्वामिनोऽनुमत्या पुण्याकेदिने" केनापि प्रधानशाकुनिकेन समं
गतवागारं प्राप्ताः। कामपि दुर्गतनितम्बिनीमासन्नप्रसवां काष्ठभारवाहनैकवृत्तिं शिरोधिरूढदु-25
र्गामालोक्य शाकुनवित् तामश्वत्थादिभिरभ्यधयन्, तैः किमेतदिति पृष्टः प्राह-'यः कश्चिदस्या
जायते सुतः स एवात्र नृपो भावी, नेतृहस्पतिमतं प्रमाणमि'त्यसम्भाव्यं वृत्तान्तममुमन्यमानाः
सन्तोऽगमन्" नृपाय प्राभृतं यथापरिचितं तत्स्वरूपं निवेदितवन्तः। अथ सेवदेवदुरमना नृप
शाकुनैरेभां गर्भापूर्णां भाव्यमाणामिष्टे दैवतं स्मरेणाभिहिते सा मरणभयव्याकुला प्रदोष-
काले शयानानुज्ञाप्य शङ्काभङ्गं कुर्वते तापसा प्रसूतं पुत्रं तस्य [illegible]

7 गर्भा-30

पूरीकृत्य पुनरपि राज्ञे विज्ञपयांचक्रुः। अथ काचिन्नृत्ती सन्ध्याद्यवेऽपि पयःपानं कारयन्ती तमनुदिनं वृद्धिमन्तं कारयामास। तस्मिन्नवसरे देव्या महालक्ष्म्याः पुरतश्चङ्कशालायां हरिण्याश्चर्णपादानामधः शिशुरूपं नाणकं नूतनं सद्यायमानमाकर्ण्य कश्चिन्नवीनो नृप उत्पन्न इति प्रहृतया वार्त्तया श्रीरत्नशेखरः सैन्यानि प्रतिदिशं तं शिशुं विशसितुं प्राहिणोत्। तैर्यदाऽदेवलोक्य लब्धो-
5 ऽपि बालहत्याभीतैः स सायं पुरगोपुरे गोकुलखुररवैर्यथायं बालो विपन्नः सन् स्वयमपवादाय न भवतीति दूरस्थैर्यावन्मुक्तस्तावत्तत्रायातं गोकुलं तं मूर्त्तिमन्तं पुण्यपुञ्जमिव बालमालोक्य तैरेव पदैः स्तम्भितमिव तस्थौ। अथ पाश्चात्यपक्षात्पुरो भूय नृपभो वृषभासुरं तं शिशुं पदानामन्तराले निधाय गोधनं सकलमपि प्रेरयामास। अथ तं वृत्तान्तं नृपोऽवधार्य तैः सामन्तनगरलोकैस्तं बालमानीय पुत्रीपमाणः श्रीपुञ्ज इति दत्ताभिधानः प्रवर्द्धयामास।

10 २०५) अथ श्रीरत्नशेखरे राज्ञि दिवं गते तस्य राज्ञः कृताभिषेकस्य साम्राज्यं पालयतः पुत्री समजनि। सा च सम्पूर्णसर्वाङ्गावयवसुन्दराऽपि कपिमुखी। तेन वैराग्येण विषयविमुखतां विभ्राणा श्रीमातेति नामधेयं[1] बभार। सा कदाचिज्जातजातिस्मृतिः पितुरग्रे स्वं पूर्वभवं निवेदितवती–'यदहमर्बुदाद्रौ पुरा कापिपल्लीत्वमनुभवन्ती कस्यापि शाखिन एकस्याः शाखायाः शाखान्तरं सञ्चरन्ती केनापि तदतुल्येन शिल्पेन[2] विद्धतालुः पञ्चत्वमासदम्। तदधोवर्त्तिनि
15 कामितीर्थकुण्डे यावद्गलितं वपुः पपात तावत्तीर्थातिशयान्मामकं वपुर्मानुषाकारमभवत्। यन्मत्सकं तु तत्तथैवास्ते तेनाहं कपिवदना। अथ श्रीपुञ्जनृपस्तस्यास्तन्मत्सकं कुण्डे प्रक्षेपयितुं निजानार्षपुरुषान्समादिदेश। तैस्तु सुचिरात्तत्र तदवस्थं विलोक्य तथाकृते सा श्रीमाता मानवानना समजनि। ततःप्रभृति सा मातरपितरावनुज्ञाप्याऽर्बुदसंख्यगुणं तस्मिन्नेवाऽर्बुदे तपस्यन्ती, कदाचिद्गगनगामिना योगिना दृष्टेति। स च तत्सौन्दर्यापहृतहृदयो गगनादुत्तीर्य
20 प्रेमालापपूर्वकं 'त्वं मां कथं न वृणोषि?' इति पृष्टा[3] सेत्यवादीत्–'साम्प्रतं तावत्क्षणदायाः प्रथमो यामो व्यतीतः; तुर्ययामस्य ताम्रचूडेषु रुतमकुर्वाणेषु यस्यस्मिन्नगे कयाचिद्विद्यया द्राव्यापद्या हृत्वा[4] कारयसि ततो भवन्तमभिकं[10] करोमी'ति तदुक्तिसमनन्तरमेव तत्र कर्मणि चेटकपेटकं नियोज्य यामद्वयेन निर्मापिते सर्वपद्मानिवहे, श्रीमाता स्वशक्तिवैभवेन कृतकताम्रचूडरवं कारयन्ती, तेनागत्य 'विवाहाय सज्जीभवे'त्यभिदधे। 'तव पद्मायां निष्पाद्यमानायां
25 कुक्कुटरवः समजनिष्टे'ति तयोक्ते 'भवन्मायया कृतकं कूकवाकुरवं को न वेत्ति?' इत्युत्तरं ददानः, स सरित्तीरे तज्जाम्योपढौकितविवाहोपचारः, श्रीमात्रा 'समस्तविद्यामूलं तन्त्रिशूलमिदं विहाय पाणिपीडनाय सन्निहितो भवे'त्यादृप्य, प्रेमोपहृतचित्ततया तत्तथा कृत्वा सायीप्यमुपागतः। तत्पादयोः कृतकान् शुनो नियोज्य हृदये तेन त्रिशूलेनाहत्य मारितः[11]। इत्थं निःसीमशीललीलार्पितेन स्वं जन्मातिवाहितवती। तस्यामस्वपदशीलायां व्यतीतायां श्रीपुञ्जराजा
30 तत्र शिखरन्यरहितं प्रासादमाकारयत्। यतः पञ्चमासान्ते तस्य गिरेरधोभागवर्त्ती अर्बुदनामा नागो यदा चलति तदा पर्वतकम्पो भवति। अतः शिखररहितास्तत्र सर्वेऽपि प्रासादाः।

॥ इति श्रीपुञ्जराज-तत्पुत्रीश्रीमाता-प्रबन्धः ॥

---

1 'यन्नाद' स्थाने D 'पत्र तत्र'। 2 P सर्व०। 3 'सामन्तनगरलोकैस्त' स्थाने D 'सर्वं समरसेव कार्यमेवमव' एते वाक्यान्। 4 P काम्य। 5 P भङ्गेन लिती। 6 BP मासि। 7 D 'भाव' मासि। 8 D प्रभव। 9 D मासि। 10 D अभीष्टं। 11 P व्यापादितः। 12 P पर्वतस्य।

२७६) कदाचिद्यौवदेशे गोवर्द्धनो नाम राजाभूत्। तत्र[1] स्तम्भे निबद्धा सभामण्डपपुरतो न्यायिना[2] हन्यमाना न्यायघण्टा निनदति। अन्यदा तस्यैकसूनोः कुमारेण रथारूढेन पथि सञ्चरताऽज्ञातवृत्त्या कश्चिद्वत्सतरः पथि[3] व्यापादितः तन्माता सौरभेयी नयनाभ्यामजस्रमश्रूणि वर्षन्ती स्वपराभवप्रतीकाराय शृङ्गाग्रेण न्यायघण्टामवीवदत्। तद्घण्टाटङ्कारं[4] नृपो निशम्यार्जुनकीर्तिस्तम्भार्जुनीवृत्तान्तं मूलतोऽवगम्य निजं न्यायं परां कोटिमारोपयितुं प्रातः स्वयं स्यन्दने निविशन्तं प्रियपुत्रोऽपि तमेकमेव पुत्रं पथि नियोज्य तदुपरि तां धेनुं साक्षीकृत्य[7] रथं भ्रामयामास। तस्य भुभूजः सत्त्वेन तस्य सुतस्य भूपसा भाग्यवैभवेन रथस्य रथाङ्गे समुद्धृते स कुमारो न विपन्नः।

॥ इति गोवर्द्धननृपप्रबन्धः ॥

२७७) अथ कान्यां पुरि पुरा पुराणनृपतिश्चिरं राज्यं निर्गर्वः कुर्वन्, कदाचिन्मतिसागराभिधानेन प्रियसुहृदा महामात्येनाऽजुगम्यमानो राजपाटिकायां व्रजन्, विपर्यस्ताभ्यस्तेन[8] तुरङ्गेण नृपेऽपहियमाणे चतुरङ्गचमूचक्रे क्रमेण दवीयसि सञ्जायमानेऽप्यतिजवे जवनेऽधिरूढस्तदानुपदिक्कः सचिवः[10] कियत्यपि भूभागे उल्लङ्घिते सति मार्गोल्लङ्घनपरिश्रमादत्यन्तसुकुमारतया रुधिरप्लुतत्वाद्विपन्ने नृपतौ कृतानन्तरकृत्यः, तं तुरङ्गमं तद्वेपं च सहादाय प्रदोषसमये पुरं प्रविशन्, राज्यसन्तानचिकीः सीमालभूपालभयात्कमपि नृपतेः सवयसं सरूपं च कुलालमालोक्य तद्वेषार्पणपूर्वं तुरगेऽधिरोप्य सौधप्रवेशानन्तरं देव्यै तं व्यतिकरं निवेद्य, सचिवेन पुण्यसार इति नाम[11] विधाय स एव नृपतीचक्रे। इत्थं[12] कियत्यपि गते काले स सचिवश्चमूसमूहवृतः प्रतिनृपतिं प्रति प्रतिष्ठासुः स्वप्रतिहस्तकप्रायं कमपि प्रधानपुरुषं नृपतिसेवाकृते नियोज्य[13] स्वयं देशान्तरविहारमकरोत्। अथ स पृथिवीपतिर्निरङ्कुशो वेश्यापतिरिव खैरविहारी तदनन्तरं पुरकुम्भकारान्समस्तानाहूय मृन्मयान् हयान् करिकलभकरभवपुर्भादींश्च निर्माय तैः समं चिरं क्रीडत्। एवं स्थिते समस्तराजलोकस्यावहेलनां नृपतेर्निदामथ ततः स्कन्धावारात् स सचिवः स्वल्पपरिच्छदो[14] नृपमुपेत्येत्यवादीत्-'यस्त्वमिद्रानीमेवाविस्मृतकारुभावः स्वभावचलाचलतयाँ यदि कामपि मर्यादां न मन्यसे, तदा त्वां निर्विषयीकृत्य कमप्यपरं कुलालवालं भूपालं करिष्यामी'ति तदुक्तिक्षुब्धः[16] स नृपः सभायामुपांशुभूमौ 'कोऽत्र भोः?' इति व्याहृतिसमनन्तरमेव सजीवमूर्तेश्चित्रपदातिभिः स सचिवः सन्दानितः। तदसम्भाव्यं महदाश्चर्यं "विमृश्य तत्प्रभुप्रभावाविर्भावच-25 मत्कृतचित्तस्तत्पदयोर्निपत्य स्वं मोचयितुमलर्थमभ्यर्थयन् नृपेण तथा कारितेऽसम्भक्तिकं विज्ञपयामास-'भवतः साम्राज्यदाने निमित्तमात्रोऽहम्, तव प्रभावादालेख्यरूपाणि अपि सचेतनीभूयेदं निदेशवशंवदानि भवन्ति तत्र प्राकृतान्येव" कर्माणि कारणमत एव भवान्पुण्यसार इति सान्वयनामा।

॥ इति पुण्यसारप्रबन्धः ॥

30

---

1 AB तदीय०; D तदाय०। 2 BP न्यायेन। 3 AD नास्ति। 4 P 'अजर्यं' नास्ति। 5 P यं पञ्चानिनादं। 6 AD निवेदय। 7 D साक्षात्कृत्य। 8 P गण्डत्। 9 D विपर्यस्तजवेन। 10 P विना सान्वयम्। 11 D श्रीमाल०। 12 P नामधेयं। 13 P नास्ति। 14 AD निवेद्य। 15 A पशा०; P विशा०; Db पेशा०; B पशार्थं०। 16 P क्षब्धत्। 17 P विहाय सान्वयम् 'कृत्य'। 18 P परिकरः। 19 P सहजचतुरया। 20 P कृतिवः। 21 D सजीवः। 22 P इति विज्ञप्तत्। 23 BP जानाति।

२०८) अथ पुरा कुसुमपुरे नगरे[1] नन्दिवर्द्धननामा राजकुमारो निर्जच्छत्रधरेण समं देशान्तरविलोकनकुतुकी पितरावनापृच्छ्य यदृच्छया गच्छन् प्रत्यूषकाले कापि पुरे प्राप्तः । तत्राऽपुत्रिणि नृपतौ पञ्चत्वमुपागते सति सचिवैरभिषिक्तः पट्टहस्ती निर्विलेऽपि नगरे यदृच्छया भ्रामं भ्रामं स सम्भ्रमं[2] तत्रागतः । तं नृपकुमारमासन्नमपि दुःखप्रमिव विस्मृत्य परं छत्रधरमभ्यर्पयत्[3] । स च तत्प्रधानैर्महता महोत्सवेन[4] पुरं प्रवेश्यमानो राजकुमारमपि तथैव महत्या प्रतिपत्त्या सह गृहीत्वा सौधं गतः । 'अहं राजलोकस्य स्वामी त्वं तु मम' इत्युक्तितैरुपचारवचनैस्तमन्तरितमाराध । स तु राजा राजगुणानामनर्हो निरवधिदुर्मेधा वर्णाश्रमपालनापरिश्रमानभिज्ञो यथा यथा प्रजापीडनपरः साम्राज्यं कुरुते तथा तथा पशुपतिमूर्ध्ना[5] विधृतराजेव स कुमारः प्रतिदिनं हीयते । कस्मिन्नप्यवसरे तं तथास्थितं कुमारं स नृपतिस्तत्तनुतां[6]हेतुं पृच्छन् 'दुर्मेधतया त्वं[7]' यत्प्रजाः पीडयसि तेनात्यन्तमनौचित्येन कृशतामावहामि ।

२४२. वासो जडाण भज्झे दुज्जीहीं सामिसवणपंडिलग्गा । जीविउइ वे[8]" लाहो झीणचे[9]" विम्हओ" कीस ॥

इति मया गाथार्थः सत्यापितोऽस्ती'ति तद्वचनानन्तरं 'यदस्याः प्रजायाः पापनिरताया अपुण्योदयेनावद्यंभाविपीडनावसरेऽहं नृपतीकृतः । यदि प्रजायाः परिपालना लोकेशोऽभ्यलिखिष्यत्तदा भवत एव पट्टहस्ती पट्टाभिषेकमकरिष्यदि'ति तदुक्तियुक्तिभ्यां भेपजाभ्यामिव निगृहीतरुक्[10] स कुमारो वपुःपीवरतां बभार ।

॥ इति कर्मसारप्रबन्धः ॥

२०९) अथ गौडदेशे लप(ख)णावत्यां नगर्यां श्रीलक्ष्मणसेनो नाम नृपतिरुमापतिवरनाम्ना[11]" सचिवेन सर्वबुद्धिनिधानेन" चिन्त्यमानराज्यधुरिरं राज्यं चकार । स त्वनेकमत्तमातङ्गसैन्यसङ्गादिव मदेनान्धतां[12]" दधानो मातङ्गीसङ्गपङ्ककलङ्कभाजनमजनि । उमापतिधरस्तु तदव्यतिकरमवगम्य प्रकृतिस्थूरतया च स्वामिनोऽनाकलनीयतां[13]" च विचिन्त्य प्रकारान्तरेण तं बोधयितुं सन्नामण्डपभारपट्टे गुप्तवृत्त्यामूनि काव्यानि लिलेख—

२४३. शौर्यं नाम गुणस्तवैष तदसु स्वाभाविकी स्वच्छता किं मूमः शुचिता मनोजन्यशुचयः सन्त्यशुचयापरे[14]" ।
किं चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ॥

२४४. त्वं चेत्सञ्चरसे वृषेण लघुना[15]" का नाम दिग्दन्तिनां व्यालैः कङ्कणभूषणानि तनुयें[16]" हानिं हेसामयि ।
मूर्द्धन्यं कुरुषे जडांशुमयशः किं नाम लोकत्रयीदीपस्याम्बुजबान्धवस्य जगतामीशोऽसि किं मूढहे ॥

२४५. छिन्नं ब्रह्मशिरो यदि प्रथयसि प्रेतेषु सख्यं यदि क्षीवः क्रीडसि मातृभिर्यदि रतिं धत्से श्मशाने यदि ।
मुग्धा संहरति प्रजा यदि तथाप्याधाय भक्त्या मनस्तं सेवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या स एवेश्वरः ॥

२४६. एतस्मिन्महति प्रदोषसमये राजा त्वमेकस्तयो रक्ष्मीमम्बुरुहां पिधाय मुकुदे किं नो[17]" वनोपि श्रियः ।
यद्वाक्षी स्थितिरत्र चेत्[18]" सुमनःश्रेणीषु सम्भावना त्वं तावत्कलमोऽसि चिरयितुं धाताधिं नैव क्षमः ॥

---

1 AD नाम्नि । 2 AD 'भ्रिम' नाम्नि । 3 BP °र्पयत् । 4 P प्रभाव° । 5 P गङ्गेशभ्रि° । 6 'भ्रमं भ्रमं सम्भ्रमं' स्थाने D 'कथम्' । A 'त्व भ्रमन्' । 7 AD °मपुर° । 8 P महेन्द्र । 9 AD 'परिभ्रम' नाम्नि । 10 D नाम्नि । 11 AD शेलीदेवा । 12 P °मिश्रत्व° । 13 P परि । 14 AD झीवि° । 15 D विद्विषो । 16 D 'कम्' नाम्नि । 17 AD भिषिजा । 18 D मङ्गल्यता । 19 D अवाक्शेक्ष° । 20 P भवन्ति । 21 P शार्ङ्ग धवारो । 22 AD लघुना । 23 P कुरुषे । 24 BP का । 25 P पय ।

२४७. [1]सद्वृत्तसद्गुणमहार्हमनर्घ्यमूल्यकान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्त्तेः ।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न हा हार हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥

कस्मिन्नपि सर्वावसरंप्रस्तावे[2] तानि वीक्ष्य[3] तदर्थमवगम्य तस्मिन्नन्तर्द्वेषं दधौ । यतः–

२४८. प्रायः सम्प्रति [4]क्रोधाय सन्मार्गस्योपदेशनम् । विलूननासिकस्येव [5]यद्वदादर्शदर्शनम् ॥

इति न्यायात्सामर्थतया तं पदभ्रष्टं चकार । 5

अथ स नृपतिः कदाचिद्राजपाटिकायाः प्रत्यावृत्तो दुरवस्थमेकाकिनमुपायविधुरंसुमापतिधरं[6] तं वीक्ष्य क्रोधाद्धयाय हस्तिपकेन हस्तिनं प्रेरयामास[7] । स तु निपादिनं प्रति प्राह–'यावदहं राज्ञोऽग्रे किञ्चिद्वच्मि तावज्जवान्निवार्यतां गजः ।' तद्वचनात्तेन तथाकृते उमापतिधरः प्राह–

२४९. नग्नस्तिष्ठति धूलिधूसरवपुर्गोघ्नीमारोहति व्यालैः क्रीडति नृत्यति स्रवदसृग् चर्मोद्वहन् दन्तिनः ।
आचाराद्धरिरेवमादिचरितैरावर्द्धरागो हरः[8] सन्तो नोपदिशन्ति यस्य गुरवस्तस्येदमाचेष्टितम् ॥ 10

इति तद्विज्ञानाङ्कुशेन वशंवदमनोगजो निजचरित्रे[10] किञ्चित्सानुशयः स्वममन्दं निन्दंस्तदूव्यसनं शनैर्निपिध्य तं पुनरेव प्रधानीचकार ।

॥ इति लक्ष्मणसेनोमापतिधरयोः प्रबन्धः ॥

२५०) अथ कासिनगर्यां जयचन्द्र[11] इति नृपः प्राज्यैसाम्राज्यलक्ष्मीं पालयन् पङ्गुरिति विरुदं बभार । यतो यमुना-गङ्गायष्टियुगावलम्बनमन्तरेण चमूसमूहव्याकुलिततया कापि गन्तुं न प्रभ- 15
वति । कस्मिन्नप्यवसरे तत्र वास्तव्यस्य कस्यापि शालापतेः पत्नी सूहवनाम्नी सौन्दर्यनिर्जितजगत्रयश्रैणा, भीष्मग्रीष्मतौ जलकेलिं विधाय गङ्गासरित्तीरे तस्थुषी सा खञ्जनाक्षी, व्यालमौलिस्थितं खञ्जनं वीक्ष्य तमसम्भाव्यं शकुनं कस्यापि द्विजन्मनः[12] स्नातुमायातस्य पदोर्निपित्य तद्विचारं पप्रच्छ । स निमित्तवित् 'चेन्मदादेशं सदैव तनुपे तदा तव विचारमहं निवेदयामी'ति 20
तेनोक्ता तव पितृनिर्विशेषस्य मान्यामाज्ञां[13] सदैव मूर्ध्ना तां वहामी'ति प्रतिज्ञापरायास्तस्याः 'सप्तमेऽहनि त्वमस्य नृपतेरग्रमहिषी भविष्यसी'ति आदिश्य द्वावपि यथागतं जग्मतुः । अथ निमित्तविदा निर्णीते वासरे स राजा राजपाटिकायाः प्रत्यावृत्तः कापि रथ्यायां नेपथ्यविहीनामपि अगण्यलावण्यपुण्याङ्गीं तां शालापतिबालां विलोक्य खचित्तसर्वस्वचौरीमूरीकृत्याग्रमहिषीं चकार । तदनु तया कृतज्ञया[14] विभ्रं प्रति स्वां प्रतिज्ञां[15] सारन्त्या नृपाय तस्मिन् विद्याधरनिमित्ते 25
विज्ञप्ते पदद्वमणादपूर्वं तस्मिन् विद्याधरे आहूयमाने, विद्याधराभिधानानां द्विजानां सप्तशती मागतां विलोक्य तमेकमुपलक्षितं पृथक् कृत्वा शेषेषु यथोचितं सत्कृत्य विसृष्टेषु नृपतिः 'यथेप्सितं पार्थये'ति विद्याधरं विपद्विधुरं प्राह । राजादेशप्रमुदितेन तेन 'अङ्गसेवा सदैवास्तु' इति प्रार्थिते नृपतिना तथेति प्रतिपन्ने, तस्य निरवधिचातुर्यं पर्यालोच्य सर्वाधिकारभारे[16] धुरन्धरो व्यधापि । स च क्रमेण सम्पन्नसम्पन् निजद्वात्रिंशदवरोधपुरन्ध्रीणामनुवासरं जात्यकर्पूरपूराभ-

† इदं पद्यं P आदर्शे नोपलब्धम् । 1 D कस्मिन्नप्यवसरे । 2 P °समये । 3 P निरीक्ष्य । 4 D सन्ति प्रकोपाय । 5 P विलूनदर्शे । 6 P नास्ति 'उपायविधुरं' । 7 P विहाय नान्यत्र 'उमापतिधरं' । 8 P व्यापारयामास । 9 D °नागहरे । 10 D चरित्रैकचित्रे । 11 P जयचन्द्र । 12 P 'मान्य' नास्ति । 13 P द्विजस्य । 14 D सामान्या मयाज्ञा । 15 AD विप्रप्रतिज्ञां । 16 AD विप्रप्रतिज्ञां । 17 P सर्वव्यापारभारे ।

रणानि कारयन् प्राच्यानि निर्माल्यानीत्यवकरकूपिकायां त्याजयन् साक्षादैवतावतार इव दिव्यभोगान् भुञ्जानोऽष्टादशजङ्घासहस्राणां ब्राह्मणानामभिलषिताभ्यवहारदानादनु स्वयमश्नाति ।

२११) अथ कदाचित् नृपतिना वैदेशिकभूपतिमभिषेणयितुं चतुर्दशविद्याधरो विद्याधरो राजादेशादेशान्तरारण्यवगाहमानः क्वचिदिन्धनविहीने देशे विहितावासस्तेषां विप्राणां पाककाले सूपकाराणां तैलाभ्यक्तवस्त्रदुकूलान्येवेन्धनीकुर्वन् तान्विप्रान् रूढवैव भोजयामास। अथ प्रतिरिपुं निर्जित्य जितकासितया व्यावृत्य प्राप्तनिजपुरीपरिसरः पिण्याकाभिलाषात् दुकूलज्वालनेन कुपितं भूपतिमवगम्य स्वं गृहमर्घिभिर्लुण्टाप्य तीर्थोपासनवासनया सञ्चरन्, आनुपदिकेन नृपतिनानुनीयमानो मानोन्नततया नृपतेराशयं स्वाभिलाषसम्भवेन निवेद्य, कथंकथंचिदाकृष्टश्च निजमवसानमसाधयत् ।

२१२) तदनन्तरं सूहवदेव्या निजाङ्गजस्य कृते युवराजपदवीं याचितो नृपः 'सङ्ग्रहिणीपुत्र्या सङ्गंशे राज्यं न युज्यते' इति बोधिता नृपतिं जिघांसुर्म्लेच्छानाहूतवती। अथ स्थानपुरुषाणां समायातविज्ञप्तिकया तं व्यतिकरमवधार्य लब्धपद्मावतीवरप्रसादं सादरं कमपि दिग्वासस्यं निमित्तं पृष्टवान्। स पद्मावत्याः सप्रत्ययं म्लेच्छागमनिषेधरूपसमादेशं नृपतेर्विज्ञपयांचक्रे। अथ कियद्दिनानां प्रान्ते तान् संनिहितानाकर्ण्य स आशाम्बरः 'किमेतदिति पृष्टस्तस्यामेव निशि नृपतिप्रत्यक्षं पद्मावत्याः पुरो होममारभत। अथ निरवद्यकूटिविधया होमकुण्डाज्वालामालान्तरिता प्रत्यक्षीभूय श्रीपद्मावती तुरुष्कागमनिषेधमुक्तवती। अथ सामर्षः क्षपणकस्तां कर्णयोर्धृत्वा क्रोधानुबन्धात् 'तेषु संनिहितेषु किं भवत्यपि वितर्थं ब्रूषे?' इति तेनोपालम्भिता सती सैवमवादीत्–'त्वं यां पद्मावतीमतीव भक्त्या पृच्छसि साऽस्तप्रतापवलात्पलायांचक्रे। अहं तु म्लेच्छगोत्रदैवतं मिथ्याभाषणेन लोकं विश्वास्य म्लेच्छैर्विश्वासं कारयामी'त्युदीर्घं तस्यां तिरोहितायां म्लेच्छसैन्येन प्रातर्वाराणसीं वेष्टितां चेटया जानन् तद्वनुध्यानैर्अंतुर्दशशतीमितनिस्त्रिंशयुग्मनिखनेऽपहृते बले सति प्रबलम्लेच्छबलैव्याकुलीकृतमनासं सूहवदेव्या अङ्गजं निजगजे नियोज्य जाह्नवीजले स राजा" ममज्ज ।

॥ इति जयचन्द्रप्रबन्धः ॥

२१३) अथ जगद्देवनामा क्षत्रियः त्रिविधामपि वीरकोटीरतां विभ्रत्, श्रीसिद्धचक्रवर्त्तिना सम्मान्यमानोऽपि" तद्गुणमञ्जवशीकृतेन नृपतिना परमर्हिश्रीपरमर्हिणा समाहूतः सोपरोधं पृथ्वीपुरन्ध्रीकुन्तलकलापकल्पं कुन्तलमण्डलमवाप्य यावत्तदागमं श्रीपरमर्हिणे द्वाःस्थो निवेदयति तावत्तत्सदसि काचिद्विटवनिता विवसना पुष्पचलनकां" नृत्यन्ती तत्कालमेवोत्तरीयं समादाय सापत्रपा सा तत्रैव निषसाद। अथ राजदौवारिकप्रवेदितायं श्रीजगद्देवाय परिरम्भेमियालापप्रभृति सन्मानदानादनु प्रधानपरिधानदुकूलं लक्ष्यमूल्यातुल्यो द्धटपटयुगं प्रासादीकृत्य तस्मिन् महाहसननिविष्टे सभासम्भ्रमे भग्ने सति नृपस्तामेव विटनटीं" नृत्यायादिदेश। अथ सा औ-

---

1 D 'क्या' नास्ति; Do सख्या०। 2 D चतुर्दशविद्याधरोऽपि प्रेषितो देशाद्०। 3 P यहिर्देशावास०। 4 BD तं पतिं। 5 P आपापसनः। 6 P विप्रत्व। 7 P वास्त्रेवत्यदं। 8 P धनुष्टङ्कारैः। 9 AD °कुल०। 10 AD नित्रे मत्रे। 11 P विहाय 'राजा' स्थाने 'गज.'। 12 P जयचन्द्र०। 13 D सन्मान्योऽपि। 14 P परमर्हिना। 15 D पुष्पचलनका। 16 D नास्त्रेप शब्दः। 17 P विटवनितां।

वित्यप्रश्चचक्षुश्चञ्चातुर्यधुर्यो 'श्रीजगदेवनामा जगदेकपुरुषः साम्प्रतं समाजगाम तत्तत्र विवसनार्हं जिह्रेमि । स्त्रियः स्त्रीष्वेव यथेष्टं चेष्टन्ते' इति तस्या लोकोत्तरया प्रशंसया प्रमुदितमानसस्तं वस्त्रसादीकृतं वसनयुगं तस्यै वितीर्णवान् ।

अथ श्रीपरमर्दिप्रसादतो देशाधिपत्ये सञ्जाते सति ऋणग्रस्तैस्तदुपाध्यायः श्रीजगदेवस्य मित्रनाय समागतः काव्यमिदं प्राभृतीचकार । तद्यथा— 5

२५०. *अश्वत्थतवालिनो भगवतः कस्यापि सङ्गीतकव्यासक्तस्य च तस्य कुन्तलपतेः पुण्यानि मन्यामहे ।
एकः कामदुघामदुग्ध मरुतः सूनोः सुवाहुद्वयीं प्रत्यक्षप्रतिपक्षभार्गव भवानन्यस्य चिन्तामणिः ॥

अस्य काव्यस्य पारितोषिके तस्मै स स्थूललक्षो लक्षार्द्धं वितनार ।

२५१. चक्रः पप्रच्छ पार्थं कथय मम सखे कास्ति किं स प्रदेशो
वस्तुं नो यत्र रात्रिर्भवति भुवि चिरायेति स प्रत्युवाच ।
नीते मेरौ समाप्तिं कनकवितरणैः श्रीजगदेवनाम्ना
सूर्येऽनन्तर्हितेऽस्मिन् कतिपयदिवसैर्वासरादैतसृष्टिः ॥ 10

२५२. क्षोणीरक्षणदक्षदक्षिणभुजे दाक्षिण्यदीक्षागुरौ श्रेयःसद्मनि धन्यजन्मनि जगदेवे जगदातरि ।
वर्त्तन्ते विदुषां गृहाः प्रतिदिनं गन्धेभगन्धर्वयोरालानद्रुमरज्जुदामघटनाव्यग्रीभवल्किंकराः ॥

२५३. त्वयि जीवति जीवन्ति वलिकर्णदधीचयः । दारिद्र्यं तु जगदेव ! मयि जीवति जीवति ॥ 15

२५४. दरिद्रान् सृजतो धातुः कृतार्थान् कुर्वतस्तव । जगदेव ! न जानीमः कस्य हस्तो विरंस्यति ॥

२५५. जगदेव ! जगदेवप्रासादमधितिष्ठतः । त्वद्यशःशिवलिङ्गस्य नवत्रैरक्षवायितम् ॥

[१७४] *कीर्तिस्ते जातजाड्येव चतुरम्भोधिमज्जनात् । प्रतापाय जगदेव ! गता मार्त्तण्डमण्डलम् ॥

[१७५] *सन्ति क्षत्रियदेवाय जगदेवाय भूभुजे । यद्यशःपुण्डरीकान्तर्गगनं भ्रमरायते ॥

[१७६] *एकः क्ष्माचक्रपीठे वितरति कनकं श्रीजगदेवदेवो 20
यात्रा दीनाः सहस्रं सततमिति मनो मा विषादास्पदं भूः ।
आदित्याः किं कियन्तः प्रवलतमतमस्तोमभञ्जनौघ-
प्राणत्राणप्रवाणप्रवणहरिखुरक्षुण्णदिक्चक्रवालाः ॥

२५६. अगाधः पायोधिः पृथु धरणिपात्रं विभु नभः समुत्तुङ्गो मेरुः ग्रथितमहिमा कैटभरिपुः ।
जगदेवो वीरः सुरतरुरुदारः सुरसरित् पवित्रा पीयूषद्युतिरमृतवर्षीति न नवम् ॥ 25

'न नवमि'ति जगदेवापिता समस्या पण्डितेन पूरिता ।

[१७७] *तथ्या पार्थकथा वृथा वलियं शक्रोऽज्ञनौ भूचरो
लोकः सम्प्रति साहसाङ्कचरिताश्चर्येऽपि मन्दादरः ।
दृष्टः कैतरिपुर्न कल्पतरुणा शून्यं महीमण्डलं
शोच्यो न स्मरविग्रहस्त्वयि जगदेवे जगदातरि ॥ 30

[१७८] *यद्यद्यं दुर्वारः किरति किरणश्रेणिमनिशं यशःप्रालेयांशुर्दिशि दिशि जगदेव ! भवतः ।
तदा सर्वं राकाभवसमयमालोक्य भुवनं कुहूशब्दो जातः पिकनिकरकण्ठैकरणः ॥

1 D °चक्रवर्ती । 2 P मर्ती । 3 D नास्येतत्पदं । * D पुस्तके इदं पद्यं मूलग्रन्थे न लभ्यते । 4 D पद्य । 5 P °भ्यः । 6 D स्वयम् । 7 P पुरश्चनिपात्रं । * एतद्विद्धद्धिर्वानि पद्यानि P आदर्शे पृथोपलभ्यन्ते ।

[१७१] *सत्रासा इव सालसा इव लसद्गर्वा इवार्द्रा इव व्याजिह्मा इव चकिता इव पुरो भ्रान्ता इवार्ता इव । त्वद्रूपे निपतन्ति कुत्र न जगद्देवप्रभोः सुभुवां वात्यावर्तननर्त्तितोत्पलदलद्रोणिद्रुहीदृश्यः ॥

इत्यादीनि बहूनि काव्यानि यथाश्रुतं ज्ञातव्यानि[1] ।

अथ श्रीपरमर्द्दिमेदिनीपतेः पट्टमहादेवी श्रीजगद्देवस्य प्रतिपन्नजामिः । कदाचित् राज्ञा [2]सीमालभूपालपराजयाय प्रहितः श्रीजगद्देवो देवार्चनं कुर्वन् छलघातिना परबलेन निजं सैन्यमुपदुतं शृण्वन् तमेव देवतावसरं न मुमोच । तस्मिन्नवसरे प्रणिधिपुरुषमुखाज्जगद्देवपराजयमश्रुतपूर्वमवधार्य महिषीं श्रीपरमर्द्दी प्राह–'भवद्भ्राता संग्रामाविरताऽहंयुतां[3] विभ्राणोऽपि रिपुभिराक्रान्तः पलायितुमपि न प्रभूष्णुरजनि'। इति नृपतेर्मर्माविधं नर्मोक्तिमाकर्ण्य प्रत्यूषसन्ध्याकाले सा राज्ञी प्रतीचिदिशमालोकितवती, राज्ञा 'किमालोकसे ?' इत्यादिष्टे 'सूर्योदयमि'ति; 'मुग्धे ! किं सूर्योदयोऽपरस्यां दिशि कदाचिज्जाघटीति ?' सा तु 'विरञ्चिप्रभृतीपः प्रतीच्यामपि प्रद्योतनोदयो दुर्घटोऽपि घटते परं क्षत्रियदेवजगद्देवस्य भङ्गस्तु न' इति दम्पत्योः मिथालापे, देवार्चनानन्तरं जगद्देवः पञ्चशत्या सुभटैः समं समुत्थितश्चण्डांशुरिव तमस्काण्डम्, केसरिकिशोर इव गजयूथम्, वात्यावर्त्त इव घनाघनमण्डलं [4]निखिलमपि प्रत्यर्थिपार्थिवकु(चे)लं[5] हेलयैव तद्दलयामास ।

२१४) अथ स परमर्द्दिनामा नृपो जगत्युदाहरणीभूतं परमैश्वर्यमनुभवन् निद्रावसरवर्जं रात्रिन्दिवं निजौजसा विच्छुरितं छुरिकाभ्यासं विदधानोऽशनावसरे परिवेषणव्याकुलं प्रतिदिनमेकैकं सूपकारमकूपः कृपाणिकया निघ्नन् पञ्चधिकेन शतत्रयेण भक्तकाराणां वधं निषेध्यमाणः कोपकालानल इति विरुदं बभार ।

२५७. आकाशं प्रसर प्रसर्पत दिशस्त्वं पृथ्वि भव प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसां युष्माभिरुज्जृम्भितम् ।
प्रेक्षध्वं परमर्द्दिपार्थिवयशोराशेर्विकाशोदयाद्धात्रीजोच्छ्वासविदीर्णदाडिमदशां ब्रह्माण्डमारोहति ॥

इत्यादिभिः स्तुतिभिः स्तूयमानश्चिरं साम्राज्यसुखमनुबभूव ।

२१५) स च सपादलक्षीयक्षितिपतिना श्रीपृथ्वीराजेन सह सञ्जातवैरग्रहः समराजिरमभिरुढः स्वसैन्ये पराजिते सति[10] कान्दिशीकः कामपि दिशं गृहीत्वा पलायनपरः स्वां राजधानीमाजगाम । अथ तस्य परमर्द्दिपार्थिवस्यापमानितपूर्वैः कोऽपि तत्पूर्वसेवको[11] निर्विषयीकृतः पृथ्वीराजराजसभासुपेतः प्रणामान्ते 'किं देवैतं परमर्द्दिपुरे विशेषात्सङ्कुलिभिरिज्यते ?' इति स्वामिनादिष्टस्तत्कालोचितं काव्यमिदमपाठीत्–

२५८. मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसस्तृष्णा न कृष्णार्चने लम्भः[12] शम्भुनितम्बिनीप्रणतिपु व्यग्रो विधातुग्रहः ।
नाथो नः परमर्द्दिनेन वदनन्यस्तेन संरक्षितः पृथ्वीराजनराधिपादिति तृणं तत्पचने पूज्यते ॥

इति स्तुतिपरितोषितः [13]स राजा तं यथेप्सितेनैं पारितोषिकेणानुजग्राह । सैं च त्रिःसप्तकृत्वस्त्रासितम्लेच्छाधिपो द्वाविंशतितमवेलायां स एव म्लेच्छाधिपतिः[14] पृथ्वीराजराजधानीमुपेत्य निजदुर्द्धरस्कन्धावारेण समवात्सीत्। त्रासितमक्षिकेव भूयो भूयो रिपुरुपैतीति निजनृपतेररति

1 P इत्यानि । 2 D श्रीमाल० । 3 D °वीरनाथतो । 4 P रिपुभर० । 5 D मर्मविघातन० । 6 D 'कदापित्' नास्ति । 7 AD 'घना–' नास्ति । 1–1 एतदन्तर्गतं वाक्यं P आदर्शे पत्र लम्भम् । 8 P श्रीचौहानसिलक्ष्कादिमदुतो । 9 D राज्य० । 10 D नास्ति । 11 'परमर्द्दि' नास्ति AD । 12 D °मानितवर्षसेवको । 13 D लब्धः । 14 A वद्दीस्तेन । 1–1 एतदन्तर्गता पंक्तिः D पुस्तके पतिता । 15 D तद्य । 16 P नृपतिः ।

मनोगतामवगम्य प्रभोर्निःसीमप्रसादपात्रं द्वितीयमिव गात्रं[1] तुङ्गनामा क्षात्रं तेजो वहन् सुभट-कोटिकोटीरः स्वप्रतिबिम्बरूपेण पुत्रेण समं म्लेच्छपतेरनीकं प्रविश्य तस्थौ[2]। निशीथसमये तस्य रिपोर्गुरूदरात् परितः खादिराङ्गारघनगायमानां परिखां निरीक्ष्याङ्गजं जगाद–'अस्यां मम प्रविष्टस्य पृष्ठे पदं ददानो म्लेच्छपतिं निगृह्णीते'ति पितुरादेशान्ते 'कार्यमेतन्ममासाध्यतमम्, किं च निजजीविताकाङ्क्षया पितुर्विपत्तिदर्शनम्; तदहमस्यां विशामि भवन्त एव तमन्तं नयन्तु।' इत्युक्त्वा तेन तथाकृते स्वामिकार्यं पर्याप्तप्रायं मन्यमानस्तमरातिं लीलया निगृह्य यथागतमाजगाम। विभातभूपिठायां निशि विपन्नं स्वं स्वामिनं निरीक्ष्य परं दैन्यं दधन् म्लेच्छसैन्यं पलायांचक्रे। स तुङ्गसुभटसुङ्गप्रकृतितया नृपतेः कदाचिन्न ज्ञापयामास। कस्मिन्नप्यवसरे राजमान्यतया नितान्तपरिचितां तुङ्गपुत्रवधूमवधूतमङ्गलवलयामालोक्य सम्भ्रमान् नृपतिना पृच्छ्यमानोऽपि पयोधिरिव गम्भीरतया मौनमर्यादया किमप्यविज्ञपयन् निजशपथदानपूर्वकं पृष्टो निजगुणकथापनकं दुष्करमिति तथापि प्रभोरभ्यर्थनया निवेद्यमानमस्तीत्यभिधाय तद्वृत्तान्तं प्रत्युपकारभीरुर्यथावस्थितं निवेदयामास।

२५९. इयमुच्चधियामलौकिकी महती कापि कठोरचित्तता।
उपकृत्य भवन्ति निःस्पृहाः परतः[3] प्रत्युपकारशङ्किनः[4]॥

॥ इति तुङ्गसुभटप्रबन्धः ॥

२१६) अथ कदाचित्तस्य म्लेच्छपतेः सूनुर्नृपतिः पितुर्वैरं स्मरन्, सपादलक्षक्षितिपतिर्विग्रहकाम्यया सर्वसामग्र्या समुपेतः पृथ्वीनाथस्य नासीरवीरधनुर्द्धरशरैः प्रावृषेण्यधाराधरधारासारैरिव तस्मिन्ससैन्येऽपि त्रासिते पृथ्वीराजस्तदा तदानुपदिकीभावं भजन्, महानसाधिकृतपञ्चकुलेन व्यज्ञपि–'करभीणां सप्तशाल्यापि महानसपरिस्पन्दः सुखेन नोह्यते, ततः कियतीभिः करभीभिः प्रभुः प्रसीदतु' इति विज्ञप्तो नृपतिः 'म्लेच्छपतिमुच्छेद्य तदौष्ट्रिकमाच्छिद्य' भवद्भ्यर्थिताः करभीः प्रसादीकरिष्यामी'ति तत्सम्बोध्य पुनः प्रयाणं कुर्वन् सोमेश्वरनाम्ना प्रधानेन भूयो भूयो निषिध्यमानः, तत्पक्षपातान्धया नृपतिना निगृहीतकर्णः, तदवज्ञापराभवात् तस्मिन् प्रभौ सामर्षो म्लेच्छपतिं प्राप्य तदभिभवमाद्युष्करणतस्तान् विश्वस्तान् पृथ्वीराजस्कन्धावारसन्निधौ समानीय, पृथ्वीराजराज्ञ एकादश्युपवासकृतपारणादनु सुप्तस्य तन्नासीरवीरैः सह म्लेच्छानां समरसंरम्भे सञ्जायमाने निर्भरनिद्रानिद्रायमाण एव[5] तुरुष्कैर्नृपतिर्निबध्य ससौधे नीतः। पुनरप्येका-दश्युपवासपारणके नृपतेर्देवताचनावसरे म्लेच्छराज्ञा प्रहितं पैत्रपात्रीकृतं मांसपाकं गुरूदरान्तर्निगुप्य तथैव[6] देवताराधनवेषप्रभ्रंशे सति शून्याऽपहियमाणे तस्मिन् पिशिते 'किं न रक्षसि?' यामिकैरित्यभिहितः, 'करभीणां सप्तशाल्या दुर्धरं यत्पुरा मम महानसं तत्साम्प्रतं दुर्दैवयोगादीदृशीं दुर्दशां प्राप्तमिति कौतुकाकुलितमानसो विलोकयन्नसौ[7] ते तेनोक्तं 'किं काचिदद्यापि त्वय्युत्साहशक्तिरवशिष्यते?' इति तैर्विज्ञप्ते 'यदि स्वस्थाने गन्तुं लभेत तदा दर्शयामि वपुःपौरुषमि'ति यामिकैर्विश्वस्तो म्लेच्छनृपतिस्तत्साहसं दिदृक्षुस्तदीयां राजधानीमानीय पृथ्वीराजं तत्र राजसौधे

1 D °मिवमार्यं। 2 P विनाऽन्यत्र नास्तीदं पदं। 3 AD अमु°। 4 AD 'परत्रैन्यं' इत्येव। 5 P विहाय अन्यत्र 'कथानकं' स्थाने 'प्रबन्धं' लब्ध्वा। 6 BP तूष्णं। 7 BP °भीरयः। 8 D नास्त्येतावदं। 9 D म्लेच्छप्रभिपतीनां। 10 D 'पूर्व' काशि। 11 D तत्र। 12 D तदेव।

यावदभिषेक्ष्यति तावत्तत्र चित्रशालायां शूकरनिर्वेहैर्हन्यमानान् म्लेच्छानालोक्यासुना मर्माभिघातेनात्यन्तपीडितस्तुरुष्कपार्थिवः पृथ्वीराजं कुठारशिरश्छेदपूर्वं संजहार।

॥ इति नृपतिपरमर्दि-जगदेव-पृथ्वीपतीनां प्रबन्धाः ॥

२१७) अथ शतानन्दपुरे परिस्फीभूतजलधौ श्रीमहानन्दो नाम राजा, मदनरेखेति तस्य राज्ञी। अन्तःपुरप्राचुर्यात् †तां प्रति विरक्तचेता नृपतिरिति, पतिसंवननकर्मनिर्माणव्याधूता नानाविधान् वैदेशिकान् कलाविदश्च पृच्छन्ती कस्यापि यथार्थवादिनः सत्यप्रत्ययस्य कार्मणकर्मणे किञ्चित्सिद्धयोगमासाद्य तत्प्रयोगावसरे[2]–

'मन्त्रमूलबलात्पीतिः पतिद्रोहोऽनिधीयते।'

इति वाक्यमनुस्मरन्ती सतीव तद्योगचूर्णं जलधौ न्यधत्त। 'अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावः' इति तद्गेयजमाहात्म्याद्दशीकृतो वारिधिरेव मूर्त्तिमान् निशि तां नित्यमुपेत्य रेमे। इत्थमकस्मादाधानचतीं प्रतीकैस्तद्विधैर्निर्णीय सकोपो भूपो यावत्तस्याः प्रवासादिदण्डं कमपि विसृशति तावत्तस्याः संनिहिते निधनर्निर्वन्धे प्रत्यक्षीभूय 'जलधेरधिष्ठातृदैवतमहमि'ति स्वं ज्ञापयन् मा भैषीरिति तामाश्वास्य प्रति नृपं प्राह–

२६०. विवाहयित्वा यः कन्यां कुलजां शीलमण्डिताम्। समदृष्ट्या न पश्येत स पापिष्ठतरः स्मृतः॥

इति त्वामवज्ञाकारिणं प्रलयकालमुक्तमर्यादया सान्तःपुरपरीवारं दुर्वारवारिणि[4] मज्जयिष्यामि' †इति भयभ्रान्ताया अनुनयपराया 'अयं मदीय एव सूनुः, तदस्मै साम्राज्योचितां नव्यां भुवमहमेव दास्यामी'त्यभिधाय क्वचित् क्वचित् पर्यांस्यपहृत्यान्तरीपान् प्रादुश्चकार। तानि सर्वाण्यपि लोकेषु कौङ्कणानीति प्रसिद्धानि[5]।

॥ इति कौङ्कणोत्पत्तिप्रबन्धः ॥

२१८) अथ पाटलीपुत्रे पत्तने वराहनामा कश्चिद्ब्राह्मणार्डङ्कभूः आजन्म निमित्तज्ञानश्रद्धालुर्दुर्गतत्वादत्तून् रक्षितुं पशून् चारयन् क्वापि शिलातले लग्नमालिख्याकृततद्विसर्जनः प्रदोषकाले गृहमुपेतः। कृतसमयोचितकृत्यो निशीथकाले भोजनायोपविष्टो लग्नविसर्जनमनुस्मृत्य निरातङ्कवृत्त्या यावत्तत्र याति तावत्तदुपरि पारीन्द्रमप्युपविष्टमवगणय्य तदुदराधोभागे पाणिं प्रक्षिप्य लग्नं विमृज्य[7] सिंहरूपमपहाय प्रत्यक्षीभूय रविरेव 'वरं वृणु' इत्युवाच। अथ 'समस्तनक्षत्रग्रहमण्डलं दर्शये'ति वरं प्रार्थयमानः स्वविमानेऽधिरोप्य तत्रैव नीतो वत्सरान्तं यावद् ग्रहाणां वक्रातिचारोदयास्तमनादीन् भावान् प्रक्षत्यरूपान् परीक्ष्य पुनरिहायातो मिहिरप्रासादाद्वराहमिहिर इति प्रसिद्धाख्यः श्रीनन्दनृपतेः परमां मान्यतां दधानो वाराहीसंहितेति नवं ज्योतिःशास्त्रं रचयांचकार।

२१९) अथ कदाचित्स निजपुत्रजन्मावसरे निजगृहे घटिकां निवेश्य तया शुद्धं जन्मकाललग्नं निर्णीय जातकग्रन्थप्रमाणेन ज्योतिश्चक्रे। स्वयं प्रत्यक्षीकृतग्रहचक्रज्ञानबलात्तस्य सूनोः संवत्सर-

---

1 B °विकैः। १–१ एतद्वन्तर्गतं वाक्यं D पुस्तके पतितम्। 2 D व्याप्रस्या। 3 P प्रयोजनावसरे। 4 D नास्त्येतत्पदं। †एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः D पुस्तके पतितः। 5 P प्रसिद्धिमागतः। 6 P ग्राह्यमुत्त। 7 D 'यावत्' नास्ति। 8 D जन्ममहो°। 9 P जैनमुनि। 10 D 'द्धाम' नास्ति।

शकटालमन्त्रिणे तेषां सूरीणामनागमनकारणमुपालम्भगर्भितं जगौ । तेन ज्ञापितास्ते महात्मानः सम्पूर्णश्रुतज्ञानकरतलकलितामलकफलवत्कालत्रयास्तस्य शिशोर्विंशतितमे दिने विडालान्मृत्युमुपदिशन्तो वयं नागता इति 'तेषामुपदेशभूतां वाचं वराहमिहिराय निवेदितायां,' ततःप्रभृति निजकुटुम्बं तस्य शापस्यावद्यकीं तां विपदं निरोद्धुं विडालरक्षाय शतश उपायान् कुर्वन्नपि निर्णीते दिने निशीथेऽक्लमाह्वालस्य मूर्ध्नि पतितयाऽर्गलया स बालः परलोकमवाप । ततस्तच्छोकशङ्कुमुद्विधीर्षवः श्रीभद्रबाहुगुरवो यावत्तद्देहमायान्ति तावत्तद्दहाङ्गणे समस्तनिमित्तशास्त्रमुक्तान्येकत्र पिण्डीकृतानि संनिहितदहनान्यालोक्य, किमेतदिति पृष्टः सांवत्सरः समत्सरस्तान् जैनमुनीनुपालम्भयन् 'एतानि रोहन्मोहैसन्दोहकारीणि धक्ष्यान्येव, यैरहमपि विप्रलब्धः'तेनेति सनिर्वेदमुदिते, तैः श्रुतज्ञानबलात्तज्जन्मलग्नं सम्यक् तस्मै निवेद्य सूक्ष्मेक्षिकया तद्ग्रहचले ज्ञापिते विंशतिदिनान्येव भवन्ति । इत्थं शास्त्रविरुत्तावपनीतायां स ज्योतिषिक इति जगौ–'यद्भव द्भिर्विडालान्मृत्युरुपदिष्टस्तदेव व्यभिचरितमिति' तेनाभिहिते तामर्गलां तत्रानाय्य तत्रोत्कीर्णं विडालं दर्शयन्तो 'भवितव्यताव्यलयः किं कदापि भवति?' इति महर्षिभिरभिदधे ।

२६१. कस्यात्र न रुदते गतः कः कायोऽयं परमाणवोऽप्यपायाः ।
संस्थानविशेषनाशजन्मा शोकश्चेत्र कदापि मोदितव्यम्* ॥

२६२. अभावप्रमवैर्मवैर्मायाविभवभावितैः । अभावनिष्ठापर्यन्ते सतां न क्रियते भ्रमः ॥

इत्युक्तियुक्तिभ्यां प्रबोध्य ते महर्षयः स्वं पदं भेजुः । इत्थं बोधितस्यापि तस्य मिथ्यात्वधत्तूरितस्य कनकभ्रान्तिरिव तेषु मत्सरोच्छेकात्तद्वृत्तानुपासकानभिचारकर्मणा कांश्चन पीडयन् कांश्चन व्यापादयन् तद्वृत्तान्तं तेभ्यो ज्ञानातिशयावधार्योपसर्गशान्तये 'उवसग्गहरं पासं' इति नूतनं स्तोत्रं रचयांचक्रुः ।

॥ इति वराहमिहिरप्रबन्धः ॥

२२०) अथ ढङ्काभिधाने भूभृति रणसिंहनामा राजपुत्रस्तन्नन्दनां भूपलनाम्नीं सौन्दर्यनिर्जितनागलोकबालामालोक्य जातानुरागतया तां सेवमानस्य वासुकेः सुतो नागार्जुननामा समजनि। तेन पातालपालेन सुतस्नेहमोहितमनसा सर्वासामपि महौषधीनां फलानि मूलानि दलानि च भोजितः; ततस्तत्प्रभावात्तन्महासिद्धिभिरलङ्कृतः सिद्धगुरुपतया पृथ्वीं विगाहमानः शातवाहनन्नृपतेः कलागुरोर्गरीयसीं प्रतिष्ठामुपागतोऽपि गगनगामिनीं विद्यामध्येतुं श्रीपादलिप्तपुरे पालित्तांचार्यान् सेवमानो मानोज्झितमतिर्भोजनावसरे पादलेपप्रमाणेन गगनोत्पतितान् श्रीअष्टापदप्रभृतीनि तीर्थानि नमस्कृत्य" तेषां स्वस्थानमुपेयुषां पादौ प्रक्षाल्य ज्ञातसप्तोत्तरशतसंख्यमहौषधीनामास्वादचर्ण-घ्राणादिभिर्निर्णीय च गुरूनवगणय्य कूतपादलेपः कृकवाकुकलापिवदुत्पतन्" अवटतटे निपतंश्च तद्रूपश्रेणिजर्जरिताङ्गो गुरुभिः किमेतदित्यनुयुक्तो यथावद्वृत्तान्तं निवेदयन्, तद्यातुर्यचमत्कृतचेतोभिस्तैश्चिरसि पद्महस्तप्रदानपूर्वकं 'पाटीकतन्दुलोदकेन तानि भेषजान्यभ्यज्य

1-1 एतत्पर्यंतपदस्थाने P 'तेषामुपदेशे वराहमिहिराय मंत्रिणा निवेदिते' एव पाठः। 1 BP विडालबालरक्षायत्नं। 2 BP नास्ति। 3 D नास्ति 'रोहन्मोह'। 4 D 'शास्त्र' नास्ति। 5 D व्यभिचारीति। * एतत्पर्यं गद्यरूपेण लिखितं D पुस्तके। 6 D प्राज्ञास्तिलम्। 7 'तेषु' स्थाने D 'तथाप्युन्नः'। 8 D 'उपासकान्' नास्ति। 9 P ०नामिकां। 10 P लोकाङ्गनां। 11 B तस्य बाधुकः। 12 P महीं। 13 P महतीं। 14 AD पादलिप्त०। 15 'मानोज्झित' स्थाने D 'मत' शब्दः। 16 P प्रणम्य। 17 D उत्पतावरे।

तत्पादलेपाद् गगनगामी भूया' इति तदनुग्रहादेकां सिद्धिमासाद्य 'श्रीपार्श्वनाथपुरतः साध्यमानो रसः समस्तत्रैणलक्षणोपलक्षितंतपतिवतानिमर्थमानः' कोटिवेधी भवतीति तन्मुखादाकर्ण्य च; यत्पुरा समुद्रविजयदाशार्हेण त्रिकालवेदिनः श्रीनेमिनाथमुगात् [श्रुत्वा] महातिशायिनः श्रीपार्श्वनाथस्य बिम्बं रत्नमयं निर्माप्य श्रीद्वारवत्यां प्रासादे न्यस्तम्, द्वारवतीदाहानन्तरं समुद्रेण प्लावितायां तस्यां पुरि, तत्र समुद्रे तस्मिन्बिम्बे तथैव विद्यमाने कान्तोलसांयात्रिकस्य धनपतिनाम्नो यानपात्रे देवताप्रातिशयपवशात् स्खलिते, इह जिनबिम्बमस्तीति दिव्यपाया निर्णीय नाविकांस्तत्र प्रक्षिप्य सप्तसंख्यैरामतन्तुभिः सन्दानितमुद्धृत्य निजायां पुरि चिन्तितार्तातस्तात् स्वयंकृतप्रासादे न्यस्तवान् । तत्सर्वातिशायिबिम्बं नागार्जुनः स्वसिद्धरससिद्धपेषपल्लवसेवीतटिन्यास्तटे बिम्बस्य तत्पुरतो रससाधनाय श्रीशातवाहनस्यैकपार्श्वे पन्द्रवेलाभिधानां प्रतिनिशं सिद्धव्यन्तरसान्निध्यात्तत्रानीय रसमर्दनं कारयति स्म । इत्थं नृपो भूयस्तत्र यातायाते सति वन्युबुद्ध्या सा नागार्जुनपार्श्वे तदौषधीनां मर्दनहेतुं पृच्छन्ती सोऽपि सकलपणया कोटिवेधरसस्य यथावस्थितं वृत्तान्तं निवेदयन्, तस्याश्च वचनगोचरातीतं सत्कारं कृत्वोऽनन्यसामान्यं सौजन्यं प्रवर्द्धयामास । अथ कदाचित्तया निजाद्भुजयोरमिन् वृत्तान्ते निवेदिते तौ तादृग्भौ राज्यं परित्यज्य नागार्जुनसमलङ्कृतां सुखमागतौ कैतवेन तस्य रसस्य जिघृक्षया पुत्रवेषौ यत्र नागार्जुनो भुङ्क्ते तत्र ताम्रपिठानेन परितोष्य रसवार्त्तां पृच्छतः । सा च तद्विज्ञासया तद्वर्णं सदृक्षणां रसवतीं कुर्वती' षण्मास्यां व्यतीतायां तस्मिन् क्षारमिति रसवतीं दृषयति सति, इद्धिनैः सिद्धं रसमिति ताम्यां निवेदितवती । अथ प्रतिपन्नभागिनेयाभ्यां ताभ्यां रसप्रसन्नलालसाभ्यां वासुकिना निर्णीतदर्भाङ्कुरमृत्युमिति परमकृपया ज्ञाततच्चाभ्यां तेनैव शस्त्रेण तथैव स निजगे । स रसः सुप्रतिष्ठितत्वाद्देवताधिष्ठानाच्च तिरोहितो बभूव । यत्र स रसः स्तम्भितलत्र स्तम्भनकानिधानं श्रीपार्श्वनाथतीर्थं रसाद्यपतिष्ठापि सकललोकाभिलषितफलप्रदम् । ततः किंयता कालेन तद्बिम्बं पवनमात्रवर्जं भूम्यन्तरितं बभूव ।

२२१) अथ श्रीशासनदेवताप्रसादात् षण्मासीं यावदाषाम्भांसि निर्माणतया' निर्माय कतिपयैरहोभिर्नयाद्भुवृत्तौ नियुक्तायां श्रीजनदेवसूरीणां वपुषि प्रादुर्भूते प्रभूतप्रभुतिरोते पातालपादः श्रीपरमेष्ठिनामा सितसर्षपमात्राय तद्भुजदण्डाय चिन्तितं प्रसादं निवासयीकृत्य तत्रापि श्रीमज्जनदेवसूरीणामुपदिदेश । श्रीसंघेन सह समागतास्तत्र ते सूरयः प्रस्तावज्ञौ सुरभिं त्रिलोक्यं गोपालयानेर्निर्पेदितायां भुवि नवं द्वारवतीप्रतिकृतिलक्षणमवाप्तवन्' कूर्मेन्द्रवर्षेन्द्रिताब्दे वृत्ते तत्र श्रीपार्श्वनाथबिम्बं प्रादुरभूत् । देवताप्रदत्तेन च तद्वृत्ते गोप्यमेव निर्ममेरो' निर्ममे ।

२२२. "अन्यदेति" पतुःसप्तत्यधिकद्वादशशते वैक्रमीये स्वामी शत्रुञ्जयमुद्धरन्नैः सागरचन्द्रैः' सहागतः । कान्तमान्यपर्वतेन सह नागार्जुनेनापि पादलिप्तनन्दने पुरे स सहितः श्रीपार्श्वनाथो जिनः ॥

॥ इति नागार्जुनोत्पत्ति-स्तम्भनकश्रीपार्श्वनाथप्रबन्धः ॥

२२२) अथ पुराऽवन्त्यां पुरि कश्चिद्विप्रः पाणिनिव्याकरणोपाध्यायतां कुर्वाणः सिप्रासरित्प्रान्तवर्तिचिन्तामणिगणेशप्रणामगृहीताभिग्रहः, छात्रैः फक्किकाव्याख्यानप्रश्नादिभिरुद्वेजितः कदाचित् प्रावृषि तस्यां सरितः पूरे प्रसर्पति कूलभ्रंशापातः, दैवात् सङ्कटितवृक्षस्तन्मूले कराव-लम्बनस्तत्तीरमासाद्य प्रत्यक्षं परशुपाणिं प्रणमन्, तेन तत्साहसानुद्गानेन वरं वृणीष्वेत्यादिष्टः, पाणिनिव्याकरणस्योपदेशं प्रार्थयमानस्तेन तथेति प्रतिपद्य खटिकार्पणपूर्वं* प्रतिदिनं व्याकरणे व्याख्यायमाने षण्मासीपर्यन्ते व्याकरणे समर्थिते सति लम्बोदरं निर्विलम्बमनुज्ञाप्य तत्प्रथमादर्शं सहाद्राय तां पुरीं प्रविश्य कस्यापि पुरस्य स्थण्डिले निपण्ण एव सुप्तवान्। ततः प्रत्यूषे प्रेष्याभिस्तं तथावस्थितं प्राप्यं विषणिरमणी तद्वृत्तान्तं ज्ञापिता सती ताभिरेव तं समानीय प्रद्योतपल्यङ्के मुक्तः। अहोरात्रत्रयान्ते कश्चित्स्फुरन्निद्रश्चित्रशालादिचित्रं चित्रकारि पश्यन् स्वर्लोकसमुत्पन्नमात्मानं मन्यमानस्तया षण्महरिणीदृशा ज्ञापितवृत्तान्तः स्नानपानभोजनादिभिर्भक्तिभिः परितोषितो नृपसभायां समुपेतः, पाणिनिव्याकरणं यथावस्थितं व्याचक्षाणो नृपप्रभृतिपण्डितैरशेषैः सत्क्रियमाणस्तदुपात्तं सर्वस्वं तस्यै समर्पयामास।

२२३) अथ[1] तस्य क्रमेण चतुर्णां वर्णानां स्त्रियश्चतस्रः प्रिया अभवन्। तथा क्षत्रियाङ्गजः श्रीविक्रमार्कः, शूद्रीसुतो भर्तृहरिः, स हीनजातित्वात् भूमिगृहस्थो गुप्तवृत्त्याऽध्यापयते। अपरे त्रयः प्रत्यक्षाः पाठ्यन्ते। एवं भर्तृहरिरज्जुसङ्केतेन[2] तेषामध्याप्यमानानाम्-

२२४. दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य। [यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति[3] ॥]

इति पाठ्यमाने[4] भर्तृहरिरज्जुसङ्केतेऽसञ्जायमाने प्रत्यक्षच्छात्रैस्त्रिभिरुत्तरार्द्धे पृच्छ्यमाने स कुपितः उपाध्यायः-'रे वेदपासुत! अयापि[5] रज्जुसङ्केतं न कुरुषे' इत्याक्रुष्टः[6] प्रत्यक्षीभूय शास्त्रकारं निन्दन्-

२२५. आयासशतलब्धश्च प्राणेभ्योऽपि गरीयसः। गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥

इति पाठाद्वित्तस्यैकामेव गतिं मेने। तेन भर्तृहरिणा वैराग्यशतकादिप्रबन्धा भूपांसश्चक्रिरे।

॥ इति भर्तृहरि-उत्पत्तिप्रबन्धः ॥

२२४) अथ श्रीधारायां मालवमण्डनस्य श्रीभोजराजस्यायुर्वेदवेदी कश्चिद् वाग्भटनामाऽऽयुर्वेदोदितानि कूपथ्यानि विधाय तत्प्रभावात्[7] रोगान् प्रादुःकृत्य पुनस्तन्निग्रहाय सुश्रुतविश्वन्तैर्भेषजैः पथ्यैश्च तान्निगृह्य, नीरमन्तरेण कियत्कालं जीव्यते इति परीक्षार्थं तत्परिहृत्य, दिनत्रयान्ते पिपासापीडिततालुौष्ठपुट इत्यपाठीत्-

२२६. कविदृष्यं कविच्छीतं कविच्चकथितशीतलम्। कविद्भेषजसंयुक्तं वारि क्वापि न वारितम् ॥

इति पारितत्कारकारि वाक्यमिदमपाठीत्। तेन निजानुभूतो वाग्भटनामा प्रसिद्धो ग्रन्थो[8] विद्वत्[9]। तस्य जामाताऽपि लघुवाग्भटः स्वशुरेण वृद्धवाग्भटेन सह राजमन्दिरे प्रयातः। प्रत्यूषकाले श्रीभोजस्य शरीरचेष्टितं विलोक्य वृद्धवाग्भटेनाद्य नीरुजो यूयमित्युक्ते लघोर्मुखभङ्गं विलोक्य श्रीभोजेन कारणं पृष्टः स 'स्वामिनः शरीरेऽद्य निशाशेषे कृष्णच्छायाप्रवेशसूचितो राज-

---

* ॥ तत्पश्चात् खटिकार्पणपूर्वं इति पाठः मालवा। 1 P पीत्वा। 2 P नास्ति। 3 D °स्तिरभिधेयते। † AD आद्यर्धस्य श्लोकस्य पूर्व उत्तरार्धं च कथयति।]-1 एतत्पर्यन्तं पंक्तिः पतिता A आदर्शे। 4 D इत्याकूतम्, A इत्याकूतः। 5 P यद्यपरान्। 6 AD उक्तवान्। 7 AD वर्त्म। 8 Da ग्रन्थोऽस्ति।

16

यक्ष्मणः प्रवेशोऽभूदि'ति देवतादेशेनातीन्द्रियं भावं विज्ञपयन्, तत्कालाकलापचमत्कृतेन राज्ञा तस्य व्याधेः प्रतीकारतयानुयुक्तो लक्षत्रयमूल्यं रसायनं निवेदयन्, पद्मिनीसैस्तावता द्रव्यव्ययेन परमादरेण च तस्मिन् रसायने सिद्धे, प्रदोषसमये तद्रसायनं काचमये कुम्पके विन्यस्य नरेन्द्रपल्यङ्के निधाय प्रत्यूषे देवताचनानन्तरं तद्रसायनमनुमिच्छुः, रसायनपूजाधद्धापनादनु सज्जीकृतायां समग्रसामग्र्यां स लघुरगर्दकारी केनापि कारणेन तं काचकुम्पकं भूमावास्फाल्य बभञ्ज । आः किमेतदिति राज्ञोक्ते रसायनपरिमलवलादेव' पलायिते व्याधौ व्याधेरभावाद्वातुक्षयकारिणानेन' वृथा स्थापितेनालम्, यदयं शर्वरीविरामे सति सा पूर्वोक्ता कृष्णा छाया प्रभोर्वपुरपास्य दूरं गतैव दृष्टा, इत्यर्थं देवः प्रमाणमि'ति तदीयसत्यप्रत्ययेन परितोषितो राजा दारिद्र्यद्रोहि पारितोषिकं प्रसादीचकार ।

२२५) अथ ते सर्वे व्याधयस्तेन चिकित्सितेन भूतलादुच्छेदिताः, खलींकेऽश्विनीकुमारवैद्ययोः खपराभवं निजगदुः । अथ तौ तया प्रवृत्त्या चिन्तीयमाणमानसौ नीलवर्णविहङ्गमयुग्मीभूय व्याधिप्रतिभटस्य लघुवाग्भटस्य धवलगृहवातायनतले वलभ्यां निविष्टौ 'कोऽस्क' शब्दं चक्रतुः। अथ स आयुर्वेदवेदी नदीयांसं तदीयं शब्दं साभिप्रायं चेतसि चिरं विचिन्त्य–

२२७. अंशाकभोजी घृतमत्ति योऽन्यसा[7] पयोरसान् शीलति नातिपोऽम्सीम्[8] ।
अमुक् विरुट्[9] वातकृतां[10] विदाहिनां चलत्यमुक्[11] जीर्णयुगल्पशीरुक्[12] ॥

इति[13] भणितानन्तरं किञ्चिच्चैमत्कृतचित्तौ तौ प्रयातौ । पुनर्द्वितीयदिने द्वितीयवेलायां तादृक्पक्षिरूपं विधाय प्राक्तनशब्दं कुर्वाणौ समायातौ वैद्यगृहे । पुनस्तयोर्वचः[14]–

२२८. वर्षासु[15] यस्तिष्ठति शरदि पिबति हेमन्तशिशिरयोरन्ति ।
माद्यति मधुनि ग्रीष्मे खपिति भवति खग! [नरः] सोऽरुक् ॥

इति भणितानन्तरं पुनरेव गतौ । 'तृतीयदिने योगीन्द्ररूपं कृत्वा तद्गृहे समागतौ' । तयोर्वचः–

२२९. अभूमिजमनाकाशमहट्टान्तर्मवारिजम् । सम्मतं सर्वशास्त्राणां वद वैद्य ! किमौषधम् ? ॥

पुनर्वैद्यवचः–

२३०. अभूमिजमनाकाशं पथ्यं सर्वविजित्वरम् । पूर्वाचार्यैः समाख्यातं लङ्घनं परमौषधम् ॥

तत्ते निजाभिप्रायसदृशप्रत्युत्तरत्रयदानेन[17] चमत्कृतचित्तौ वैद्यौ प्रत्यक्षीभूय यथाभिमतं वरं वितीर्य स्वस्थानं भेजतुः ।

॥ इति वैद्यवाग्भटप्रबन्धः ॥

२२६) अथ धामणउलिग्रामे वास्तव्यो धाराभिधानः[19] कोऽपि नैगमः श्रिया वैश्रवणस्पर्द्धिष्णुः सङ्घाधिपत्यमासाद्य माद्यद्गविणव्ययव्यतिकरजीवितजीवलोकः पञ्चभिरङ्गजैः समं श्रीरैवताचलोपत्यकायां विहितावासः, दिगम्बरभक्तेन केनापि गिरिनगरराज्ञा[20] सिताम्बरभक्तः इति स स्वल्पमानसङ्घयोः सैन्यपोः समरसंरम्भे प्रवर्त्तमाने सति अमानेन रणरसेन युध्यमाना देवम-

1 D परिमलादेव । 2 P 'अनेन' नास्ति । 3 D 'लघु' नास्ति । 4 D शवः । 5 A आशाक० । 6 A घृतमात्यसौभसा । 7 D नास्ति योऽम्सा । 8 D विभुक् । 9 D नापकृतां; A वापकृतां । 10 P चलम्भुक् । 11 D ०स्मात्भुक् । 12 D इत्यभाणि । 13 D 'किञ्चित्' नास्ति । 14 D ०वचः प्रतिपदः । 15 P वर्षा । १–१ एतदन्तर्गता पंक्तिः P प्रतौ पतिता । 16 D अहन्यम्भम० । 17 इदं पद्यं D पुस्तके मूलग्रन्थे नास्ति । 18 A धारणउलि० । 19 A धारस्य; P नास्ति । 20 D ०राजेन ।

त्यातिशयवल्लभतया प्रोत्साहितसाहसा विपद्य ते पञ्च पुत्राः पञ्चापि क्षेत्रपतयो बभूवुः । तेषां क्रमेण नामानि–कालमेघः १, मेघनादः २, भैरवः ३, एकपदः ४, त्रैलोक्यपादः ५–इति बभूवुः । तीर्थप्रत्यनीकं पञ्चतां नयन्तस्ते पञ्चापि गिरेः परितो विजयन्ते स्म ।

२२७) अथ तत्पिता धाराभिधान एक एवावशिष्टः कन्यकुब्जदेशे गत्वा श्रीवप्पभट्टिसूरीणां व्याख्याक्षणप्रक्रमे श्रीसङ्घस्याज्ञां दत्तवान्–'यद्रैवतकतीर्थे दिगम्बराः कृतवसतयः सिताम्बरान् पाषण्डिरूपान् परिकल्प्य पर्वतेऽधिरोढुं न ददति;' अतस्तान् निर्जित्य तीर्थोद्धारं कृत्वा निजदर्शनप्रतिष्ठापरैर्व्याख्याक्षणो विधेय' इति तद्वचनेनधनप्रोज्ज्वलितप्रतिबंधप्रज्वलनादामन्नृपतिं सहादाय तेन समं तां भूधरधरामवाप्य' सप्तभिर्दिनैर्वादस्थलेन दिगम्बरान् पराजित्य श्रीसङ्घसमक्षं श्रीअम्बिकां प्रत्यक्षीकृत्य 'इक्कोवि नमुक्कारे०' 'उज्जिन्तसेलसिहरे०' इति तदुक्तां गाथामाकर्ण्य सिताम्बरदर्शने स्थापिते सति पराभूता दिग्वसना बलानकमण्डपात् झम्पापातं वितेनुः ।

॥ इति क्षेत्राधिपोत्पत्तिप्रबन्धः ॥

२२८) अथ कदाचिद्भवान्या भव इति पृष्टः–'यत्त्वं कियतां कार्पटिकानां राज्यं ददासि?' इति तद्वाक्यादनु 'यो लक्षसङ्ख्यानामपि एक एव वासनापरस्तस्यैव राज्यमहं वितरामी'ति प्रत्ययदर्शनाय गौरीं पङ्गमन्नां जरतीं गर्वीं विधाय स्वयं नररूपेण तदग्रः पङ्गात्तामुद्वर्तुं पान्थानाकारयन् तैरासन्नसोमेश्वरदर्शनोत्कैरुपहस्यमानः कृपावता केनापि पथिकबन्धुना तस्यामुद्वर्तुमारब्धायां सिंहरूपेण शिव एव तान् त्रासयन् कश्चिदेकं एव पथिको मृत्युमप्यादत्त्य तस्या गोः समीपं नीज्झत् । स एव राज्यार्ह इति पृथक् कृत्य गौर्यां दर्शितः ।

॥ इति वासनाप्रबन्धः ॥

२२९) अथ कश्चित्कार्पटिकः सोमेश्वरयात्रायां व्रजन् पथि लोहकारौकसि' प्रसुप्तः । तस्य लोहकारभार्या पतिं निहत्य कृपाणिकां कार्पटिकवीर्यं निदधती बुम्भारवमकरोत् । आरक्षकेण तत्पागत्य तस्यापराधिनः करौ छिन्नौ । स सैवैव दैवस्योपालम्भनपरः निशि प्रत्यक्षीभूयेत्युक्तः–'शृणु, त्वं स्वं प्राग्भवम्"–कदाचिदजा" केनापि एकेन सोदरेण पाणिभ्यां अवणयोर्धृता, तदपरेण मारिता । ततः सा अजा मृत्वा इयं योषिदजनि । येन व्यापादिता स साम्प्रतं पतिरभूत् । यत्त्वया कर्णौ विधृतौ तदा तव समागमे जाते सति करौ छिन्नौ । तत्कथं ममोपालम्भः?।

॥ इति कृपाणिकाम्रबन्धः ॥

२३०) पुरा शत्रुञ्जयनगरे श्रीशङ्खो नाम नृपतिस्तत्र नामकर्मभ्यां धनदः श्रेष्ठी । स कदाचित्कैरिकर्णतालतरलां कमलां विभ्रत्श्वेतापवनपाणिर्नृपोपान्तमुपेत्य तं परितोष्य च तत्प्रसादीकृतायां भुवि चतुर्भिर्नन्दनैः सह समालोच्य सुलग्ने जिनप्रासादमचीकरत् । तत्र प्रतिष्ठितविम्बानां स्थापनां विधाय, तत्र प्रासादस्य समारचनाय बहून्यायद्वाराणि रचयन्, तत्सपर्यापर्याकुलतया नानाविधकुसुमगृह्यावलीसमलङ्कृतमभिरामारामं च निर्माप्य, तन्विन्तकेषु गोष्ठिकेषु नियुक्तेषु, उदिते प्राक्तनान्तरायकर्मणि क्रमात् संक्षिप्यमाणसमस्तधर्मणतया तत्र मानम्लानिमाकलय्यान-

---

1 P इत्यादयः । 2 D पर्वतमधिरोढुमनिच्छन्ति । 3 'भणित्व' स्थाने D 'प्रदर्श्य-' । 4 P आगत्य । 5 D इत्यादि । 6 D दर्शयंस्तमुद्वर्तमकारयत् । 7 P कोऽपि । 8 P •कारमुद्गे । 9 P सांसारिकं । 10 D नास्ति । 11 D त्वया आगत्य । 12 A कृपावता । 13 P नास्ति । 14 D नास्ति ।

तिदूरवर्त्तिनि कापि ग्रामे कृतवसतिर्नगरयातायातेन सुतोपात्ताजीविकः कियन्तमपि कालमतिवाहितवान् । अथान्यस्मिन्नवसरे सन्निहिते चतुर्मासकपर्वणि तत्र यायिभिः सुतैः समं स धनदः शङ्खपुरं प्राप्य निजप्रासादसोपानमधिरोहन्, निजारामपुष्पलावियोपायनीकृतपुष्पचतुःसरिकः परमानन्दनिर्भरस्ताभिर्जिनेन्द्रमभ्यर्च्य, निशि गुरूणां पुरः स्वं दौस्थ्यममन्दं निन्दन्, तैः प्रद-
5 त्तकपर्दियक्षाकृष्टिमन्त्रोऽन्यदा कृष्णचतुर्दशीनिशीथे तमेव मन्त्रमाराधयन्, प्रत्यक्षीकृतात् कपर्दियक्षात् गुरूपदेशतश्चतुर्मासकावसरे पुष्पचतुःसरिकपूजापुण्यफलं देहीति प्रार्थयन्, तेन[1] 'एकस्यापि पूजाकुसुमस्य पुण्यफलं सर्वज्ञेन विना नाहं वितरीतुं प्रभूष्णुरि'ति; किं तु कपर्दियक्षस्तस्य साधर्मिकस्यातुल्यवात्सल्यसम्बन्धे तद्धान्नि चतुर्षु कोणेषु सुवर्णपूर्णान् चतुरः कलशान् निधीकृत्य तिरोदधे । स प्रातः स्वसद्मनि समागतः धर्मनिन्दापराणां नन्दनानां तद्द्रव्यं समर्पया-
10 मास । तेऽपि निर्बन्धात् पितुः पार्श्वे तद्भिभवलाभहेतुं पृच्छन्तस्तेषां हृदि धर्मप्रभावाविर्भावाय जिनपूजाप्रभावतः परितुष्टेन कपर्दियक्षेण प्रसादीकृतां तां संपदं निवेदयामास । तेऽपि सम्पन्नसम्पत्तयस्तदेव जन्मनगरं समाश्रित्य निजधर्मस्थानसमारचनपरा जिनशासनप्रभावनां विविधां कुर्वन्तो वैधर्मिकाणामपि मनस्सु जिनधर्मं निश्चलीचक्रुः ।

॥ इति श्रीजिनपूजायां[2] धनदप्रबन्धः ॥

---

15 ॥ इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते[3] प्रबन्धचिन्तामणौ विक्रमादित्योदितपात्रविवेचनप्रमुखे[4]जिनपूजायां[5] धनदप्रबन्धपर्यन्तवर्णनो नाम प्रकीर्णकाभिधानः पञ्चमः प्रकाशः समर्थितः[6] ॥

[7]अस्मिन्प्रकाशे ग्रन्थसंख्या ७७४ । समस्तग्रन्थे प्रतिश्लोकं ग्रन्थाग्रं ३१५० ॥

---

1 D नास्ति । 2 P भनुपू० । 3 D धर्मदान० । 4 AD वीतराग० । 5 P ०चार्यविरचिते । 6 P प्रभृति तथा । 7 A अईदर्चायां । 8 P नास्ति । † P प्रतावेवेयं पंक्तिरधिका ।

ग्रन्थकारस्य प्रशस्तिः ।

दुःप्रापेषु[1] बहुश्रुतेषु गुणवद्वेषे च प्रायशः
शिष्याणां प्रतिभाभियोगविगमाद्दुःखैः श्रुते सीदति ।
प्राज्ञानामथ भाविनामुपकृतिं कर्तुं परामिच्छता
ग्रन्थः सत्पुरुषप्रबन्धघटनाचक्रे सुधासत्रवत् ॥ १ ॥

प्रबन्धानां चिन्तामणिरयमुपात्तः करतले
स्वमन्तस्थ भ्रान्तिं रचयति चिरायोपनिहितः ।
हृदि न्यस्तः शस्तां सृजति विमलां कौस्तुभकलां
तदेतस्मादू ग्रन्थाद्भवति विबुधः श्रीपतिरिव ॥ २ ॥

यथाश्रुतं सङ्कलितः प्रबन्धैर्ग्रन्थो[2] मया मन्दधियापि यत्नात् ।
मात्सर्यमुत्सार्य[3] सुधीभिरेष प्रज्ञोद्भुरैरुन्नतिमेव नेयः ॥ ३ ॥

यावद्दिवि कितवाविव रविशशिनौ क्रीडतो ग्रहकपर्दैः ।
ग्रन्थस्तावन्नन्दतु सूरिभिरुपदिश्यमानोऽयम् ॥ ४ ॥

त्रयोदशसुनन्दशतेषु चैकपञ्चधिकेषु क्रमतो गतेषु ।
वैशाखमासस्य च पूर्णिमायां ग्रन्थः समाप्तिं गमितो मितोऽयम्* ॥ ५ ॥

❀ ❀ ❀ ❀

नृपश्रीविक्रमकालातीत[4] संवत् १३६१ वर्षे वैशाखसुदि[5] १५ रवावद्येह श्रीवर्द्धमानपुरे
प्रबन्धचिन्तामणिग्रन्थः समर्थितः ।

॥ समाप्तोऽयं प्रबन्धचिन्तामणिग्रन्थः ॥

---

1 P दुःप्रापेषु । 2 P प्रबन्धग्रन्थो । 3 P उत्सार्य ।

* D मुनेर्द वसुपर्व दिग्वसीत्याख्ये उद्भूते प्राप्यते, पर्व APD₂ भादर्शे मूलग्रन्थ एव समुपलभ्यते । † एतत्पद्यं P प्रतौ नास्ति । ‡ AD 'वैशाख' स्थाने 'फाल्गुन' शब्दो विद्यते स भ्रान्तिमूलक एव ।

तिदूरवर्त्तिनि कापि ग्रामे कृतवसतिर्नगरयातायातेन सुतोपात्तजीविकः कियन्तमपि कालमतिवाहितवान् । अथान्यस्मिन्नवसरे सन्निहिते चतुर्मासकपर्वणि तत्र यात्रिभिः सुतैः समं स धनदः शङ्खपुरं प्राप्य निजप्रासादसोपानमधिरोहन्, निजारामपुष्पफलादिकयोपायनीकृतपुष्पचतुःसरिकः परमानन्दनिर्भरस्ताभिर्जिनेन्द्रमभ्यर्च्य, निशि गुरूणां पुरः स्वं दौस्थ्यमनन्दं निन्दन्, तैः प्रदत्तकपर्दियक्षाकूटिमन्नोऽन्यदा कृष्णचतुर्दशीनिशीथे तमेव मन्त्रमाराधयन्, प्रत्यक्षीकृतात् कपर्दियक्षात् गुरूपदेशतश्चतुर्मासकावसरे पुष्पचतुःसरिकपूजापुण्यफलं देहीति प्रार्थयन्, तेन 'एकस्यापि पूजाकुसुमस्य पुण्यफलं सर्वज्ञेन विना नाहं वितरीतुं प्रभूष्णुरि'ति; किं तु कपर्दियक्षस्तस्य साधर्मिकस्यातुल्यवात्सल्यसम्बन्धे तद्वाग्नि चतुर्षु कोणेषु सुवर्णपूर्णान् चतुरः कलशान् निधीकृत्य तिरोदधे । स प्रातः स्वसद्मनि समागतः धर्मनिन्दापराणां नन्दनानां तद्गृन्यं समर्पयामास । तेऽपि निर्बन्धात् पितुः पार्श्वे तद्विभवलाभहेतुं पृच्छन्तस्तेषां हृदि धर्मप्रभावाविर्भावाय जिनपूजाप्रभावतः परितुष्टेन कपर्दियक्षेण प्रसादीकृतां तां संपदं निवेदयामास । तेऽपि सम्पन्नसम्पत्तयस्तदेव जन्मनगरं समाश्रित्य निजधर्मस्थानसमारचनपरा जिनशासनप्रभावनां विविधां कुर्वन्तो वैधर्मिकाणामपि मनस्सु जिनधर्मे निश्चलीचक्रुः ।

॥ इति श्रीजिनपूजायां[1] धनदप्रबन्धः ॥

॥ इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते[2] प्रबन्धचिन्तामणौ विक्रमादित्योदितपात्रविवेचनप्रमुखेजिनपूजायां[3] धनदप्रबन्धपर्यन्तवर्णनो नाम प्रकीर्णकाभिधानः पञ्चमः प्रकाशः समर्थितः[4] ॥

[4]अस्मिन्प्रकाशे ग्रन्थसंख्या ७७४ । समस्तग्रन्थे प्रतिश्लोकं ग्रन्थाग्रं ३१५० ॥

च्छुत्वा परिणेया नान्यथा' इति पीयूषकल्पां वाचमाकर्ण्य तस्याः सविधे सुबुद्धिनामदूतीं अनुकूल्य प्राहिणोत्[1]। सा तां सप्रश्रयं प्रणिपत्य व्यजिज्ञपत्-'स्वामिनि राजकन्ये! धन्यतमासि; यत्त्वामष्टादशदेशसम्राट् समस्तसामन्तसीमन्तमणिमयूषमालालङ्कृतचरणकमलयुगलश्चौलुक्यचक्रवर्तीश उद्वोढुमभिलषति।' इति तद्वचसा मुखमोदनया नाट्यन्ती सोपहासोल्लासं सैव प्राह-'सखि! अलं नरकान्तराज्यसाम्राज्यप्राप्तिलोभनवार्ताविस्तरेण। परमनुकूलमेव दयितं समीहे। पुरुषा हि परुषाशया नानाविधानुरागवन्तः, तैः किं क्रियेत। यतः-

अनृजा[पि]वरं कन्या रूपयौवनवत्यपि। निष्कलेनानुकूलेन न कुपत्या विडम्बिता ॥ ३ ॥

परं शृणु,'-

निष्किञ्चनेन दयितेन[2] विवाहितानां यद् योषितां सुखपदं न तदीश्वरेण।
मागीरथीं वहति यां शिरसा गिरीशो लक्ष्मीपतिः स्पृशति नैव पुनः पदापि ॥ ४ ॥

'तथा वृथा जानीहि मद्वरणाभिलाषम्, दुःपूरा मे प्रतिज्ञा महीमहेन्द्रेणापि।' इत्युक्तवतीं युवतीं सा प्राह-'सखि! भवत्या अहं प्रियसखी अनुपलपनकर्तव्याऽस्मि, तद् ब्रूहि स्वाभिमतमिति। अहं तथा सुबुद्धिर्नाम यथा पूरयामि ते प्रतिज्ञां तेन कुमारपालेन भूपालेने'ति उक्ता सा प्रोवाच'-

सत्यवाक् परलक्ष्मीमुक् सर्वभूताभयप्रदः। सदा स्वदारसन्तुष्टस्तुष्टो मे स पतिर्भवेत् ॥ ५ ॥
*[सु]दूरं दुर्गतेर्बन्धून् दूतान् सप्तपौरुषान्। निर्वासयति यश्चित्तात्स शिष्टो मे पतिर्भवेत् ॥ ६ ॥
मत्सोदरं सदाचारं संस्थाप्य हृदयासने। तदेकचित्तः सेवेत स कृती मे पतिर्भवेत् ॥ ७ ॥

इति तद्वाचमाकर्ण्य सकर्णा सा व्यजिज्ञपत्-'शृणु सुलोचने! तदाहं यथार्थनामा, यदा ते प्रतिज्ञां श्रीहेमसूरीन् पुरस्कृत्य समग्रजनसमक्षं तव प्रतिज्ञातानर्थान् समर्थ्य त्वां परिणयति, तदा मां विदग्धां खसखीं मन्येथा, अन्यथा न तृणायेति।' इत्युक्त्वा नृपसंसदि तस्या दुःपूरं सङ्गरमचकथत्। सोऽपि तदवज्ञाकुकूलानभेन (?) सन्तप्तस्वान्तः परोमर्ति विभ्राणः, तयैव सुबुद्ध्याभिदधे-'हे श्रीनिधे! विधेहि धीरताम्, किं दुष्करं पौरुषाधिष्ठितानाम्। तथा वास्ति निरपायदयायाः(?)। अनुसर्यते हेमचन्द्रमहर्षिः, श्रूयन्ते तद्वचांसि।' इति तथा प्रेरितो विनयदत्तहस्तावलम्बो ययौ उपसूरिम्, ननाम तत्पदाम्बुजान्, पप्रच्छ तत्कनीसङ्गरवृत्तान्तम्। 'वत्स! पूरय तस्याः समीहितं चेत्तस्याः परिणिनीषाऽस्ति। निःसीमोव्रतये परिणेतारं भोस्यते (?) एषा। यतः-

---

1-2 तथा 3-4 अङ्कान्तर्गतं वर्णनं A आदर्शे न विद्यते। 1 P कान्तेन तेन च किं च।

* पुस्तकारूढान्तर्गतवर्णनस्थाने A आदर्शे निम्नावतारितं संक्षिप्तमेव वर्णनं प्राप्यते। यथा-'इति तस्याः प्रतिध्वं दुःश्रवमाकर्ण्य सा विधेर्वैदग्ध्यमानिनी सं पत्युमुगता स्वामिनं सर्वथा निरासमकरोत्। तदनु तं पूरं तद्विधोगामिमप्रामाकलय्य श्रीहेमचन्द्रमहर्षिस्वामिनि प्रतिबोधितवान्-'यः कन्यया दुस्तरोऽकूपारः संगरः स तयाप्युभयलोकहितसदनुकूलतो हेतुश्च। अतस्त्वमपि निर्मायतया निर्मीय स्वनि सीमोव्रतये सा सर्वथा परिणेतुमर्हसि'। यतः-

धन्यां सतीमुत्तमवंशजातां लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम्।
हीरोदकन्यां गिरिराजपुर्यां गोपस्त्थोग्रश्च यथाधिगम्य ॥

इति तेन महर्षिणा प्रतिबोध्य ज्ञानीयमभिप्रायं ज्ञापयित्वा तस्याः सम्प्रदानं चक्रे। अथ सं० १२१६ मार्गे सुदि २ द्वितीयतिथौ बलवति सर्वेषामनुग्रहबाह्यो रवश्चयस्वाहकूलो दक्षिणपाणिग्रहदानकुलः सत्यस्वानुचरेण समं श्रद्धासहोदरया क्रियमाणलवणावतारणो गुरुभक्तिदेवाविनि-जानन्यां दीयमानभवसङ्गदः पीयूषवेश्मद्वारि भुक्तन्यया कन्याजनन्या कृतप्रोद्गुणः श्रीमन्महादेवस्तां हेतुः साक्षि स नृपतिरहिंसायाः पालि जगाद।'

परिशिष्टम्–

कुमारपालस्य अहिंसाया विवाहसम्बन्धप्रबन्धः ।

नाभूत्र भविता श्रीमद्देमसूरिसमो गुरुः । श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥ १ ॥

अथ चौलुक्यचक्रवर्त्तिनः प्रभुप्रतिबोधान्मारिनिवारणप्रबन्धश्चैवम्–कस्मिन्नप्यवसरेऽणहिल्लपुरे श्रीकुमारपालदेवनाम्ना नृपो वाहकेल्यां व्रजन् सौन्दर्यनिर्जितसुरसुन्दरीं बालेन्दुवदनां 'सदाचरणप्रसरणशीलामपि मन्दचरणप्रचारां मुनिभिः समं क्रीडां कलयन्तीं सुकोमलवचःप्रपञ्चमहकारितत्रिजगज्जनां सस्मितमधुराकूर्तिं[1] कामप्येकां[2] बालिकां वीक्ष्य तद्रूपाहृतचित्तः सन्निहितप्रसादचित्तं 'कैयमि'त्यादिशंसतेनेति विज्ञप्तयांचके–'अपारश्रुताकूपारपारदृश्वतया सज्ञातकलिकालसर्वज्ञप्रसिद्धेर्द्वादशभेदभिन्नतपस्समाराधनवशंवशीकृताष्टमहासिद्धेर्निःशेषभूपालमौलिमणिचुम्बितपादपीठस्य भगवतः श्रीहेमचन्द्रमहर्षेराश्रमवासिनी अहिंसानाम्नी कनीयम् । *अस्या याथातथ्यानुरूपनिरूपणविधौ न प्रगणन्ते स्मृतिपुराणवचांसि भूयांसि । किन्तु सकलजन्तुजातजनकायितश्रीजिननायकोपदिष्टस्पष्टसिद्धान्तोपनिषदावासितहृदा केनापि मुनिपुङ्गवेन प्ररूपिताऽस्याः स्थितिरीतिः, नान्येनेति वाचामाकर्ण्य स्वसौधमध्यास्त नृपतिः । परं तस्याः स्वरूपावबोधाय तथाङ्गीकाराय च परमरसिको भाग्यसौभाग्यादि तद्ग्रीकारेण कृतार्थं कर्तुकामो विवेकनाम्ना मित्रप्रवरेण आदिष्टवर्त्मना तेषामेव मुनीनां आश्रममासाद्य ततुरः क्रीडता सदाचारनाम्ना तद्भ्रात्रा प्रख्याततदागमप्रवृत्तीन् समचित्तवृत्तीन् तान् श्रीहेमचन्द्रसूरिमहर्षीन् सहर्षं सभक्तियुक्तिकं क्षितितलमिलन्मौलिरानम्य तस्याः स्वरूपं पप्रच्छ । तैरपीचे–'शृणु नृपपुङ्गव !* त्रिजगदेकसार्वभौमस्य श्रीमदर्हद्धर्माधिपस्यानुकम्पामहादेव्याः कुक्षिसरसीराजहंसीनिःसीमसौन्दर्या अहिंसाभिधेयं कनी । यँस्मिंल्लग्ने सुतेयमजनि तल्लग्नग्रहबलं तत्पित्रा सर्वविदा एवमादिष्टम्–यदियमतीव पुण्यवती सुदतीशिरोमणिर्दुहिता । पुत्रजन्मोत्सवाद्प्यस्या जन्म श्लाघ्यम् । यतः–

श्रियाऽभ्योधिं विधिं वाचां देव्या व्यालोक्य विश्रुतौ । दुग्धाब्धिःखात्रार्केन्दू तापमङ्कं च मुञ्चतः ॥ २ ॥

अतः क्रमाद् वर्द्धमाना कन्याऽसौ अनुरूपवरामाप्या वृद्धकुमारी भूत्वा केनाप्यनुरूपेण महीमहेन्द्रेण सोपरोधमुदा सती सतीमतल्लिका तमुद्वोढारं च स्वं च जनकं च परासुव्रतेः कोटिं नेष्यतीति ।§ स चोद्वोढा लीलयैव महामोहमहीपं जित्वा परमानन्दभाजनं भविते'ति श्रुत्वा नृपोऽवादीत्–'भगवो ! अधुनाहंद्धर्मपुत्री श्रीयुष्मच्चरणकमलसुपासती श्रीयुष्मद्वचसैव परिणेतुं शक्येत नान्येन । ततः प्रसीदन्तु पूज्यपादाः, विपीदन्तु विपादाः, प्रवर्तन्तां महामोहजयः, प्राप्नोमि परमानन्दमि'ति वचःपर्यन्ते गुरुराह–'इयं वृद्धकुमारी । दुःपूरस्तस्याः सङ्गरः । तं सङ्गरं तस्या एव पार्श्वा-

† एतदन्तर्गतः पाठ. A आदर्शे नास्ति । 1 'एकां' नास्ति P । 2 P सविदित सज्ञश्चारनामानं तद्भ्रातरमिव ।

* एतद्विशतिकान्तर्गत वर्णन A आदर्शे नास्ति । तत्तत्स्थाने 'इति निशम्य नृपः कदाचिद् तान् महर्षीन् मोदमाह सभक्तिकं सौधमाकार्ये तद्भगवन्त पृच्छतेस्मे'–इत्येवरूपा सक्षिप्त पंक्तिः ।

§ एतदन्तर्गतं वर्णनं A आदर्शे नास्ति । तत्र तु अस्य स्थाने 'तद्भाग्यपर्यन्ते तदर्थं तामुद्वह्य तस्याः सविधे गुरुद्विजनामी दूतीं प्राहिणोत् ।' पर्यन्तवर्ती सक्षिप्ता पङ्क्तिर्वर्तते ।

च्छुत्वा परिणेया नान्यथा' इति पीयूषकल्पां वाचमाकर्ण्य तस्याः सविधे सुबुद्धिनामदूतीं अनुकूल्य प्राहिणोत्[1]। सा तां सप्रश्रयं प्रणिपत्य व्यजिज्ञपत्-'स्वामिनि राजकन्ये! धन्यतमासि; यत्त्वामष्टादशदेशसम्राट् समस्तसामन्तसीमन्तमणिमयूखमालालङ्कृतचरणकमलयुगलश्चौलुक्यचक्रवर्ती[2]श उद्वोढुमभिलषति।' इति तद्वचसा मुखमोटनया नाटयन्ती सोपहासोल्लासं सैव प्राह-'सखि! अलं नरकान्तप्राज्यसाम्राज्यप्राप्तिलोभनवार्ताविस्तरेण। परमनुकूलमेव दयितं समीहे। पुरुषा हि परुषाशया नानाविधानुरागवन्तः, तैः किं क्रियेत। यतः-

अनूढा[पि]वरं कन्या रूपयौवनवत्यपि। निष्कलेनानुकूलेन न कुपित्या विडम्बिता ॥ ३ ॥

परं शृणु,'-

निष्किञ्चनेन दयितेन[3] विवाहितानां यद् योषितां सुखपदं न तदीश्वरेण।
भागीरथीं वहति यां शिरसा गिरीशो लक्ष्मीपतिः स्पृशति नैव पुनः पदापि ॥ ४ ॥

'तथा वृथा जानीहि मद्वरणाभिलाषम्, दुःपूरा मे प्रतिज्ञा महीमहेन्द्रेणापि।' इत्युक्तवतीं युवतीं सा प्राह-'सखि! भवत्या अहं प्रियसखी अनुपलपनकर्तव्योऽस्मि, तद् ब्रूहि स्वाभिमतमिति। अहं तथा सुबुद्धिर्नाम यथा पूरयामि ते प्रतिज्ञां तेन कुमारपालेन भूपालेने'ति उक्ता सा प्रोवाच'-

सत्यवाक् परलक्ष्मीमुक् सर्वभूताभयप्रदः। सदा खदारसन्तुष्टस्तुष्टो मे स पतिर्भवेत् ॥ ५ ॥

*[सु]दूरं दुर्गतेर्वेन्यून् दूतान् सप्तपौरुषान्। निर्वासयति यश्चित्तात् शिष्टो मे पतिर्भवेत् ॥ ६ ॥

मत्सोदरं सदाचारं संस्थाप्य हृदयासने। तदेकचित्तः सेवेत स कृती मे पतिर्भवेत् ॥ ७ ॥

इति तद्वाचमाकर्ण्य सकर्णा सा व्यजिज्ञपत्-'शृणु सुलोचने! तदाहं यथार्थनामा, यदा ते प्रतिज्ञां श्रीहेमसूरीन् पुरस्कृत्य समग्रजनसमक्षं तव प्रतिज्ञातानर्थान् समर्थ्य त्वां परिणयति, तदा मां विदग्धां खसखीं मन्येथा, अन्यथा न तृणायेति।' इत्युक्त्वा नृपसंसदि तस्या दुःपूरं सङ्गरमचकत्। सोऽपि तदवज्ञाकुकूलानमेन (?) सन्तप्तस्तान्तः परोमर्ति विज्ञाणः, तयैव सुबुद्ध्याभिदधे-'हे श्रीनिधे! विधेहि धीरताम्, किं दुष्करं पौरुषाधिष्ठितानाम्। तथा वास्ति निरपायश्चायः(?)। अनुसर्यते हेमचन्द्रमहर्षिः, श्रूयन्ते तद्वचांसि।' इति तथा प्रेरितो विनयदत्तहस्तावलम्बो ययौ उपसूरिम्, ननाम तत्पदाम्बुजान्, पप्रच्छ तत्कनीसङ्गरवृत्तान्तम्। 'वत्स! पूरय तस्याः समीहितं चेत्तस्याः परिणिनीषाऽस्ति। निःसीमोन्नतपे परिणेतारं भोक्ष्यते (?) एषा। यतः-

---

1-2 तथा 3-4 श्लोकान्तर्गतं वर्णनं A आदर्शे न विद्यते। 1 P कान्तेन तेन च किं च।

* एतत्परवर्त्यन्तर्गतवर्णनस्थाने A आदर्शे निम्नावतारितं संक्षिप्तमेव वर्णनं प्राप्यते। यथा-'इति तस्याः प्रतिश्रयं दुःश्रवमाकर्ण्य सा विच्छर्दपरश्चमासीत्तं पद्मप्रभाता स्वामिनं सर्वथा निराशमकरोत्। ततस्तु तं नृपं तद्विरोधाग्निमप्रमाकल्प्य श्रीहेमचन्द्रमहर्षिर्मर्मिणा प्रतिबोधितवान्-यः कन्यायां इवलोकद्वन्दरः संगरः स त्वाप्युभयलोकहितदनुकूलनाहेतुश्च। अतश्चमपि निर्वासयत्या निर्वास्य स्वनिःसीमोन्नतये सा सर्वथा परिणेतुमुचितेय। यत.-

धन्यां सतीमुत्तमयंशजातां लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम्।
श्रीरोत्नकन्यां गिरिराजपुत्रीं गोपस्तथोग्रश्च यथाधिगम्य ॥

इति तेन महर्षिणा प्रतिबोध्य तानदोषानभिप्राय् प्राहिषीत् तस्याः समर्थनं चक्रे। अथ सं० १२१६ मार्गे सुदि २ द्वितीयायां बहुवनि महोत्सवप्रवृत्तायां [प्रथमचक्रवर्ती] दक्षिणशाखिवृन्दारकः सम्यक्त्वानुचरैण सर्वं श्रद्धासहोदरया क्रियमाणोत्सवावतरणो गुरुभक्तिप्रियतिर्यक्-देवतास्तं पूजमानश्चक्रे पौरुषवैभवप्रदि भुजबन्धया कन्याजनया कृतप्रोद्गुणः श्रीमन्महादेवस्तां हर्षः सार्द्धि स कुमारहिंगायां पार्थि जगाद।'

धन्यां सतीमुत्तमवंशजातां लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम् ।
क्षीरोदकन्यां गिरिराजपुत्रीं गोपस्तथोग्रश्च यथाधिगम्य ॥ ८ ॥

इति तद्वचनमाकर्ण्य दूरितदुरितावलिं योजिताञ्जलिं तं भूपालपुङ्गवं नानाभिग्रहान् ग्राहयित्वा तस्याः प्रदानेनाऽनुजग्राह । ततः प्रमोदः सञ्जज्ञे । संवत् १२१६ वर्षे मार्गसुदि द्वितीयायां बलवति लग्ने संवेगमतङ्गजारूढो रत्नत्रयालङ्कृतशरीरः शुभमनःपरिणामवसनवान् दक्षिणपाणिबद्धदानकङ्कणः सम्यक्सितातपत्रनिवारिततापव्यापः श्रद्धासोदर्यां क्रियमाणलवणावतरणो गुरुभक्ति-देशविरति-समिति-गुप्ति-प्रमुखसुमुखीजाणिणीगणदीयमानधवलमङ्गलः अमारिघोष एतत्पुणीदितिर्वसे.....(?) पटहेषु वाद्यमानेषु प्रोत्सारितेषु परिग्रहप्रमाणपटेषु दूरितेषु पापावकरेषु सद्बोधसुमनःश्रेणिवासितासु सन्यायराजवीथीषु पौषधागारद्वारमाससाद*। तदा अनुकम्पामहादेव्या कन्याजनन्या कृतमोङ्कणः श्रीमदर्हतः साक्षिकं स नृपवरेन्द्रो अहिंसायाः पार्णि जग्राह । तदा तारामेलपर्वणि परमानन्दः । अथ पट्त्रिंशत्सहस्रपरिमाणत्रिपट्टिपुरुषचरित्राणि नवाङ्गवेदीमहोत्सवेन समानिन्ये । वेदिपडधास्थाने कपर्दपत्रकन्यासव्यवहारे ते विंशतिवीतरागस्तवा नवाः । तत्र वंशे २ एकैकं शमीकाष्ठम् । तत्पदे श्रीयोगशास्त्रप्रकाशाः १२; तथा लक्षण-साहित्य-तर्कैतिहास-प्रमुखशास्त्ररचना तत्परिकरः । मूलोत्तरगुणाभ्यां दृढीकृत्य वेदिकायां ज्ञानानलमुद्दीप्य, तत्र 'चत्तारि मंगल' इति मङ्गलान्यदात् । द्वासप्ततिलक्षप्रमाणरुदतीकरमोचनं कन्यामुखमण्डने राज्ञा दत्तम् । तत्कालमेव तस्याः पट्टबन्धं कारयित्वा तत्पितुर्योग्यानावासान् १४४४ विहारान्कारयामास । ततः सा हिंसा सपत्न्या अहिंसायाः परोक्षतिं तथाविधामालोक्य भर्तुः पराभवनिवेदनाय पितुर्धातुः समीपमुपागता । चिरदर्शनादभिभवचैरूप्याचानुपलक्षिता तेनेत्यभिदधे—

का त्वं सुन्दरि ! १, मारिरसि तनया ते तात धातः प्रिया,
किं दीनेव १, पराभवेन, स कुतः १, किं कथ्यतां कथ्यताम् ।
हेमाचार्यगिरा परार्ध्यगुणवान् हृद्वल्लभोदारान्
मामुत्तार्य कुमारपालनृपतिः क्षोणीतलादाकृपत् ॥ ९ ॥

इति तद्भणितेरनन्तरं श्रीकुमारपालदेवस्य सत्यप्रतिज्ञस्यापि तस्य लिङ्गिनो गिरा त्वयि रक्तायां विरक्तचित्ततां विमृश्य, अतःपरं भवत्याः सं कोऽपि प्रवरः वरः करिष्यते यस्तवैव एकातपत्रं कुरुते । धीरा भव' इति तां सम्बोध्य स्वसमीपे स्थापयांचक्रे । अथाहिंसादेव्या सार्द्धं श्रीकुमारपालनृपतिर्जीवन्नपि, असमानंमहानन्दमुखमनुभवन्,[4] चतुर्दशवर्षाणि यावत् सुखेनासामास[5]। तदनु कीर्तिं पूर्वप्रियामपि देशान्तरे प्रस्थाप्य यदा स्वलोकमलंचकार, तदैव तस्य प्रियस्य सप्रेमप्रसादललितान्यनुसरन्ती कलिमलिनं जनं परिजिहीर्षुरहिंसाऽनेनैव भूमिनाथेन[6] समं गमनं कृतवती[7] ।

॥ इति श्रीकुमारपालस्य अहिंसाया विवाहसम्बन्धप्रबन्धः ॥ शुभं भवतु ॥

[A सं० १५०९ वर्षे फागुणसुदि ९ वार रवौ पठता लषी ॥ छ ॥]

---

1 A नास्ति । 2 A भव्य एव स । 3 A 'असमान' नास्ति । 4 A अनुभूय । 5 नास्त्येतत्पदं A । 6 A भूपेन । 7 A चके ।

प्रबन्धचिन्तामणिग्रन्थान्तर्गतपद्यानुक्रमणिका

—अकाराद्यनुक्रमेण—

	पद्याङ्क	पृष्ठाङ्क
अ		
अकरात्कुरुते कोश०	२१३	९९
अकल्पयदनल्पानि०	[१५१]	९९
अकारयदयं वापी०	[१५६]	९९
अक्षुण्णक्षतवालिनो भगवतः०	२५०,	११५
अगाधः पाथोधिः०	२५६,	११५
अतितालि गुणास्तेन०	[१६५]	१०२
अद्य मे फलवती पितु०	२३५,	१०५
अघाम घामघामार्कं०	१८४,	८२
अधिकाराद्विमासैः०	२७,	१८
अन्योऽप्याद्यः समजनि०	१,	१
अन्वयसुपाण कालो०	६३,	२८
अन्नदानैः पयःपानै०	२३३,	१०५
अन्नदिणे सिवमवणे०	[६२]	३९
अपारपौरुषोद्गारं०	[१०७]	७६
अपुत्राणां धनं गृह्णन्	१९०,	८६
अभ्युच्चता वसुमती०	९५,	४०
अभावप्रभवैर्भावैः०	२६२,	११९
अभिरामगुणग्रामो०	[८८]	५५
अभूमिअमनाकाशमहद्वान्त०	२६९,	१२२
अभूमिअमनाकाशं पथ्यं	२७०,	१२२
अमर्षणं मनः कुर्वन्	[१०९]	७६
अमुष्मै चौराय प्रतिनिहत०	५२,	२६
अमेध्यमश्नाति विवेकशून्या०	[५७]	३८
अम्बयफलं सुपक्वं०	१२३,	५१
अम्भा तुष्यति न मया०	१०३,	४२
अम्भीणउ सन्देसडउ०	७,	८
अम्ह एतलइं संतोसु०	[१०१]	६५
अयमरसरः सरस्ते०	४६,	२६
अपि खलु विषमः पुरा०	१०१,	४०
अर्था न सन्ति न च मुञ्चति०	८०,	३५

	पद्याङ्क	पृष्ठाङ्क
अर्थास्तावद् गुणास्तावद्०	[१]	५
अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा०	२०८,	९६
अर्हन् शिवो भवो विष्णुः०	[९४]	६३
अलं कलङ्कशृङ्गार०	[७७]	४३
अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं०	[४४]	२४
अशाकभोजी घृतमत्ति०	२६७,	१२२
अश्वा वहन्ति भवनानि०	[५२]	२९
अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवति०	५५,	२७
अष्टमो महदेव्यां तु०	१४२,	६२
असंख्यहरिसैन्येन०	[१०८]	७६
असेव्या मातङ्गाः परिगलित०	२३,	१५
असौ गुणीति मत्वेव०	११९,	४८
अहिंसा लक्षणो धर्मः०	१०५,	४२
आ		
आः कण्ठशोषपरिपोषफलं०	[१०४]	६६
आकाश प्रसर प्रसर्पत दिश०	२५७,	११६
आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां०	२२,	१४
आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु०	२०५,	९४
आतङ्ककारणमकारणदारुणानां०	२०१,	९२
आददानाः पयःपूरं०	[१५५]	९९
आदौ मयैवायमदीपि०	१७८,	७९
आपणपइं प्रभु होईयइ०	१७९,	८१
आपदर्थे धनं रक्षेत्	४३,	२५
आपद्गतं हससि किं०	[३६]	२४
आयाल्याधिगमान्मयैव०	९८,	४०
आयान्ति यान्ति च परे०	२३२,	१०४
आयासशतलब्धस्य०	२६५,	१२१
आयुक्तः प्राणदो लोके०	१४६,	६४
आरनालगलद्दाहशङ्कया०	[७२]	४२
आवर्जिता किंचारानेः०	[१४]	१६

इ

इकह फुल्लह माटि० २०४, ९३
इणि राजिइं नहु काजु० [२८] २२
इदमन्तरमुपकुरुते० ४४, २६
इयमुचधियामलौकिकी० २५९, ११७
इयं कटी मत्तगजेन्द्रगामिनी० [४५] २४

उ

उग्रा ताविउ जिहिं न किउ० २८, १९
उज्ज्वलगुणमभ्युदितं श्रुत्रो० १८६, ८४
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं० ११२, ४६
उद्दामाम्बुदनादनृत्तशिखिनी० [५४] ३०
उद्भूमकेशं पदलग्नमेकं० ३३, १९
उन्नाहश्चिबुकाधिर्भुजलता० १७७, ४३
उपतिष्ठन्तु मे रोगाः० २६, १८
उपरुन्धन् विरुद्धानां० [२२] २०
उमया सहितो रुद्रः० ४, ४,

ए

एउ जग्गु नग्गहं गियउ० ७५, ३२
एकस्त्वं भुवनोपकारक० २२४, १०१
एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा० १८१, ८३
एकः श्लाघ्यकपीठे० [१७६] ११५
एकैव जगृहे धारा० [११४] ७६
एतस्मिन्महति प्रदोषसमये० २४६, ११२
एतस्यास्य पुरस्य० [९९] ६३
एणाऽऽकृतिरयं वर्णाः० ७८, ३३
एणा तटाकमिपतावक० [६६] ३९

ओ

ओलि ताव न अणुहरह० १४७, ६४

क

कच्छपलक्षं हत्वा० ३०, १९
कतिपयदिवसस्थायी० ४७, २६
कतिपयपुरस्वामी कायव्ययै० ८८, ३७
कथशेषः कर्णोऽजनि जनकृशा० १९७, ८९
कन्ये कासि न वेत्सि मामपि० [८२] ५०
कथलितरू विन्ध्यगिरी० १९, ११
करवालजलैः स्नातां० [१३१] ९५
कर्णाटे गूर्जरे लाटे० [१२५] ९५
कर्णे लग्नद्भिरन्येषां० [१६९] १०२
कलाकलापैस्तु महद्भुं० [१२४] ८६
कवणिहिं विरहकरालियइं० ६०, २८
कविपु कामिपु योगिपु भोगिपु० १२६, ५२
कसिणुजलो य रेहइ० १२, ११
कसु करु रे पुत्त कलत्त धी० [८४] ५१
कस्यात्र च रुद्यते गतः० २६१ ११९
कह नाम तस्स पावं० २०, १२
कः कण्ठीरवकण्ठकेसरसटा० १५५, ६७
काण्डानां सह कोदण्ड० [१६८] १०२
का त्वं सुन्दरि जल्प देवि सदशे० २४०, १०९
कानीनस्य सुनेः स्वयान्यव० [७१] ४२
कालेन करवालेन० [२४] २०
काव्यं करोमि न च चारुतरं० [५०] २९
कियन्मात्रं जलं विप्र० ४९, २६
किं कृतेन न यत्र त्वं० १९२, ८८
किं च यदनलमिते० ४८, २६
किं ताए पढियाए० [५५] ३७
किं नन्दी किं मुरारिः० [६७] ३९
किं वर्ण्यते कुचद्वन्द्वं० [७५] ४३
कीर्तिस्ते जातजाड्येव० [१७४] ११५
कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोज० ७९, ३५
कृतहारानुकारेण० [६] १३
केवलिहुओ न भुञ्जइ० १५७, ६७
केवलिहुओ वि भुञ्जइ० १५८ ६७
को जाणइ तुह नाह० १३३, ५८
कोणे कौङ्कणकः कपाटनिकटे० ७३, ३१
कोशेनापि युतं दलैरुपचितं० १४५, ६४
[१०] १३
कौरवेश्वरसैन्यस्य० [१२६] ९५
कौङ्कणे तु तथा राष्ट्रे० २२६, १०३
क्वचित्तूलं क्वचित्सूत्रं० २२६, १२१
क्वचिदुर्ण्यं क्वचिच्छीतं० [४६] २४
क्व तरुरेष महावनमध्यगः०

क्षणं क्षीणास्तारा नृपतय०	[७८]	४३
क्षितिधर भवदीयैः०	[९०]	५९
क्षिप्त्वा धारापतिं राज०	[११३]	७६
क्षुण्णाः क्षोणिभृतामनेन कटका०	[८९]	५९
क्षुत्क्षामः पथिको मदीय०	८३,	३५
क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः०	१२८,	५३
क्षोणीरक्षणदक्षदक्षिणभुजे०	२५२,	११५
ख		
खद्योतद्युतिमातनोति सविता०	१५८,	६८
ग		
गणेशस्येव यस्याग्रे०	[११९]	७६
गतप्राया रात्रिः कृशतनु०	१०९,	४४
गय गय रह गय तुरय गय०	३९,	२३
गवाक्षमार्गप्रविभक्तचन्द्रिको०	[४७]	२७
गुरुणा विक्रमेणार्य०	[८५]	५५
गूर्जराणामिदं राज्यं	२१,	१३
गृहीता दुहिता तूर्णम्०	[११०]	७६
गोपीपीनपयोधराहतमुरः०	[८१]	५०
गौरी रागमती त्वयि त्वयि वृषो०	२२७,	१०३
च		
चक्रः पप्रच्छ पान्थं०	२५१,	११५
चतुर्मासीमासीत्तत्र पदयुगं०	१९९,	९१
चन्द्रशालासु बालानां०	[७]	१३
चापलादिव वाल्येन०	[१४४]	९७
चित्ते विसाउ न चिंतीयइ०	[३३]	२३
चिन्तागर्भीरहृदनवरत०	१००,	४०
चूडारत्नप्रभाकर्म०	[१३४]	९५
चेतोहरा युवतयः०	[८०]	४९
चौडः क्रीडं पयोधेर्विशति०	७२,	३१
चौलमागधविप्रेभ्यो०	[५]	९
च्यारि पसठा धेनु दुइ०	[३५]	२९
छ		
छिभं मद्यशिरो यदि प्रथयति०	२४५,	११२
ज		
जंपइ रावणु जाइयउ०	५९,	२८
जगदेव जगदेव०	२५५,	११५
जनेन मेने यः स्वामी०	[११७]	७६
जन्माग्रेऽपि चतुःसहस्रशरदो०	२६३,	१२०
जह सरसे तह सुक्के वि०	१६,	११
जन्तूनामभयं सम्पन्यसन०	[१२७]	९५
जा मति पच्छइ सम्पजइ०	[४२]	२४
जामदग्न्य इवोद्दाम०	[१४१]	९६
जे थक्का गोलानई०	[३७]	२४
जेसल मोडि म वांह०	१५१,	६५
जैनं बौद्धं तथा ब्राह्मं०	[९५]	६३
जो करिवराण कुम्भे०	२०७,	९६
जो जेण सुद्धधम्मम्मि०	१३१,	५७
ज्ञानाख्यं यस्य तच्चक्षु०	[१६२]	१००
झ		
झोली तुट्टवि किं न मूउ०	३८,	२३
त		
तइं गरुआ गिरनार काहूं०	१५०,	६५
तत्कर्णाङ्गेनयोर्वैरं	[८७]	५५
तत्क्षुधावज्रनिष्ट विष्टपमणिः०	[१३]	१६
तत्कृतं यत्र केनापि०	५३,	२७
तत्र कुसलादिवीजं०	[९६]	६३
तथ्या पार्थकथा वृथा बलिरयं०	[१७७]	११५
तमाहुर्वाग्मुदेवांश्च०	[९२]	६३
तव प्रतापज्वलनाज्जगाल०	[५८]	२७
तस्मिन्नथ कथाशेषे०	[१८]	१९
तस्य आहडसुतः श्रीमान्०	[२६]	२०
ताः प्रपाः कारितास्तेन०	[१५७]	९९
ताण पुरो य मरीहं०	१५,	११
तित्थयरगुणा पडिमासु नत्थि०	२१८,	१०१
तेषां वै भरतो ज्येष्ठो०	[९३]	६३
तेहि वि न किं पि भणिए०	६८,	३०
त्यागैः कल्पद्रुम इव भुवि०	१२७,	५२
त्रिपुरी विपरीतश्रीः०	[९]	१३
त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासै०	२११,	९७
त्वचं कर्णः शिवियोसं०	२५५,	१०३

त्वयि जीवति जीवन्ति० २५३, ११५
त्वं चेत् सज्जरसे घृषेण लघुना० २४४, ११२

द

दक्षिणक्षितिपं जित्वा० [१३६] ९५
दण्डे मण्डपिका हैमी० [१४०] ९६
दरिद्रान् सृजतो धातुः० २५४, ११५
दर्शयन् सुमनोभावं० [१५४] ९९
दानं प्रियवाक्यसहितं० २२९, १०४
दानं भोगो नाशस्तिस्रो० २६४, १२१
दानं वित्ताद् ऋतं वाचः० ५७, २७
दानानि ददतो नित्यं० [१४२] ९६
दानोपहतदारिद्र्यं० [१७] १६
दारिद्र्यानलसन्तापः० ८१, ३५
दासिहिं नेह न होइ० [३८] २४
दिग्वासा यदि तत्किमस्य० [६३] ३९
दुर्वादिगर्वगजनिर्दलनाङ्कुशश्रीः० [१०५] ६६
दूर्वाः श्यामलयन्ति सन्तत० [८३] ५०
देव अम्हारी सीप० [३०] २२
देव त्वं जय कासि लुब्धक० [५१] २९
देव दीपोत्सवे जाते० ७६, ३२
देवं श्रीगिरिदुर्गमल्ल भवतो० [९७] ६३
देवादेशय किं करोमि सहसा० १५३, ६६
देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुः० ९९, ४०
देशाधीशो ग्राममेकं ददाति [५६] ३७
दो मुह निरक्खर लोह० १०२, ४१
द्रुतघृन्मूलिते तत्र० [१४६] ९७
द्वाभ्यां यत्र हरिस्त्रिभिर्न च० [६४] ३९
द्विपां शीर्षाणि लूनानि० [१११] ७६

ध

धर्मच्छद्मप्रयोगेण० २२८, १०३
धर्मलाभ इति प्रोक्ते० ६, ७
धाई धाअह पाय० १२४, ५८
धारयित्वा त्वयात्मानं० ६६, २९
धाराधीश धरामद्रीशगणने० [६९] ४१
धाराभङ्गप्रसंगेन० [११२] ७६
धिग् रोहणं गिरिं दीन० २, २
धृतपार्थिवनेपथ्ये० [१४३] ९६

न

न केवलं महीपालाः० [१२९] ९५
नग्नस्तिष्ठति धूलिधूसरवपुः० २४९, ११३
नग्नैर्निरूढा युवतीजनस्य० १५६, ६७
नग्नो यत्प्रतिमाधर्मात्० १६५, ६९
नद्युत्तारेऽध्वपेपम्ये० २०६, ९६
न भिक्षा दुर्भिक्षे पतति० ८२, ३५
न माघः श्लाघ्यते कैश्चित्० १६३, १०२
न मानसे मायति मानसं मे० १४४, ६३
न यन्मुक्तं पूर्वं रघुनहुषनाभाग० १८९, ८६
न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा० १२९, ५३
नाभेरथो स वृषभो० १४१, ६२
नारीणां विदधाति निर्वृतिपदं० १६०, ६८
नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो० ९२, ३८
निजकरनिकरसमृद्ध्या० ४५, २६
नियउयरपूरणम्मि य० ६७, ३०
नृपव्यापारपापेभ्यः० २३६, १०५
नेव सयं तं पुज्जइ० [७३] ४२
नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं १७०, ७५

प

पञ्चाशत् पञ्च वर्षाणि० ३४, २२
पञ्चाशदादौ किल० १४०, ६२
पञ्चाशद्वत्समाने शिवभवनयुगे० १२४, ५२
पढमो नेहाहारो० १७, ११
पणसयरी वासस्यं० २४१, १०९
पयःप्रदानसामर्थ्याद्० [५८] ३८
परपत्थणापवन्नं० ६९, ३०
परिओससुन्दराई० १३, ११
पर्जन्य इव भूतानाम० १९४, ८८
पाणिग्रहे पुलकितं० [२०] ४०
पाणिपङ्कजवर्तिन्या० [२०] १९
पातु वो हेमगोपालः० १९५, ८९
पादलग्नैर्महीपालैः० [१३८] ९५

पिवेद्वटसहस्रं तु० १६८, ७२
पुण्णे (ने) वाससहस्से० ८,१७७, ८, ७८
पूर्णः स्वामिगुणैः स वीरधवलो० २३७, १०५
पृथुकार्तस्वरपात्रं [६८] ४१
पृथुमपृतिभिः पूर्वं० [१२८] ९५
प्रकाश्यते सतां साक्षात्० [१६४] १०२
प्रतापो राजमार्तण्ड० २१२, ९७
प्रतिभाधारिणोऽप्येषां० २१६, १८१
प्रहतमुरजमन्द्रध्वानवद्भिः० [७६] ४३
प्रायः सम्प्रति कोपाय० २४८, ११३
प्रियव्रतो नाम सुतो० [९१] ६२
प्रीणिताशेषविश्वासु ११८, ४७
प्रौढश्रीरलका न जातपुलका० [११] १३

ब

बभूव भूपतिस्तस्य० [२३] २०
बलि गरुया गिरनार० [१००] ६५
बाणो विद्वान् बाणपुत्रोऽपि० ७६, ३७
बिन्दवः श्रीयशोवीर० २२१, १०२

भ

भजेन्माधुकरीं वृत्तिं ८५, ३६
भवबीजाङ्कुरजनना० १८८, ८५
भवार्णवतरी ब्रह्मपुरी० [१५८] ९९
भीमसेनेन भीमोऽयं० [१४७] ९७
भुञ्जीमहि वयं भैक्ष्यं १८०, ८१
भूपालोऽञ्जयपालोऽभूत्० [१३९] ९६
भूमिं कामगवि ! स्वगोमय० १३६, ५९
भैक्षैः कोटरशायिभिर्मृतमिव० ७०, ३०
भोजेऽप्यकीर्णतां नप्तः० १६३, ६९
भोगीन्द्र बहुधा पात्रं २३८, १०६
भोजराज मया ज्ञातं ७४, ३२
भोजे राज्ञि दिवंगतेऽतिबलिना० १२५, ५२
भोली मुग्धि म गव्व करि० ४०, २४
भोय एव गलि कण्ठउउ० ११०, ४५
भ्रातः! संशृणु पाणिनिप्रलपितं० १३९, ६१

म

मग्गं चिय अलहन्तो० ११, ११
मन तंवोलु म मागि० [१०२] ६५
मधीशकरसंसर्गात्० [१७२] १०२
मन्दश्वन्द्रकिरीटपूजनरस० २५८, ११६
मत्तकथायिनं मृत्युं १११, ४६
महालयो महायात्रा० १७२, ७५
महिवीढह सचराचरह २०९, ९७
महीमण्डलमार्तण्डे० [१२२] ७६
महुकारसमा बुद्धा० ८६, ३६
मा जाण कीर जह० १४, ११
माणुसडाँ दस दस दसा० ११६, ४७
मात्रयाप्यधिकं किञ्चिन्न० १७३, ७५
मानं मुञ्च सरस्वति त्रिपथगे० १७४, ७५
मान्धाता स महीपति० ३५, २२
मा मद्धड कुरुडेगं० [४०] २४
मालवखामिनः प्रौढ० [११२] ७६
मा स सन्धिं विजानन्तु० १३७, ६०
मीनानने प्रहसिते० ९, १०
मुखे हारावाप्तिर्नयनयुगले० १२२, ५०
मुग्गमासाइ पमुहं० ८७, ३७
मुद्धु भणइ मुणालवइ० ३६, २३
मूलार्कः श्रूयते शास्त्रे २४, १६
मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा० २३९, १०८
मृतका यत्र जीवन्ति [५३] २९
मृतो मृत्युर्जरा जीर्णा० ११५, ४६
मेदिन्यां लब्धजन्मा जितबलिनि० ३१, १९

य

यच्छिन्नम्लेच्छकङ्काल० [१४५] ९७
यत्कङ्कणाभरणभूषित० [४८] २८
यत्र तत्र समये यथा तथा० १८७, ८५
यदनस्तमिते सूर्ये० ४८, २६
यदपसरति मेघः कारणं० २५, १६
यदार्यं दुर्धारः किरति० [१७८] ११५
यदि नाम कुमुदचन्द्रं० १६२, ६९
यदेतच्चन्द्रान्तर्जलद० ५१, २६
यद्भूयूनं यत्र यत्नः० [१५०] ९९

यशःपुञ्जो मुञ्जो गजपति०	४२,	२५
यशोवीर यशोमुक्ता०	२२०,	१०२
यशोवीर ! लिखत्यारूयां०	२२२,	१०२
यस्य पौषधशालासु०	[१६१]	१००
यस्यान्तर्गिरिशागार०	१४३,	६३
यः पञ्चग्रामसङ्ग्राम०	२३१,	१०४
यान् लिङ्गिनोऽनुवन्दन्ते०	२१५	१०१
यासौ दक्षिणदक्षिणार्णववधू०	[३]	९
यूकालक्षशतावली वलवल०	२००,	९२
यूपं कृत्वा पशून् हत्वा०	९३,	३८
येन पौषधशालास्ताः०	[१६०]	१००
येन विश्वैकवीरेण०	[११८]	७६
येषां वल्लभया सह क्षणमिव०	७७,	३३
यौष्माकाधिपसन्धिविग्रहपदे०	७१,	३१
र		
रजकत्वधूवचनमिदं०	[४]	९
रजोभिः समरोद्भूतै०	[१२१]	७६
रत्नाकर इव क्षार०	२१४,	१०१
रम्भासम्भावितैर्यस्य०	[१५२]	९९
रसातलं यातु यदत्र पौरुषं०	९०	३७
रागाद् भूपालबालाल०	[१३५]	९५
राजन् मुञ्जकुलप्रदीप०	६१,	२८
राजप्रतिग्रहदग्धानां०	१८५,	८२
राज्यं यातु श्रियो यान्तु०	१६९,	७४
राज्यं यातु स्त्रियो यान्तु०	[२]	५
राणा सवे वाणिया०	१४९,	६५
रात्रौ जानुर्दिवा भानुः०	६५,	२९
रुलीयउ रायह राजु०	[३१]	२२
रे रे यक्षक मा रोदीः०	[४१]	२४
ल		
लक्षं लक्षं पुनर्लक्षं०	५०,	२६
लक्ष्मीर्यत्र न वाक् तत्र०	[१६६]	१०२
लक्ष्मीर्यास्यति गोविन्दे०	४१,	२५
लक्ष्मीश्चला शिवा चण्डी०	२३०,	१०४
लङ्का शङ्कावती चम्पा०	[८]	१३
लच्छिवाणि मुहकाणि सा०	२०२,	९२
लब्धबलक्षा विपक्षेषु०	[९८]	६३
लाटेश्वरस्य सैनान्ये०	[१६]	१६
लिङ्गं जिणपन्नत्तं एव०	२१९,	१८१
लिङ्गोपजीविनां लोके०	२१७,	१८१
लोकः पृच्छति मे वार्तां०	११३,	४६
लोकत्रयोल्लसत्कीर्तिः०	[२१]	२०
व		
वक्त्राम्भोजे सरस्वत्यधिवसति०	५४,	२७
वक्षो विक्षिप्य वैपथ्यं०	[१७१]	१०२
वचनं धनपालस्य०	[७४]	४२
वधो धर्मो जलं तीर्थं०	[६०]	३८
वन्यो हस्ती स्फटिकघटिते०	३,	३
वरं भट्टैर्भाव्यं वरमपि०	२१०,	९७
वर्षासु यस्तिष्ठति०	२६८,	१२२
वल्लीच्छद्मद्रुम इव०	१६७,	७०
वस्तुपाल-यशोवीरौ०	[१६७]	१०२
वस्त्रप्रतिष्ठाचार्याय०	१६१,	६९
वादविद्यावतोऽप्यापि०	१६४,	६९
वाही तउं वढवाण०	१५२,	६५
वासो जडाण मज्झे०	२४२,	११२
विद्वा विद्वा शिलेयं०	१२१,	४९
विना कर्णेन तेन स्त्री०	[८६]	५५
विनाशोत्तमाङ्गं वृथा०	[६१]	२८
विप्रे ग्राहरिके नृपे०	५,	६
विरलविरलीभूतास्तारा०	[७९]	४३
विरोधिनिवाचित्तः०	[१९]	१९
विवाहयित्वा यः कन्यां०	२६०,	११८
विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो०	१८२,	८२
विहाय शरधिं वेगात्०	[१७०]	१०२
विहारं कुर्वता वैरि०	[१३७]	९५
वीतरागस्तवेर्यस्य०	[१३०]	९५
वीराणां पाणिपादाब्जैः०	[१७३]	१०२
वेलामहछकल्लोल०	११७	४७
वेसा छंडी वडायती०	[३९]	२४

वैरिणापि हि मुच्यन्ते० ९१, ३७
व्यापिद्वा नयने सुखं च रुदती० १९६, ८९
व्रजत व्रजत प्राणाः० ८४, ३५

श

शान्तोऽग्निः स्फुटिताधरस्य० ६४, २९
शिशुनापि शुनासीरवीर० [१०६] ७६
शीतत्रा न पटी न चाग्नि० [४९] २९
शूराणां सम्मुखान्येव० [१३२] ९५
शौर्यं नाम गुणस्तवैव तदनु० २४३ ११२
शैलवेन्ध्यवति स वानर० [७०] ४२
शौर्यं शत्रुकुलक्षयावधि० १०६, ४३
श्मशाने यातुधानेन्द्र० [१२०] ७६
श्रीमज्जैत्रमृगारिदेवनृपते० १७५, ७५
श्रोतव्यः सौमतो धर्मः० १०४, ४२
श्वःकार्यमद्य कुर्वीत० ११४, ४६

ष

षष्टिलक्षयुता कोटी० १९१, ८७

स

सहरु नहीं स राण० १४८, ६५
सउ चित्तह सही मणह० ३७, २३
स एष सुवनत्रयग्रथित० ९६, ४०
सत्यं यूपं तपो ह्याग्निः० ९४, ३९
सत्यं वक्त्रेषु शीतं शशिकर० ६५, ३९
सत्रागारमदोपकेलभृतां० १६६, ६९
सत्रासा इव सालसा इव लसद्० [१७९] ११६
सदुपमहार्हमनर्घमूल्य० २४७, ११३
सपदाक्रान्तशशूणां० [१५] १६
सपादलक्षः सह भूरिलक्षैः० १७६ ७६
सप्तर्षयोऽपि सततं गगने चर० [१२३] ८६
सम्पर्शो नियमः शक्तौ० १३२, ५८
सयलत्रणागन्दयरो० १८, ११
सर्पानुपवीतेन्दु० [२५] २०
सवत्थ अत्थि धम्मो० ८९, ३७
संगृहीतानि हारीत० [१५३] ९९
संसारार्णवसेतवः० १९३, ८८
सामिय अतिहिं अजाणु० [२९] २२
सामी सुहतउ वीनवइ० [३२] २२
सायरु खाइ लंक गढु० [३४] २३
सांयात्रिकजनो येन० [१४८] ९९
सिद्धिस्तनशैलतटी० १३५, ५९
सिंहो बली द्विरदशूकरमांस० १८३, ८२
सुकृतं न कृतं किञ्चित्० २३४, १०५
सुधेव वसुधा लब्धुं० [११६] ७६
सुरताय नमस्तस्मै० १०८, ४३
सुहृद्देवेन्द्रस्य क्रतुपुरुष० [४३] २४
सो जयउ कुडवरडो० १७१, ७५
सोहग्गिउ सहिकअयउ० १९८, ८९
स्नाता शाद्वपि वारिवाहसलिलैः० ३२ १९
स्पर्शोऽमेध्यभुजां गवामधहरो० [५९] ३८
स्पृष्टास्पृष्टनिषेधाय० [१४९] ९९
स्फुटं वेष्टयता शुभ्रैः० [१५९] ९९
स्वप्ने एत्य वनं जगाद० [१२] १६
स्वप्रतापानले येन० २९, १९
स्वस्ति क्षत्रियदेवाय० [१७५] ११५

ह

हत्वा नृपं पतिमवेक्ष्य० १२०, ४९
हरिरिव बलिबन्धकरः० १३८, ६१
हंसैर्लब्धप्रशंसैस्तरलित० २२३, १०२
हंहो श्वेतपटाः किमेष विकटा० १५४, ६७
हा कस्स पुरोहं पुक्करेमि० [१०३] ६६
हारो वेणुदिण्डो० १०, ११
हा हा सछह हियए० [२७] २२
हृदि प्रविश्यप्राण० [१३३] ९५
हेम तुहाला कर मरउं० २०३, ९२
हेलानिहलियगइन्द० ६२. ३८

टिप्पण्यन्तर्गतपद्यानामनुक्रमणिका ।

	पद्याङ्क	पृष्ठाङ्क
अनूढा वरं कन्या०	३,	१२७
अपूर्वेयं धनुर्विद्या०	(१३)	७
अम्बा तुष्यति न मया०		२८
अर्द्धं दानवैरिणा०		५२
अहो कोऽपि दरिद्राणां०	(२०)	१०
आपदर्थं धनं रक्षेद्०		२५
आस्ते दर्शनमागते दशशती०	(८)	७
आहते तव निःस्वाने०	(१४)	८
उरुयन्तरवाहलयी०	(१६)	८
कट्टं काउं मुकं च साहसं०	(१७)	९
कन्ये काऽसि न वेत्सि०		५२
का त्वं सुन्दरि ! मारिरसि	९,	१२८
किं कारणं नु कविराज मृगा०		३७
किं जीवियस्स चिढं०	(४)	६
कुक्षे कोटर एव कैटिभरिपु०		५२
कृतप्रयत्नानपि नैव कांक्षन०		५६
दत्ता कोटी सुवर्णस्य०		५२
दातुर्नार्थिसमो बन्धुः०		५७
दिङ्मुखिभिक्षुरायात०	(९)	७
दीयन्तां दश लक्षाणि०	(१०)	७
देव ! त्वत्करनीरदे दशदिशि०		५२
देव ! त्वामसमानदानविहितै०		५२
नक्तं दिवा न शयनं०	(२२)	१२
नवजलभरिया मग्गडा०	(३०)	३२
नवि मारीयइ नवि चोरीयए०	(६)	७
निवरुइ प्र(१)णाण मज्झे०	(५)	६
परोक्षे कार्यहन्तारं		६३
पोतानेतान्नय गुणवति०	(४४)	३०
प्रशान्तं दर्शनं यस्य०	(७)	७
भोजराज मम स्वामी यदि कर्णाट०	(४५)	३१
माउलिंगु जइ वुच्चइ०		४५
माणुसडा दस दस हवइ०		४७
मुखं पद्मदलाकारं०		६३
मूलार्कः श्रूयते लोके०		१६
यदा जीवश्च शुक्रश्च०	(१९)	९
यद्यपि कृतसुकृतशतः प्रयाति०	(१)	२
यमी कि ध्यायते ध्याने०	(३)	६
वक्त्राम्भोजे सरस्वत्यधिवसति	(१५)	८
विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो		६०
रम्येषु वस्तुषु मनोहरतां०	(२१)	१०
रे रे चित्त कथं भ्रातः०		५७
रे रे मण्डक मा रोदीः		२४
शीर्णघ्राणाङ्घ्रिपाणीन्०		४५
सच्चैकतानवृत्तिनां	(२)	३
सत्यं त्वं भोजमार्तण्ड०	(४६)	३१
सरस्वती स्थिता वक्त्रे०	(१२)	७
सर्वदा सर्वदोऽसीति०	(११)	७
संग्रहैकपरः प्राप०		५७
सेनाङ्गपरिवाराद्य०		५७
स्वच्छं सज्जनचित्तवल्लभुतरं	(१८)	९

परिशिष्टान्तर्गतपद्यानामनुक्रमणिका ।

धन्यां सतीमुत्तमवंश (टिप्पण्यामपि)		१२८
नाभूत्र भविता श्रीमद्भेम०	१,	१२६
निष्किञ्चनेन दयितेन०	४,	१२७
मत्सोदरं सदाचारं०	७,	१२७
श्रियाऽम्भोधिं विधिं०	२,	१२६
सत्यवाक् परलक्ष्मीमुक्०	५,	१२७
[सु]दूरं दुर्गतेर्वन्धून्०	६,	१२७